

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı

Türkiyat Araştırmaları Doktora Programı

TÜRKMENCENİN TÜRETİM MORFOLOJİSİ

Maral TÖRE

Doktora Tezi

Ankara, 2021

TÜRKMENCENİN TÜRETİM MORFOLOJİSİ

Maral TÖRE

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı
Türkiyat Araştırmaları Doktora Programı

Doktora Tezi

Ankara, 2021

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan "**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**" kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. (¹)
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. (²)
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. (³)

..... /..... /.....
(İmza)

Maral TÖRE

¹Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
 - (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
 - (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
- Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir
- *Tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Doç. Dr. Sema ASLAN DEMİR danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

.../.../.....

İmza

Maral TÖRE

Yeşil Bir Dünya İçin...¹

¹ Bu tez baskısında kullanılan kâğıt için 11 adet fidan dikilmiştir.

ÖZET

[TÖRE, Maral]. [*Türkmencenin Türetim Morfolojisi*], [Doktora Tezi], Ankara, [2021].

Bu çalışma, ana dili konuşuru tarafından Türkmenistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde konuşulan Türkmencenin türetim morfolojisini eş zamanlı olarak ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Taranan eserlerden türetim ekleri ve bu eklerin işlevleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Türetim ekleri, işlevleri ve türetim potensiyelleri açısından ele alınırken aynı zamanda eklerin morfosemantik ve morfofonolojik özellikleri üzerinde de durulmuştur.

Çalışmada Türkmencedeki türetim eklerini ayrıntılı bir biçimde incelemek için öncelikle Türkmenistan'da yayımlanan gazete, dergi, deyimler ve atasözleri kitabı, masal, destan, hikâye ve romanlardan yararlanılmıştır. Bu kapsamda toplam 22 gazete, 9 dergi ve 17 edebi eserden örnekler alınmıştır. Eklerin tespit edilen işlevleri örnekler ile desteklenmiştir. Bazı örnekler cümle içerisinde ve transkripsiyonlu olarak verilmiştir. Bununla Türkmencenin standart yazımda ve standart konuşmadaki farklılıkları gösterilmeye çalışılmıştır. Türkmencenin türetim morfoloji sisteminin daha iyi anlaşılması için tespit edilen eklerin işlevsel görünümleri Türkmençe gramerlerde yer alan tespitlerle karşılaştırılmıştır. Tespit edilen bazı eklerin Türkiye Türkçesindeki işlevleri üzerinde de durulmuştur.

Tez, iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Türkmencenin bugünkü durumu, Türkmençe biçimbilgisi üzerine yapılan ön çalışmalar, türetkenlik ve türetkenlikle ilgili teorik bilgiler, Türkmencede kelime türetme yolları ve türetim eklerinin morfofonolojik görünümleri hakkındaki genel bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde, Türkmencenin türetim ekleri: isimden isim yapım ekleri, fiilden isim yapım ekleri, isimden fiil yapım ekleri ve fiilden fiil yapım ekleri ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler

Türkmençe, Biçimbilgisi, Türetkenlik, Türetim ekleri, Ek işlekliliği, Alomorf.

ABSTRACT

[TÖRE, Maral]. [*Derivational Morphology in Turkmen*], [PhD Thesis], Ankara, [2021].

This study has been prepared to reveal the derivational morphology of Turkmen spoken by native speakers within the borders of the Republic of Turkmenistan simultaneously. Derivative suffixes and the functions of these suffixes were tried to be found out from the scanned texts. While the derivational suffixes are handled in terms of their functions and derivation potentials, the morphosemantic and morphophonological properties of the suffixes are also emphasized.

In the study, in order to examine the derivational suffixes in Turkmen in detail, newspapers, magazines, books of idioms and proverbs, fairy tales, epics, stories and novels published in Turkmenistan were used firstly. Samples are taken from 22 newspapers, 9 magazines and 17 literary works in this context. Detected functions of the suffixes are supported with examples. Some examples are given in sentences and with transliteration. It has been tried to show the differences of Turkmen in standard writing and standard speech in that way. In order to make the derivational morphology system of Turkmen more fair, the functional appearances of the detected suffixes were compared with the detections in Turkmen grammars. Some of the identified suffixes' functions in Turkey Turkish are also emphasized.

This thesis consists of two main parts. In the first part, general information about the current situation of Turkmen, preliminary studies on Turkmen morphology, productivity and theoretical informations about productivity, the ways of word derivation in Turkmen and the morphophonological appearance of derivational suffixes are given. In the second part, the derivational suffixes of Turkmen: deriving nouns from nouns, deriving nouns from verbs, deriving verbs from nouns, deriving verbs from verbs suffixes are discussed.

Key words

Turkmen language, Morphology, Allomorph, Productivity, Derivational suffixes, Suffix functionality.

İÇİNDEKİLER

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	i
ETİK BEYAN	ii
ADAMA SAYFASI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	xvii
TABLolar.....	xx
FONOLOJİK İŞARETLER	xxi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: TÜRKMENCEYLE İLGİLİ TEMEL BİLGİLER VE KURAMSAL ÇERÇEVE.....	7
1.1. Türkmencenin Bugünkü Durumu ve Konuşulduğu Bölgeler	7
1.2. Türkmençe Dil Çalışmalarında Biçimbilgisi Araştırmalarının Durumu	12
1.3. Türkmencede Kelime Türetme Yolları	14
1.4. Türetkenlik ve Konuyla İlgili Teorik Bilgiler	17
1.5. Türkmencede Eklerin Morfofonolojik Görünümleri	21
2. BÖLÜM: TÜRKMENCEDE YAPIM EKLERİ.....	28
2.1. İsimden İsim Yapım Ekleri (Atdan at ýasaýjy goşulmalar)	29
2.1.1. +a/+e	29
2.1.2. +aç/(+eç)	30
2.1.3. +ak/+ek.....	30
2.1.4. +al/(+el).....	32
2.1.5. +alak/+elek	32
2.1.6. +alga.....	32
2.1.7. +am/+em.....	33
2.1.8. +an/+en	33
2.1.9. +añ.....	34
2.1.10. +ary/+eri.....	34
2.1.11. +aý.....	35

2.1.12. +az	35
2.1.13. +ja/+je	35
2.1.14. +jagaz	37
2.1.15. +jak/+jek.....	38
2.1.16. +jam.....	39
2.1.17. +jaň/+jeň	39
2.1.18. +jyk/+jik.....	40
2.1.19. +jymak/+jimek.....	43
2.1.20. +ç	44
2.1.21. +ça/+çe	44
2.1.22. +çek.....	45
2.1.23. +çy/+çi.....	46
2.1.24. +çyl/+çil.....	53
2.1.25. +çylyk/+çilik.....	53
2.1.26. +daky/+däki	57
2.1.27. +dam/+dem	59
2.1.28. +dan/+den.....	59
2.1.29. +daş/+deş.....	60
2.1.30. +dyn	61
2.1.31. +dyň	62
2.1.32. +diz	62
2.1.33. +enek.....	62
2.1.34. +eňňir.....	62
2.1.35. +ew	63
2.1.36. +ewür	63
2.1.37. +g.....	63
2.1.38. +ga/+ge.....	63
2.1.39. +gan/+gen, +ken.....	64
2.1.40. +gay'	64
2.1.41. +gy/+gi	64
2.1.42. +gylt.....	65
2.1.43. +yk/+ik.....	65

2.1.44. +(y)mtyk/+(i)mtik	66
2.1.45. +(y)mtyl/+(i)mtil.....	66
2.1.46. +yn/+in	67
2.1.47. +yna/+ine, (+sine).....	68
2.1.48. +yt.....	68
2.1.49. +kek.....	68
2.1.50. +ky/+ki.....	69
2.1.51. +l.....	70
2.1.52. +laç/+leç.....	70
2.1.53. +lag.....	71
2.1.54. +lak/+lek.....	71
2.1.55. +lakáy, (+bekey').....	72
2.1.56. (+lay')/+ley'	73
2.1.57. +lay'yn/+leyin	73
2.1.58. +ly/+li	74
2.1.59. +lyk/+lik.....	77
2.1.60. +maç	82
2.1.61. +mal/+mel.....	81
2.1.62. +man/+men	82
2.1.63. +manda/+mende.....	83
2.1.64. +mçyk/+mçik.....	84
2.1.65. +myk/+mik	84
2.1.66. +msy.....	84
2.1.67. +ñ.....	85
2.1.68. +ñyr/+ñir	85
2.1.69. +ra/+re	85
2.1.70. +rak/+räk.....	86
2.1.71. +sa/+se	88
2.1.72. +salt	89
2.1.73. +sak.....	89
2.1.74. +sy/+si	89
2.1.75. +syl	90

2.1.76. +syz/+siz	91
2.1.77. (+syk)/+sik	93
2.1.78. +sow/+söw, (+saw)	93
2.1.79. +sowult.....	94
2.1.80. +tyk/+tik.....	95
2.1.81. +tyryk/+dyryk (>+zyryk)	95
2.1.82. +z (+yz/+iz, +az).....	96
2.1.1. Sayı İsimlerine Gelen Ekler.....	96
2.1.1.1. +çäk	97
2.1.1.2. +dan/+den.....	97
2.1.1.3. +dyr/+dir	97
2.1.1.4. +in.....	98
2.1.1.5. +(y)njy/+(i)nji	98
2.1.1.6. +(y)njydan/+(i)njiden	99
2.1.1.7. +län.....	99
2.1.1.8. +lap/+läp	99
2.1.1.9. +lar/+ler	100
2.1.1.10. +larça/+lerçe	100
2.1.2. Ses ve Şekil Yansımaları İsim Tabanlarına Getirilen Ekler.....	100
2.1.2.1. +a/+e	100
2.1.2.2. +alak, +bat.....	101
2.1.2.3. +dy/+di (+yl+dy/ +il+di, +yr+dy/+ir+di)	101
2.1.2.4. +yk/+ik.....	103
2.1.3. Arapça ve Farsçadan Türkçeye Geçen İsim Yapım Ekleri.....	103
2.1.3.1. +ana	103
2.1.3.2. +anda/+ende	104
2.1.3.3. +ban, +wan, (+man)	104
2.1.3.4. +baz	104
2.1.3.5. +bent	105
2.1.3.6. +dan	105
2.1.3.7. +dar	106
2.1.3.8. +jan.....	106

2.1.3.9. +gyn/+gin.....	107
2.1.3.10. +göý	107
2.1.3.11. +hana	108
2.1.3.12. + hor.....	108
2.1.3.13. +y/+i, (+ýy).....	109
2.1.3.14. +ystan/+istan	109
2.1.3.15. +keş.....	110
2.1.3.16. +kär, +gär.....	111
2.1.3.17. +nama	111
2.1.3.18. +paraz.....	112
2.1.3.19. +perwer.....	112
2.1.3.20. +şen.....	113
2.1.3.21. +şynas	113
2.1.3.22. +war	113
2.1.3.23. +ýar.....	113
2.1.3.24. +zada.....	114
2.1.3.25. +zat	114
2.1.3.26. +zar.....	114
2.1.3.27. Ön Ekler: bet+, bi+, nä+	115
2.2. Fiilden İsim Yapım Ekleri (İşlikden at ýasaýjy goşulmalar).....	115
2.2.1. -a/-e	116
2.2.2. -aç/-eç.....	116
2.2.3. -(a)gan/-(e)gen.....	117
2.2.4. -ak/-ek, -k.....	118
2.2.5. -alak/-elek.....	120
2.2.6. -(a)lga/-(e)lge	120
2.2.7. -am/-em	121
2.2.8. -an/-en	121
2.2.9. -anak/-enek	122
2.2.10. -ançak, -gançak/-gençek.....	122
2.2.11. -ant	122
2.2.12. -ar/-er.....	123

2.2.13. -arman/-ermen(-emen)	123
2.2.14. -baň	124
2.2.15. -bi	124
2.2.16. -ja/ -je	125
2.2.17. -jek.....	125
2.2.18. -jaň/-jeň	126
2.2.19. -jyk/-jik	127
2.2.20. -ç	127
2.2.21. -çak/-çek	128
2.2.22. -dajy/-deji	129
2.2.23. -dak	129
2.2.24. -dam	129
2.2.25. -der.....	130
2.2.26. -dy/-di	130
2.2.27. -dyk/-dik.....	130
2.2.28. -ejin	131
2.2.29. -ende.....	131
2.2.30. -et	131
2.2.31. -g	131
2.2.32. -ga/-ge	132
2.2.33. -gak/-gek.....	132
2.2.34. -gay'/-gey'.....	133
2.2.35. -gy/-gi.....	133
2.2.36. -gyç/-giç.....	135
2.2.37. -gyn/-gin	136
2.2.38. -gynjak/-ginjek	138
2.2.39. -gyr/-gir	138
2.2.40. -gyt/-git.....	139
2.2.41. -y/-i.....	140
2.2.42. -yjy/-iji, -ýjy/-ýji	141
2.2.43. -yk/-ik	143
2.2.44. -ym/-im, -m.....	145

2.2.45. -yn/-in	147
2.2.46. -(y)ndy/-(i)ndi	147
2.2.47. -yntgy/-intgi	148
2.2.48. -(ý)yş/-(ý)iş	148
2.2.49. -yt/-it, -t	150
2.2.50. -ki	150
2.2.51. -l	150
2.2.52. -ma/-me	151
2.2.53. -maç/-meç	153
2.2.54. -maça/(-meçe)	155
2.2.55. -mak/-mek	155
2.2.56. -man/-men	157
2.2.57. -mazak/-mezek	157
2.2.58. -myk/-mik	157
2.2.59. -myr	158
2.2.60. -myş/-miş	158
2.2.61. -myt/-mit	159
2.2.62. -(i)msek	159
2.2.63. -na/-ne	160
2.2.64. -ñ	160
2.2.65. -ryk	161
2.2.66. -s	161
2.2.67. -sag	161
2.2.68. -se, -sy	162
2.2.69. -taý	162
2.2.70. -usga/-üsge	162
2.2.71. -uw/-üw, -w (-aw/-ew)	163
2.2.72. -waç	164
2.2.73. -wuk/-wük	165
2.2.74. -wul	166
2.2.75. -z (-az, -yz)	167
2.2.76. -zik	167

2.3. İsimden Fiil Yapım Ekleri (Atdan işlik ýasaýjy goşulmalar).....	167
2.3.1. +a-/+e-.....	168
2.3.2. +al-/+el-, +l-.....	170
2.3.3. +an-/+en-.....	171
2.3.4. +anakla-/+enekle-.....	172
2.3.5. +ar-/+er-, +r-.....	172
2.3.6. +arla-.....	174
2.3.7. +aş-/+eş-.....	174
2.3.8. +at-/+et-.....	175
2.3.9. +jal-.....	175
2.3.10. +jakla-/+jekle-.....	176
2.3.11. +jar-/+jer-.....	176
2.3.12. (+jyk-)/+jik-.....	177
2.3.13. +jyra-/+jire-.....	177
2.3.14. +çile-.....	178
2.3.15. +da-/+de-.....	178
2.3.16. (+dyrga-)/+dirge-.....	179
2.3.17. +dyryl-/(+diril-).....	179
2.3.18. +ga-.....	179
2.3.19. +gar-/+ger-, +kar-/(+ker-).....	180
2.3.20. +gyr-/+gir-, +kyr-/+kir-.....	181
2.3.21. +yk-/+ik-, +k-.....	182
2.3.22. +yn-/+in-, +n-.....	183
2.3.23. +ylda-/+ilde-.....	183
2.3.24. +yrda-/+irde-.....	185
2.3.25. +yt-/+it-, +t-.....	186
2.3.26. +(y)rga-/+(i)rge-.....	186
2.3.27. +irt-.....	187
2.3.28. +iş-.....	188
2.3.29. +iz-.....	188
2.3.30. +la-/+le-.....	188
2.3.31. +lan-/+len-.....	194

2.3.32. +laş-/+leş-	195
2.3.33. +lat-/+let-	195
2.3.34. +(y)msyra-/+(i)msire-	196
2.3.35. +na-	197
2.3.36. +pe-	197
2.3.37. +ra-/+re-	197
2.3.38. +sa-/+se-	198
2.3.39. (+syn-)/+sin-	198
2.3.40. +syra-/+sire-	199
2.3.41. +sit-	202
2.3.42. +şa-	202
2.3.43. +tar-	202
2.3.44. +taş-	203
2.3.45. +za-	203
2.4. Fiilden Fiil Yapım Ekleri (İşlikden işlik ýasaýjy goşulmalar)	203
2.4.1. Çatı Ekleri (İşlik derejeleri)	204
2.4.1.1. Dönüşlülük Çatısı (İşligiň özlük derejesi)	205
-yn-/in-, -n-	206
-yl-/il-, -l-	207
2.4.1.2. Edilgenlik Çatısı (İşligiň gaýdym derejesi)	208
-yl-/il-, -l-	209
-yn-/in-, -n-	211
2.4.1.3. Ettirgenlik Çatısı (İşligiň yükletme derejesi)	212
-ar-/er-	213
-dar-/der-	213
-dyr-/dir-	214
-yr-/ir-	216
-yt-/it-, -t-	216
-yz-/iz-	218
-kez-	218
2.4.1.4. İştaşlık Çatısı (İşligiň şäriklik derejesi)	219
-yş-/iş-, -ş-	220

2.4.2. Fiilden Fiil Yapan Diğer Ekler	222
2.4.2.1. -a/-e-.....	222
2.4.2.2. -(a)kla-/-(e)kle-	222
2.4.2.3. -(a)la-/-(e)le-.....	223
2.4.2.4. (-anakla-)/-enekle-, -ganakla-/(-genekle-)......	224
2.4.2.5. -(a)ňkyrla-/-(e)ňkirle-.....	225
2.4.2.6. -aňla-/eňle-.....	226
2.4.2.7. -(a)rla-/-(e)rle-.....	226
2.4.2.8. -(a)ş-	227
2.4.2.9. -ja-/je-	227
2.4.2.10. -jakla-/jekle-	228
2.4.2.11. -jala-/jele-.....	228
2.4.2.12. -jar-	229
2.4.2.13. -(y)jykla-	229
2.4.2.14. -jyra-/jire-, -(y)mjyra-/-(i)mjire-, -(y)njyra-(i)njire-.....	229
2.4.2.15. -da/-de-.....	230
2.4.2.16. -dakla-/(-dekle-)......	231
2.4.2.17. -ga-	231
2.4.2.18. -gyla-/gile-.....	232
2.4.2.19. -yk-/(-ik-)	232
2.4.2.20. -ymsyra-/imsire-.....	233
2.4.2.21. -yş-/iş-, -ş-.....	233
2.4.2.22. -(y)şdyr-/-(i)şdir-.....	234
2.4.2.23. -kala-/(-kele-)......	235
2.4.2.24. -mala-/mele-	235
2.4.2.25. -marla-/merle-	236
2.4.2.26. -na-	237
2.4.2.27. -ňe.....	237
2.4.2.28. -pe-.....	237
2.4.2.29. -r-	238
2.4.2.30. -sa/-se-.....	238
2.4.2.31. -syn-/sin-.....	238

2.4.2.32. <i>-za-/-ze-</i>	239
2.4.3. Olumsuzluk Eki: <i>-ma-/-me-</i>	240
SONUÇ	242
KAYNAKÇA	251
Ek 1. Etik Kurul İzni Muafiyeti Formu.....	258
Ek 2. Orijinallik Raporu	259
Ek 3. Turnitin Benzerlik İndeksi	260

KISALTMALAR

Taranan metinler ve kısaltmaları:

Gazeteler:

Ad.	<i>Adalat</i> -05.07.2019
AD	<i>Ahal Durmuşy</i> -05.07.2019
Aş	<i>Aşgabat</i> -06.07.2019
Bal	<i>Balkan</i> -06.07.2019
BT	<i>Bereketli Toprak</i> -01.07.2019
BR	<i>Biznes Reklama</i> -02.09.2019
DH	<i>Daşoguz Habarlary</i> -06.07.2019
ES	<i>Edebiyat ve Sungat</i> -05.07.2019
Esg.	<i>Esger</i> -04.07.2019
Glk.	<i>Galkynyş</i> -03.07.2019
H	<i>Habarlary</i> -06.07.2019
MJŞ	<i>Maru-Şahu Jahan</i> -06.07.2019
MG	<i>Mugallymlar Gazeti</i> -05.07.2019
N	<i>Nesil</i> -06.07.2019
TD	<i>Türkmen Dili</i> -03.07.2019
TDün.	<i>Türkmen Dünýäsi</i> -27.06.2019
TG	<i>Türkmen Gündogary</i> -06.07.2019
TÝÝ	<i>Türkmeniň Ýüpek Ýoly</i> -06.04.2019
T	<i>Türkmenistan</i> -06.07.2019
TPMÇ	<i>Türkmenistanyň Prezidentiniň Metbugat Çapary</i> -05.07.2019
W	<i>Watan</i> -06.07.2019
Z	<i>Zaman</i> -23.03.2019

Dergiler:

B	<i>Bilim</i> -01/2019
Dý.	<i>Diýar</i> -№6/2019
DE	<i>Dünýä Edebiyaty</i> -№3/05-06/2019
Gar.	<i>Garagum</i> -№6/2019
Gün.	<i>Güneş</i> -№6/2019

- L *Laçyn-01/2019*
- Sg. *Saglyk-07-08/2019*
- TL *Türkmenistanyň Lukmançylygy-№3/05-06/2019*
- ZK *Zenan Kalby-06/2019*
- Edebi Eserler:
- BSÝÝS *Bir soragyň ýigrimi ýyllyk sütemi (Taryhy-publisistik oçerkler)*, Allaýar Çüriýew, 1993, Aşgabat: Meşrep Neşirýaty.
- D *Derdeser (hekaýalar)*, Kakamyrat Ataýew, 2013.
- Gb. *Gonambaşy (roman)*, Kakamyrat Ataýew, 2013.
- GG *Gökdepe Galasy (Gysgaça taryhy oçerk)*, Nargylyç Hojageldiýew, 1991, Aşgabat: “Çäç” Döredijilik-önümçilik birleşigi.
- Go. *Görogly Eposy (dessan)*, Hazırlayanlar: Ata Gowşudow, Mäti Kösäýew, 1980, Aşgabat: TN.
- Gör. *Göreş (roman)*, Çary Aşyr, 1986, Aşgabat: “Türkmenistan” neşirýaty.
- Y *Ykbal I (roman)*, Hydyr Derýaýew, 1983, Aşgabat: “Türkmenistan” neşirýaty.
- KR *Köneürgenç Rowaýatlary*, Şöhrat Abdyýew, 1993, Aşgabat: Magaryf.
- KS *Könelmeýän söz (Ylmy-populýar neşir)*, Kakajan Ataýew, 1991, Aşgabat: “Magaryf”.
- NO *Nejep Oglan (dessan)*, Hazırlayan: K.Seýitmyradow, 1977, Aşgabat: “Türkmenistan” neşirýaty.
- S *Seljuklar (roman)*, Jumagledi Mülkiýew, 2010, Aşgabat: TDNG.
- SE *Saýlanan Eserler (hekaýalar, powestler we folklor)*, Berdi Kerbabaýew, 1992, Aşgabat: Magaryf.
- ŞB *Şükür Bagşy (powest)*, Nurmyrat Saryhanow, 1961, Aşgabat: TDN.
- ŞBAD *Şaýat Bolmak Aňsat Däl (powest)*, Ogulsenem Taňnyýewa, 1994, Talyp Durmuşy Gazeti.
- THE *Türkmen Halk Ertekileri*, 2008, Aşgabat: Ylym.
- THN *Türkmen Halk Nakyllary*, 2005, Hazırlayan: Myrat Çaryýew, Aşgabat: “Miras”.
- ÜNB *Üç Nokadyň Biri (roman)*, Ylýas Amangeldi, 2002, Aşgabat: Ruh.
- Bilimsel Eser Kısaltmaları:

- ÇTYD *Çağdaş Türk Yazı Dilleri I-II -III-IV* (2014).
- DLT *Divanü Lûgat-it Türk-I-II-III-IV* (çeviri)- (Çeviren: Besim Atalay) 2006, Ankara: TDKY.
- HZTD 1960 *Hâzirki Zaman Türkmen Dili* (1960).
- HZTD 2014 *Hâzirki Zaman Türkmen Dili* (2014).
- HZTD 2015 *Hâzirki Zaman Türkmen Dili* (2015).
- TD *Türkmen Dili (Morfolojiya)* (2018).
- TDDO *Türkmen Diliniñ Dialektleriniñ Oçerki* (1970).
- TDDS *Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlügi I-II* (2015).
- TDS *Türkmen Diliniñ Sözlügi I-II* (2010).
- TDS (1962) *Türkmen Diliniñ Sözlügi* (1962).
- TDG *Türkmen Diliniñ Grammatikasy (Morfolojiya)* (1999)

Kelime Kısaltmaları:

- Ar. Arapça
- Ayr. bk. ayrıca bakınız
- bk. bakınız
- Far. Farsça
- Kır. Kırgızca
- KT. Kırım Tatarcası
- Ör. örnek
- Özb. Özbekçe
- mcz. mecazi anlamı
- Rus. Rusça
- s. sayfa
- Tkm. Türkmençe
- TT. Türkiye Türkçesi
- vb. ve benzeri
- vd. ve diğerleri
- Yay. Yayımlayan

TABLolar

Tablo 1. Türkmencede Dudak Uyumu.....	26
---------------------------------------	----

FONOLOJİK İŞARETLER

:	ünlü uzunluğu
a:	uzun a
ä [æ:]	e ~ a arası uzun ünlü (eklenme sonrasında e > ä)
o:	uzun o
ö:	uzun ö
u:	uzun u
ü:	uzun ü
ɪ:	uzun ɪ
i:	uzun i
ĩ	ɪ
î	ɪ ~ i arası ünlü
č	ç
ğ	artdamak g'sı
q	artdamak k'sı
ǰ	c
ŋ	damak n'si
x	artdamak h'sı
θ	dişler arası sızıcı s
š	ş
ð	dişler arası sızıcı z
w	çift dudak v'si
//	fonem veya morfem parantezi
[]	telaffuz parantezi
~	nöbetleşme

GİRİŞ

Türkmençe, Ana Oğuzca'daki bazı arkaik özellikleri barındıran ve günümüze kadar koruyan; Oğuz (Batı) grubu Türk dillerinin en doğusunda yer alan bir Türk yazı dilidir. Türkmençenin fonetik sisteminde yer alan asli (birincil) ünlü uzunlukları, eklenme sırasında ortaya çıkan ikincil ünlü uzunlukları, ancak telaffuzda farkedilen ileri dudak uyumu vb. özellikleriyle araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Ayrıca, Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Gagauzca gibi diğer Oğuz grubu Türk dillerinden farklı olarak kelime başındaki /b-/ ünsüzünün koruması (*bar-* 'var-', *ber-* 'ver-', *bol-* 'ol-'), /s/ ve /z/ ünsüzlerinin konuşmada dişler arası sızıcı telaffuz edilmesi, alıntı kelimelerdeki /f/ ünsüzünün yerini/p/ye bırakması (*pil* 'fil', *depter* 'defter' vb.) Türkmençenin diğer ilgi çekici özelliklerindedir. Türkmençe türetim morfolojisi de, yer yer Türkiye Türkçesinden farklılaşan işlevlikleri ve morfosemantik özellikleri ile ayrıca dikkat çekmektedir.

Türkmençenin yazımında, hem Çağataycanın hem de Kıpçak alanı dil özelliklerinin etkileri görülmektedir. Türkmençenin söz varlığı temelini Türkçe kelimeler oluşturmakla birlikte Türkmençede Moğolca, Farsça ve Arapçadan, ayrıca XX. yüzyılın başlarında SSCB'ye dâhil edilmesiyle birlikte Rusçadan giren kelimeler de bulunmaktadır.

Türkmenler, diğer Türk boyları gibi uzun yıllar göçebe hayatı sürdüren Oğuz boylarından oluşmaktadır. Kaşgarlı Mahmut'un "Oğuz bir Türk Boyudur. Oğuzlar Türkmendirler" (DLT I, 2006, s.55), "Türkmen, Bunlar Oğuzlardır" (DLT III, 2006, s.412) ifadelerinden anlaşıldığı üzere Türkmen kelimesi ilk olarak XI. yüzyıldan itibaren izlenebilmektedir. Türkmen boylarının başlıcaları Teke, Yomut, Ersarı, Sarık, Salır, Gökleñ, Çovdur ve Alili'dir. Bu boylar da kendi aralarında çeşitli oymaklara (tayfa, kabile) ayrılmaktadır (Türkmenler 2300'e yakın tayfa ve tirelerden (boy ve oymak) oluştuğuna dair ayrıntılı bilgi için bk. S. Ataniyazow, 1994).

Türkmen boylarının XIV-XVI. yüzyıllar arasında birbirlerinden ayrılmaya başladıkları düşünülmektedir (Clark vd., 1997, s. 304). Bugün Türkmenistan'da en kalabalık nüfusu oluşturan Tekeler, Ahal ve Marı vilayetlerinde, Yomutlar Balkan ve Daşoğuz'da, Ersarılar Labap ve Marı'da, Gökleñler Balkan'da, Sarıklar Marı'da, Alililer Ahal ve

Daşoğuz vilayetinde ağırlıklı olarak yaşamaktadırlar. Ayrıca dünya üzerinde İran, Afganistan ve Karakalpakistan'da Yomut; Özbekistan, Tacikistan, Afganistan ve Türkiye'de Ersarı; Özbekistan ve Afganistan'da Alili; Azerbaycan, İran ve Türkiye'de Gökleň boyuna mensup Türkmenler yaşamaktadırlar. Günümüzde Türkmenistan'da 26 boyun yaşadığı kaydedilmiştir (bk. Ataniyazov, 1999) .

Bugün Türkmenenin en çok konuşulduğu yer, 27 Ekim 1991'de bağımsız olan Türkmenistan Cumhuriyetidir. Orta Asya'nın güneybatısında yer alan Türkmenistan'ın güneyinde İran, güneydoğusunda Afganistan, kuzeybatısında Kazakistan, kuzeydoğusunda Özbekistan ve batısında Hazar Deniziyle Azerbaycan bulunmaktadır. Günümüzde Türkmenistan; Ahal, Balkan, Daşoguz, Lebap ve Marı olmak üzere beş büyük vilayete ayrılmaktadır.

Türkmençe ile ilgili önemli çalışmaların 1920'den sonra başladığı görülmektedir. Türkmenenin sesbilgisi ve biçimbilgisi üzerine yapılan yayımlar, Türkmençeyi öğrenmek için hazırlanan kılavuz kitapları ve Rusça - Türkmençe sözlük çalışmalarının ilk eserleri bu yıllarda verilmiştir. Sonraki yıllarda ise Türkmen dili ve edebiyatı ile ilgili ders kitapları, imla kılavuzu hazırlanmıştır. Yine bu yıllarda, Türkmen ağız ve dialektlerini öğrenmek ve araştırmak için ilk adımlar atılmıştır.

Türkmenistan'da 1928 yılına kadar Arap alfabesi, 1928-1939 yılları arasında Latin alfabesi, 1940-1992 yılları arasında Kiril alfabesi kullanılmıştır. Türkmen dili, 24 Mayıs 1990'da Türkmenistan'ın tek resmi devlet dili olmuştur. 12 Nisan 1993'te 30 harften oluşan Türkmen latin alfabesi kabul edilmiştir ve 1 Ocak 1996'dan itibaren resmen kullanılmaya başlanmıştır. Bu alfabe 10 Ocak 2000'de bazı değişikliklerle yeniden düzenlenmiştir. 19 Ocak 2000'den beri haftada bir kez yayımlanan Türkmen Dili gazetesi okuyucularıyla buluşmuştur (bk. Sarihanov, 2002; Nepesova vd., 2004; Kara, 2001).

Günümüz Türkmen alfabesinde 9 ünlü ve 21 ünsüz harf bulunmaktadır. /a, ä, e, y, i, o, ö, u, ü/ ünlülerinin içindeki 8 ünlünün uzun biçimi de bulunmaktadır /a, a:, ı, ı:, i, i:, o, o:, ö, ö:, u, u:, ü, ü:/. Kök hecede görülen uzunluk-kısalık karşıtlığı anlam farkına yol açmaktadır. Ancak uzunluklar yazıda gösterilmemektedir. Türkmencede /e/ ünlüsünün uzunluğunu bulunmamakta, morfofonolojik nedenlerle ikincil olarak uzadığı durumlarda ise /ä/ ünlüsüne dönüşmektedir. Türkmencede asli uzun ünlüler sadece kelimenin ilk

hecesinde bulunur. Bundan dolayı bunlara etimolojik uzun ünlüler de denilmektedir. Ayrıca Türkmencede eklenme sırasında ortaya çıkan ikincil uzun ünlüler de vardır (bk. Töre, 2017, 53-72).

1. Tezin Konusu

Türkmencede yeni kavramları karşılamak üzere kelime üretebilmek için kullanılan en yaygın yollardan biri olan türetim morfolojisi, tez çalışmasının konusunu oluşturmaktadır. Çalışmada Türkmençe biçimbirim envanterinin türetkenliğine dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Günümüz Türkmenesindeki yapım eklerinin kök veya gövdelerle nasıl birleştiği eş zamanlı olarak incelenmiştir. Yapım ekleri, işlevleri ve türetkenlikleri açısından ele alınırken aynı zamanda eklerin morfosemantik ve morfofonolojik özellikleri üzerinde de durulmuştur.

Bu çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Türkmenenin bugünkü durumu, konuşulduğu bölgeler; Türkmençe biçimbilgisiyle ilgili ön çalışmalar, Türkmencede kelime türetme yolları, türetkenlik ile ilgili kuramsal bilgiler ve genel hatlarıyla Türkmencede ek alomorflarını belirleyen morfofonolojik özellikler üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise *isimden isim yapım ekleri*, *fiilden isim yapım ekleri*, *isimden fiil yapım ekleri* ve *fiilden fiil yapım ekleri* anlatılmıştır. Bu bölümlerde, ele alınan yapım eklerinin türetkenlikleri ve türetim sonucu oluşturdukları morfosemantik içerikleri incelenmiştir. Eklerin işlevlerine dair saptamalar, geniş bir veri taraması sonucunda elde edilmiştir. Tarama sonucu metinlerde geçen kelime (yapım ekleriyle türemiş kelimeler) örnekleri de verilmiştir. İşlek, yarı işlek, az işlek ve işlekliliğini yitirmiş eklerin oluşturduğu kelimeler alfabetik olarak sıralanmıştır. Ayrıca bazı örnekler metin içinde gösterilmiştir.

2. Tezin Amacı ve Önemi

Bu tez çalışması, Türkmenedeki yapım eklerini ayrıntılı bir biçimde gözler önüne sererek, Türkmenenin türetim morfoloji sisteminin anlaşılmasına önemli bir katkı sağlayacaktır. Bugüne kadar Türkmenenin morfolojisi üzerine yapılmış çalışmalar yetersiz kalmıştır. Bu nedenle bu çalışma, taranan Türkmençe metinlerden tespit edilen

yapım eklerini ayrıntılı olarak irdelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca diğer çalışmalarda yer verilmemiş yapım ekleri ve bu eklerinin gösterilmeyen işlevlerini ortaya koymak ve değerlendirmek, tezin bir diğer amacını oluşturmaktadır.

Tezde yapım eklerin Türkmençenin yazımdaki ve telaffuzundaki² alomorfları ayrıntılı olarak gösterilmeye, eklenme sırasında oluşan morfofonolojik görünümleri de analiz edilmeye çalışılmıştır.

3. Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden açıklayıcı araştırma yöntemine başvurulmuş doküman analizi yapılmıştır; araştırmada veriler, doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. Dokümanlar, nitel araştırmalarında önemli bir unsur oluşturmaktadır. Doküman çeşitleri olarak kitaplar, dergiler, metinler, makaleler, gazeteler, resimler, mektuplar, videolar vb. sayılabilir. Doküman incelenmesi ise araştırılacak konu(lar) ile ilgili bilgi içeren yazılı materyaller, kayıtlı belgelerin, veri kaynağı olarak sistemli biçimde incelenmesini kapsamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2006).

Bu bağlamda tez çalışmasında Türkmençede kelime yapım yolları, türetkenlik, isim ve fiil tabanlarına getirilen yapım ekleri, eklerin türetim potansiyelleri, yapım eklerinin Türkmençe ve Türkiye Türkçesi arasındaki benzer ve farklı işlevleri betimlenmiştir.

4. Veri

Türkmençenin türetim morfolojisini ayrıntılı incelemek için öncelikle Türkmenistan'da yayımlanan gazete, dergi, deyimler ve atasözleri kitapları, hikâye, destan, masal ve romanlardan yararlanılmıştır. Bu kapsamda toplam 22 gazete, 9 dergi ve 17 edebi eserden örnekler alınmıştır. Yapım eklerinin tespit edilen işlevleri örnekler ile desteklenmiştir. Konunun daha iyi anlaşılması için bazı örnekler cümle içerisinde gösterilmiştir. Örnekler gösterilirken Türkmençenin standart yazımdaki ve konuşma

² Bu tez boyunca kullanılan 'yazım', 'yazıda' kavramlarıyla Türkmenistan Cumhuriyeti'nin resmi dili olan Türkmençenin standart yazımı kastedilmektedir. 'konuşmada' veya 'telaffuzda' kavramlarıyla Türkmençenin yazıda gösterilmeyen ancak standart konuşma sırasında ortaya çıkan ses özellikleri anlatılmaktadır.

sırasında telaffuz ediliş şekli, fonetik transkripsiyonuyla verilmiştir. Örneklerin transkripsiyonu, Türkmençenin standart konuşmasına dayandırılarak yapılmıştır.

Bunlarla birlikte yapım eklerini ve işlevlerini ayrıntılı incelemek ve ön çalışmaların düzeyini anlamak üzere bazı Türkmençe gramer çalışmalarından da yararlanılmıştır. Çalışmada Türkmenistan'da yayımlanan HZTD 1960, Baskakow 1970, TDG 1999, Esenmedowa 2010, HZTD 2014, HZTD 2015 ve TD 2018 vd. gramerlerde bulunan yapım ekleri karşılaştırılmıştır. Türkmenistan'da yayımlanan bu çalışmaların dışında Clark 1998, Kara 2001, Hanser 2003, Uygur 2016, Yıldırım 2017, Söyegov- Arnazaov 2017'de ele alınan yapım eklerine ait tespitler de karşılaştırılmıştır. Ayrıca konuyla ilgili yazılan çeşitli makalelerden de yararlanılmıştır. Türetim yoluyla oluşan yeni kelimelerin Türkmençe sözlüklerdeki varlığını ve anlamalarını anlamak için TDS 1962, TDS I-II 2010, TDDS I - II 2015'e başvurulmuştur. Bunlarla birlikte Türkiye Türkçesi yapım ekleri üzerine yapılan dilbilgisi çalışmalarından, araştırmalardan ve diğer yazılardan da faydalanılmıştır. Ayrıca söz konusu eklerin Batı grubu ve diğer Türk yazı dillerindeki ortak görevlerini göstermek için İlker 1997, Biray 1999, ÇTYD 2014, Serbrennikov-Gadjieva 2018'deki verilere de değinilmiştir.

5. Kapsam ve Sınırlılıklar

Elinizdeki çalışmada, Türkmençede yapım eklerinin kök veya gövdelere birleşmesi sonucu yeni kelime türetmesini incelenmektedir. Türkmençe yapım eki envanterini ortaya koymak, eklerin işlevlerini gözlemek, işlevlerini betimlemek; eş zamanlı olarak kök ve ek birleşmelerine bağlı alomorf görünümlerini belirlemek, inceleme için gerektiğinde eklerin artzamanlı durumlarına da başvurmak, eklerin türetim potansiyel gücünü izlemek, tez çalışmasının kapsamını oluşturmaktadır.

Bu tez çalışmasının yürütülmesi sırasında, türetkenliği ölçmek için belli bir ekle türetilmiş kelimeler Türkmençe gazete, dergi ve edebi eserlerden taranarak sıklıkları gözlenmeye çalışılmıştır. Böylece Türkmençedeki türetim işlemini anlatırken dilde örnekleri olan, gövde yapımında işlek olarak kullanılan eklere vurgu yapılmıştır. Az işlek veya işleğini yitirmiş eklerin de durumları tespit edilmiştir. Türkmençeye başka dillerden geçen yapım ekleri de ayrıca belirtilecektir. Eklerin türetkenlikleri ve türetim sonucu oluşturdukları morfosemantik içerikleri incelenecektir. Eklerin işlevleri, geniş

bir veri taraması sonucu elde edilen bulgulara dayanılarak incelenmiş ve tespit edilen işlevsel görünümler, Türkmençenin gramerlerinde yer alan tespitlerle karşılaştırılmıştır. Bu tespitler sonucu bazı eklerin, Türkiye Türkçesinde bulunmayan işlevleri de karşılaştırmalı olarak ve ayrıntılı biçimde açıklanmıştır.

1. BÖLÜM: TÜRKMENCEYLE İLGİLİ TEMEL BİLGİLER VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. TÜRKMECENİN BUGÜNKÜ DURUMU VE KONUŞULDUĞU BÖLGELER

Tarihin farklı süreçleri içerisinde siyasi, sosyal, dini, iktisadi veya diğer sebeplerden dolayı göç etmek durumunda kalan Türkmenler, dünyanın farklı bölgelerinde yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Gittiklere yere kendi kültürünü ve dilini de taşıyan Türkmenler, farklı Türkmen boy ve oymaklarına mensuplardı. Bugün Türkmenistan dışında dünya Türkmenlerinin Afganistan'da, Özbekistan'da, Rusya'da, İran'da Pakistan'da, Tacikistan'da, Ukrayna'da, Kazakistan'da, Hindistan'da, Çin'de ve Türkiye'de yaşadıkları bilinmektedir (Ayrıca bk. Clark, 1998; N. Özkan, 2007). Tekin ve Ölmez 2014'de, İran'da 1.328.535 (2013 tahmini), Afganistan'da 933.242 (2013 tahmini), Özbekistan'da 152.000 (2000 tahmini), Pakistan'da 60.000 (2001), Rusya'da 36.000 (2010), Tacikistan'da 15.171 (2010), Ukrayna'da 3.709 (2001), Kazakistan'da 2.234 (2009), Kırgızistan'da 2.037 (2012 tahmini) Türkmenin yaşamakta olduğunu bildirir. Sarıhanov'un belirttiğine göre dünyada 22 milyon Türkmen, Türkmence konuşmaktadır (2002, s.1355).

Boylara bölünerek nesillerini devam ettiren Türkmenler aynı zamanda Türkmen diyalektlerini de oluşturmuştur. Türkmenenin yaklaşık 30 diyalekt ve ağzının olduğu bilinmektedir (Nepesov vd., 2004, s. 271). İlker, Türkmenenin yazı dili olarak Yomut ağzı esas alındığını (1997, s.7), Nepesova vd., modern Türkmen edebi dilinin Ahal ve Teke diyalektlerine dayandığını anlatmıştır (2004, s.271). Şu anda Türkmenistan'da kullanılan yazı dili 1925'ten beri Teke ve Yomut ağızlarına dayanmaktadır (Kara, 2007, s. 234). Ancak Türkmenenin standart dilinde özellikle edebi dilinde diğer ağızlarında etkisi görülmektedir.

1930'larda Türkmenenin edebi dili konusu uzun soluklu tartışılmıştır. Bu konuyla ilgili önemli görüşlerini Derýayew, Böriyew, Nazarow ve diğer yazarlar paylaşmıştır. Böriyew, Türkmen boylarının konuşmaları birbirlerine yakın oldukları ve kendi aralarında anlaşabildiklerini, ancak ortak bir edebi dillerinin olmadığı görüşünü

belirtmektedir. Derýayew ise edebi dilin olması için ekonomide, siyasette, yönetimde kullanılan ve yazım birliği olan bir dilin olması gerektiğini anlatır. Ayrıca Türkmenenin ebedi dil konusu için 1917 İnkılabından önceki yani XVIII-XIX. yüzyıllar arasındaki Türkmen şairlerinin kullandıkları dile dikkat çekmiştir. Yine Derýayew, edebi dilin, ortak bir yazı dilinin olduğu görüşünü savunmuştur (bk. Derýayew, 1932; Azymow, 1980; Aşirov, 2019). O dönemin siyasi nedenlerinden dolayı sonraki yıllarda edebi dil konusu tartışması durgunlaşmıştır. Aynı yıllarda Rus araştırmacıları başta olmak üzere Sovyet Türkmenistan’da Türkmen dilinin ağız ve diyalektlerine olan ilginin arttığı görülmüştür.

Türkmenenin ağız ve diyalektleri ile ilgili çalışmalar yaygın olarak 1950’den sonra yapılmaya başlamıştır. Bu çalışmalarda ‘dialekt, şive, gepleşik’ terimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Erken dönem çalışmalarından 1845-1848 yıllarında İ.N. Berezin, 1899’da P. Şimkewiç ve 1904’te S. Agbekow, Türkmenlerin konuştuğu dil ve diyalektler üzerine makaleler yayımlamıştır. A.N. Samoýlowiç ise 1902, 1906-1907 ve 1908 yıllarında Orta Asya seyahatlerinde Türkmen diyalektleri, edebiyatı ve folkloru ile ilgili geniş bilgi toplamıştır. 1912’de ise Stavropol Türkmenlerinin diyalektini öğrenmiştir. A.P. Potseluýewskiý’nin öncülüğünde Türkmenistan’da 1927-1932 yılları arasında Türkmen diyalektlerini öğrenmek amacıyla linguistik araştırma gezisi düzenlenmiştir. Bu araştırmalara dayalı olarak 1936’da *Dialekt turkmenskogo ýazyka* adlı çalışma yayımlanmıştır. Türkmenistan İlimler Akademiyası’nın Dil ve Edebiyat Enstitüsü tarafından 1945-1954 yılları arasında, Türkmen ağız ve diyalektlerini geniş bir şekilde öğrenmek amacıyla birkaç defa daha saha çalışması yapılmıştır.

Bu araştırmalar sonucunda Türkmen ağız ve diyalektleriyle ilgili çok sayıda makaleler, tezler ve kitaplar yazılmıştır. Bunlardan Türkmenistan’da yayımlanan başlıcaları şunlardır: 1949’da H.A. Maşakow *Çowduriskiý dialket turkmenskogo ýazyka* (tez), 1950’de N. Durdymyradow *Türkmen diliniň alili şiwesi* (tez), 1954’te J. Amansaryýew *Türkmen diliniň ýomut şiwesiniň demirgazyk gepleşikleri* (tez), 1958’de M. Atajanow *Türkmen diliniň salyr dailekti* (tez), 1959’da H. Muhiýew *Türkmen diliniň Nohur dialekti* (tez), 1960’da G. Gulmanow *Türkmen diliniň gökleň dialeketi*, 1961’de K. Şamyradow *Türkmen diliniň ýomut dialektiniň günbatar gepleşigi*, 1963’te B. Baýramdurdyýew *Ahal gepleşiginiň morfologiyasy*, 1964’de O. Çörliýew *Teke dialektiniň Mary gepleşigi* (tez), 1965’de H. Atamedow *Türkmen diliniň änew*

dialektiniň manyş gepleşigi, 1966'da H. Bagyýew *Türkmen diliniň olam dialketi*, 1970'de G. Saparowa *Türkmen diliniň hasarly dialketi*, 1970'de S. Arazkulyýew tarafından hazırlanan *Türkmen diliniň dialektologik sözlügi*, 1971'de K. Şamyradow *Türkmen diliniň ärsary dialekti*, 1972'de A. Annanurow *Türkmen diliniň ärsary dialekti*, 1975'de M. Ahmedow *Türkmen diliniň gardaşly dialketiniň käbir aýratynlyklary*, 1977'de J. Hudaýbergenow *Türkmen diliniň ýemreli dialketi*, 1978'de O. Çommadow *Türkmen diliniň ata dialketi*, 1987'de N. Mawyýew *Türkmen diliniň arabaçy dialketi*, 1988'de R. Berdiýew *Türkmen diliniň dailektlerinde we gepleşiklerinde işlikler* vb. Bunlardan başka Türkmenistan, Sovyetler Birliđi içerisindeyken Moskva'da Rus ve Türkmen arařtırmacıları tarafından Türkmen ađız ve diyalektleriyle ilgili yayımlanan kaynaklar da bulunmaktadır (Ayr. bk. TDDO, 1970).

1970'de S. Kürenow tarafından hazırlanan *Türkmen dialektalogiyasy* ve aynı yılda yayımlanan *Türkmen diliniň dialketleriniň oçerki* (Haz. R.Berdiýew, S.Kürenow, K. Şamyradow ve S. Arazkulyýew) adlı çalıřma Türkmen ađız ve diyalekt arařtırmaları için önemli bir kaynak oluřturmaktadır. TDDO 1970'te Türkmen ađız ve diyalektleri sesbilgisi, biçimbilgisi, sentakıs ve leksikoloji açısından ayrıntılı olarak incelenmiřtir. 1977'de ise *Türkmen diliniň gysgaça dialektologik sözlügi* (Haz. S. Arazkulyýew, S. Atanyázow, R. Berdiýew, G. Saparowa) adlı Türkmenenin ađız ve diyalekt sözlüğü yayımlanmıřtır. Daha sonraki yıllarda ise Nartyýew'in 1994'te *Türkmen dialektalogiyasynyň esasları* ve 2010'da yayımladıđı *Türkmen dialektalogiyasy* adlı çalıřması üniversitelerin ilgili bölümlerinde ađız arařtırmaları için ders kitabı olarak kullanılmaktadır.

Yukarıda bahsedilen Türkmençe ağız ve diyalektleriyle ilgili çalışmalar aynı zamanda Türkmen boy, oymak ve uruğları hakkında geniş bilgi veren önemli kaynakları teşkil ettiğini söylemek gerekir. Bugün dünyadaki Türkmenler kendi boy ve oymaklarını devam ettirirken kendilerine ait olan diyalektleri de yaşatmaktadırlar. Ayrıca Türkmenenin edebi dilinde Türkmen ağız ve diyalektlerinin etkisi görölmesinden dolayı bu konudaki çalışmalar oldukça değerlidir.

Bugün Türkmenistan Cumhuriyeti'nin nüfusu 6.031.187'dir³ (2020 tahmini). Ülkenin %81'ine yakını Türkmenler oluşturmaktadır (Özkan, 2007, s. 115). Ülkede Türkmenler dışında diğer Türk halklarından Özbekler, Azerbeycanlılar, Karakalpaklar, Tatarlar, Kazaklar yaşamaktadır. Bu Türk halklarından en kalabalık nüfusu Özbekler oluşturmaktadır. Türkmenistan'da az sayıda Ruslar, Beluçlar, Tacikler, Ukraynalılar ve Ermeniler de yaşamaktadırlar. Türkmen boylarının içerisinde en kalabalık nüfusa sahip olanları ise sırasıyla Tekeler, Yomutlar ve Ersarılarıdır.

Afganistan Türkmenleri

Afganistan, birçok millet ve kültürü bir arada bulunduran ülkelerden biridir. Afganistan'da yaşayan Türk halkları arasında Özbeklerden sonra en kalabalık nüfusa sahip olanı Türkmenlerdir. Bugün Afganistan'da Türkmenlerin ve Özbeklerin iç içe yaşadığı görülmektedir. Buradaki Türkmenlerin konuştuğu Türkmençe, Farsça ve Özbekçenin etkisi altında kalmıştır. Hatta dilini ve kimliğini kaybeden Afşar Türkmenleri de bulunmaktadır (Şahin, 2014, s. 139-140).

Afganistan'ın farklı bölgelerinde Türkmen boy ve oymaklarına mensup Ersarılar, Tekeler, Yomutlar, Salırlar, Sarıklar, Nohurlar, Mukrılar, Surhılar, Bayatlar ve Yemreliler'in yaşadıkları kaydedilmektedir. Bu boyların içerisinde en kalabalık nüfusa sahip olanı ise Ersarılarıdır (bk. Durdyýew-Kadyrow, 1991; Ataniyazov, 1999; Şahin, 2014).

İran Türkmenleri

İran'daki Türkmenler, İran ve Türkmenistan'ın sınırında yer alan Türkmensahra ve Horasan'ın kuzeydoğu bölgesinde yaşamaktadırlar. Bugün İran'ın kuzey doğusunda Türkmensahra bölgesinde yaşayan 2 milyon Türkmen olduğu bilinmektedir (bk. Deveci, 2009, Dieji, 2010). Bu bölge erken dönemlerden beri Türkmenlerin yaşamakta oldukları bir bölgedir. İran'da yaşayan Türkmenleri ağırlıklı olarak Yomutlar, daha sonra Gökneñler, Ersarılar, Nohurlar, Salır, Sarık, Düyeci gibi boylara mensup Türkmenler oluşturmaktadır. Kara, İran Türkmenlerinin en büyük kabilelerinden birinin Gökneñleler olduğunu belirtmektedir (2002, s.250). Durdyýew ve Kadyrow, İran ve Türkmenistan sınırındaki Künbed, Kabus, Gorgan, Benderi Şah, Benderi Güz,

³[https://population.un.org/wpp/Download/Files/1_Indicators%20\(Standard\)/EXCEL_FILES/1_Population/WPP2019_POP_F01_1_TOTAL_POPULATION_BOTH_SEXES.xlsx](https://population.un.org/wpp/Download/Files/1_Indicators%20(Standard)/EXCEL_FILES/1_Population/WPP2019_POP_F01_1_TOTAL_POPULATION_BOTH_SEXES.xlsx)

Kümüşdepe, Kürtguyı, Ahabad, şehirlerinde gün geçtikçe Türkmen nüfusunun arttığını belirtmiştir (1991, s.48-49).

Özbekistan Türkmenleri

Özbekistan'daki Türkmenler ağırlıklı olarak Buhara, Samerkant, Harezmi, Zerfşan, Kaşkaderya, Surhandeya bölgelerinde yaşamaktadırlar. Buradaki Türkmenler Ersarı, Alili, Olam, Esgi vd. boy ve oymaklara mensupturlar. Özbekistan'a bağlı olan Karakalpakistan Cumhuriyeti'nde de Yomut, Arabacı, Düyeci Türkmenlerinin yaşadığı kaydedilmiştir (Ataniyazov, 1999).

Rusların Orta Asya'ya gelmesinden sonra Sovyet Birliği'nin kurulması ve sınırların çizilmesiyle İran ve Afganistan'da olduğu gibi çok sayıda Türkmen nüfusu Özbekistan sınırları içerisinde kalır. Durdyýew ve Kadyrow, XI. yüzyılda Özbekistan'ın Nurata bölgesine göç eden ve oraya yerleşen Türkmenlerin Özbek boyu olduklarını ve son istatistiklerde bu Türkmenlerin Özbek nüfus olarak sayıldığını belirtir (1991, s. 30-33). Bugün Özbekistan Cumhuriyeti'nin %88'ini Özbek, Kazak, Karakalpak, Kırgız, Tatar, Türkmen ve Başkurt Türkleri oluşturmaktadır. Ülkenin %85'inin ise Özbekler olduğu bilinmektedir (Buran-Alkaya, 2014, II, s. 29). 2017 tahminlerine göre Özbekistan nüfusunun %0,6'sı Türkmenlerdir⁴.

Kafkasya/Stavropol Türkmenleri

XVII. yüzyılında Mangışlak'tan göç ederek Rusya Fedarasyonu'na bağlı olan Kuzey Kafkasya'nın Stavropol ve Astrahan bölgelerine yerleşen Oğuzlar için *Satvropol Türkmenleri*, *Kafkasya Oğuzları*, *Kuzey Kafkasya Türkmenleri*, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, *Trukhmen*, *Truhmen* veya *Truhmeni* adlar kullanılmaktadır.

Stavropol Türkmenleri İğdir, Çovdur ve Söyüncacı gibi Türkmen boy ve oymaklarına mensupturlar (Ataniyazov, 1999). Kuzey Kafkasya'da yüzden fazla halkın yaşadığı bilinmektedir. Kafkasya'daki Ruslar, Nogaylar, Tatarlar, Kalmuklar ve diğer Kafkas halklarıyla 400 yıla yakın beraber yaşayan Stavropol Türkmenlerinin dil ve kültürü üzerinde etkiler bırakmıştır. Kürenov 1995'de, Stavropol bölgesinde 20'ye yakın Türkmen köyünün bulunduğunu ve 1917'de bu bölgede yaşayan Türkmenlerin tam sayısının 18,388 olduğunu vurgulamıştır (s.17-19). Aslan 2013'de, 7 köy, 13 kasaba, 5

⁴ <https://www.stat.uz/en/press-center/news-committee/435-analiticheskie-materialy-en1/2075-demographic-situation-in-the-republic-of-uzbekistan>

dağ köyü (aul) olmak üzere toplam 25 birimden oluşan kırsal bir yerleşim alanı olduğunu ve 2010 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre Stavropol Kray'ında yaşayan Türkmen nüfusunun 15,048 olduğunu belirtmiştir (s.77-78).

1.2. TÜRKMENÇE DİL ÇALIŞMALARINDA BİÇİMBİLGİSİ ARAŞTIRMALARININ DURUMU

Dilin temel yapısını oluşturan kelimeler, dil araştırmalarında en çok üzerinde durulan alanlardan biridir. Kelimeler kökenleri açısından incelenirken yapı özellikleri, kök ve gövdelere getirilen eklerin biçim ve işlevleri bakımından da biçimbilgisinin önemli parçasını oluşturmaktadır. Bugün Türkiye Türkçesinde *morfoloji*, *biçim bilgisi*, *şekil bilgisi*, *kelime bilgisi*, *yapı bilgisi*, *yapıbilimi*, *sözcük bilimi* gibi terimlerle adlandırılan bu alan Türkmencede *morfoloğıya* terimiyle karşılanmaktadır. *Morfoloğıya/morphology/morfoloji*: Yunancada *morphe* 'şekil', *logos* 'bilim' demektir. Kısacası biçimbilgisi, kelimelerin (kök, gövde) ve eklerin isimlendirilmesini, sınıflandırmasını, eklerin anlam ve işlevlerini gösteren; köklerin ve eklerin birleşme yollarını öğreten gramer dalıdır.

Türkmençenin biçimbilgisi üzerine yapılan ilk çalışmalar, Rusların Türkmenistan topraklarına gelmesi ve 1917'den itibaren Sovyetler Birliğinin bünyesine girmesiyle başlamıştır. 1915'de İ.A. Belýayew Türkmençeyi öğrenmek için Aşgabat'da Rusça yayımlanan *Grammatika turkmenskogo ýazyka* çalışmasında biçimbilgisi üzerinde kısaca durmuştur. 1929'da Geldiyew ve Alparow tarafından Kiril alfabesine geçilmeden önceki Türkmenistan'da kısa süre kullanılan Türkmen Latin alfabesiyle kaleme alınan *Türkmen diliniň grammatikasy* kitabında fonetik bölümünden sonra kısaca Türkmençe biçimbilgisine yer verilmiştir. 1931'de Taşkent'te A. Ş. Karahanow tarafından yayımlanan *Grammatika turkmenskogo ýazyka, I, Morfolođıya*, 1934'te G. Sopyýew ve H. Baýlyýew *Grammatika, I Bölüm: Moroflođıya*, 1935'de H. Baýlyýew ve M. Ishakow *Oruslar üçin türkmen dilini öwreniş kitaby*, 1959'da A. Gurbanow ve N. Kürräýew *Türkmen diliniň grammatikasy* adlı çalışmaları bulunmaktadır.

P. Azymow, M. N. Hydyrow ve G. Sopyýew tarafından 1960'ta yayımlanan *Häzirki zaman Türkmen Dili* adlı çalışma Türkmencede biçimbilgisini ayrıntılı olarak ele alan

bir kaynaktır. Bu kitabın *morfologiýa* bölümünde biçimbilgisi ile ilgili kuramsal bilgi verildikten sonra kelime türleri, kelime yapım yolları, Türkmençeye Arapça, Farsça ve Rusçadan geçen kelimeler üzerinde durulmuştur (s. 99-137). Yine 1960'ta N. Atamadow, G. Garipowa, R. Hazartowa tarafından yayımlanan *Häzirki zaman Türkmen Dili* kitabında morfoloji ile ilgili genel bir bilgiye yer verilmiştir. 1962'de A. Annanurov'un *Grammatika (Dil biliminiň bölümi hökmünde)* çalışmasında: "Morfologiýa- sözleriň formları hakyndaky, sözleriň düzülişi, üýtgeýşi hakyndaky taglymatdyr" tanımlamasına yer verilmiştir (s.5). Bu bölümde Türkmençe kelime yapımı ve eklerin sınıflandırılması üzerinde durulmuştur (s.13-30).

1964'te Rusçanın ve Türkmençenin karşılaştırmalı biçimbilgisi çalışması *Sravnitel'naya Grammatika Russkogo i Turkmenskogo Yazıkov, Fonetika i Morfologiya I* eseri M. Ý. Hamzaýew ve N. A. Baskakow tarafından hazırlanmıştır. M. Ý. Hamzaýew, 1969'da *Türkmen diliniň morfologiýasynyň we sintaksisiniň mesleleri* adlı çalışmasında morofoloji ve sentaks üzerinde durmuştur. 1970'de *Grammatika Turkmenskogo Ýazyka, I Fonetika i Morfologiýa* N. A. Baskakow, M. Ý. Hamzaýew ve B. Çaryýarow tarafından hazırlanan ve Rus dilinde yayımlanan önemli çalışmalardan biridir. Bu çalışmanın morfoloji bölümü adlar, sıfatlar, sayılar, zamirler, zarflar, fiiller, bağlaçlar, yardımcı sözcükler ve ünlemler başlıkları altında incelenmiştir (s.72-500). 1974'te P. Azymow, G. Sopyýew ve Ý.M. Çöňňäýew, B. Weýisow ve N. Ziyayew tarafından yayımlanan *Türkmen dili* adlı kitabın morfoloji bölümü bir önceki çalışmadakine benzer biçimde ele alınmıştır.

1970'de yayımlanan *TDDO* adlı çalışmanın *Morfologiýa* bölümünde Türkmen ağız ve diyalektlerinin biçimbilgisi yapısının sesbilgisinde olduğu gibi edebi dilden farklılıklar gösterdiği vurgulanmıştır. Bu farklılıkların çekim ve yapım eklerinin kullanımı sırasında daha sık gerçekleştiği anlatılmıştır. Bu bölümde isimler, sıfatlar, sayılar, zarflar, zamirler ve fiiller başlıkları altında Türkmençenin edebi dili ile Türkmen ağız ve diyalektlerindeki kelime ve ek örneklerinin karşılaştırması yapılmıştır (s.237-333).

B. Weýisow'un *Türkmen diliniň taryhy* adlı kitabının *Taryhy morfologiýa* bölümünde, Türk dillerindeki en işlek yapım ekleri üzerinde durulmuştur. Bu eklerle ilgili Türkmençe örnekler verilmiştir (2008, s. 173-294).

Türkmenistan’da daha sonraki yıllarda yayımlanan ve Türkmenistan üniversitelerinin ilgili bölümlerinde ders kitabı olarak kullanılan 1999’da A. Borjakow, M. Saryhanow, M. Söyegow ve S. Ärnazarow tarafından hazırlanan *Türkmen diliniň grammatikasy (Morfologiýa)*, 2010’da A. Esenmedowa *Häzirki zaman türkmen dili (Moroflogiýa)*, 2015’de B. Baýjanow ve M. Petjikowa *Häzirki zaman türkmen dili (Moroflogiýa)*, 2018’de M. Petjikowa, A. Rozyýewa ve G. Myradowa tarafından hazırlanan *Türkmen dili (Morfologiýa)*, Türkmençe biçimbilgisi üzerine yapılan en son çalışmalardır. Bu kaynakların morfoloji bölümünde kelime türleri, isimler, sıfatlar, sayılar, zamirler, fiiller, zarflar, yardımcı kelimeler, bağlaçlar ve ünlemlere yer verilmiştir.

Bu tezde, bugün Türkmencede kullanılan yapım eklerinin türetkenliklerini ve türetim sonucu oluşturdukları morfosemantik içerikleri üzerinde durulmuştur. Yukarıda bahsedilen çalışmalardan farklı olarak, bu eklerin işlevleri geniş bir veri taraması (gazete, dergi ve edebi eserler) sonucu tespit edilmeye çalışılmıştır. Türkmençe dilbilgisi çalışmalarında yer alan tespitlerle karşılaştırılmıştır. Bu tespitler sonucu eklerin, Türkiye Türkçesinde bulunmayan işlevleri de karşılaştırmalı olarak ve ayrıntılı biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1.3. TÜRKMENÇEDE KELİME TÜRETME YOLLARI

Kelime yapımının en yaygın iki yöntem, *türetme* (derivation) ve *birleştirme* (compounding) olarak bilinmektedir. Erdem, Türkçede en yaygın kelime yapım biçimlerini *türetme*, *birleştirme*, *kısaltma* ve *karma* olarak sıralamıştır (2009, s.100-101). Türkçede sözcük yapma/üretme yollarıyla ilgili Demir-Yılmaz *türetme*, *birleştirme*, *kısaltma* ve *kopyalama* (2014, s.193-201); Eker *kalıplaşma*, *türetme*, *birleştirme*, *karma*, *kısaltma/akronim*, *derleme*, *tarama* ve diğer (*anlam kayması*, *ters/geri türeme*, *uydurma*, *işlevsel değişim vb.*) biçimlere yer vermiştir (2006, s. 402-411) (Türkçede kelime türetmeyle ilgili ayrıca bk. Ergin, 2009; Korkmaz, 2009; Banguoğlu, 2015; Zülfikar, 2011).

Türkmencede kelime yapımıyla ilgili bilgiler genellikle dilin morfoloji bölümünde kısaca verilmektedir. Agabekow, 1904’te Türkmençeyi öğrenenler için hazırladığı çalışmasında isim, fiil, sayı ve zarflarına getirelen bazı ekleri örnek göstermekle yetinmiştir. Belýayew, 1915’te Türkmencede kelime yapımı üzerinde dururken

morfolojik olarak kelime yapımı başlığı altında türetim eklerini örnek vermiştir. Geldiyew ve Alparow'un 1929'daki çalışmasında ise "Sözleriň ýasalyşy" ayrı bir bölümde incelenmiştir. Bu çalışmada Türkmencede kelime yapımının üç şekilde; *fonetik*, *morfolojik* ve *sintaktik* olarak gerçekleştiği vurgulanmıştır. Morfolojik olarak kelime yapımı bölümünde isim, sıfat, fiil, zarf ve sayı yapan ekler üzerinde kısaca durulmuştur. Yine Garahanow 1934, Baýlyýew-Sopyýew 1948, Baýlyýew 1948 ve Gurbanow-Kürräýew 1949'daki çalışmalarda da kelime yapımı ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

HZTD 1960'ta ise bu konu ayrıntılı olarak ele alınmıştır. "Türkmen dilinde söz ýasalyş ýollary: *morfolojik söz ýasalyş*, *fonetik söz ýasalyş*, *sintaktik we sintaktik-morfolojik söz ýasalyş*, *leksika-semantik söz ýasalyş*" olarak dört grupta incelenmiştir (s.105-129).

Azymow vd. 1964'de "sözlerin öňküden başga manada ulanylmasy, goşma sözleriň üsti bilen, tirkeş sözleriň kömegi bilen, kömekçi işlikler arkaly goşma işlikler bilen, nahuwy söz ýasalyş, sowet-international sözleriniň üsti bilen, goşulmalara arkaly sözleriň ýasalyşlary" başlıkları altında Türkmencedeki kelime yapımı yollarını sunmuştur.

Berdiyew, konuyla ilgili 1958'de: *I. Leksik ýol bilen emele gelyän goşma sözler (Tirkeş sözler)*, *II. Sintaktik ýol bilen emele gelyän goşma sözler*, *III. Gysgaldylan goşma sözler* olarak üç grupta anlatmıştır. Annanurov 1962'de ise biçim bilgisi *Morfolojiya we sözleriň ýasalyşy* olarak ayrı ele almıştır (s. 16-22). Azymow 1969'da Türkmencede kelime yapımı yollarını en önemli şu üç şekli sıralamıştır: *1. Morfolojik/fonetika-morfolojik söz ýasalyş*, *2. Semantik söz ýasalyş*, *3. Sintaktik söz ýasalyş* (s. 216).

Türkemistan'da daha sonraki yıllarda yayımlanan TDG (1999), HZTD (2015), TD (2018), Baýjanow-Petjkow (2014) çalışmalarında kelime yapımı ayrı bölüm olarak yer almamakta; isim, sıfat, fiil vb. bölümlerin içerisinde kısa bilgiler verilmekle yetinilmektedir.

Esenmedowa, söz yapım yollarını *1. Morfolojik söz ýasalyş usuly*, *2. Sintaktik we sintaktik-morfolojik söz ýasalyş usuly*, *3. Lekiska-semantik söz ýasalyş usuly* olarak ele almıştır. Esenmedowa, ilk yöntem olarak türetme yoluyla kelime yapımından söz etmiştir ve yapım eklerini örnek göstermiştir. Bu eklerin alomorfları, ayrıca işlek ve işlek olmayan ekler üzerinde durmuştur. İkinci yöntemin ise en eski kelime yapma yolu olduğunu belirtir ve birleştirme için şu örnekleri verir: *sarun*, *daşdelen*, *Amandursun*,

guşgözi vb. Üçüncü yöntem olarak ‘karma’dan bahsetmiştir: *Günüň howry, Aýyň näçesi?*, *Meňli* vb. (2010, s. 40-45).

Söyegov-Arnazarov, kelime türetme yollarını *I. Ekleme Yoluyla Kelime Türetme, II. Kelimeleşme Yoluyla Sözcük Türetme, III. Birleşme Yoluyla Kelime Türetme* başlıkları altında anlatmıştır. Eklenme yoluyla kelime türetme başlığı altında Türkmencedeki yapım ekleri incelenmiştir. Kelimeleşme yoluyla sözcük türetme bölümünde “Elde edilen yeni sözcük çeşitlerine göre kelimeleşme; adlaşma, sıfatlaşma, zarflaşma olarak sınıflandırılır” açıklaması yer almaktadır. Burada *-mys/-miş, -ar/-er, -an/-en, -jak/-jek, -ma/-me, -mak/-mek* gibi fiilimsi eklerin getirildiği kelimeler örnek gösterilmiştir. Son olarak birleşme yoluyla kelime türetme üzerinde durmuştur. Türkmencede birleşik kelimelerin ‘birleşik isimler’ (birleşik adlar, birleşik sıfatlar, birleşik sayılar, birleşik zamirler, birleşik zarflar) ve ‘birleşik fiiller’ olarak iki gruba ayrıldığından bahsedilmiştir (2017, s.32-45).

Bu çalışmada Türkmencedeki kelime yapım biçimleri Demir-Yılmaz 2014 ve Erdem 2009’da yer verilen türlere göre incelenmiştir. Türkmencedeki başlıca kelime yapım biçimleri aşağıdaki gibi sırlanabilir:

Türetme: Diğer Türk dilleri gibi eklemeli bir dil olan Türkmencede, isim ve fiil kök/gövdelerine türetim ekleri getirilerek yapılır. Kelime yapımının bu biçimi en fazla başvurulan yoldur. Oluşan bu yeni kelimeler sözlüklerde yerini almaktadır. Türetim konusu, çalışmanın sonraki bölümlerinde ayrıntılı ele alınacağından burada kısaca bahsedilmiştir.

Birleştirme: türetmeden sonra en yaygın kullanılan kelime yapım yollarından biridir. Birden çok kelimeyle tek bir kavramı anlatmak için kullanılmaktadır. Bu tür kelimeler bitişik veya ayrı yazılabilir: *günebakar* ‘ayçiçeği’, *kyrkayak* ‘kırkayak’, *orunbasar* ‘müdür yardımcısı’, *kellebaşayak* ‘kelle paça’, *içigara* ‘hasetçi, kıskanç’, *näwagt* ‘ne vakit’, *akar suw* ‘ırmak’, *uklap ýatyr* ‘uyuyor’, *Türkmenabat* ‘şehir adı’, *Akmyrat* ‘erkek adı’ vb.

Kısaltma: Türkmencede bir diğer kelime yapım yolu da kısaltmadır. Kısaltmalar kelimelerin ilk harfleriyle veya kelime içerisindeki bazı hecelerin seçilmesi yoluyla oluşturulmaktadır: *BMG* (Birleşen milletler guramasy) ‘Birleşmiş Milletler’, *SHM* (Suw hojalyk ministirligi) ‘Su İşleri Bakanlığı’, *TDNG* (Türkmen döwlet neşirýat gullugy)

‘Türkmen Devlet Yayıncılık Hizmeti’ *TDU* (Türkmen döwlet uniwersiteti) ‘Türkmen Devlet Üniversitesi’, we ş.m. (we şuňa meňzeşler) vb.

Kopyalama: başka dillerden geçen kelimeleri almak da bir dilde yeni kelime ihtiyacını karşılamaktadır. Türkmencede Arapça, Farsça, Rusça ve İngilizceden geçen kelimeleri görmek mümkündür: *prezident* ‘cumhurbaşkanı’, *ministr* ‘bakan’, *rektor* ‘rektör’, *fakultet* ‘fakülte’, *adalat* ‘adalet’, *zaman* ‘zaman’, *kompýuter* ‘bilgisayar’, *režissýor* ‘film, sahne yönetmeni’ vb.

Karma: iki kelimedenden alınan hecelerden veya paraçalardan oluşan yeni kelimelerdir. Türkmencede *kelesaň* (*kelew+saňsar*) ‘beceriksiz, uğursuz, akılsız, aptal’ (argo) vb. kelimelerde görülmektedir.

1.4. TÜRETKENLİK VE KONUYLA İLGİLİ TEORİK BİLGİLER

Dil, insanların duygu ve düşüncelerini aktarmak, diğer insanlarla iletişim kurmak için kullandıkları bir araçtır. Dil, metaforik anlamda canlılığını kelimelerle sürdürmektedir. Bir dilin aktif kalması, kelime türetimini zorunlu kılmaktadır. Bir veya birden fazla heceden oluşan anlamlı biçimlere kelime denilmektedir. Aksan, “ Kelimeler, bir dilin en etkili, en güçlü birimleridir” vurgusunu yapmıştır (2009, s. 61).

Dilin kelime varlığı yeni kelimelere ihtiyaç duyabildiği gibi bazı nedenlerden dolayı kelimeler kullanımdan da düşebilmektedir. Yaşam şartlarının sürekli değişmesi, teknolojinin ilerlemesi, yeni icatlar ve eşyaların artması bir dile yeni kelimelerin girmesine yol açmıştır. Dile yeni giren kavramların isimlendirilmesi için kelime türetimine gereksinim duyulur. Kelimeler, isim ve fiil köklerinden oluşmaktadır. Kök ise anlamlı en küçük kelimeye verilen addır. Erdem kelime yapımını, var olan biçimlerden veya biçimbirimlerden faydalanarak yeni kelimeler yapma işlemi olduğunu belirtmiştir (2009, s.100).

Türetimle ilgili önemli çalışmaların XX. yüzyılın ortalarında başladığı görülmektedir. Lieber-Štekauer 2017’de bu konuyla ilgili temel kaynaklara ilişkin önemli kısa bilgilere yer vermiştir: *The Grammer of English Nominalization* (1960), türetim morfolojisi üzerinde duran önemli kaynaklardan biridir. Marchand’ın *The Categories and Types of Present –day English Word- Formation* (1960/9) yazısı, Batı Avrupada kelime oluşumu

üzerine yayımlanan diğer bir önemli kaynaktır. Dokulil 1962 ise 60'lı yılların türetimle ilgili en kapsamlısı çalışmasıdır. Takip eden çalışmalar arasında Aronoff'un (1976) *Word Formation in Generative Grammar* adlı yayını, çekim ve türetim morfolojisini ayrı ayrı incelemesiyle dikkat çekmektedir.

Bundan sonraki çalışmalarda ise morfoloji kapsamında türetim, çekim ve bileştirme konularına yer verildiği görülür. Siegel'in (1974) *Topics in English Morphology*, Allen's'in (1978) *Morphological Investigations* başlıklı tezleri ve Lieber'in (1980) *On the Organization of the Lexicon* (1992, 2004) adlı çalışmaları, yine Williams 1981b, Selkirk 1982, Kiparsky 1982, Halle and Mohanan 1985, Geigerich 1999, Stump 1993, 2001; Beard 1995, Štekauer 1998, 2005; Selkirk 1982, Booij 2010, Bauer 1983, 1996, 1997, 2001; Plag 1999 türetim, kelime yapımı, yapım ekleri, ek sıralaması, eklerin türetkenliği vb. konularla ilgili incelemelerin yer aldığı kaynaklardan sadece birkaçıdır (bk. Lieber-Štekauer 2017, s.5-10).

Türetim (derivation) oluşturma, yaratma, türetme demektir. Türetkenlik/üretkenlik (productivity), türetim morfolojisi alanında kullanılan bir terimdir. Türetim morfolojisi ise yeni kelime yapım yollarıyla uğraşan bir daldır. Yani türetim, bir ekle yeni kelime yapımı demektir. Daha açık söylemek gerekirse türetim, isim ve fiil tabanlarına yapım eklerinin getirilmesi sonucunda yeni kelimelerin oluşumuna verilmesidir.

Payne, çekim kategorisinin aksine türetim morfolojisini, basit kök ve gövdelerden yeni gövdeler yaratmak olarak tanımlar (2006, s.326). Lieber, ana dili konuşuru tarafından yeni biçimler oluşturmak için kullanılan leksim türetim işlemine türetkenlik adı verildiğini belirtmiştir (2009, s. 61). Zülfikar, türetmeyi (iştikak, Fr. Derivation), yapım eklerinin isim, fiil kök veya gövdelerine belli kurallar içinde getirilmesi biçiminde anlatır ve 'türetme' teriminin 1940'lı yıllardan bu yana 'iştikak' karşılığı olarak kullanılageldiğini belirtir (2011, s.162).

Booij, türetim temeli işlevinin, dil kullanıcısının yeni kelimeler yapmasını sağlamak olduğunu anlatmıştır. İngilizcede isimlerin türetilmesini: A→N: *beautiful, beauty*; V→N: *to speak, speaker*; N→N: *mother, motherhood*; sıfatların türetilmesini: N→A: *master, masterly*; V→A: *to read, readable*; A→A: *blue, blueish* ve fiillerin

türetilmesini: N→V *slave, to enslave*; A→V *calm, to calm down*; V→V: *to ride, to ride on* örnekleriyle göstermiştir⁵ (2005, s. 51-52).

Türetim morfolojisi, bir kelimeyi diğer kelimedenden türetildiğini, örneğin *derivational, derivation* ve *-al* ekinin eklenmesiyle elde edilmesini, *derivation* ise *drive* fiiline *-ation* eki eklenerek türetilmesini gösterir [derive] V- [[deriv]V]ation] N- [[[deriv]V ation] N] al] (Jansen 1990, s.5). A. Jansen, bazen türetimin açık bir ek olmadan da gerçekleştiğini ve buna sıfır türetim (zero derivation) veya dönüşüm (conversion) denildiğini anlatır. Ör. *spy* (casus, ajan) bir isimdir ve bu isim *spy* (gözetlemek, casusluk etmek) fiilinden türetilmiştir. Eğer bu kelimeye *-er* son eki getirilse *spier** olacaktı, ancak böyle bir kelime mevcut değildir (1990, s. 5-6).

Ekler, *inflection* (çekim) veya *derivational* (türetim) olmak üzere iki türdür. Çekim ekleri, tabandan bu sözcükbirimine ait yeni bir sözcük biçimi üreten eklerdir, türetim ekleri ise temelden yeni bir sözcükbirimi üreten eklerdir (Bauer 2003, s.14).

Erdem, “Biçimbilgisi geniş anlamda kelimelerin iç yapılarıyla ilgilenir. Çekim ve türetim kavramları da biçimbilgisinin merkezindedir ve bu kavramlar bir dilin işleyişinde temel unsurlar arasında yer alır. Çekim daha çok bir kelimenin farklı biçimlerini ifade eder ve dilbilgisel bir amaçla cümleye katılır. Türetim ise bir ekle yeni kelime yapımı demektir” açıklamalarıyla türetkenliğin çekim morfolojisinden ziyade türetim morfolojisi için kullanılan bir terim olduğunu belirtir (2011, s. 71; ayr. bk. 2016, s. 172). Eker ise kısaca “Türetme (derivation), ad ya da eylem tabanlarına (kök/gövde) yapım ekleri getirerek yeni sözcükler yapma işidir.” açıklamasını yapar (2006, s.404).

Garmer çalışmalarında bir ekin türetkenliği anlatılırken *işlek, çok işlek, az işlek, yarı işlek, oldukça işlek, işlek bir durumda, işlekliğini kaybetmiş, kullanımı yaygın, kullanımı yaygın değil* vb. kavramlar kullanılmaktadır. (bk. Erdem, 2016, s. 170). Bu kavramlar eklerin türetim işlemlerini anlatmak için kullanılmaktadır. Yani belli bir ekin türetkenliğini ölçmenin bir yolu, o ekle türetilmiş kelimeleri saymakla mümkündür. Ancak bir ekin kaç farklı kelimeye geldiğini saymak doğru sonuçlar vermeyebilir. Plag 2003’de de belirttiği gibi bu şekilde bir ölçme yöntemi, bugün dil konuşurunun türetimde işlek olarak kullanılmadığı bir eki de türetken olarak gösterebilmektedir.

⁵ A (adjective) = sıfat, N (noun) = isim, V (verb) = fiil.

Erdem'in 2016'da yayımlanan *Türkçede Türetkenliği Ölçme Yöntemleri* adlı makalesinde, türetimi etkileyen faktörlerin (*saydamlık, kullanışlılık, tabanın kullanım sıklığı*) bir ekin türetkenliğini etkileyen unsurlar olduğuna ve türetkenliğin sınırlılıklarına (*kategori, fonolojik, anlamsal, sentaktik*) değinilmiştir. Ayrıca araştırmalara dayalı olarak türetkenliği ölçmenin birkaç formülü paylaşılmıştır. Konuyla ilgili ayrıca *Türkçede Çekim ve Yapım Eklerinin Özellikleri ve Sınırları* (Erdem 2011), *Yön Ekleri: Çekim ve Türetim özellikleri Bakımından Tarihsel Bir Değerlendirme* (2012), *Türkçede çekim ve türetim morfolojisi ve sözlüklere yansımaları* (2014), sonraki araştırmalar için de yön gösterici olmuştur.

Erdem 2011'de, biçimbilgisinde bazı eklerin hem çekim hem de yapım eki gibi davranmakta olduğundan söz edilmiştir. Yazarın 2014'teki bir çalışmasında da bazı yönleriyle çekim eki gibi davranan ekler (*-IX, -sXz, -Iık, -XcX, -(X)msI* ve fiilden fiil yapma ekleri) ve bu eklerin türetim özellikleri üzerinde durulmuştur.

Ayrıca Zülfikar'ın *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları* (2011), Demircan'ın *Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Bileşmeleri* (1977), Korkmaz'ın *Türkçede Eklerin Kullanılışı Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları* (1994), Uzun'un *Türetim Eklerinin Türetkenliğini Ölçme Önerileri Üzerine* (2006), *Türkiye Türkçesinin Türetim Ekleri (Bir Döküm Denemesi)* (1992) (Haz. N. E. Uzun, L.S. Uzun, M. Aksan, Y. Aksan) adlı çalışmalarda ve daha birçok çalışmada, ek, kök, türetim ekleri vb. konuları ele alınmıştır.

Konuyla ilgili Türkmenistan'da yapılan çalışmalar incelendiğinde P. Azymow'un türetim konusunu farklı yönleriyle ele alarak bu alana yoğunlaştığı görülür. 1944'de *Türkmen dilinde affiksleriň özara tirkeşip geliş düzgünleri*, 1947'de *İsimdeş işlikleri ýasayan suffiksler*, 1948'de *Türkmen dilinde sözleriň ýasayjy goşulmalar arkaly ýasalyşlary* konulu doktora tezi, 1948-1966 yılları arasında *Türkmen dilinde hallaryň ýasalyşlary*, *Affiksleriň goşulyşyp ulanylyşlary*, *Türkmen dilinde sowet-inetrnasionall affiksleri*, *Türkmen dilinde ýasama sözlerdäki fonetik üýtgeşmeler*, *Dodak çekimliler we affiksler*, *Türkmen dilinde prefiksasiya*, *Türkmen dilinde affiksleriň hilleri we olaryň emele gelişi*, 1950'de *Türkmen dili (söz ýasayjy goşulmalar)*, 1969'da *Türkmen diliniň meseleleri* (s. 207-259) vb. adlı çalışmalarında, Türkmencedeki kök-ek ilişkisi, eklerle

kelime türetimi, eklerin şekilleri, eklerin kullanımı ve birçok ilişkili konu ayrıntılı olarak incelenmiştir.

1.5. TÜRKMENÇEDE EKLERİN MORFOFONOLOJİK GÖRÜNÜMLERİ

Ek (morfem, biçimbirim), en az bir ünlüden ve bir ya da birkaç heceden oluşan, kelimeler arasında anlam ilişkisini kuran, yeni kelimeler türeten, dilin anlamlı en küçük parçasına verilen addır. Korkmaz, “Ekler, kelimenin yapısında yer alan, tek başına kullanılmayan, kökler ile birleşerek gövdeler, gövdeler ile birleşerek de yeni kelime gövdeleri oluşturan yahut da kelimeler arasında geçici anlam ilişkileri kuran görevli şekillerdir” demektedir (2003, s.15). Gencan ise şöyle tanımlamıştır: “Dilde anlamı olan, yapı ve ses bakımından anlamlı daha küçük parçalara ayıramayan öğelere biçim (şekil) denir. Buna göre sadece kök olan anlamlı sözcükler biçim olabileceği gibi köklere eklenerek onların anlamını değiştiren ya da cümledeki diğer sözcüklerle ilişkilerini gösteren ekler de birer biçimdir” (2013, s.177).

Bilindiği üzere dünya dilleri yapılarına göre birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Diller, yapı bakımından sınıflandırılırken dillerin ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi ve söz varlığına ait özellikler esas alınır. Yapılarına göre diller üç gruba ayrılır:

Eklemeli diller: Türkçe, Macarca, Fince, Moğolca, Japonca, Korece vb.

Bükümlü (Çekimli/Sentetik) diller: Hint-Avrupa dilleri, Arapça vb.

Yalınlayan (Tek heceli/ Analitik) diller: Çince, Vietnamca, Tibetçe. (Ayrıntılı bilgi için bk. Demir-Yılmaz, 2014, s.50; Eker, 2006, s.88-90)

Eklemeli diller de kendi aralarında üçe ayrılırlar: ön eklemeli, iç ve son eklemeli diller. Böylece ön ek (*prefix/ префикс*), iç ek (*infix/ инфикс*) ve son ek (*suffix/ суффикс*) olmak üzere üç türlü ek bulunmaktadır. Eklemeli dillerde kelime kök ve ekle oluşmaktadır. Bu dillerde yeni kelime türetilirken veya kelime cümle içinde kullanılırken ekler devreye girer. Yani kelimelerdeki değişiklik çoğunlukla eklerle sağlanır. Ekler hem yeni kelimeler türetir hem de kelimelere yeni anlamlar yükler. Türk dilleri de eklemeli diller grubuna dâhildir. Ekler, soldan sağa sıralanır. Kelimeler başa ek almaz, dolayısıyla Türkçe sondan eklemeli bir dildir.

Lieber- Štekauer, modern Türkçe, Moğolca ve Tunguz dillerinin çoğunun türetim morfolojisinin oldukça eski olduğunu, yani ilgili proto-dillerden miras alındığını, Altay dillerinin türetim süreçleri bakımından zengin olduğunu vurgular (2017 <2014> İ. Nikolaeva, s. 496). “Türkçe, kök ve ek üzerine kurulmuş bir dildir. Üretkenliği bu iki ögenin özelliklerine dayanır” (Zülfikar 2011, s.36). Demir-Yılmaz, “Bağımlı biçimler olan ekler, bağımsız biçimler olan sözcüklere aradaki sınır belirli olacak şekilde eklenir; başka bir ifadeyle ekler yan yana sıralanırlar: *ev-ler-imiz-de-ki-ler-den.*” vurgulamıştır (2013, s. 4).

Türkçe şekil bilgisi bakımından oldukça sağlam bir düzene sahiptir. Türkçede ekler, ünlü uyumu kurallarına uyar, kendilerinden önceki kelimelere bitişik yazılır. Ekler, yapım ekleri ve çekim ekleri olmak üzere ikiye ayrılır. Türkçede kelimeler türetilirken öncelikli sıra yapım ekine aittir, yapım ekleri üzerine çekim ekleri getirilir. Yapım ekleri köklerden kelime türettikleri için köklerden hemen sonra gelir, çekim ekleri ise daha sonra yer alır (*kök/gövde+yapım eki+ çekim eki*). Ör. *göz+lük+ler+de, vatan+daş+lık, kork-ut+mak+dan* vb. Ayrıca türetim ekleriyle yapılmış kelimeler sözlüklerde yer alırlar.

Yapım ekleri veya gramerciler arasında “türetim, üretim, yapma, yapan” adıyla kullanılan bu ekler Türkçede dört alt kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar, isimden isim türeten, isimden fiil türeten, fiilden isim türeten ve fiilden fiil türeten eklerdir. Bir kelimedede yapım ekleri üst üste gelebilir. İsimden isim yapım ekleri art arda eklenebilir, ancak isimden fiil yapım ekleri art arda gelemezler.

Sarı-Güder 1998’de Türkmencedeki eklerin çeşitlerini gösteren tabloda yapım ekleri olarak isimden isim yapım ekleri, isimden sıfat yapım ekleri, isim şekilleştirme ekleri, fiilden fiil yapma ekleri, fiilden isim yapma ekleri, fiilden sıfat yapma ekleri ve fiil çatı ekleri; çekim ekleri altında iyelik ekleri, hal ekleri, çokluk eki, soru ekleri, bildirme ekleri, zaman ekleri, şahıs ekleri, sıfatfiil ekleri, zarffiil ekleri, isimfiil ekleri sıralamıştır (s.17).

Türkmence yapım ekleri envanteri açısından oldukça zengin bir dildir. Türkmencede ekler (*goşulma*) kelime türetimine hizmet eden en aktif biçimbirimlerdir. Türkmencede ekler bir, iki ve üç heceden oluşabilmektedir: *ýar-a* ‘yara’, *doňdur-ma* ‘dondurma’, *nahar+çyl* ‘obur’, *ep-enek* ‘demir halka’, *boýun-tyryk* ‘boyunduruk’, *silk-injire-* ‘üstünü

başını silkele-’, *at-aňkyrla-* ‘atılacak derecede ol-’ vb. Ancak *+laş-/+leş-* < *la/le+ş*, *+daky/+däki* < *da/de+ky/ki*, *-jakla/-jekle* < *jak/jek+la/le*, *+çylyk/+çilik* < *çy/çi+lyk/lik*, *-ymsyra/-imsire* < *ym/im+syra/sire* gibi birleşik ekler iki veya üç ekin kaynaşması sonucu ortaya çıkmıştır. Bununla ilgili Azymow, *Affiksleriň goşulyşyp ulanylyşlary* adlı çalışmasında, Türkmencede görülen birleşik eklerin sade eklere göre daha sonra oluştuğu görüşünü sunmaktadır. Ayrıca Orhun Yazıtlarında ve diğer Eski Türkçe metinlerde karışık/birleşik eklerin nerdeyse görülmediğinden bahsetmiştir. “Kitab-ı terciman-i farsî ve torkî ve mogulî” adlı XIV. (veya XIII) yüzyıla ait bu eserde geçen 49 tane ekin içerisinde herhangi bir önekin bulunmadığından da söz etmiştir (1949, s.39).

Türkmencede ekler *söz ýasaýjy goşulmalar* (yapım ekleri) ve *söz üýtgediji goşulmalar* (çekim ekleri) olarak ayrılır. Annanurow, yapım eklerinin yeni kelime türetmeye hizmet ettiğini, kelimenin kök ve gövdesine eklendiğini, bu eklerin birkaç tanesinin peşe peşe gelebildiğini anlatır. Çekim eklerinin ise kelime türetmek için kullanılmadığını sadece kelimenin şeklini değiştirdiğini belirtmiştir (1962, s.24-25).

Türkmencede yapım ekleri başka dillerden geçen alıntı kelimelere de gelebilmektedir: Ar. *musulman+çylyk* ‘müslümanlık’, Far. *jan+yk-* ‘gönülden çalış-, bir işe kendini kaptr-’, Rus. *ministir+lik* ‘bakanlık’ vb. Günümüz Türkmenesindeki yapım ekleri içerisinde Arapça ve Farsçadan geçen ön ekler *bet+*, *bi+*, *nä:* *betbagt* ‘mutsuz’, *biterip* ‘tertipsiz’ vb. ve isimden isim yapan *+ana*, *+dar*, *+keş*, *+hana*, *+nama*, *+paraz*, *+zat* vb. eklerle (veya bileşiklerle) türemiş kelimeler de mevcuttur: *bergidar* ‘borçlu’, *çilimkeş* ‘sigara tiryakisi’, *soragnama* ‘soru kâğıdı, anket’ vb.

Türk dillerinde görülen yapım eklerinin kullanım biçimleri, anlam ve yapı bakımından birbirlerine benzemektedirler. Ancak bazı ekler biçim bakımından aynı görünürken anlam bakımından farklılaşır. Türkiye Türkçesinde isimden isim yapan ve işlek eklerden biri olan *+Iik/+IUk* ekinin, *öğretmen+lik*, *çoban+lık*, *rezil+lik*, *insan+lık* vb. örneklerde isim kök/gövdesinden hemen sonra eklendiği görülmektedir. Türkmencede ise bu kelimelerin karşılığı *mugallym+çylyk*, *çopan+çylyk*, *masgara+çylyk*, *adam+çylyk* biçiminde, *+çylyk/+çilik* ekiyle sağlanmaktadır. Ancak Türkiye Türkçesindeki *asker+lik*, *fakir+lik*, *iyi+lik* vb. isimler Türkmencede de aynı biçimde *+lyk/+lik* ekiyle oluşturulmaktadır: *esger+lik*, *garyp+lyk*, *yagşy+lyk*.

Bazı yapım ekleri yeni kelimeler türetirken bazı ekler daha az türetim sunar veya hiç türetim yapmaz. Eğer bir ek farklı kelime tabanlarına gelebiliyor ise bu ek diğer bir eke göre daha türetkendir. Ekin isme gelmesi *tokay+lyk* ‘ormanlık’, sıfata *sary+lyk* ‘sarılık’, zarfa *öylän+lik* ‘öğle vakti’ vb. Türkmencede bir başka isimden isim yapım eki *+eňňir* sadece *iş* kelimesine gelerek *işeňňir* “çalışkan” türetimini gerçekleştirir. Bu biçimde türetimler, ekin türetim gücünün ne kadar olduğunu veya aynı derecede türetkenliğe sahip olmadığını gösterir.

Bu çalışmanın üzerinde durduğu bir başka önemli nokta da Türkmencede bulunan bazı türetim eklerinin yararlanılan Türkiye Türkçesi kaynaklarında bulunmamasıdır. Onlardan bazılarını şöyle sıralanabilir: isimden isim yapan *+jaň/+jeň* eki: *höwesjeň* ‘hevesli’, *işjeň* ‘çalışkan’, *+saw/+söw* eki: *damaksaw* ‘boğazına düşkün’, *çägesöw* ‘kumlu’; isimden fiil yapan *+syra-/+sire-*: *arkayynsyra-* ‘rahat hisset-’, *bilmediksire-* ‘bilmiyormuş gibi yap-’, fiilden isim yapan *-alga+/-elge+*: *duralga* ‘durak’, *düşelge* ‘inilecek yer’, *yörelge* ‘kaide, uğur’; *-uw/-üw/-w*: *gazuw* “kazmaktan ortaya çıkan sonuç”, *yazuw* “hat”, *derňew* “analiz, kontrol”; *-myt+/-mit+*: *iýmit* ‘yemek, yiyecek’, *almyt* ‘alacak, karşılık’; fiilden fiil yapan *-uz/-üz-*: *gorkuz-* ‘korkut-’, *ürküz-* ‘ürküt-’, *-kez-*: *görkez-* ‘göster-’ vb.

Çalışmada sırasında dikkati çeken bir diğer husus da Türkmencede sevgi ve küçültme görevinde olan *+ja/+je*, *+jak/+jek*, *+jagaz*, *+jyk/+jik* isimden isim yapım eklerinin işlevleridir. Bu eklerle oluşmuş bazı kalıcı isimler: *gyzyl+ja* ‘bitki adı’, *oýun+jak* ‘oyuncak’, *gap+jyk* ‘cüzdan’ vb. Türkmençe sözlüklerinde yer almaktadır. Aynı biçimde *az+a+jyk* ‘azıcık’, *biraz+a+jyk* ‘çok az’ kelimelerinin de sözlüklerde yer aldığı görülmüştür. Ancak *kel+je* ‘kel’, *yéňil+jek* ‘çok hafif, hafifçe’, *gokak+jyk* > *gorkajyk* ‘korkak’, *näme+jik* ‘ne’ vb. birçok kelime sözlüklerde bulunmamaktadır. *+jagaz* ekiyle kurulmuş isimlerin de bir kısmı sözlüklerde yer alırken bir kısmına rastlanılmamıştır.

+ja/+je, *+jak/+jek*, *+jagaz*, *+jyk/+jik* eklerinin kullanımı Türkmençenin standart konuşmasında Türkiye Türkçesine kıyasla oldukça yaygındır.

Türkmençe çekim ve yapım eklerinin genellikle sadece geniş düz ünlülü ve dar düz ünlülü alomorfları bulunmaktadır. Ancak *-wuk/-wük*, *-wul*, *-uw/-üw* gibi bazı yapım eklerinin sadece yuvarlak ünlülü alomorfları mevcuttur (Türkmencede geniş ünlülü ve

dar ünlülü eklerin Türkmencenin yazımındaki ve telaffuzundaki alomorfları için bk. Töre, 2017, s.20-31).

Kelime yapımında bir diğer konu ise ünsüzlerin uyum durumudur. Türkmencede *+daş/+deş*, *-dajy/-deji*, *-gy/-gi*, *+da-/de-*, *-dar/-der-*, *-dyr/-dir-* gibi yapım eklerinin, *-da/-de*, *-dan/-den*, *-dy/-di* gibi çekim eklerinin ünsüzleri ötümsüz olan alomorfları bulunmamaktadır. Türkmence kelimelerin son sesinde /b, c, d, g/ ünsüzleri bulunmaz. Sonu /k, p, t, ç/ ünsüzleri ile sonlanan kelimelerin bir kısmı ünlü ile veya /ý/, /r/ ünsüzleri ile başlayan ekler aldığında kök/gövdenin sonundaki ötümsüz ünsüzler ötümlü /g, b, d, c/ ünsüzlerine dönüşür: *aç +yk-* > *ajyk-* [a:ǰiq-] ‘acık-’, *ak+ymyl* > *agymyl* [a:ǰimtil] ‘beyazımsı’, *dat-yn-* > *dady-* [da:din-] ‘tat-, ağzını sulandır-, bir şeye imren-’, *gök+räk* > *gögräk* [gö:græ:k] ‘daha mavi’, *güýç+e-* > *güýje-* [gü:ǰö-] ‘güçlen-, gittikçe gücün artması’ vb. Kök veya gövdeye getirilen bazı ekler ise kelimenin tabanında ses değişikliği yapmaz: *Arap+ça* [arapça] ‘Arapça’, *ýüpek+çi* [yüpökçü] ‘ipekçi’, *süýt+li* [θü:tlü] ‘sütlü’ vb.

Türkmencede çekim ve yapım eklerinin getirilmesi sonucu kök/gövde ve ek sınırında başka morfofonolojik nöbetleşmeler de görülmektedir. Burada yapım eklerinin getirilmesi sonucu kelime tabanında görülen bazı morfofonolojik nöbetleşmeler üzerinde kısaca durulacaktır. Bunlar:

- a. *Orta hecede dar ünlü ~ ø nöbetleşmesi*: *aýýr-yt* > *aýryt* ‘yol ayrymy’, *buýur-yk* > *buýruk* ‘buyruk, emir’, *öwür-il-* > *öwrül* ‘döndür-’, *sary+ar-* > *sarar-* ‘saran’, *sowuk+a-* > *sowa-* ‘soğu-’, *ýokary+daky* > *ýokardaky* ‘yukarıdaki, üstteki’, *ýokary+rak* > *ýokarrak* ‘daha yukarıda’ vb.
- b. *k ~ ø nöbetleşmesi*: *aýak+jyk* > *aýajyk* ‘aya(k)cık’, *keyik+jek* > *keyijek* ‘ceylancık’, *sowuk+jyk* > *sowujak* ‘soğuk’ vb.
- c. *+jXk ekinden önce ø ~ A/Y nöbetleşmesi*: *az-a+jyk* ‘azıcık’, *dar-a+jyk* ‘daracık’, *yaş-a+jyk* ‘gencecik’ vb.
- d. *ø ~ -ý- nöbetleşmesi*: *gara-ý+yş* ‘bakış’, *yaşa-ý+yş* ‘yaşam’ vb.
- e. *ø ~ -X- nöbetleşmesi*: *döret-i-ji* > *dörediji* ‘üretici’, *yaşyl+y+myl* ‘yeşilmsi’ vb. (Türkmencedeki morfofonolojik nöbetleşmeler için bk. Töre, 2017).

Türkmencede kelime türetilirken kök ve ek birleşmelerinde ünlü ve ünsüz uyumları dikkate alınır. Yani ünlü uyumları Türkmence kelime kökleri veya gövdeleri içinde

yararlanılan bir kuraldır. Bu kural aynı zamanda kelimenin telaffuzunda da kolaylık sağlamaktadır. Kök veya gövdelere getirilen eklerin oluşturdukları yeni alomorflarda da ünlü ve ünsüz uyum kuralları geçerilidir. Eklenme sırasında son hecenin ünlüsü esas alınır ve eklerin ünlüleri buna bağlı olarak ses uyumuna girer. Ancak Türkmencede düzlük-yuvarlaklık uyumu yazımda ve telaffuzda farklılıklar göstermektedir: *güýç+li* [gü:çlü] ‘güçlü’, *suw+çy* [θuwçu] ‘sucu’ vb.

Bu tezde, incelenen Türkmençe yapım eklerinin hem yazı hem telaffuzdaki almorfları gösterilmiştir. Aynı şekilde örnek verilen kelime ve cümleler de hem yazı hem de standart konuşmada telaffuz ediliş biçimleriyle verilmiştir. Yukarıda bahsedilen ses özelliklerinin yanı sıra Türkmencede dudak uyumu oldukça önemli bir yere sahiptir. Okurların bu konuyu kolaylıkla anlamaları için burada Türkmenenin dudak uyumundan da bahsetmenin yararlı olacağı düşünülmüştür.

Türkmenenin yazımında dudak uyumunun kendine özgü işleyişi vardır. Geniş-yuvarlak /o, ö/ ünlüleri kelimenin sadece ilk hecesinde yazılır. Sonraki hecede yazılan /a/ ünlüsü/ konuşmada /o/, /e/ ünlüsü ise /ö/ olarak telaffuz edilir. Dar-yuvarlak ünlüler /u, ü/, geniş-yuvarlak /o, ö/ ünlülerinden farklı olarak kelimenin ikinci hecesinde de yazılırlar. Ancak kelimelerin ikinci hecesinden sonraki hecelerde /u, ü/ ünlüleri yazılmaz. Sonraki hecelerde /u/ sesi duyulan yerde /ı/, /ü/ sesi duyulan yerde /i/ yazılır. Türkmencede bütün bu kurallara uymayan kelimeler de mevcuttur. Bazı bitişik ve özel isimlerde, bir de alıntı kelimelerde kural dışı durumları görmek mümkündür: *Daşoguz* ‘şehir ismi’, *inedördül* ‘kare’ vb.

Türkmenenin yazımında en önemli imla kurallarından biri de /u, ü/ ünlülerinin kelime sonunda bulunmamasıdır. Ör. *özü* değil *özi* “kendi”, *dolu* değil *doly* “dolu” vb. Fakat ünsüzle başlayan her hangi bir ek veya kelime eklendiğinde ikinci hecedeki düz-ince /ı, i/ ünlüleri dar- yuvarlak /u, ü/ ünlülerine dönüşür: *dol-> doly*, *dolular*, *dolulyk*; *borç > borçly*, *borçlular*, *borçluda* vb. Üçüncü ve sonraki hecelerde ise her zaman düz-ince /ı, i/ ünlüleri bulunmaktadır: *öz > özi*, *özümüz*, *özünüz* vb.

Türkmençe dudak uyumunun hecelerdeki ses düzeni aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1

	Yazıda	Konuşmada	Örnek
--	--------	-----------	-------

	İlk hece	İkinci hece	Sonraki heceler	İlk hece	İkinci hece	Sonraki heceler	
o	o	a	a	o	o	o	<i>oraklar</i> [oroqlor] ‘oraklar’, <i>okalga</i> [oqolgo] ‘okuma odası’
o:	o	----	----	o:	----	----	<i>yol</i> [yo:l] ‘yol’, <i>ot</i> [o:t] ‘ateş’
ö	ö	e	e	ö	ö	ö	<i>ördekde</i> [ördökdö] ‘ördekler’, <i>öylenmek</i> [öylönmök] ‘evlenmek’
ö:	ö	----	----	ö:	----	----	<i>öt</i> [ö:t] ‘öd’, <i>görip</i> [gö:ri:p] ‘kıskanç’, <i>yöne</i> [yö:nö] ‘yine, ama, öylesine’
u	u	u	i	u	u	u	<i>burun</i> [burun] ‘burun’, <i>ulumsy</i> [ulumθu] ‘kibirli’
u:	u	u (ö.k.) ⁶	----	u:	u:	----	<i>uç</i> [u:ç] ‘uç’, <i>uky</i> [u:qı] ‘uyku’, <i>kanun</i> [qa:nu:n] ‘kanun’
ü	ü	ü	i	ü	ü	ü	<i>üzümçilik</i> [üdümeülük] ‘üzümlük’ <i>yüksüendi</i> [yükθünnü] ‘yük gördü’
ü:	üý ⁷	üý	----	ü:	ü:	----	<i>bütün</i> [bütü:n] ‘bütün’, <i>düýp</i> [dü:p] ‘dip’, <i>süýt</i> [θü:t] ‘süt’, <i>üýn</i> [ü:n] ‘ün’

⁶ Sadece ödünç alınan kelimelerde görülür.

⁷ Türkmencenin yazımında /ü/ ünlüsünün ardından gelen /ý/ ünsüzü, /ü/nün uzun [ü:] olduğunu göstermektedir.

2. BÖLÜM: TÜRKMENÇEDE YAPIM EKLERİ

Herhangi bir yapım eki almamış, anlamlı en küçük kelimeye kök; yapım eki ile oluşmuş kelimelere ise gövde denilmektedir. Kelimede anlam değişikliğini yapan ve yeni kelimeler türeten eklere ise yapım ekleri adı verilir. Gövde durumunda olan kelimeler birden fazla yapım ekleri alabilmektedir. Kök ve gövdelerden yapım ekleriyle yeni kelimelerin oluşmasına türetme/türetim denilmektedir. Yapım ekleri kelimenin sadece anlamını değiştirmekle kalmayıp bazen kelimenin türünü de değiştirir. Türkmençede türetim ekleri Türkiye Türkçesinde olduğu gibi isim ve fiil tabanlarına getirilmektedir.

Türkmençedeki yapım ekleri dört grupta incelenir. Bunlar:

1. Atdan at ýasaýjy goşulmalar – İsimden İsim Yapım Ekleri
2. İşlikden at ýasaýşy goşulmalar – Fiilden İsim Yapım Ekleri
3. Atdan işlik ýasaýjy goşulmalar – İsimden Fiil Yapım Ekleri
4. İşlikden işlik ýasaýjy goşulmalar – Fiilden Fiil Yapım Ekleri.

Türkmençede fiil tabanlarına çatı ekleri ve diğer fiilden fiil yapan ekler getirilerek yeni fiiller oluşturulmaktadır. Türkmençede fiilden fiil yapan çatılar şunlardır:

1. İşligiň özlük derejesi – Dönüşlülük Çatısı
2. İşligiň gaýdym derejesi – Edilgenlik Çatısı
3. İşligiň yükletme derjesi – Ettirgenlik Çatısı
4. İşligiň şariklik derjesi – İştaşlık Çatısı.

Bunlarla birlikte fiillere getirilen ve kelimeye olumsuzluk anlamı katan *-ma/-me* eki de bulunmaktadır.

Tezin bu bölümünde Türkmenistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde konuşulan Türkmençedeki yapım ekleri ele alınmıştır. Ele alınan bu yapım ekleri Türkmenistan'da yayımlanan 22 gazete, 9 dergi ve 17 edebi eserin taranması sonucunda elde edilmiştir. Tespit edilen ekler alfabetik sıraya göre ve numaralandırılarak verilmiştir. Öncelikle bu eklerin Türkmençedeki alomorflarına (standart yazımdaki ve standart konuşmadaki), sonra işlevlerine değinilmiştir. Eklerin işlevleri numaralandırılarak belirtilmiştir. Eklerin işlevlerine göre türettikleri kelimeler örneklerle gösterilmiştir. Bu örnekler Türkmençenin yazımında ve konuşmasında telaffuz ediliş (transkripsiyon işaretli)

biçimleriyle birlikte Türkiye Türkçesindeki anlam karşılığı da verilmeye çalışılmıştır. Dikkate değer yapım ekleriyle türemiş kelime örnekleri, işlevlerin daha iyi anlaşılabilmesi için cümle içinde verilmiştir. Tarama sonucu tespit edilen işlek, yarı işlek ve az işlek yapım ekleriyle türemiş kelimeler alfabetik sıraya göre yazılmıştır. Ayrıca Türkiye Türkçesindeki ve Türkmencedeki bazı yapım eklerinin ortak veya farklı yönleri üzerinde de durulmaya çalışılmıştır. Bu incelemeler sonucunda Türkmencedeki yapım ekleri ve bu eklerin işlevleri ayrıntılı olarak ortaya konulmuştur.

2.1. İSİMDEN İSİM YAPIM EKLERİ (ATDAN AT ÝASAÝJY GOŞULMALAR)

İsimden isim yapan ekler, isim kök veya gövdelerine gelerek isimden yeni bir isim oluşturmaktadır. Oluşan bu yeni isimlerin anlamları, yapılmış oldukları isimlere genellikle çok yakındır ancak bazı ekler yeni anlamlar oluşturmayabilir. Türkmencede bu eklerin sayısı oldukça fazladır. Bu ekler isim, sıfat, sayı ve zarf bildiren kelimelerin sonuna gelerek yeni isimler türetmektedir. Bunların içinde temelde çekim eki olan ancak yapım eki halini almış olanlar da bulunmaktadır: *köne+je* ‘eski’, *öý+jagaz* ‘küçük ev’ vb. Bazı eklerin ise iki ekin kaynaşması sonucunda ortaya çıktığı anlaşılmaktadır *+jymak/+jimek*, *+çylyk/+çilik* vb.

İsimden isim yapım eklerin bir kısmı oldukça işlektir *+çy/+çi*, *+ly/+li*, *+lyk/+lik* vb. Bir kısmı ise az işlek veya işlekliliğini kaybetmiş eklerdir *+aç*, *+an/+en*, *+myk/+mik*, *+ňyr/+ňir* vb. Bundan dolayı türettikleri kelimelerde sınırlı sayıdadır. Bazı eklerin erken dönem Türkçe metinlerinde de görüldüğü ve günümüze kadar kullanılageldiği bilinmektedir *+çy/+çi*, *+daş/+deş*, *+ga/+ge*, *+ky/+ki* vb.

Bu bölümde öncelikle isimlere getirilen ekler incelenmiştir. Daha sonra sayı isimlerine getirilen ekler, ses ve taklidi isimler yapan ekler ve son olarak Türkmenceye Arapça ve Farsçadan geçen isim türeten ekler (bazıları bileşik) ele alınmıştır.

Türkmencede isimden isim türeten başlıca ekler, işlevleri ve özellikleri şunlardır:

2.1.1. +a/+e

Türkmencede *+a* [a]/*+e* [e] isimden isim yapan ve işlekliliğini kaybetmiş olan bir ektir. Taranan metinlerde bu ekle türemiş şu kelimelere rastlandı: *erk+e* [erke] ‘1. güçlü, gayretli, 2. erkek gibi, erkek yiğit, 3.ailedeki en büyük çocuk için kullanılan bir sözcük (bazı ağızlarda)’, *hoz+a* [xo:ða] ‘ceviz şeklinde gümüşten yapılan yuvarlak süs takı (*hoz* ‘ceviz’)’, *tör+e* [törö] ‘1.halk tarafından hürmet edilen, saygı duyulan kişilere verilen ad, 2. Orta Asya Türk devletlerinde han ve baş vezirden sonraki kişiye verilen ad (*tör* ‘1.kadı, 2. halkın büyüklerinden olan kişi’).

Türkiye Türkçesinde bu ekle türemiş örnekleri Eker, şöyle sırlamıştır: *gece*, *göze*, *ilke*, *komuta* (2006, s. 347). Zülfikar ise *tüze* ve *türe* gibi hukuk terimlerinin bu ekle yapıldığını ancak bu iki terimin benimsenmediğini; ekin *ilke*, *erke*, *töre* gibi felsefe terimleri yaptığını, ayrıca *komuta* da bir askerlik terimi olarak bu ekten yapılmış olduğunu belirtir (2011, s. 49).

2.1.2. *+aç/(+eç)*

İsimden isim yapan ve işlek olmayan bu ekle türemiş isimlerin sayısı sınırlıdır. Ek, Türkiye Türkçesinde *boz-aç*, *kır-aç*, *kul-aç*, *top-aç* gibi örneklerde görülmektedir (bk. Korkmaz, 2009, s. 34; Zülfikar, 2011, s. 51; Banguoğlu, 2015, s. 171). Ergin, ekin benzetme ve ilgi fonksiyonunun olduğunu söyler (2009, s. 176). Türkmencede ise ekin *+aç* [ač] alomorfu ile türemiş sadece *ýalañ+aç* [yalañač] ‘1. kıyafetsiz, ayakkabısız; 2.kapsız, örtüsüz; 3.döşek serilmemiş, mindersiz; 4.yapraksız, dalsız; 5.(mcz.) fakir, eşyasız. (*ýalañ* ‘çıplak’)) (TDDS II, 2015, s. 453) kelimesinde yaşadığı tespit edilmiştir.

Aç-ýalañaç bolmaz — diýdi. (Y: 299)

[a:č yalañač bolmoð –diydi]

‘Aç ve çıplak olmaz – dedi’.

2.1.3. *+ak/+ek*

Eski Türkçedeki *+GAk*, küçültme ve benzetme işlevi katarak az sayıda kelime türeten bir ektir. Tek heceli kelimelere eklenir. Ek, Türkiye Türkçesinde şu kelimelerde bulunmaktadır: *başak*, *benek*, *bucak*, *çanak*, *çingirak*, *damak*, *kısrak*, *köşek*, *malak*, *oğlak*, *solak*, *şişek*, *topak*, *yanak*, *yolak*, *odak* vb. (bk. Korkmaz, 2009, s.35; Banguoğlu,

2015, s. 173). Ergin 2009'da *-ak/-ek*'in işlek olmadığını ve benzerlik ifade ettiğini şu örneklerle göstermiştir: *top-ak, sol-ak, baş-ak, ben-ek*. Yine işlek olmayan ve benzerlik ifade eden *-k/-k* ekini ayrı başlıkta şu örneklerle vermiştir: *top-u-k, kov-u-k (kovu-k), kab-u-k, bebe-k* (s. 176-177). Eker, *-Ak* ekinin çift organların adlarında görüldüğünü belirtir: *böbrek, dalak, yanak, kulak, ayak* vb. (2006, s. 349).

Türkmencede isimden isim yapan *+ak [aq]/+ek [ek]* işlek olmayan eklerden biridir. Konuşmada ise ekin [oq] ve [ök] alomorflarının telaffuz edildiğini de duymak mümkündür. Taranan metinlerde ekin şu işlevleri tespit edilmiştir:

1. Kelimeye küçültme ifadesi kattığı görülmüştür: *uzyn+ak* [uðu:noq] 'boyu biraz uzun olan, uzuna yakın' vb. Ek, *köşek* [kö:şök] 'deve yavrusu' ve *owlak* [owloq] 'keçi ve geyiğin 6 aylık yavrusu, oğlak,' isimlerinde kalıplaşmıştır.
2. Ek, organ adlarına gelerek bu isimlerde kalıplaşmıştır: *ayak* [ayaq] 'ayak', *böwrek* [böwrök] 'böbrek', *eňek* [eňek] 'çene' *dalak* [da:laq] 'dalak', *damak* [damaq] 'damak', *gulak* [guloq] 'kulak', *yaňak* [yaňaq] 'yanak'.
3. Nesne isimleri yapar bu isimlerde kalıplaşmıştır: *çanak* [ça:naq] 'çanak', *yal+ak* [ya:laq] 'köpeklerin yem yedikleri kap' vb.
4. Nakış adı yapar: *goç+ak* [goçoq] '1.halı, kilim ve her tür kıyafetlerin süslemesinde koçun boynuzuna benzeterek yapılan desen; 2.(diyalektlerde) büyük, kocaman; 3.yigit, cesur, gayretli' vb.
5. Bitki adları yapar: *tiken+ek* [tikenek] (<tiken 'diken') 'dikenli bir ağaç türü' vb.
... gyz öyüň ýanynda ösüp oturan *tikenekli* agajy görkezenmiş.(THE: 178)
[g̈i:ð öyüň ya:ninna öθüp oturon tikenekli ağađi görköðönmüş]
'... kız evin yakınında büyümekte olan dikenli ağacı göstermiş'
6. Bazı isim ve sıfatlara eklenerek isim türetir: *menek* [menek] 'benek, leke', *jöwen+ek* [jövönök] 'dolu, küçük yuvarlak taneli buz', *ekiz+ek* [ekiðek] > (ekiz 'ikiz') 'ikiz, ikizler', *gowak* [gowoq] 'in, kovuk' vb.
7. Bazı isimlerden sıfat yapar: *gol+ak* [goloq] 'kolsuz, kolu kesilmiş', *gum+ak* [gumoq] 'kumlu, kum karışık', *güýz+ek* [gü:ðök] 'güze ait, güzlük', vb.
... garaýagyzy, eginlek, üstesine-de kör hem *golak*. (DE: 215)
[garayađıð, eginlek, üstösünö-dö kör hem goloq]
'...esmer, omuzu geniş üstüne bir de kör ve kolsuz'.

Türkmencede bulunan *yolagçy* < *yol+ag+çy* ‘yolcu’ kelimesindeki *+ag* ekinin, söz konusu ekin ötümlü şekli olduğu düşünülmektedir. Ancak *yolag* diye bir kelime çalışmada yararlanılan Türkmençe sözlüklerde bulunmamaktadır. Türkiye Türkçesinde ise *yolak* ‘halk ağzında yol, küçük geçit, keçiyolu’ olarak mevcuttur (<https://sozluk.gov.tr>).

Tarama sonucu metinlerde ek ile ilgili rastlanılan kelimeler aşağıda gösterilmiştir. Bu örneklerin bazılarında görülen *+ak/+ek* eki kelime köküyle kalıplaşmıştır. *ayak, çanak, dalak, damak, goçak, golak, gowak, gulak, gumak, owlak, uzynak, ýalak, ýañak; böwrek, jöwenek, ekizek, enek, köşek, menek, tikenek.*

2.1.4. *+al/(+el)*

Türkiye Türkçesinde işlek olmayan bu ekle türemiş *genel, ilkel, özel, ulusal, yerel* vb. örnekler görülmektedir (bk. Zülfikar, 2011, s. 55; Eker, 2006, s. 347). Tarama sonucu Türkmencede ekin *+al* [al] alomorfuyla türemiş *wagt+al-wagt+al* [wağtal] ‘ara sıra, bazen, nadiren (*wagt* ‘1.vakit, 2.mevsim, 3.çağ, devir’)’ ikilime kelimesi bulunmuştur.

2.1.5. *+alak/+elek*

Türkiye Türkçesinde ekle ilgili görüşünü Banguoğlu şöyle ifade etmiştir: “İsimden küçültme veya aşağılama anlatımları ile başlıca meyveler, bitkilerle ilgili bir sıra adlarda rastlanan bu vurgulu ek *e-le-k* gibi veya *-el-ek* gibi eklerden meydana gelmiş olacaktır: *kozalak, mozalak, topalak, domalak* vb. Bazı sıfatlarda da görülür (*dangalak, tombalak*)” (2015, s. 174).

Türkmencede *+alak* [alaq]/*+elek* [elek] eki *topalak* [topoloq] ‘sulu yerlerde yetişen bir tür ot, bitki’ ve *kömelek* [kömölök] ‘mantar’ kelimesinde kalıplaşmıştır.

2.1.6. *+alga*

+alga [alğa] isimden isim türeten işlek olmayan bir ektir. Tarama sonucu ekin görüldüğü sadece iki kelimeye rastlanmıştır. Bunlar *bat+alga* > *badalga* [ba:dalğa] (*bat*

‘kuvvet, güç, heybet’) ‘1.hızlı ve seri hareket etmek için güç alınan başlangıç nokta; 2.önemli işler başlatıldığında işin gelişmesi, ilerlemesi için yol gösteren şey, durum’, *yş+alga* [ışalğa] ‘1.aydınlık, ışık; 2.umut, beklenti’.

yşalga kelimesini Biray, fiilden isim yapım eki *-alga/-elge*’de ele almıştır (1999, s. 180). Türkmencede fiilden isim türeten *-alga /-elge*, *-lga/-lge* ekleri de bulunmaktadır. Ancak bu kelimenin kökü *yş* ‘delikten veya aralıktan gelen ışık, aydınlık’ anlamında ve bir isimdir.

2.1.7. *+am/+em*

Eker, *-Am* ekiyle ilgili tek örnek *önem* kelimesini göstermektedir (2006, s. 347). Biray, Türkiye Türkçesinde ekle ilgili *göğem*, *görkem*, *düzem*, *önem*, *gizem* kelimelerini verir (1999, s. 78).

Türkmence de bu ek işlekliliğini yitirmiştir. *+am* [am]/*+em* [em] ekleriyle az sayıda kelimeler türemiştir: *üç+em* > *üçem* [üçöm] ‘üçüz, üç taneden oluşan şey’, *dört+em* > *dördem* [dö:rdöm] ‘dördüz’ ve *baş+am* > *başam* [başam] ‘başparmak’ vb. Ek, Türkiye Türkçesindeki *+(X)z* ekinin eşdeğeridir. Tarama sonucu sadece *başam*, *üçem* ve *dördem* kelimelerine rastlandı.

Ol howlukman goltugyndan kümüş oýmak çykaryp, sag eliniň *başam* barmagyna geýdirdi.(S: 46)

[ol xowluqman goltuğunnan kümüş o:ymoq çikarip, sağ eliniň başam barmagına geydirdi]

‘O acele etmeden koltuğundan gümüş yüksüğü çıkartıp sağ elinin başparmağına taktı’.

Meniň bilşime görä, *üçem* guzlamak alamatydyr. (SE: 204)

[meniň bilşime görä:, üçöm guđlomoq ala:matidir]

‘Benim bildiğim kadarıyla, bu üçüz doğuracağıının işaretidir’.

2.1.8. *+an/+en*

Ergin, Türkçede eskiden beri bulunan bu ekin hiç değişmediğini; Eski Türkçede, Eski Anadolu Türkçesinde ve daha sonra hep aynı kaldığını, bugün canlılığını kaybederek bulunduğu kelimelerde köke karışmış durumda olduğunu vurgular (2009, s. 174).

Banguoğlu, ekin eski bir küçültme eki olduğunu söyler ve *eren*, *oğlan*, *kızan*, *köken*, *kolan*, *çiten* vb. örnekleri verir (2015, s. 174). Eker, donmuş eski bir çekim eki olduğunu ve *eren*, *kızan*, *oğlan* gibi birkaç kelimedede bulunduğunu belirtir (2006, s. 349). Demir-Yılmaz ise ekin Eski Türkçede çokluk eki olduğundan bahsetmiştir. ET *ogul* “çocuk”, *ogul-an* “çocuklar” > TT *oğlan* “erkek çocuk” > *oğlan-lar* “erkek çocuklar” vb. (2014, s. 202).

Türkmencede *+an* [an]/*+en* [en] eki *oglan* ‘oğlan’, *köken* ‘sürüdeki koyun ve keçileri sağma sırasında bağlamak için kullanılan ip’, *özen* ‘1. ağacın içi/özü, 2. yaranın içi, 3. Bir şeyin özü, aslı’, *tozan* ‘toz’ kelimelerinde kalıplaşmıştır.

Türkmencede *toz* [to:δ] kelimesindeki ünlü uzun telaffuz edilirken aynı anlamda kullanılan *tozan* [toδon]’ın ünlüsü kısadır. Ayrıca *toz-* [toδ-] fiili ‘1.parasız kal-, bat-, iflas et-; 2.(mcz.) dağıl-, yıpran-’, *toza-* [toδo-] fiili ise ‘tozlan-, rüzgârdan dolayı kum ve tozun savrulması’ anlamlarına gelmektedir.

2.1.9. *+añ*

Tarama sonucu *+añ* [aŋ] ekiyle türemiş tek örnek *gart+aň* [ğartaŋ] ‘yaşlı, aşırı yaşlı kimse (insan veya hayvanlar için kullanılmaktadır) (*gart* ‘yaşlı’)’ kelimesine rastlanmıştır.

... “Gaç” diyen garry-gartaň ayallar hem az bolmady. (Y: 220)

[... “gaç” diyen ğarri-ğartaŋ ayallar hem a:δ bolmodu]

‘... “Kaç” diye seslenen yaşlı ihtiyar kadınlar da az değildi’.

2.1.10. *+ary/+eri*

Banguoğlu, ekin yeni Türkçede ancak zarf olan birkaç kelimedede kaldığını belirtir: *içeri*, *dışarı*, *ileri*, *yukarı*. (2015, s.175) Eker, ‘...A doğru’ anlamında eski yönelme durumu ekinin donmasıyla oluştuğunu ifade eder (2006, s. 349).

+ary [arɨ]/*+eri* [erɨ] eki Türkmencede yer yön bildiren zarflarda görülür. Ek bu zarflarda kalıplaşarak yaşamaktadır. Tarama sonucunda ekle ilgili bulunan kelimeler

şunlardır: *daş+ary* [daşari] ‘dışarı’, *iç+eri* [içeri] ‘içeri’, *il+eri* [ileri] ‘ileri’, *yok+ary* [yoqori] ‘yukarı’.

Bir gün görse, *ileri* tarapdan bir üşmeklik bar. (THE: 118)

[bir gün görö, iler, tarapdan bir üşmöklük ba:]

‘Bir gün baksa, ileri tarafta bir kalabalık var’.

2.1.11. +ay

Ergin, Türkiye Türkçesinde ekin ilgi ifade ettiğini belirtir: *gün-ey*, *kuz-ay* (2009, s.177). Zülfikar, +ay/+ey isim köklerine eklendiğini *aday*, *güney*, *kuzey* vb. ve matematikte terim yapmak için kullanıldığını vurgulamıştır: *dikay*, *yüzey* vb. (2011, s. 61).

Türkmencede ekle türemiş tek örnek *guzay* [ğudoy] ‘dağın, tepenin güneş görmeyen tarafı’ bulunmaktadır (TDDS I, 2015, s. 501). Taranan metinlerde bu kelime görülmemiştir. *Güney* ve *kuzey* kelimeleri için Türkmencede *günorata* ve *demirgazyk* kelimeleri kullanılmaktadır.

2.1.12. +az

Ergin, ekin işlek olmadığını ve ilgi ifade ettiğini vurgulamıştır: *ay-az*, *geñ-ez* ‘kolay’ (2009, s. 177). Eker, -(A)z işlevselliği bulunmayan eklerden olduğunu ve *bala+z* >*palaz* (?) örneğini verir (2006, s. 349). Biray, ekin TT, AT, TmT ve GT’de ‘ayaz’ kelimesinde bulunduğunu belirtir (1999, s. 74). Türkmencede *ayaz* [ayaδ] ‘güçlü, kuru soğuk’ demektir.

2.1.13. +ja/+je

Erdem, Türkiye Türkçesinde –CA, –CAK, –lAyIn eklerinin de çekim ekinde uzaklaşıp yapım ekine yaklaştığı ve –CA’nın diğer durum ekleri gibi isim cinsinden bütün kelimelere getirilmediğinden, isimlerde görülen çekimlilik özelliğini kaybettiğinden bahseder (2011, s. 76). Akdemir-İsi, Türkçede +CA ve –CA şeklinde isimden isim ve fiilden isim yapan biçimlerin varlığından, +CA ekinin isim kategorisi içerisindeki durumu, fiilden isim yapan –CA’ya göre daha karmaşık olduğundan söz etmiştir. Ayrıca +CA çekim eki ya da yapım eki şeklinde kesin bir kategori içerisine yerleştirilmeyen

eklerden biri olduğunu anlatmıştır (2017, s.14-28). Gökdayı – Sebzecioğlu 2006’da {-CA} biçimbiriminin ek türü, kullanıldıkları farklı durumlara göre, çekim eki, yapımsı eki ve yapım eki olmak üzere üç ek türü etrafında sınıflandırmıştır (Ayrıca bk. Gökdayı-Sebzecioğlu, 2011). Ergin, ekle ilgili görüşünü şu şekilde ifade etmektedir:

Aslında bir çekim eki olan bu ek klişeleşrek veya fonksiyon değiştirerek eskiden beri yapım eki halinde de kullanılmaktadır. Çekim eki olarak başlıca fonksiyonları isimlere gibi, göre, ile, kadar, birlikte manaları katmaktadır. Yapım eki olarak da kavim isimlerinden dil, lehçe ve şive isimleri yapmakta kullanılır: *Alman-ca, Türk-çe vb.*(2009, s.167).

+ja [ja]/+je[je] Türkmencede sevgi, küçültme ve acıma ifade eden eklerdendir. Aynı zamanda benzerlik ve eşitlik de ifade eder. İsimlere gelerek sıfat ve zarf türetir. Türkmencenin standart konuşmasında ekin [jo] ve [jö] alomorfı da telaffuz edilir: *gowy+ja > gowuja* [gowujo] ‘iyice’, *gözli+je > gözlüje* [gödlüjö] ‘gözlü’ vb. Yarı işlek olan bu ek, +ly/+li ve +syz/+siz eklerinden sonra da sık kullanılır: *akyl+ly+ja* [aқıllıj] ‘akıllı’, *edep+li+je* [edeplije] ‘edepli’, *gabak+syz+ja* [ga:waqθıdja] ‘göz kapaksız’, *höwes+li+je* [höwöslüjö] ‘hevesli’, *kem+siz+je* [kemθıdje] ‘eksiksiz’, *terbiye+li+je* [terwiyelije] ‘terbiyeli’ vb.

Ekin Türkmencedeki işlevleri şu şekildedir:

1. Nakış, desen isimleri türetir: *ala+ja* [a:laja] ‘siyah ve beyaz ipleri karışımı sonucu oluşan bir nakış adı’, *egri+je* [egri+je] ‘bir nakış/desen adı’ vb.
2. Bitki adları yapar: *gyzyl+ja* [gıdılja] ‘yeşil yapraklı bitki adı’, *turşu+ja* [turşujo] ‘uzun yapraklı ekşi bir bitki adı’ vb.
3. Kelimeye ‘benzerlik, yakınlık ve eşitlik’ anlamlarını katar: *ak+ja* [aқja] ‘beyaz, beyaz gibi görünen’, *enaýy+ja* [ena:yıja] ‘güzel, sevimli’, *owadan+ja* [owodonjo] ‘güzel, hoş’ vb.
4. Küçültme ifade eden isimler türetir: *gysga+ja* [gıθgaja] ‘az kısa’, *mekir+je* [mekirje] ‘sinsi, uyanık’, *namart+ja* [namart+ja] ‘ biraz namert olan’, *şor+ja* [şorjo] ‘az tuzlu’ vb.
5. Anlamda acıma ifade eden sıfatlar türetir: *kel+je* [kelje] ‘kel olan’, *küykü+je* [küyküjö] ‘kambur olan’, *köne+je* [könöjö] ‘eski’, *porsy+ja* [porθujo] ‘kötü kokan’ vb.
6. Kişi isimleri türetir: *Sapar+ja* <*Sapar* ‘erkek ismi’, *Gara+ja* <*Garaja* ‘erkek ismi’, *Gyt+ja* <*Gytja* ‘erkek ismi’, *Sary+ja* <*Saryja* ‘erkek ismi’, *Ak+ja* <*Akja* ‘kadın ismi’ vb. (bk. Töre, 2017).

7. *ýuwaşja* ‘yavaşça’, *çalaja* ‘sakinçe’, *deñje* ‘eşit’, *bileje* ‘bereberce’, *sessizje* ‘sessizce’, *eslije* ‘epey’ örneklerde olduğu gibi ekin zarf türettiği de görülür.
8. Sayı adlarına gelerek sevgi ve küçültme anlamları katar: *birje/ýekeje* (*minut*) ‘bir dakikacık’, *ikije* (*dogan*) ‘iki kardeş’, *bäşje* (*gezek*) ‘beş kerecik’ vb. Ekin bu tür kullanımı Türkmenenin standart konuşmasında ve ağızlarında oldukça yaygındır.

Beýlekisi bolsa *garaýagyza*, *jürjenje*⁸, *ýiti gözlüje*, inçemik bir oglandy. (SE: 135)

[beylekiθi bolθo garayağidža, jürjönö, yiti gödlüjö, inçemik bir oğlonni]

‘Diğeri ise esmerce, karaca (cürcene gibi kara), keskin gözlü, ince bir oğlandı’.

Tarama sonucu gazete, dergi ve edebi eserlerde ekin türettiği şu kelimeler görülmüştür: *akja*, *alaja*, *barja*, *bilgirje*, *çalaja*, *çaklañja*, *doluja*, *duruja*, *enaýyja*, *gabakşyzja*, *ganatlyja*, *garaja*, *garaýagyza*, *garryja*, *gatyja*, *gysgaja*, *gowuja*, *habarlyja*, *kindiwanja*, *lomaýja*, *mawuja*, *mazalyja*, *namartja*, *oñatja*, *owadanja*, *pessaýja*, *porsuja*, *sadaja*, *sagja*, *sanlyja*, *saryja*, *soñkuja*, *suwluja*, *şorja*, *tokarja*, *ullakanja*, *uluja*, *uzynja*, *ýagşyja*, *yaňyja*, *ýaşlyja*, *ýyganja*, *ýuwaşja*; *bileje*, *bäşje*, *jürjenje*, *deñje*, *egrije*, *eslije*, *gözlüje*, *ilkije*, *kelje*, *kemsizje*, *kökje*, *köneje*, *mekirje*, *sessizje*, *täzeje*, *ümsümje*, *ýekeje*, *ýigitje*.

2.1.14. +*jagaz*

+*jagaz* [jağad] ekinin hem yazı hem telaffuzda tek biçim bulunmaktadır. Ünlü ve ünsüz uyumuna girmez. Türkmencede isim ve sıfat türeten işlek eklerden biridir. Özellikle Türkmenenin standart konuşmasında ve ağızlarında sık kullanılmaktadır.

+*jagaz* eki Türkiye Türkçesinde +*cAğIz* şeklindedir: *çocukcağız*, *kızcağız* vb. Ergin, “-*cak*, -*cek* ile -*ciğaz*, -*ciğez*, -*cuğaz*, -*cüğez*’den son zamanda ortaya çıkmış görünmektedir.” der ve bu ekteki -*az*, -*ez* veya -*z*’nin de mübalağa ve kuvvetlendireme ögesi olduğunu belirtir (2009, s.166).

Ekin Türkmenedeki başlıca işlevleri şunlardır:

1. İsimlere eklenerek sevgi, küçültme ve acıma anlamlarını katar: *çöp+jagaz* [çöpjağad] ‘küçük çöp’, *göl+jagaz* [göljağad] ‘halıda bulunan bir nakış adı’,

⁸ Jürjen- ufak kara böcek.

jay+jagaz [ja:yjaǵaδ] ‘küçük, sevimli ev’, *yol+jagaz* [yo:ljaǵaδ] ‘küçük yol, patika’ vb.

2. Kişi ve işaret zamirlerine gelerek sevgi, küçültme ve acıma anlamlarını katar: *sen+jagaz* [θenjaǵaδ] ‘acımacak, zavallı sen’, *ol+jagaz* [oljaǵaδ] ‘zavallı o (kişi)’, *bu+jagaz* [bujaǵaδ] ‘bu kadarcık’, *o+jagaz* [ojaǵaδ] ‘o kadarcık’, *şu+jagaz* [şujaǵaδ] ‘şu kadarcık’, *şo+jagaz* [şojaǵaδ] ‘şu kadarcık’ vb.

Şojagaz janjagazyňy eýsem ejeň bukjasynda gizläp saklarsyň-da! (SE: 8)

[şojaǵaδ ja:njaǵaδiňi eyθem ejeň buqjoθunno gidlæ:p θaqlarθiň-da!]

‘O zaman şu kadarcık canını (cancağazını) annen bohçasında gizli tutarsın artık’.

Tarama sonucu *+jagaz* ekinin getirildiği şu kelimelere rastlanılmıştır: *atjagaz, ärjagaz, bagjagaz, bujagaz, janjagaz, jaňjagaz, jayjagaz, çayjagaz, daşjagaz, dişjagaz, eginjagaz, eljagaz, gapjagaz, gaşjagaz, gyljagaz, gyzjagaz, gözjagaz, guljagaz, guşjagaz, güljagaz, hakjagaz, haljagaz, hatjagaz, hekjagaz, hinjagaz, hozjagaz, hudayjagaz, işjagaz, kemjagaz, kokjagaz, kökjagaz, köljagaz, küljagaz, möyjagaz, oguljagaz, ojazaz, otjazaz, öyjagaz, peçjazaz, piljazaz, saçjazaz, sesjazaz, senjazaz, suwjagaz, şarjazaz, şayjazaz, şertjazaz, şojagaz, şujagaz, tamjazaz, tayjazaz, tüyjagaz, uçjazaz, ýanjagaz, ýayjazaz, ýerjazaz, zatjazaz.*

2.1.15. **+jak/+jek**

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Türkmencede de kelimeler isimden isim yapım ekleri *+jik/+jyk, +jak/+jek* aldığı kelime sonundaki /k/ ünsüzünü yitirmektedir: *ayak+jyk* > *ayajyk* [ayaǵiǵ] ‘aya(k)cık’, *togalak+jyk* > *togalajyk* [towoloǵuq] ‘yuvarlacık’, *towuk+jak* > *towujak* [towuǵoq] ‘tavukçuk’, *keyik+jek* > *keyijek* [keyijek] ‘ceylancık’, *sowuk+jak* > *sowujak* [θowuǵoq] ‘soğuk’ vb. (bk. *k ~ ø nöbetleşmesi*, Töre, 2017, s. 45). *+jak* [jaq]/*+jek* [jek], küçültme, sevgi ve yakınlık ifade eden ve kalıcı anlamlı kelimeler yapan bir ektir. Ekin türettiği kelimeler sınırlıdır. Türkmenenin yazımında iki alomorfu bulunan ekin standart konuşmada ayrıca [joq] ve [jök] yuvarlak alomorfları telaffuz edildiği duyulmaktadır.

Ekin işlevleri:

1. Kalıcı isimler türetir: *oýun+jak* [oyunjoq] ‘oyuncak’ vb.. Anacak ‘*salıncak*’ kelimesi Türkmencede *sallan-çak* [θallançaq] (sallan-) şeklindedir.

2. Sevgi ve küçültme ifade eden sıfatlar türetir: *ädik+jek* > *ädijek* [æ:dijek] ‘küçük veya sevimli çizme’, *beyik+jek* > *beyijek* [beyijek] ‘yükseğe yakın, yüksekçe’, *ownuk+jak* > *ownujak* [owunjoq] ‘küçük parça, kırıntı’, *ýeňil+jek* [yeňiljek] ‘çok hafif’ vb. Bu tür isimler sözlüklerde yer almamaktadır.

Tarama sonucu ekin getirildiği şu kelimelere rastlandı: *gyzgyňjak*, *maýryňjak*, *oýunjak*, *sanyjak*, *sowujak*, *ýylyňjak*; *kiçijek*, *ýeňiljek*.

2.1.16. +*jam*

İsimden sıfat yapan bir ektir. Tarama sonucu +*jam* [jam] ekiyle türemiş tek kelimeye rastlanmıştır: *ýygy+jam* > *ýygjam* [yigjam] ‘araları sıkı, yakın olan’ (*ýygy* ‘sık, gür, aralığı yakın olan’ peş peşe’). Ekin getirilmesi sonucu isim tabanındaki /y/ ünlüsü yitmektedir.

Biz türkmenistanly uçurymlarymyz bilen *ýygjam* gatnaşyklary saklaýarys. (N: 3)

[bið türkmenütheta:nli uçurumlormuð wilen yigjam gatnaşyqlar 0aqlaya:rı0]

‘Biz Türkmenistanlı menzunlarımız ile yakın ilişkilerimizi koruyoruz’.

2.1.17. +*jaň/+jeň*

İsimden sıfat yapan +*jaň* [jan]/+*jeň* [jen] işlek olmayan bir ektir. Türkmenenin standart konuşmasında ekin [jon] ve [jön] yuvarlak alomorfları da telaffuz edilir. Ekin işlevleri şu şekildedir:

1. Kişinin herhangi bir davranış veya karakter özelliğindeki aşırılığı gösterir: *gahar+jaň* [gaxarjan] ‘aşırı sinirli’, *höwes+jeň* [höwösjön] ‘aşırı hevesli’, *iş+jeň* [i:şjen] ‘çalışkan, iş kolik’ vb.

Özäm örän *namysjaň*, akylyly oğlan bolmaga çemeli. (Gör.: 84)

[öðæ:m öræ:n namı0jan, aqıllı oğlon bolma:ga çemeli]

‘Onun kendisi çok namuslu, akıllı oğlan olsa gerek’.

2. Ekin en önemli özelliği fiil kökenli kelimelere de eklenerek karakter özelliği ifade eden sıfatlar türetmesidir: *başar-jaň* [başarjan] ‘başarılı’, *öykün-jeň* [öykünjön] ‘taklitçi’, *öwün-jeň* [öwünjön] ‘kendini öven’, *utan-jaň* [utonjon] ‘utangaç’, *ýaran-jaň* [yaranjan] ‘yalaka’, *zeyren-jeň* [zeyrenjen] ‘sürekli şikâyet

eden, şikâyetçi' vb. Bu tür yapıda türemiş kelimeleri fiilden isim yapan *-jaň/-jeň* ekinde genişçe yer verilecektir.

3. *Uruş/uruş-* 'kavga (et-)' ve *söweş/söweş-* 'savaş/savaş-' kelimeleri ise hem isim hem de fiil olarak kullanılmaktadır. Bu iki kelime *+jaň/+jeň* eklenmesi sonucunda sıfat türetir: *uruş-jaň* [uruşjon] 'kavgacı', *söweş-jeň* [θöwöşjon] 'savaşıcı' vb.

...Görogly ady onuň *söweşjeň* hareketleriniň netijesinde döreyär. (Go.: 2)

[görogli a:di onuň θöwöşjon hareketleriniň netijesinde döroyær:]

'Göroğlu adı onun savaşıcı davranışları sonucunda ortaya çıkıyor'.

Tarama sonucu *+jaň/+jeň* eki ile türemiş şu kelimeler görüldü: *arjaň, gaharjaň, namysjaň, urusjaň; göwünjeň, höwesjeň, işjeň, nebisjeň, söweşjeň*.

2.1.18. *+jyk/+jik*

Türkmencede *+jyk* [jïq]/*+jik* [jik], *+jak/+jek* eki gibi sevgi, küçültme görevindedir. Ayrıca yakınlık ve samimiyet ifade eden isimler de türetmektedir. İşlek bir ektir. HZTD (1960, s. 241), Kara (2001, s. 25) ve Yıldırım (2017, s. 55)'de ekin *+jyk/+jik* biçimlerinin yanında yuvarlak biçimlerini de verirler. H. Biray da çalışmasında, Türkmencedeki tek heceli ve yuvarlak ünlülü kelimelerde ekin yuvarlak ünlülü şekillerinin bulunduğunu ifade eder: *suv-cuk* (yavan, tatsız), *öy-cük* vb. (1999, s. 37). Ancak *+jyk/+jik* ekinin yuvarlak alomorflarının bulunması için kelimenin ikinci hecesinden sonraki hecelerde de görülmesi gerekmektedir. Ör. *guzy+jyk >guzujyk* [guðujuq] 'kuzucuk', *jübi+jik >jübüjik* [jüwüjök] 'küçük cep', *köpri+jik >köprüjik* [köprüjök] 'küçük/sevimli köprü' vb. Türkmencenin yazım kuralı gereği ek, tek heceli ve yuvarlak ünlülü kelimelere getirildiğinde *+jyk /+jik* ekinin ünlüsü yuvarlaklaşmaktadır: *suw+jyk >suwjuk* [θuwjuq] '1. sıvı, sulu; 2. şımarık, oynak', *öy+jik >öyjük* [öyjök] '1. küçük/sevimli ev, 2. hücre', *o+jyk -bu+jyk >ojuk-bujuk* [ojuq-bujuq] 'odur-budur' vb. Ekin konuşmada, sonraki hecelerde de [juq] ve [jök] yuvarlak alomorflarının telaffuz edildiğini duymak mümkündür.

Ekin eklenme sırasında kelime tabanı ile ek sınırında görülen morfofonolojik nöbetleşmesini şu şekilde izah etmek mümkündür:

-*Cık* eki Türkiye Türkçesinde /k/ ile biten sözcüklere eklendiği zaman /k/'nin yitimine sebep olmaktadır: *küçü(k)-cük, ufa(k)-cık, mini(k)-cık* vb. Bununla birlikte bu ek tek heceli ve ünsüzle biten sözcüklerde de ünlü türemesini ortaya çıkarır: *az-ı-cık, dar-a-cık, bir-i-cık* vb. Aynı durum Türkmençe için de geçerlidir. Türkiye Türkçesinde bu ekin geldiği tek heceli ünsüzle biten sözcüklerde bu ekten önce /a/, /e/, /ı/, /i/ ünlü türemesi görülürken, Türkmencede daha kısıtlı olmak üzere bu ekten önce sadece /a/ ünlüsünün türediği görülür: *az-a-jyk* [a:ðaǰıq] “azıcık”, *dar-a-jyk* [da:raǰıq] “daracık”, *yaş-a-jyk* [ya:şajıq] “gencecik” vb. (Töre, 2017, s. 48).

Tarama sonucu ekin yazıdaki ve standart konuşmadaki şu işlevleri tespit edilmiştir:

1. Kalıcı isimler türetir: *gap+jyk* [gapǰıq] ‘cüzdan’, *öy+jik* > *öyjük* [öyjük] ‘hücre’, *gön+jik* > *gönjük* [gönjük] ‘nakış/desen ismi’, *yan+jyk* [ya:nǰıq] ‘1.kalça kemiği, 2.cüzdana benzeyen yanda taşımalık bir kap’, *yaş+jyk* [ya:yǰıq] ‘1.köprücük kemiği, 2.tel, 3. yay’ vb.
2. İsimlerden sıfat türetir: *suw+jyk* > *suwjuk* [θuwjuq] ‘şımarık, ukala’, *tüy+jik* > *tüyjük* [tüyjük] ‘tüylü, yüzü tüyle kaplı olan’ vb.
3. Kelimeye küçük ve sevimli olma anlamını katar: *bäbek+jik* < *bäbejik* [bæ:weǰik] ‘bebek’, *baydak+jyk* < *baydajyk* [baydaǰıq] ‘küçük bayrak’, *göle+jik* [gölöjük] ‘küçük buzağı’, *oglan+jyk* [oǰlonjuq] ‘küçük/sevimli oğlan’, *eyje+jik* [eyjeǰik] ‘güzel, hoş’, vb.
4. Küçültme anlamıyla yer adı yapar: *Gazanjyk* (şehir adı) vb.
5. Türkmen boy ve oymak isimlerini bildiren kelimeler yapar: *Burunjyk* (bk. Ataniyazov, 1999, s. 6).
6. Acıma, hor görme ve aşağılama kavramlarını katar: *pahyr+jyk* [paxi:rǰıq] ‘zavallılık’, *gorkak+jyk* < *gorkajyk* [gôrqojuq] ‘korkak’, *garyp+jyk* [gari:pǰıq] ‘fakir’, *peltek+jik* < *peltejik* [pelteǰik] ‘peltek’ vb.
7. Kişi isimlerine gelerek hem sevgi ve küçüklük anlamı katar hem de nadiren kişi isimleri yapar. Kadın kişi isimleri: *Sonajyk, Zeynepjik, Senemjik* vb. Erkek kişi isimleri: *Amanjyk, Gurbanjyk* vb.
8. Soru zarflarına eklenerek küçümseme veya sevimlilik anlamlarını katar: *näme+jik* [næmeǰik] ‘ne’, *nire+jik* [ni:reǰik] ‘nere’ vb. Bu durum standart konuşmada ve ağızlarda yaygındır.

Nämejik çokyaka bular? (D: 135)

[næ:meǰik çokya:qa: bulor ?]

‘Ne gagalayorlar ki bunlar?’.

9. Miktar bildiren zarflara gelebilmektedir: *az+a+jyk* [a:ɖaʃiɖ] ‘azıcık’, *biraz+a+jyk* [bira:ɖaʃiɖ] ‘çok az’ vb. *+rak/+räk* ekinden sonra: *az+rak+jyk* > *azrajyk* [a:ɖra:qʃiɖ] ‘daha az, azıcık’, *köp+räk+jik* > *köpräjik* [köpræ:ʃik] ‘çokca, daha çok’ vb.
10. Yer ve yön bildiren zarflara eklenir. Ekin bu kullanım şekli Türkmenenin bazı ağızlarında duyulmaktadır: *aňyry+rak +jyk* > *aňyrrajyk* [aňirra:ʃiɖ] ‘ileride’, *bäri+räk+jik* > *bärräjik* [bæ:rræ:ʃik] ‘buracık’, *şutayy+jyk* > *şutayjyk* [şuta:yʃiɖ] ‘şuracık’, vb.
11. *-yp/-ip* ve olumsuzu *-man/-män* zarf fiillerinden sonra *+jyk/+jik* eki eklenerek kelimeye sevimlik, naziklik anlamlarını katar. Bazen aşağılama anlamlarını ifade eder:
- gözle-män+jik geç* [gödlömæ:nʃik geç] ‘arayamazsın’ (aşağılama)
damdyr-man+jyk yöre [damdirma:nʃik yöre] ‘damlatmadan yürü’,
yétir-män+jik gel [yitirmæ:nʃik] ‘kaybetmeden gel’,
gys-yp+jyk otur [gĩθipʃiɖ otur] ‘sus, sesiz ol (hakaret anlamında)’,
yygna-p+jyk goý [yigna:pʃiɖ goý] ‘sakla, muhafaza et’.
12. Zaman zarflarına gelerek zamansal mesafeyi küçültme anlamı katar: *ýaňy+jyk* [yaňʃiɖ] ‘biraz önce, daha yeni, şimdi’, *düýnjük (aldy)* ‘daha dün aldı’, *şu günjük (geýdim)* ‘daha bugün giydim’, *irdenjik (turduň)* ‘erkenden uyandın’, *(bir) günjük* ‘bir gün’ vb. Ekin bu tür kullanımı da Türkmenenin standart konuşmasında ve ağızlarında oldukça yaygındır.
- Oglum, sen on biriňi *ýaňy+jyk* doldurypsyň (SE: 123).
 [oğlum, θen on bi:riňi yaňʃiɖ dollurupθuŋ]
 ‘Oğlum, sen on birini daha yeni doldurdun’.
13. İyelik eki almış *öz* ‘kendi’ kelimesinden sonra da *+jyk/+jik* eki gelebilmektedir: *özümjik, özünjik, özujik, özümüzjik, özünüzjik, özlerijik*. Konuşmada sık rastlanan bu durum cümleye göre kelimeye sevimlilik veya aşağılama anlamları katabilmektedir.
14. Türkmenenin standart konuşmasında bazı bağlaçlar da bu ekten yararlanarak cümleye sevimlilik anlamı katmaktadır: *bile* [bile] ‘ile, beraber’ > *bilejik (gidiň)* ‘beraber gidin’, *ynha* [ĩnxa:] ‘işte, bu’ > *ynhajyk (bärde dur)* ‘işte burada duruyor’ vb.

Türkmencede bulunan *gyl+çyk* ‘kılçık’ ve *pür+çik* > *pürçük* ‘giyim kuşamları süslemek için takılan seçek, seçek için kullanılan ip’ kelimelerindeki *+çyk/+çik*’in yukarıda bahsedilen ekin alomorfları olduğu düşünülmektedir.

Tarama sonucu ekle ilgili bulunan kelimeler: *adajyk, adamjyk, ağaçjyk, aňyrrajyk, assajyk, aýajyk, azajyk, bagjyk, bahajyk, baýdajyk, birazajyk, bogdajyk, çagajyk, çañňajyk, damjajyk, damarjyk, darajyk, gapjyk, gaplaňjyk, gazanjyk, gysgajyk, gysymjyk, gorkajyk, gurjajyk, guzujyk, hadysajyk, halyçajyk, haltajyk, iňňebagjyk, kagyzjyk, maýdajyk, namajyk, nokatjyk, nurbatçyk, oglanjyk, owlajyk, pahyrjyk, pursatjyk, sowgatjyk, taýajyk, tokmajyk, topbajyk, towşanjyk, ,tozanjyk, uçgunjyk, uşajyk, ýanjyk, ýaňyjyk, ýaprajyk, ýaşajyk, ýodajyk, ýukajyk, ýumşajyk; suwjuk; bäbejik, bölejik, çemçejik, çilimjik, dänejik, derrewjik, dürtgüçjik, düwünçejik, ertirjik, eýjejik, inçejik, iňňejik, jadygöýjik, jüýjejik, käsejik, keltejik, kiçijik, kilejik, kişmişjik, kökejik, küýzejik, möjejik, námejik, özümjik, peltejik, pessejik, sähelçejik, serçejik, tegelejik, tümmejik, zerrejik; dörjök, düýnjök, öýjök, tüýjök.*

2.1.19. *+jymak/+jimek*

+jymak [jımaq]/*+jimek* [jimek] isimden sıfat yapar. İşlek olmayan bir ektir. Ekin kullanım sahası daha çok Türkmencenin standart konuşmasında ve ağızlarında görülür. Ekin işlevleri şu şekildedir:

1. Renk adlarına gelerek söz konusu renge olan benzerliği, biraz yakınlığı vurgulamak için kullanılır: *ak+jymak* [a:qjımaq] ‘beyazımsı, biraz beyaz’, *kül+jimek* < *küljümek* [köljümök] ‘griye yakın, kül renginde’ vb.
2. Kelimeye ‘az miktarda bulunan’ anlamı katar. Genellikle sıvı olan nesnelere sıfat türetir: *daş+jymak* [da:şjımaq] ‘biraz taşlı’, *gan+jymak* [ga:njımaq] ‘biraz kanlı, az kanlı’, *kir+jimek* [kirjimek] ‘az kirlenmiş, biraz kirli’, *yag+jymak* [ya:ğjımaq] ‘biraz yağlı’, *suw+jymak* > *suwjumak* [θuwjumoq] ‘biraz sulu’⁹ vb.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere *+jymak/+jimek* eki *kül*, *suw* gibi tek heceli yuvarlak ünlü kelimeye getirildiğinde ekin ilk ünlüsü yuvarlaklaşmaktadır. Tarama sonucu ekin türettiği sadece iki kelimeye rastlanmıştır: *daşjymak*, *ganjymak*.

⁹ *Gökjimek*, *güljümek*, *suwjymak*, *ýagjymak* kelimeleri Türkmençe sözlüklerde yer verilmemiştir. Bu tür kelimeler standart konuşmada ve ağızlarda sık rastlanır.

Ýaranyň ýerinde goýlan drenaždan bolsa, aram mukdarda *ganjymak*-iriňli suwuklygyň bölünip çykmaklygy anyklanyldy. (TL: 39)

[yara:nij yerinne goylon drenaždan bolθo, a:ram muqda:rda ga:njımaq –iriňli θuwuqluğun bölünüp čiçmaqlıgi añıqlanıldı]

‘Yaranın yerine konulan drenajdan ise, orta miktarda kanlı –irinli sıvının bölünerek çıktığı tespit edildi’.

2.1.20. +ç

Ek, Türkiye Türkçesinde sınırlı sayıda bulunan *anaç*, *babaç* vb. kelimelerde mevcuttur. Ergin, ekin Eski Türkçede de, Batı Türkçesinde de hep –ç şeklinde, manayı kuvvetlendirme fonksiyonunun olduğunu anlatır (2009, s. 175). Biray ekle ilgili Türkmencede *kekeç* (kekeme) ve *körpeç* (oğlak ve kuzular için özel yapılmış ağıl) örneklerini vermektedir (1999, s. 64).

Çalışmada yararlanılan Türkmençe sözlüklerinde *keke* kelimesine rastlanılmadı ancak *kekeç* [kekeç] ‘1.kuşların tepesindeki ibik, 2.kekeme’ mevcuttur (TDDS II, 2015, s.17). *körpe* I [körpö] ‘1.ailedeki en küçük ve en son çocuk, 2.büyümekte olan genç nesil, 3.yeni yeşermiş herhangi bir bitki, 4. Körpe (kişi ismi)’; *körpe* II [körpö] ‘döşek, yorgan’; *körpe* III [körpö] ‘taze yonca’. *körpeç* [körpöç] ‘oğlak veya kuzuları yerleştirmek için yerden kazılarak veya ağaçtan hazırlanan ağıl’ (TDDS II, 2015, s. 50).

Tarama sonucu *kekeç* kelimesi görülmüştür.

2.1.21. +ça/+çe

+ça [ça]/+çe [çe] eki Türkmencede yarı işlek eklerden biridir. Ek, ünlü uyumuna girmez ve ekin ünsüzü her zaman ötümsüzdür. Ayrıca ekin Türkmençenin standart konuşmasında [ço] ve [çö] alomorflarını da duymak mümkündür.

Korkmaz, +çA ekinin çekim eki olması dışında, belirli kelimelere eklenerek isim ve sıfat türeten yapısından söz etmektedir. Ayrıca ekin bütün Türk dillerinde dil ve lehçe isimleri yapmasını ortak özellik olarak belirtir (bk.1995, s. 12-84). Kara, +ça/+çe ekinin iki işlevinin olduğunu: dil ve lehçe isimler yaptığını ve Farsça kaynaklı bir ek

olarak küçültme ifade ettiğini vurgular (2001, s. 26). Yıldırım ise ekin küçültme fonksiyonun ön planda olduğunu ve ekin aynı zamanda millet, halk isimlerine eklenerek zarf türettiğini göstermiştir (2017, s. 57-58).

Türkmencede *+ça/+çe* isim, sıfat ve zarf türetmektedir. Ancak ekin zarf olarak kullanıldığı örnekler kelime yapmaya uygun değildir. Ekin kullanıldığı alanlar şu şekildedir:

1. Millet adlarına gelerek dil adları türetir: *arap+ça* [arapça] ‘Arapça’, *özbek+çe* [ödwökçö] ‘Özbekçe’, *rus+ça/orus+ça* [(o)ruθço] ‘Rusça’, *türkmen+çe* [türkmönçö] ‘Türkmence’ vb.
2. Her hangi bir nesneyi, hayvanı, insanı veya bir yerin küçüklüğünü ifade eden kelimeler türetir: *gazan+ça* [ga:dança] ‘küçük kazan/tencere’, *kätmen+çe* [kæ:tmençe] ‘küçük kazma’, *meydan+ça* [meydança] ‘küçük meydan’, *öküz+çe* [öküdüçö] ‘iki yaşındaki öküz’, *şäher+çe* [şæxerçe] ‘ilçe, küçük şehir’, *yigdek+çe* [yigdekçe] ‘ergen, küçük yiğit’, *yorgan+ça* [yorgönço] ‘küçük yorgan’ vb.
3. Benzerlik, eşitlik, yakınlık ifade eden kelimeleri türetir: *gysga+ça* [gî:θgaça] ‘kısaca’, *orta+ça* [ortoço] ‘orta’, *sähel+çe* [θæ:helçe] ‘çok az, azıcık’ vb.
4. Kelimeye ‘-e göre, -a kadar, ilgili, ile, bakımından’ anlamları katar: *on+ça* [onço] ‘onca’, *öz+i+çe* > *özüçe* [ödüçö] ‘kendice’, *mu+n+ça* [munço] ‘bunca’, *tahya+ça* [taxyaça] ‘başı takkeli, sürekli takke ile gezen’ vb.

Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde *+ça/+çe*’nin getirildiği şu kelimelere rastlandı: *adatça, almança, arapça, başgaça, doğramca, etrapça, eywança, farsça, fransuzça, gysgaça, gollandça, goşmaça, gunança, gursakça, halyça, ispança, kitapça, latynça, meýdança, munça, onca, ortaça, paytunça, potratça, rusça, tapmaça, tayharça, toparça, ussatlarça, wagytlayynça, ýazmaça, ýektayça, ýorgança, ýunança; bölümce,, depderçe, düşekçe, gölce, inlisçe, jezitçe, kejebeçe, kölçe, köynekçe, möhürçe, öküzce, özbekçe, özüçe, pilce, sähelçe, şäherçe, täzeçe, tigrçe, tüñçe, türkçe, türkmençe, yigdekçe.*

2.1.22. **+çek**

+çek [ček] Türkmencede işlek olmayan eklerden biridir. TDG’da *+çek* ekinin kelimeye küçültme manasını kattığı belirtilmiştir (1999, s. 28). Tarama sonucunda *+çek* ekinin

türettiği *düwün+çek* [düwünçök] ‘1.kumaş parçasında yapılan bohça (*düwün* ‘1.düğüm, 2.tomurcuk, 3.kabarık, yara’), 2.ağaçlarda ve her tür bitkilerde görülen ilk tomurcuk’ ve *tigir+çek* [tigirçek] ‘küçük teker’ örneklerine rastlanmıştır. (Bu ekle ilgili diğer Türk dillerindeki örnekler için ayr. bk. Serebennikov-Gadjieva, 2018, s.98).

Şol *düwünçekleriň* daňylyşynda hem many bolaýmaly. (KS: 34)

[şol düwünçöklörün daňlışinna hem ma:nī bolaymalī]

‘O bohçaların bağlanmasında da bir anlam olmalı’.

2.1.23. +çy/+çi

+çX, Türkçenin en eski metinlerinde de görülen ve kullanımı günümüze kadar devam eden, işlekliliğini kaybetmemiş eklerinden biridir. Çalışmalar da ekin tarihsel durumu, özellikleri, kullanım alanları ve görevleri üzerinde durulduğu görülmektedir. Zülfikar, Türkçedeki meslek adlarını incelediği çalışmasında ekin tarihi derinliğini şu sözleriyle ifade etmektedir:

Türk dilinde tarih boyunca varlığını sürdürmüş olan en işlek eklerinden biri olan –CI ekinin Köktürk metinlerinde *armakçı, bedizçi, sıgıtçı, tamgaçı, yağcı, yulugçı, yerçi, yogçı*; Uygurcada *tarikçı, tapıgçı, sürçi, titigçi, yirtçi, tungçi* gibi zengin örneklerini buluyoruz. Bu ekle yapılmış kelimelere ilk İslami eser olan Kutadgu Bilig’de de rastlamaktayız. *Tamgaçı, yadugçı, yükçi, tapugçı, tarikçı* bunlardan birkaçıdır (2007, s.175).

Bu ek için Serebrennikov ve Gadjieva, şunları vurgulamıştır:

Türk yazı dillerinde –çı//–çi eki çok yaygındır ve şahsın etkinliğini bildirmek için kullanılır: *av* > Türk. *avçı* ‘avcı’, *dil* > Az. *dilçi, mal* ‘mal, sığır’ > Alt. *malçı* ‘çoban’, *timir* ‘demir’ > Kmk. *timirçi* ‘demirci’, *añ* ‘hayvan’ > Tuv. *añçı* ‘avcı’... Bu ekin etkinlik icracısı anlamının asli olmadığı görülüyor. Muhtemel olarak –çı, –çi sıfat eki olmuş ve bir şeye karşı heves, eğilim bildirmiştir: Şor. *uruşçı* ‘dövüşken’, Az. *inadçı* ‘inatçı, direngen’ vb. Sonra bu ek uygun anlam değişimiyle isimlerin alanına geçmiştir (2018, s. 96-97).

Ergin, ekle ilgili şöyle demektedir:

Bu ek de Türkçenin eskiden beri kullanılan ve işlekliliğini kaybetmemiş bulunan isimden isim yapma eklerinden biridir. Başlıca fonksiyonu meslek ve uğraşma ile ilgili isimler yapmaktır. Kullanış sahası çok geniş, işleklilik derecesi çok yüksektir. Her türlü isimin sonuna gelerek onlarla ilgili meslek sıfatları, uğraşma isimleri yapar (2009, s.157).

Banguoğlu, bu ekin dilimizin en verimli üretim eklerinden biri olduğunu, en eski ve esas işleyişi adlardan *kılıcı adı* (nom d’agent) yaptığını belirtir (2015, s. 162). Eker ise, söz konusu ekin Türkçeden başka dillere de geçmiş olduğunu ifade eder (2006, s. 350). Gencan (1966, s. 199) ve Korkmaz (2009, s.41) +cı ekiyle türemiş kelimeleri sekiz

gruba ayırarak işlevlerini ele almışlardır. Zülfikar, bu konuyu daha ayrıntılı ele alarak ekin on üç görevini sıralamaktadır (2011, s. 66-68).

Biray, Türkmen Türkçesinde *-cı* ekinin yuvarlak ünlülü şekillerinin bu ekin üzerine başka bir ek ilave edilmek kaydıyla, tek heceli ve yuvarlak ünlülü kelimelere eklendiğinde görüldüğünü açıklar: *gül-çü-lik, guş-çu-luk* (1999, s.16). Kara, yuvarlak ve “c”li şekillerinin olmadığını belirtir (2001, s. 26). Çağdaş Türk Yazı Dilleri adlı çalışmanın Türkmençe bölümünde *+çI* ekinin yanı sıra *+çU* yuvarlak ünlülü biçimi de verilmiştir. Yuvarlak biçimine örnek olarak sadece ‘guşçu (kuşçu)’ kelimesi gösterilmiştir (Buran vd., 2014, s. 185). Söyegov -Arnazarov ise *-çy/-çi* ekinin, dudak uyumuna bağlı olarak imlada *-çu/-çü* şeklinin de var olduğunu şu örneklerle ifade eder: *suwçy-suwçular, gülçi-gülçülük* (2017, s. 33). Ünsüz uyumuna bağlanmayıp sadece tonsuz biçimde kullanıldığını ise Yıldırım çalışmasında ifade eder (2017, s. 58).

+çy [çî]/+çi [çî] Türkmencede işlek olan eklerden biridir. İsimden isim yapan bu ek, getirildiği kelimelerden kalıcı isimler yapar. Türkçede, genellikle meslek isimleri türetmesi sebebiyle “meslek eki” diye tanımlanmıştır. Bunun yanı sıra ilgili isimle meşgul olan veya bu isimi kendinde barındırarak karakter, huy haline çeviren isimlerin yapımında kullanılır. Ayrıca taraf, üyelik ve bir yere ait olduğunu göstermek için de başvuru eklerinden biridir. *+çy/+çi* ekinin Türkmenenin standart yazımında sadece iki alomorfu bulunmaktadır. Bunlar dar ünlü alomorflarıdır. Yuvarlak ve ötümlü alomorfları bulunmamaktadır. Ancak Türkmenenin standart yazımında ve standart konuşmasında bu durum farklılıklar göstermektedir. Ör.: *süýtçi* yazılır ancak [θü:tçü] ‘sütçü’ olarak yuvarlak ünlülü biçimde telaffuz edilir, *suwçy* [θuwçu] ‘sucu’ vb. (Türkmencede eklerin telaffuzdaki alomorfları için bk. Töre, 2019a).

Yazıda *+çy/+çi*, konuşmada hem *+çy/+çi* hem de [çü]/[çü] alomorfları bulunan bu ekin bazı kelimelerde yuvarlak ünlülü yazıldığı görülmektedir. Türkmenenin imla kuralına göre tek heceli ve yuvarlak ünlülü isimlere eklenen *+çy/+çi*’den sonra ünsüzle başlayan herhangi bir ek getirildiğinde yuvarlaklaşma ortaya çıkar. Bu yuvarlaklaşma *+çy/+çi*’nin ikinci hecede yer almasıyla gerçekleşir. Ör. *guş* [ğuş] > *guşçy* [ğuşçu] > *guşçulyk* [ğuşçuluk] ‘kuşçuluk, kuşlarla ilgilenilen meslek’, *küş* [küş] > *küşçi* [küşçü] ‘satranççı’ > *küşçüler* [küşçülük] ‘satranççılar’, *ön* [ön] > *önçi* [önçü] ‘öncü’ > *önçüdür*

[öñçüdüür] ‘öncüdüür’, *top* [top] > *topçy* [topçu] ‘topçu’ > *topçuda* [topçudo] ‘topçuda’ vb.

HZTD’de +çy/+çi ekini, işlevleri açısından dört grupta ele alınmıştır. Bunlar: a) Bir hareketin, bir toplumun, her hangi bir akımın taraftarı olan şahısları göstermek için: *Lelinçi, Stahanowçy, Miçurinçiler* vb., b) Kurum veya herhangi bir idare birimine bağlı olan, üyesi olan şahıslar için: *kolhozçy, dinamoçy, iskraçy* vb., c) Bir insansın mesleğini veya uğraştığı işi göstermek için: *awçy, balykçy, halyçy, suratçy* vb., d) Her hangi birinin yapmış olduğu hareket ve ya iş sonucunda, yapılan işe eklenerek türetilmiş isimler oluşturur: *suwagçy, boyagçy, okuwçy* vb. (1960 s. 245-246).

HZTD’den farklı olarak Baskakow (1970, s. 120), TDG (1999, s. 23-24) ve Hanser (2003, s. 149) çalışmalarında ekin beş ayrı işlevini belirtmişlerdir. a) taraf bildirin isimler: *Lelinçi, Stahanowçy*; b) meslek isimleri: *ädikçi, balykçy*; c) karakter, huy gösteren isimler: *aldawçy, gepçi, jedelçi* vb. d) üyelik bildiren isimler: *dinamoçy, iskraçy*; e) köken bildiren isimler: *Çelekençi, Esenguluçy* vb.

Kara (2001, s.26) ve Yıldırım (2017, s.58) çalışmalarında ekin fonksiyonunu iki başlıkta incelemişlerdir. Bunlar: iş ve meslek isimleri; kişilerin huy, mizaç ve davranışını yansıtan isimlerdir.

Clark, söz konusu ekin Türkmencenin en verimli soneklerinden biri olduğunu vurgular. Bir mesleğin bir üyesini veya bağlı olduğu ismin ‘yapıcısını’ belirten isimler oluşturduğunu, bu yüzden bu sonek için ‘kılıcı soneki’ olarak adlandırılabilceğini ifade eder. Ekin İngilizcedeki eş değerini ise şöyle sıralamaktadır: *-er/-ess, -man/-woman, -ist, -an, -ant*. *İş* ‘work’- *işçi* ‘worker’, *balyk* ‘fish’ – *balykçy* ‘fishermen’ vb. Ayrıca bu son ekin, bir bireyin kalitesini veya durumunu karakterize etmek için de kullanılabilceğini gösterir: *gep* ‘talk’- *gepçi* ‘gossip’, *aldaw* ‘deception’- *aldawçy* ‘cheater’ (1998, s. 518).

Yapılan tarama sonucunda +çy/+çi ekinin Türkmencedeki şu işlevleri tespit edilmiştir:

1. Meslek ismi türetir. Kişinin bir işi meslek veya sanat edinmiş olmasını ifade eder: *aydym+çy* [aydımçi] ‘şarkıcı’, *boks+çy* [boqθçi] ‘boksör’, *taryh+çy* [ta:ri:xçi] ‘tarihçi’, *tans+çy* [tanθçi] ‘dansçı’, *sak+çy* [θaqçi] ‘koruyucu’, *dil+çi* [dilci] ‘dilci’, *terjime+çi* [terjimeçi] ‘tercüman’, *tikin+çi* [tikinçi] ‘terzi’ vb.

2. Alışkanlık, huy edinme, bir işi veya durumu davranış haline getirme anlamı katar: *aldaw+çy* [a:ldawčï] ‘yalancı, hileci’; *galmagal+çy* [galmagalčï] ‘kavgacı’, *gybat+çy* [gï:watčï] ‘gıybet eden’, *jedel+çi* [jedelčï] ‘tartışarak kendini haklı bulan, inatçı’ *gep+çi* [gepchï] ‘dedikoducu’, *yalan+çy* [yalančï] ‘yalancı’ vb.
3. Anlık yapılan işi, durumu anlatmak için kullanılır. Kişinin herhangi bir hareketi geçici olarak üstlendiğini ifade eder: *yolag+çy* [yo:logčï] ‘yolcu’, *syýahat+çy* [θïya:xatčï] ‘seyahat eden, turist’, *okuw+çy* [oquwčü] ‘öğrenci’, *zyýarat+çy* [δïya:ratčï] ‘ziyaretçi’, *töwella+çy* [töwella:čï] ‘aracı’, *kömek+çi* [kömökčü] ‘yardımcı’ vb.
4. Kişinin bir şeyi sevmesini, düşkünlüğünü veya tutkusunu ifade etmek için kullanılır: *alada+çy* [aladačï] ‘çok düşünen, dert edinen’, *çay+çy* [ča:yčï] ‘çay içmeyi seven’, *gürrüñ+çi* [güttüñčü] ‘konuşkan, konuşmayı seven’ vb. Türkmencede *alada*, *çay* ve *gürrüñ* isimlerine getirilen *+çyl/+çil* eki *+çy/+çi* ile aynı anlamları taşımaktadır: *alada+çyl*, *çay+çyl*, *gürrüñ+çil*.
5. Belli bir yiyeceği, içeceği veya başka ihtiyaçları satarak meslek haline getiren kişilere verilen isimler türetir: *balyk+çy* [baliqčï] ‘balıkçı’, *suw+çy* [θuwčü] ‘sucu’, *süýt+çi* [θü:tčü] ‘sütçü’ vb.
6. Herhangi bir nesneyi üreterek satan ve zanaat edinen kişileri anlatmak için: *açar+çy* [açarčï] ‘anahtarcı’, *demir+çi* [demirčï] ‘demirci’, *kümüş+çi* [kümüşčü] ‘gümüş kuyumcusu’, *köwüş+çi* [köwüşčü] ‘ayakkabıcı’ vb.
7. Bir görüşü, düşüncüyü veya inanışı benimsemiş olan insanlar için kullanılır: *halk+çy* [xalqčï] ‘halkçı’, *respublika+çy* [reθpublikačï] ‘cumhuriyetçi’, *yrym+çy* [ïrimčï] ‘bazı inanışları olan kimse’, *adat+çy* [a:datčï] ‘gelenekçi’, *din+çi* [di:nčï] ‘dinci’, *millet+çi* [milletčï] ‘milliyetçi’ vb.
8. Bir şeye sahip olduğunu gösteren isimler türetir: *miras+çy* [mi:ra:θčï] ‘mirasçı’, *dükan+çy* [düka:nčï] ‘dükkân sahibi’ vb.
9. Birilerinin veya bir akımın düşünce taraftarlığını gösteren kişiler için kullanılır: *Lelin+çi*, *Benderow+çy*, *Wlasow+çy* vb.
10. Bir kurum, kuruluş veya topluluğa üye olmayı ifade etmek için: *kolhoz+çy*, *sowhoz+çy* vb.

11. Yer, bölge veya memleket isimlerine eklenerek o yere ait olduğunu, orada yaşadığını göstermek için kullanılır. Bu durum bazı Türkmen ağızlarında görülmektedir: *Çeleken+çi* (Çelekenli), *Esenguly+çy* (Esengululy) (bk. TDG, 1999, s. 24).
12. Türkmen boy, tayfa, oymak adlarını bildiren isimler yapar: *Arabaçy*, *Düýeçi* (bk. Ataniyazov, 1999).
13. *maydalaçy* < *maydala-w+çy* ‘bölücü sayı’ kelimesinde matematik terimi yapmıştır. *maydala-* ‘parçala-, böl-, ufala-’.
14. Türkmencede *iki*, *üç*, *dört* ve *bäs* sayı isimleri *+lyk/+lik* ekleri ve üzerine *+çy/+çi* getirilerek isim oluşturmaktadır. Kişinin (öğrencinin) bu nota sahip olduklarını ve başarısını bu sayılarla eşdeğer olduğunu ifade etmek için kullanılır. *iki+lik+çi* [ikilikçi] ‘iki notunu alan kişi’, *üç+lik+çi* > *üçlükçi* [üçlükçi] ‘üç notunu alan kişi’, *dört+lik+çi* > *dörtlükçi* [dörtlükçi] ‘dört notunu alan kişi’, *bäs+lik+çi* [bæ:škikçi] ‘beş notunu alan kişi’. Bu tür isimlendireme Türkmenistan’ın eğitiminde kullanılan 5’lik not sistemiyle ilgilidir. Kelimelerin kullanımı konuşmada yaygındır.

Ol barypýatan *ikilikçidi*. (D: 85)

[ol barıpyatan ikilikçidi]

‘O durumu çok zayıf öğrenciydi (notu sürekli iki olan)’.

15. *+çy/+çi* ekinin taranan kaynaklarda söz edilmeyen bir diğer eklenme biçimi de fiil kök veya gövdesine ilave edilen fiilden isim yapım eki *-mak+/-mek+*’ten sonra eklenmesidir. *fiil-mAk+çX* şeklindedir. Türkmencede *-mAk+çX* ile türetilen kelimeler yukarıda bahsedilen herhangi bir özelliği barındırmamaktadır. Eklendiği kelimeye niyet, amaç, hedef belirten anlamlar katmaktadır. Bu ek kipleşerek niyet bildiren gelecek zaman eki haline gelmiştir. Ör. *ayt-mak+çy* [aytmaqçi] ‘söyleyecek, söyleme niyetinde’, *çyk-mak+çy* [çiqmaqçi] ‘çıkacak, çıkma niyetinde’ *gel-mek+çi* [gelmekçi] ‘gelecek, gelme niyetinde’, *öwren-mek+çi* [öwrenmekçi] ‘öğrenme hedefi olan’ vb.

– Sen näme, bizi taşlap, uzak bir ýana *gitmekçimi?* (Gör: 11)

[θen næ:me, biði taşla:p, uđoq bİR ya:na gitmekçimi?]

‘Ne!, sen bizi bırakıp uzak bir yere mi gideceksin?’.

Olar maslahaty birikdirip, aǵşam şol ýerde *yatmakçy* bolupdyrlar. (THE: 126)
 [olor maθlaxatı bi:rikdirip, aǵşam šo yerde yatmaqçi bolupdurlor]
 ‘Onlar tavsiyeleri toparlayıp, akşam orada uyumak niyetinedeydiler’.

Erdem 2016’da *-IXk* ekiyle *-CX* eki arasındaki türetim farkından söz ederken, *-IXk* ekinin isim ve sıfatlara kolayca eklenerek farklı anlamlarda türetim yaptığını, *-CX* ekinin ise belirgin oranda *-IXk* ekinden daha az işleklige sahip olduğunu belirtir (Erdem, 2016, s.170). Aynı durum Türkmençe için de geçerlidir. Ör. *odun+çy* ‘oduncu’, *kömür+çi* ‘kömürçü’, *kitap+çy* ‘kitapçı’ gibi isimlere rahatlıkla gelebilirken *ak+çy*, *yalta+çy*, *iki+çi* vb. sayılara ve sıfatlara gelememektedir. Ancak bu işlev *+lyk/+lik* ekiyle karşılanabilir: *ak+lyk* ‘beyazlık’, *yalta+lyk* ‘tembellik’, *iki+lik* ‘ikilik’ vb. Bu tür karşılaştırmalar ekler arasındaki türetim potansiyeli, farklılıklarını ve türetkenlik eğilimlerini ortaya çıkarmaktadır.

Türkmencede isim türeten *+çy/+çi* ekiyle aynı işlevde olan ve isimden isim yapan başka ekler de mevcuttur. Bu ekler Farsçadan geçen *+baz*, *+bent*, *+dar*, *+keş*, *+gär*, *+hor*, *+paraz*, *+pez* gibi alıntı eklerdir ve ilave edildiği isimlere meslek, huy, alışkanlık, düşkünlük anlamlarını katar. Kullanımı sıklığı işlek olmamakla birlikte belirli isimlere eklenirler. Ör. *oýun+baz* [oyunwa:δ] ‘oyuncu’, *masgara+baz* [maθgarawa:δ] ‘sirk oyuncusu, cambaz’, *neşe+bent* [neşebent] ‘uyuşturucu bağımlısı’, *bilim+dar* [bilimda:r] ‘bilimci, eğitimci’, *din+dar* [di:nda:r] ‘dinci’, *araba+keş* [arawakeš] ‘arabacı’, *janyp+keş* [ja:nı:pkeš] ‘işkolik’, *zer+gär* [ðergæ:r] ‘kuyumcu’, *küýze+gär* [küýðegæ:r] ‘vazo, küp yapan usta’, *arak+hor* [araqxo:r] ‘içkici, alkolik’, *watan+paraz* [watanparaδ] ‘vatanperest, vatansever’, *aş+pez* [aşpeδ] ‘aşçı’ vb.

Türkmençeye Rusçadan geçen meslek, uğraş bildiren isimlerin: *traktorist*, *motorist*, *barabanşik*, *şahter* vb. sonunda bulunan *+er*, *+or*, *+ist*, *+şik/+ik* gibi ekleri Türkmencede *+çy/+çi* ile karşılanmıştır: *traktorist* ~ *traktorçy* [traqtorçu] ‘traktör şoförü’, *motorist* ~ *motorçy* [motorçu] ‘motorcu’, *barabanşik* ~ *barabançy* [barabançi] ‘davulcu’, *şahter* ~ *şahtaçy* [šaxtaçi] ‘madenci’ vb. (bk. Baskakow, 1970, s. 124; TDG, 1999, s. 28).

Türkmençe meslek bildiren: *aklawçy* ‘avukat’, *sülçi* ‘savcı’, *sawçy* ‘görücü, dünürçü’ gibi isimlerde *+çy/+çi* kalıplaşarak gövde haline gelmiştir.

Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde +çy/+çi ekiyle türemiş şu kelimeler görüldü: *akkumulýatorçy, alamançy, aldawçy, araçy, aragatnaşykçy, arabaçy, awçy, aýdymçy, aýlykçy, atyrçy, azançy, balykçy, barlagçy, basmaçy, boksçy, bazarçy, başçy, buşlukçy, berekellaçy, Benderowçy, çayçy, dawaçy, dowulçy, donçy, dermanhanaçy, dessançy, dokmaçy, dizaynçy, dutarçy, dükançy, edebiyatçy, ekerançy, fotosuratçy, futbolçy, finalçy, folklorçy garakçy, gaçakçy, gallaçy, gozgalaňçy, goragçy, goşçy, goşguçy, gybatçy, gurluşykçy, gurjakçy, gullukçy, guşçy, gaznaçy, gyjakçy, gykylykçy, guramaçy, gimnastikaçy, gigiyenaçy, gwardiýaçy, habarçy, halypaçy, halyçy, harytçy, hazynaçy, hammalçy, hasarçy, hekaýatçy, hemaýatçy, hyzmatçy, himýaçy, hoçalykçy, kolhozçy, hojalykçy, hoşaçy, hukukçy, ykdysatçy, yzçy, ybadathanaçy, jarçy, juwazçy, jenaýatçy, kemaýçy, kysaçy, kinoçy, kitaphanaçy, kombaynçy, kolhozçy, kowguçy, lirikaçy, maslahatçy, mukamçy, naýzaçy, neşirýatçy, nesihatçy, nysakçy, nobatçy, okuwçy, oýunçy, owkatçy, olimpiýaçy, öňbaşçy, paýtunçy, palçy, potratçy, pagtaçy, rowaýatçy, respublikaçy, sagatçy, syýasatçy, suwagçy, saýlawçy, syýahatçy, skripkaçy, synçy, sakçy, sagymçy, senarýaçy, suratçy, senagtçy, serenjamçy, surnayçy, şortaçy, şugulçy, tankytçy, taryhçy, tansçy, talaňçy, tomaşaçy, topçy, toýçy, töwellaçy, watançy, wagyzyçy, woleýbolçy, Wlasowçy, ýalançy, ýalçy, ýardamçy, ýaýçy, ýazlagçy, ýazgyçy, ýolagçy, ýomakçy, ýolbaşçy, ýolçy, ýorgutçy, ýygnayançy, ýaramezançy, zyýaratçy; demirçi, deňizçi, deprekçi, derwezeçi, dilci, dişiçi, diňçi, dilegçi, düýeçi, ertekiçi, gämiçi, geňeşçi, geyimçi, gözegçi, gölegçi, gürrüňçi, güwäçi, günlükçi, henekçi, hususyýetçi, ilçi, işçi, ykdysadyýetçi, jerçi, jogapkärçi, keçeci, kärendeçi, küştçi, kümüşçi, köýnekçi, kömekçi, köwüşçi, karateci, motosikletçi, milletçi, magazinçi, neşirçi, nebitçi, öňçi, pitneçi, serhetçi, senetçi, seýisçi, süýregçi, terjimeçi, terbiyeçi, täzelikçi, tälimçi, tikiñçi, telekeçi, tüýdükçi, usulyýetçi, welosipedçi, ýüpekçi.*

Türkmencede *haly, balyk, pal, okuw, oyun, ykdysasyýet, diş, iş* vb. isimler +çy/+çi ekleri eklenmesi sonucunda meslek isimlerine dönüşürken örneğin: *halyçy* ‘halıcı’, *balykçy* ‘balıkçı’, *ykdysadyýetçi* ‘iktisatçı’ vb.; *mugallym, şahyr, çopan, lukman, ussa* vb. isimlere +çy/+çi eki getirilmemektedir. Çünkü bu tür kelimelerin kendisi meslek isimlerini ifade etmektedir. Bu çeşit isimler Türkmencede +çylyk/+çilik ekleri getirilerek yaptığı mesleği, uğraşmayı göstermektedir: *mugallymçylyk* ‘öğretmenlik’, *şahyrçylyk* ‘şairlik’, *çopançylyk* ‘çobanlık’, *lukmançylyk* ‘hekimlik’, *ussaçylyk* ‘ustalık’ vb.

2.1.24. +çyl/+çil

+çyl [çil]/+çil [çil] isimden sıfat yapan ektir. Ekin ünsüzü her zaman ötümsüzdür. Kara (2001, s.26) ve Yıldırım (2017, s.60) ekin yuvarlak alomorflarını da vermişlerdir. Türkmencenin yazımında ekin iki alomorfı bulunmaktadır. Eğer tek heceli ve yuvarlak ünlülü bir kelimeye eklenirse ekin ünlüsü, ikinci hecede yuvarlaklaşmaktadır. Ancak standart konuşmada [çul]/[çül] yuvarlak alomorfları her hecede duymak mümkündür.

Ekin tek fonksiyonu her hangi birisinin bir özelliğe, harekete veya bir nesneye düşkünlüğünü, aşırı derecede yatkınlığını ifade eden sıfatlar türetir. *dawa+çyl* [da:wa:çil] ‘kavgacı’, *doga+çyl* [doğa:çil] ‘duacı’, *duz+çyl* > *duzçul* [du:δçul] ‘tuzlu seven kimse’, *gáygy+çyl* [ğaygöçil] ‘aşırı endişeli kimse’, *gyymmat+çyl* [ğimmatçil] ‘çok pahalı satan kişi’, *keýp+çil* [keýpçil] ‘keyfine düşkün kişi’, *köne+çil* [kö:nöçül] ‘eskici’, *myhman+çyl* [mī:xma:nçil] ‘misafirperver’, *nahar+çyl* [naxarçil] ‘yemeyi seven kimse’ vb.

çyl/+çil, Türkmence isimlerin yanı sıra Türk yazı dillerinde: Özbekçede *därdçil* (hastalıklı, çabuk hastalanan), *epçil* (becerikli) vb.(ÇTYD II, s.57); Uygurcada *insançil* (insancıl), *özemçil* (bencil) vb.(ÇTYD II, s.125); Tatarcada *kırçil* (kırca, kırçıl), *nakçil* (konuk sever) vb. (ÇTYD III, s.55); Kırgızcada *uykuçul* (uykucu), *kirçil* (çok kirli) vb. (ÇTYD III, s.190); Kırım Tatarcasında *aqçil* (beyzalamaya yüz tutmuş), *kökçil* (mavimsi) vb.(ÇTYD III, s.379); Altaycada *çekçil* (becerikli), *kunukçil* (üzüntülü) vb.(ÇTYD IV, s.53); Hakaşçada: *körımcil* (öngörülü) vb.(ÇTYD II, s.57) görülmektedir.

Taranan metinlerde ekle türemiş şu kelimelere rastlandı: *arassaçyl*, *arzuwçyl*, *dogruçyl*, *yrymçyl*, *ownukçyl*, *ukuçyl*; *etçil*, *gürrüñçil*, *täzeçil*.

2.1.25. +çylyk/+çilik

+çylyk [çilîq]/+çilik [çilik] (< çy+lyk/< çi+lik) Türkmencede üretken olan eklerden biridir. +çy/+çi meslek yapım eki ve diğer isim yapım eki +lyk/+lik’in birleşerek kalıplaşması sonucunda oluşmuştur. Hem Türkmence kökenli kelimelere hem de alıntı kelimelere gelebilmektedir. Tek heceli ve çok heceli isimlerin yanı sıra birleşik kelimelere de eklenmektedir: *yüzgara+çylyk* [yüğgaraçilîq] ‘yüz karası, maskaralık’

vb. Ekin Türkiye Türkçesindeki durumuyla ilgili olarak H. Zülfikar: “ -cı meslek ekiyle –lık soyut ad yapma ekinden oluşan –cılık, meslekleri karşılamakta kullanılan yaygın bir ektir: besicilik, oyunculuk ” (2011, s.73) açıklamasını yapmıştır. Türkmencedeki +çylyk/çilik ile türetilen kelimeler Türkiye Türkçesine aktarılırken daha çok isimden isim yapım eki +Ikk/+IUk ile karşılanmaktadır: *arassaçylyk* ‘temizlik’, *ynsançylyk* ‘insanlık’, *oňatçylyk* ‘iyilik’, *gahrymançylyk* ‘kahramanlık’, *bagçylyk* ‘bağlık’, *eýeçilik* ‘sahiplik’, *keselçilik* ‘hastalık’ vb.

Kara (2001, s.26), Uygur (2016, s. 4) ve Söyegov-Arnazarov (2017, s. 33) çalışmalarında ekin yuvarlak ünlülü alomorflarının olduğunu göstermişlerdir. Ancak Türkmencenin yazımında bu ekin sadece dar-düz ünlülü alomorfları bulunur. Tek heceli *bol*, *guş*, *köp* gibi isimlere +çylyk/+çilik eklenmesi sonucunda Türkmencenin yazım kuralları gereği ikinci hecedeki dar ünlüyü yuvarlaklaştırır: *bol+çylyk* > *bolçulyk* [bolčuluq] ‘bolluk’, *guş+çylyk* > *guşçulyk* [guşşuluq] ‘kuş yetiştiriciliği’, *köp+çilik* > *köpçülik* [köpçülük] ‘çokluk’. Konuşmada ise ekin [çuluq] ve [çülük] yuvarlak alomorfları da telaffuz edilir.

Baskakow (1970, s. 121), TDG (1999, s.24) ve Yıldırım (2017, s. 59) ekin işlevini üç başlık altında toplamışlardır. Bunlar: durum ve uğraş bildiren isimler; herhangi bir nesnenin bir yerde toplandığını, bol miktarda olduğunu gösteren isimler türetir. Clark (1998, s.519) ve Hanser (2003, s.149) çalışmalarında ekin meslek, iş adı yapan ve durum bildiren işlevleri üzerinde durmuşlardır. HZTD’de ekin dört işlevi ele alınmıştır (1960, s. 246). Weýisow, +çylyk/+çilik ekiyle türetilen isimlerin çokluk ifade ettiğini ve bu sebepten çokluk ekinin eklenilmediğini belirtir (2008, s. 178).

Taramalar sonucunda ekin işlevleriyle ilgi aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

1. Bir meslek veya endüstri ile uğraşan kişileri; bir işi görev edinmiş olan kimseleri anlatan isimler türetir: *at+çylyk* [atçiliq] ‘atçılık’, *bagşy+çylyk* [bağşičiliq] ‘ozanlık’, *mugallym+çylyk* [molimçiliq] ‘öğretmenlik’, *lukman+çylyk* [luqma:nçiliq] ‘hekimlik, doktorluk’, *seyis+çilik* [θeyiθçilik] ‘at bakıcılığı, seyislik’, *şahyr+çylyk* [şa:xī:rçiliq] ‘şairlik’, vb.
2. Geçici olarak yapılan işi göstermek için kullanılan isimler türetir: *guda+çylyk* [guda çiliq] ‘dünürçülük’, *syýahat+çylyk* [θiýa:xatçiliq] ‘seyahat’, *dileg+çilik* [dilegçilik] ‘dilencilik’, *sergezdan+çylyk* [θergeδda:nçiliq] ‘serserilik’ vb.

3. Karakterin, davranışın alışkanlık halini yansıtan durumlarda kullanılan isimler türetir: *adam+çylyk* [a:damçiliq] ‘insanlık’, *azgyn+çylyk* [a:dgınçiliq] ‘ahlakın bozulması, doğru yoldan çıkmak’, *hyyanat+çylyk* [xıya:natçiliq] ‘hainlik’, *görip+çilik* [görüpçülük] ‘hasetlik, kıskançlık’, vb.
4. Düşünce, görüş ve bir akımı benimsemiş taraftarların benimsediği duygu ve fikirleri ifade etmek için kullanılan isimler türetir: *hristian+çylyk* [hristiançiliq] ‘Hristiyanlık’, *millet+çilik* [milletçilik] ‘milliyetçilik’, *Stalin+çilik* [otalinçilik] ‘Stalincilik’, *türkmən+çilik* [Türkmençilik] ‘1.Türkmencilik, 2.Türkmen gelenek ve göreneklerine ait şeyler’ vb.
5. Çokluk, miktarın fazlalığını, bir yerde bulunan toplu bir şeyi ifade etmek için kullanılan isimler türetir: *tokay+çylyk* [toqoyçuluq] ‘ormanlık’, *mazar+çylyk* [maða:rçiliq] ‘mezarlık’, *üzüm+çilik* [üdüümçülük] ‘üzüm tarlası’, *miwe+çilik* [mi:weçilik] ‘meyvelik tarla/bahçe’, *kesel+çilik* [keθelçilik] ‘hastalık’, *hasta+çylyk* [xaθθaçiliq] ‘hastalık’ vb.
6. *Az, bol, gyt, köp* gibi sıfatlardan isim yapar: *az+çylyk* [a:ðçiliq] ‘azlık’, *bol+çylyk* >*bolçulyk* [bolçuluq] ‘bolluk’, *gyt+çylyk* [gütçiliq] ‘kıtlık’, *köp+çilik* >*köpçülik* [köpçülük] ‘çokluk, kalablık’ vb.
7. Ekin farklı işlevlerinden biri de sıfat fiil eki *+maz/+mez*’den sonra gelebilmesidir. Ancak ekin bu fonksiyonu işlek değildir. *ynan-maz+çylyk* [ınanmaðçiliq] ‘inanmazlık’, *yara-maz+çylyk* [yaramaðçiliq] ‘yaramazlık, kötülük’, *äsger-mez+çilik* [æ:θgermeðçilik] ‘saygısızlık, küçümsemek’, *göwnüyet-mez+çilik* [göwnüyetmeðçilik] ‘beğenmemezlik’, *görübil-mezçilik* [görüwilmeðçilik] ‘haset etmek, kıskanmak, çekemezlik’ vb.

Ähtimal, bolup biljek zat, gözi gitse, gidendir, yöne ol hiç kime *görübilmezçilik* etmedi. (Gb.: 28)

[æ:xtima:l , bolup biljek ða:t, göði gitθe, gidendir, yönö ol hiç kime
görüwilmeðçilik etmedi]

‘Belki, olabilecek şey, gözi kaymıştır, ancak o kimseye hasetlik yapmaz’.

+çylyk/+çilik eki kendine sonra isimden isim yapan *+ll* ve *+slz* eklerini alabilmektedir: *duşman+çylyk+ly* ‘duşmanlık’, *kem+çilik+li* ‘eksiklik’, *kyn+çylyk+syz* ‘zorluksuz’ *töwekgel+çilik+siz* ‘umursamamazlık, sonunu düşünmemezlik’ vb.

Türkmen halkynyň *gahrymançylykly* dessany. (Go.: 2)

[türkmön xalkiň gaxrîma:nçilîqli deθθanî]

‘Türkmen halkının kahramanlık destanı’.

Ayrıca Farsçadan geçen *+dan*, *+dar* *+kâr/+gâr*, *+paraz*, *+zada* gibi isim yapım eklerinden sonra eklenir: *sergez+dan+çylyk* ‘serserilik’, *mal+dar+çylyk* ‘hayvancılık’, *doňuz+dar+çylyk* ‘domuz çiftliği’, *gan+dar+çylyk* ‘kan ile beslenen’, *adam+kâr+çilik* ‘insanlık’, *jogap+kâr+çilik* ‘sorumluluk’, *bina+gâr+çilik* ‘mimarlık’, *küýze+gâr+çilik* ‘kupa, vazo yapımcılığı’, *söwda+gâr+çilik* ‘ticaret’, *ot+paraz+çylyk* ‘ateşperest’, *dost+paraz+çylyk* ‘dosta düşkünlük, dostu üstün görme’, *haram+zada+çylyk* ‘harama bulaşmak’ vb. Aynı zamanda Farsçadan Türkmençeye geçen ve olumsuzluk ifade eden *+bi*, *+bet* gibi ön ekleri almış isim tabanlarına da eklenebilmektedir: *bi+edep+çilik* ‘edepsizlik’, *bet+bagt+çylyk* ‘kadersizlik, uğursuzluk’ vb.

Türkmen talyplary örän sowatly, *adamkärçilikli* ýaşlar hökmünde özüni tanatdy. (N: 3)

[türkmön ta:li:plarî öræ:n θowotlu, a:damkæ:rçilikli ya:şlar hökmünnö ö:ðünü tanatdı]

‘Türkmen öğrencileri çok yetenekli, insaniyetli gençler olarak kendilerini tanıttılar’.

Türkmençeye Rusçadan geçmiş olan meslek isimlerine de eklenebilmektedir: актер-*aktýor+çylyk* ‘oyunculuk’, акушер - *akuşer+çilik* ‘kadın doğum uzmanı’, бухгалтер - *buhgalter+çilik* ‘muhasibecilik’, инженер - *inžiner+çilik* ‘mühendislik’ vb.

Telekinooperatorçylyk; teleradiogepleşikleri guramak we alyp barmak. (T: 4)

[telekinooperatorçuluq; teleradiogepleşikleri gurumoq we alip barmaq]

‘Telesinemacılık; televizyon ve radyo konuşmaları ayarlamak ve yönetmek’.

Aynı ek Türk yazı dillerinde: Özbekçede *kämçilik* (eksiklik), *millätçilik* (milliyetçilik) vb. (ÇTYD II, 2014; s.57); Kırgızcada *adamgerçilik* (insaniyet), *kişiçilik* (insancılık); Kırım Tatarcasında *eskicilik* (muhafazakârlık), *yetekçilik* (önderlik) vb. görülmektedir (ÇTYD III, 2014, s.190, s.379).

Taranan metinlerde ekle türemiş şu kelimeler görüldü: *abadançylyk*, *adamçylyk*, *arassaçylyk*, *arkaýynçylyk*, *agronomçylyk*, *aktýorçylyk*, *azgynçylyk*, *áyraçylyk*, *alamançylyk*, *atçylyk*, *atarmançylyk*, *baýaramçylyk*, *bagçylyk*, *bagbançylyk*, *bagsyçylyk*, *balykçylyk*, *batrakçylyk*, *betbagtçylyk*, *betnamçylyk*, *berbatçylyk*, *biolukmançylyk*, *biabraýçylyk*, *bozgakçylyk*, *çarwaçylyk*, *çaparmançylyk*, *çapawulçylyk*, *çopançylyk*,

daýhançylyk, dessançylyk, derýaçylyk, dellalçylyk, dokmaçylyk, dowardarçylyk, doňuzdarçylyk, duşmançylyk, ekerançylyk, ekosyýahtçylyk, esewançylyk, gahrymançylyk, gallaçylyk, galandarçylyk, gaçakçylyk, gandarçylyk, garawulçylyk, gedäýçylyk, gytçylyk, gyrgynçylyk, goňsuçylyk, gonamçylyk, gözbagçylyk, gözçykgynçylyk, guramaçylyk, gurgunçylyk, gurakçylyk, gudaçylyk, halyçylyk, hasapçylyk, halypaçylyk, harytçylyk, haramzadaçylyk, haýrançylyk, hapaçylyk, hammalçylyk, hyýanatçylyk, hristiançylyk, hossarçylyk, içigaraçylyk, işançylyk, ymamçylyk, ynanmazçylyk, ynsançylyk, jarçylyk, jenaýatçylyk, kanunçylyk, kezzapçylyk, kynçylyk, kinorožissiýorçylyk, kitaphanaçylyk, lukmançylyk, maldarçylyk, masgaraçylyk, mazarçylyk, mähribançylyk, myhmançylyk, myhmandarçylyk, mysapyrçylyk, mugallymçylyk, musulmançylyk, mollaçylyk, nakgaşçylyk, nadaraçylyk, namartçylyk, närazyçylyk, nesihatçylyk, nobatçylyk, obaçylyk, ortakçylyk, oňatçylyk, otparazçylyk, oňbaşçylyk, öwlüýaçylyk, parahatçylyk, potratçylyk, pukaraçylyk, razyçylyk, sazçylyk, sergezdançylyk, segparazçylyk, sypaýyçylyk, synçylyk, syýahatçylyk, suratçylyk, sopusuçylyk, şahyrçylyk, şepagatçylyk, şugulçylyk, ussaçylyk, talaňçylyk, talabançylyk, telelukmançylyk, telekinooperatorçylyk, toplaňçylyk, tohumçylyk, watançylyk, weýrançylyk, ýalançylyk, ýaramazçylyk, ýolbaşçylyk, ýykgyňçylyk, ýüzügaraçylyk, zaýaçylyk; adamkärçilik, akuşerçilik, äsgermezçilik, beletçilik, beýemçilik, binagärçilik, biedepçilik, buhgalterçilik, çeperçilik, derwüşçilik, derwezeçilik, deňizçilik, däneçilik, dizaýnerçilik, dilegçilik, diriçilik, dözmezçilik, erbetçilik, eýeçilik, gözegçilik, görübilmezçilik, göwnüýetmezçilik, görüpçilik, gürrüňçilik, heläkçilik, hilegärçilik, hususyýetçilik, hünärmentçilik, ilçilik, inžinerçilik, jemgyýetçilik, jogapkärçilik, kemçilik, keselçilik, kärendeçilik, kömekçilik, küýzegärçilik, milletçilik, miweçilik, mümkinçilik, müneçimçilik, nebitçilik, ölümçilik, önümçilik, päleçilik, päsgelçilik, senetçilik, seýişçilik, Stalinçilik, söwdagärçilik, tebiçilik, terjimeçilik, terbiyecilik, telekeçilik, täjirçilik, täleýçilik, tikiňçilik, töwekgelçilik, türkmençilik, üpjünçilik, üzümçilik, wekilçilik, ýetmezçilik, ýüpekçilik, zergärçilik.

2.1.26. +*daky*/+*däki*

+*daky* [da:qı]/+*däki* [dæ:ki] Türkmencede isimden sıfat yapan işlek eklerden biridir. Aitlik, bağıllık ve içinde barındırma ifadesi katmaktadır. Diğer eklerden farklı olarak

bulunma hali eki *+da/+de*'yi alan kelimenin üzerine aitlik eki *+ky* [qī]/*+ki* [ki]'nin gelmesiyle birlikte bulunma hali ekindeki ünlünün *+da* [da:]/*+de* > *dä* [dæ:] biçiminde uzamasıdır. Aslında Türkmencede bulunma hali ekinin ünlüsü kısadır; *+ky/+ki* aitlik ekinin gelmesiyle ek ünlüsünde, yazıda gösterilmeyen ancak telaffuzda ortaya çıkan bir uzunluk oluşur. Ör. *Aşgabat+da+ky* > *Aşgabatdaky* [aşgawatta:qī] ‘Aşkabat’taki’, *orta+da+ky* > *ortadaky* [ortoda:qī] “ortadaki”, *öy+de+ki* > *öydäki* [öydæ:ki] “evdeki”, *köşk+de+ki* > *köşkdäki* [köşkdæ:ki] ‘köşteki’ vb.

Kara (2001, s. 14), Buran (2014, s.163), Täçmyradow (2002, s. 76) bu durumu bulunma hali eki üzerine gelen aitlik ekinin etkisi sonucunda oluşan ünlü uzaması olarak değerlendirirken Azmun (1990, s. 93) ve Clark (1998, s.57) ise onlardan farklı olarak eki asli uzun ünlülü ekler içerisinde yer vermektedir (Töre, 2017, s. 57). Bu çalışmada *+ky/+ki* ekiyle türemiş isimler ayrı başlıkta gösterilmiştir.

— *İçindäki* hoşasam bile gerek! (SE: 187)

[içinnæ:ki xo:šoθa:m bile gerek]

‘İçindeki salkımı (veya dalı) ile birlikte lazım’.

Taranan metinlerde ekin getirildiği şu kelimeler görülmüştür: *adyndaky, agzyndaky, akwaparkdaky, Anadoludaky, aňyrsyndaky, aňyrrakdaky, arasyndaky, aralykdaky, asyrdaky, astyndaky, asmandaky, aşakdaky, Aşgabatdaky, aşhanadaky, atadaky, atmosferadaky, Awazadaky, Azarbaýjandaky, Aziýadaky, ätiýaçdaky, baganadaky, bagdaky, Bagdatdaky, baradaky, başdaky, bazardaky, Belgiýadaky, boýundaky, Britaniýadaky, bulgurdaky, burçdaky, Bursadaky, daşdaky, daşyndaky, daldaky, daragytlardaky, demirgazykdaky, diwandaky, duldaky, duralgadaky, durmuşdaky, düikandaky, edebiyatdaky, eposdaky, etraplardaky, eýwandaky, gabyrdaky, garşydaky, gandaky, gapdaky, gapdaldaky, gapydaky, gatdaky, gazykdaky, golaýdaky, Görogludaky, gulagyndaky, gumdaky, guýudaky, günbatardaky, hakdaky, hakyndaky, Halaçdaky, Hywadaky, Horosandaky, horjundaky, howadaky, howludaky, jaýdaky, kapasadaky, Kazandaky, kenardaky, konodaky, kitapdaky, kitapçamdaky, Londondaky, meýdandaky, meýdançadaky, Moskwadaky, mowzukdaky, mukdardaky, mundaky, nobatdaky, Nusaydaky, nusgadaky, obadaky, oglandaky, okuwdaky, olardaky, ondaky, ortadaky, otagdaky, polýusdaky, pulundaky, raýatdaky, restorandaky, romandaky, Russiýadaky, sagdaky, senenamadaky, synplardaky, sypatdaky, sungatdaky, suratdaky,*

suwdaky, şygyrlardaky, şokoladdaky, şondaky, ugurdaky, uzakdaky, tarapdaky, taryhdaky, tebigatdaky, tokaýdaky, toplumdaky, toprakdaky, Türkmenbaşydaky, Türkmenistandaky, wagtdaky, welaýatdaky, Wikrossdaky, wogzaldaky, temadaky, Ýewropadaky, ýagdaýdaky, ýanyndaky, ýaşdaky, ýazgydaky, ýyldaky, ýokardaky, ýoldaky, zaldaky; begdäki, bilelikdäki, bizdäki, çeledäki, çetdäki, çöldäki, çüýşedäki, derejedäki, derwezedäki, derwüşdäki, dildäki, dindäki, döwürdäki, dünýädäki, eldäki, ertekidäki, eserdäki, gazetdäki, gijedäki, Gökderedäki, göwredäki, gözlerdäki, gümüşdäki, gündäki, güýzdäki, häsiýetdäki, hünärdäki, içindäki, işdäki, Kerkidäki, kerwendäki, köşkdäki, medeniýetdäki, mekdepdäki, mendäki, Merwdäki, muzeýdäki, neşirdäki, öňdäki, öydäki, Pekindäki, Pariždäki, perdedäki, Pöwrüzedäki, reňdäki, Rimdäki, sergidäki, şäherdäki, tördäki, töwerekdäki, Türkmenlerdäki, üçdäki, ýerdäki, ýürekdäki, ýüzdäki, zemindäki, zeykeşlerdäki.

2.1.27. +*dam*/*+dem*

Banguoğlu, ekle ilgili “Eski ve Orta Doğu Türkçesinde sayılı kelimeler canlı bir –*dem* ekinin varlığını gösteriyor: *kündem, erdem, ökem, teñirdem, saydam, birdem, bogdam, tildem*” demektedir. Yine Banguoğlu, bunlara karşılık dilimizde de az sayıda sıfat ve ad olan –*dem* isimleri kaldığını belirtmiştir: *yıldam, koldam, yoldam, ildem, yordam* gibi” (2015, s. 168). (Türkiye Türkçesinde bu ekle ilgili örneklere ayr. bk. Eker, 2006, s. 350; Zülfikar, 2011, s. 78).

Türkmencede isimlere eklenerek isim ve sıfat yapan +*dam* [dam]/+*dem* [dem] eki şu kelimelerde kalıplaşmıştır: *erdem* [erdem] ‘edepli, gayretli, akıllı, iyi ahlaklı’, *çigildem* [çigillem] ‘1.kökü soğan gibi olan kırmızı çiçekli bitki, 2.çekirdek, ’, *yıldam* [yillam] ‘yüvrük, hızlı hareket eden, yel gibi koşan’ vb.

2.1.28. +*dan*/*+den*

Çekim eki olan ve uzaklaşma bildiren +*dan* [dan]/+*den* [den] Türkmencede birkaç kelime kalıplaşarak kalıcı isimler oluşturmuştur. Tarama sonucu ekin oluşturduğu şu isimler tespit edilmiştir: *bir+den* [bırdan] ‘aniden, bir an’, *ir+den* [i:rden] ‘sabah, erkenden’, *köp+den* [köpdön] ‘çoktandır, çoktan beri’, *tas+dan* [taθθan] ‘az kalsa, , bir

anda, birden’, *täze+den* [tæ:ðeden] ‘yeniden, tekrar’, *zor+dan* [ðo:rdon] ‘1.güçlülükle, zor; 2.yavaş yavaş; 3.isteksizce, gönülsüz, yavaşça’, *köne+den* [kö:nödön] ‘eskiden, çok önceleri’, *yamaşgan+dan* [yamaşga:nnan] ‘tekrar bir kere, yeniden, ikinci kere’, *yañadan+dan* [yañada:nnan] ‘tekrardan, yeniden, sil baştan’.

2.1.29. +*daş*/*deş*

Ergin, ekin asıl fonksiyonu eşlik, ortaklık ifade etmek olup mensubiyet, bağlılık fonksiyonu ondan çıkmış olduğunu vurgulamıştır (2009, s. 167). Banguoğlu ise ekle ilgili görüşünü şöyle ifade etmiştir: “Bu ek Eski Türkçeden beri tanıdığımız, az verimli olmakla birlikte anlatımı belirli, kullanışlı bir üretim unsurudur. Aslında kişiler arasında ortaklık, beraberlik bildiren *eşlik adları* (nom de communauté) ve sıfatlar yapar: *karındaş > kardeş, yoldaş, arkadaş* vb.” Ayrıca ekin Farsçadaki *hem-*; Fransızcadaki *co-* (*con-*, *com-*, *col-*), *syn-*, (*sym-*), *homo-* örneklerini, Arapçadaki *mutafail* sıfatfiillerini karşılamakta olduğunu da belirtir (2015, s. 169-170).

Türkmencede işlek olarak kullanılan bu ek, isim ve sıfat türetir. Ekin yazı dilinde *+daş* [daş]/*+deş* [deş] olarak iki alomorfu bulunmaktadır. Kalınlık incelik uyumuna uyar; ancak ünsüzü her zaman ötümlüdür: *garşy+daş* [ğarşıdaş] ‘rakip’, *paý+daş* [pa:ydaş] ‘pay ortağı’, *araçäk +deş* [a:raçækdeş] ‘sınırdaki olan’, *meýil+deş* [meyildeş] ‘aynı istekten olan’, *jyns+daş* [jınθθaş] ‘hem cins’ vb.

oba+daş [owodoş] ‘aynı köyden olanlar’, *yol+daş* [yolloş] ‘yoldoş’, *yurt+daş* [yurtdoş] ‘hemşeri’, *göwün+deş* [göwünnöş] ‘gönüldaş’, *günü+deş* [günnöş] ‘kuma’, *söhbət+deş* [θöhwötdöş] ‘sohbetdeş’ vb. örneklerde olduğu gibi ekin standart konuşmada [doş] ve [döş] biçiminde ünlüleri yuvarlak olan iki alomorfu da mevcuttur.

Türkmencede *+daş/+deş* herhangi bir kişiye, eşyaya, yere, zamana, düşünce ve duyguya benzerlik, birliktelik, ortaklık, yakınlık durumunda bulunma veya sahip olma anlamlarını katmaktadır. Ekin işlevleri:

1. Herhangi bir kişiye olan yakınlığı, akrabalılığı bildirir: *ata+daş* [atadaş] ‘aynı atadan olan kişiler’, *baba+daş* [bawadaş] ‘aynı dededen olan kişiler’, *garyn+daş* [ğarınnaş] ‘aynı karından olanlar kişiler, akraba’, *güni+deş > günüdeş* [günnöş] ‘kuma’, *süýt+deş* [θü:tdöş] ‘aynı anne ve babadan olan kardeşler’ vb.

2. Aynı yere, mekâna, ülkeye sahip olmayı gösterir: *oba+daş* [owodoš] ‘aynı köyden olanlar’, *yurt+daş* [yurtdoš] ‘hemşeri’, *watan+daş* [watannaš] ‘aynı vatanda yaşayanlar’, *il+deş* [illeš] ‘aynı ilde olanlar’ vb.
3. Boy, renk, isim, yaş benzerliği belirtmek için kullanılır: *at+daş* [a:tdaš] ‘addaş’, *boy+daş* [boydoš] ‘aynı boyda olanlar’, *egin+deş* [eginneš] ‘aynı boyda olan, birlikte olan’, *yaş+daş* [ya:šdaš] ‘yaşıt’, *deñ+deş* [deñdeš] ‘eşit, denk’, *reñk+deş* [reñkdeš] ‘aynı renkte olan’ vb.
4. Meslek, iş, uğraşı benzerliğini bildirmek için yararlanır: *iş+deş* [i:šdeš] ‘meslektaş’, *kâr+deş* [kærdeš] ‘mesai arkadaşı’, *gulluk+daş* [ğulluqdaš] ‘askerlik arkadaşı’, *synp+daş* [θiñpdaš] ‘sınıf arkadaşı’ vb.
5. Aynı zamana ait olmayı gösterir: *zaman+daş* [ðama:nnaš] ‘çağdaş, aynı dönemde yaşayanlar’, *döwür+deş* [döwürdöš] ‘aynı devrin insanları’ vb.
6. Benzer duygu ve düşüncelerin ortaklığını bildirmek için kullanılır: *duýgy+daş* > *duýgudaş* [duýgudoš] ‘aynı duyguda olan’, *syr+daş* [θiřdaš] ‘sırdaş’, *dert+deş* [dertdeš] ‘dert ortağı’, *pikir+deş* [pikirdeš] ‘aynı fikirde olan’, *yürek+deş* [yürökdöš] ‘aynı hislerde olan’ vb.

Tarama sonucunda ekle türemiş şu kelimelere rastlandı: *Aýakdaş, boydaş, çalymdaş, duýgudaş, galamdaş, gardaş, garyndaş, hyzmatdaş, humardaş, kybapdaş, kowumdaş, manydaş, obadaş, otagdaş, oturdaş, raýdaş, ruhdaş, synpdaş, syrdaş, ugurdaş, watandaş, ýanyoldaş, ýaragdaş, ýassykdaş, ýoldaş; bäsdeş, dertdeş, döwürdeş, egindeş, göwüñdeş, gürrüñdeş, güñdeş, höwürdeş, ildeş, işdeş, kardeş, pikirdeş, reñkdeş, serhetdeş, söhbetdeş, söweşdeş, süýtdeş, süñkdeş, yürekdeş.*

2.1.30. +*dyn*

+*dyn* [dîn] ekiyle türemiş sadece *sag+dyn* [θağdîn] ‘1.sağlıklı, 2.(mcz.) oturaklı, anlamlı, iyi’ kelimesine rastlanmıştır.

Sagdyn bedenimde *sagdyndyr* ruhum. (Sg.: 10)

[θağdîn bedenimde θağdîndîr ru:xum]

‘Sağlıklı bedenimde ruhum da sağlıklıdır’.

2.1.31. +*dyň*

+*dyň* [dĩŋ] işlek olmayan bir ektir. Bu ekle türemiş tek örnek *aydyň* kelimesidir. *ay+dyň* [a:ydĩŋ] ‘aydın, ışık, açık, duru, doğru, belli, malum’ anlamlarına gelmektedir.

Gözüň *aydyň*! Bu seniň ilkinji yeňşiň! (Gar.: 90)

[gödüň a:ydĩŋ! Bu ðeniň ilkinji yeňşiň!]

‘Gözün aydın! Bu senin ilk zaferin!’.

2.1.32. +*diz*

Eker (2006, s. 350) ve Zülfikar (2011, s.83) ekle ilgili Türkiye Türkçesinde sadece *gündüz* örneğini vermişlerdir. Korkmaz, işlevi kesin olarak bilinmeyen bir ek olduğunu, Eski Türkçeden daha eski döneme ait olabileceğini belirtir. Türkiye Türkçesinde ise yalnız *gündüz*, *kunduz*, *yıldız* gibi adlarda kaldığını ifade eder (2009, s.47).

Bugün Türkmencede de bu üç kelime kullanılmaktadır: *gündiz* [günnü:ð] ‘‘gündüz’’, *gunduz* [günnuð] ‘kunduz’, *yıldyz* [yillid] ‘yıldız’. Ancak *gündiz* kelimesindeki +*diz* [di:ð]’in ünlüsü uzundur. Diğer iki kelimede ise ekin ünlüsü uzun telaffuz edilmemektedir.

Bular kyrk gije-*gündiz* ýol ýöräpdirler. (THE: 43)

[bulor qırq gi:je-günnü:ð yo:l yöræ:pdirler]

‘Bunlar kırk gündüz gece yol yürümüşler’.

2.1.33. +*enek*

+*enek* [enek] işlek olmayan bir ektir. Taranan gazete, dergi ve eserlerde tek örnek *göz+enek* [gödönök] ‘1.delik, etrafı saran parça, 2.kara evlerin (çadır) üstündeki delikler, 3. hücre’ kelimesine rastlandı.

Günäkärler galyp, aklanan Mekan Tahyrow *gözenekden* çykaryldy. (ŞBAD: 61).

[günæ:kæ:rler ga:löp, a:qlanan meqa:n ta:xırow gödönökdön çıqarıllı]

‘Suçlular kaldı, haklı Mekan Tahırov hücreden çıkarıldı’.

2.1.34. +*eňñir*

+*eňňir* [eňjir] işlek olmayan bir ektir. İsimden sıfat yapar. Kaynaklarda da tek örnek *iş+eňňir* [i:şeňjir] ‘çalışkan, başarılı, aktif’ kelimesi bulunmaktadır.

Äheňňir bolma, *işeňňir* bol! (THN: 41)

[æ:həňjir bolmo, i:şeňjir bol!]

‘Konuşkan olma, çalışkan ol!’.

2.1.35. +*ew*

+*ew* [ew] isimden sıfat yapan işlek olmayan bir ektir: *geňiz+ew* > *geňzew* [geňðew] ‘genizden, burnuna salarak konuşan’. Türkmençe grammer kaynaklarında eke yer verilmemiştir. Taranan metinlerde kelimeye rastlanmamıştır.

2.1.36. +*ewür*

+*ewür* [ewür] ekinin tek biçimi mevcuttur. Çalışmada yararlanılan Türkmençe grammer kaynaklarında eke yer verilmemiştir. Tarama sonucu: *iş+ewür* [i:şewür] ‘çalışkan, işini seven’, *nebs+ewür* [nebθewür] ‘nefsine düşkün, nefsinin seven’ kelimelerine rastlandı. Ek işlek değildir. Herhangi bir şeye olan düşkünlüğü ifade eden sıfatlar türetir.

Işewür zenanyň biynjalygynyň sebäbi düýnki yhlasly müşderisi bilen baglydy. (ZK: 18)

[i: şewür ðenanıň biınjalıgınıň ðebæ:bi düynkü iħlaθli müşdürüθü wilen baglıdı]

‘Çalışkan kadının endişesinin sebebi çünkü ihlaslı müşterisi ile bağlıydı’.

2.1.37. +*g*

Tarama sonucu ekle türemiş sadece *yayla+g* [ya:ylağ] ‘yayla’ kelimesi bulundu.

Olara şäheriň eteginden ýene-de bir *yaylag* ýer gerek bolandyr! (DE: 56)

[oloro şäheriň eteginen yene-de bir ya:ylağ yer gerek bolonnur]

‘Onlara şehrin ücra köşesinden yine bir yayla yer lazım olmuştur’.

2.1.38. +*ga/ge*

+ga [ga]/+ge [ge] işlek olmayan bir ektir. Türkmencede ek *baş+ga* [başga] ‘başka’ ve *öz+ge* [ödgö] ‘özge, başka’ isimlerinde mevcuttur. Tarama sonucu *başga* ve *özge* kelimelerine rastlanmıştır. Türkiye Türkçesinde de bu ekle oluşmuş *başka*, *özge*, *belge* kelimeleri görülmektedir (bk. Eker, 2006, s.351).

2.1.39. +gan/+gen,+ken

+gan [gan]/+ken [ken] işlek olmayan isim türeten eklerdendir. Tarama sonucu ekle ilgili: *arpa+gan* [arpağan] ‘arpaya benzer bir çeşit bitki’, *gyldyr+gan* [güllirgan] ‘ot ve bitkilerde bulunan kıl gibi tikenler’, *yedi+gen* [yedigen] ‘büyük ayı takımyıldızı’, *yel+ken* [yelken] ‘yelken’ kelimeleri bulundu. Biray, ekle ilgili bir de *boragan* (boran) kelimesini örnek verir (1999, s. 62-63).

Ek, Türkmencede hem isim hem de fiil soylu olan *göreş* (güreş/güreş-) ve *uruş* (savaş, dövüş/savaş-, dövüş) kelimelerine gelebilmektedir: *göreş+gen* [göröşgön] ‘güreşici, iyi güreş yapan’, *uruş+gan* [uruşgon] ‘iyi dövüşen, savaşıcı’.

Sagat birden soň, ýene-de uzakdan *yelkenli* gaýyklar görüni. (DE: 139)

[θağat birdan θoň, yene-de uđoqdon yelkenli gaýıqlar görünnü]

‘Saat birden sonra yine uzaktan yelkenli kayıklar görüldü’.

2.1.40. +gay

+gay [gay] işlek olmayan bir ektir. İsimlerden sıfat yapar. Ekin tek biçimi bulunmaktadır. Tarama sonucu ekle türetilmiş tek örneği *batyr+gay* [ba:tirgay] ‘bahadır, yiğit, kahraman’ kelimesi rastlanmıştır.

Sen ýaman eliňi *batyrgay* urýasyň-a — diýdi. (Go.: 138)

[θen yaman eliňi ba:tirgay uryaθiň-a – diydi]

‘Senin elin çok güçlü, yiğitçe vuruyorsun ya – dedi’.

2.1.41. +gy/+gi

İsimden isim yapan +gy [gi]/+gi [gi] işlek olmayan bir ektir. Tarama sonucu ekin türettiği şu iki örneğe rastlanmıştır: *pak+gy* [paqgi] ‘1.içi boş, içi boş ceviz, içinde

çekirdeği olmayan; 2.(mcz.) boş iş, verimsiz sonuç (*pak* ‘içi boş’), *pök+gi* [pökgi] ‘1.çocukarın oyun topu, top; 2.kabarık, şiş; 3.semiz, kilolu’.

2.1.42. +*gylt*

+*gylt* [gült] işlek olmayan bir ektir. Renk isimlerine gelerek söz konusu renge olan benzerliği, yakınlığı ifade etmektedir: *gyz+gylt* [gödögült] (*gyz* < *gyzyl* ‘kırmızı’) ‘kırmızımsı’ *sar+gylt* [θa:rügült] (*sar* < *sary* ‘sarı’) ‘sarımsı, sarıya benzeyen’, *sym+gylt* [θimögült] ‘kırmızımsı, al rengi’ vb. Ek, Türkiye Türkçesinde +*ImsI*’ya eşdeğerdir.

Taranan metinlerde *gyzgyt* ve *symgyt* örnekleri bulundu.

Göyâ biri *symgyt* sary atlazy. (BR: 6)

[göyæ: bi:ri θimögült θa:ri atlaði]

‘Sanki biri al sarı atlas (kumaşı)’.

2.1.43. +*yk/+ik*

Eker, ekin benzerlik ve küçültme ifade eden adlar yaptığını belirtir ve *topuk*, *balak*, *kabuk* (< *kap+(u)k*), *kovuk* örneklerini verir (2006, s. 351). Türkmencede de *topuk* ‘topuk’, *gabyk* ‘kabuk’, *köwük /köwek* ‘kovuk’ kelimeleri bulunmaktadır. Ancak *köw-* ‘oy-’ fiil köküdür. *balak* kelimesi ise ‘pantolon’ anlamında kullanılmaktadır.

Türkmencede yer-yön bildiren zarfların üzerine eklendikten sonra ikincil uzunluğu ortaya çıkaran +*yk* [iç]/+*ik* [ik] eki işlek değildir. Çalışmalarda Baskakow, -*yk/-ik* yön gösterme eki olarak ele alır (1970, s. 41); Kara (2000, s. 15) ve Buran (2014, s. 164) ise bu eki -*k* biçiminde gösterirler ve ünlüyle biten yer-yön sözlerine eklendiğinde ikincil uzunlukların ortaya çıktığından söz ederler (Ayrıca bk. Töre, 2017, s.63).

Tarama sonucu ekin görüldüğü örnekler şunlardır: *beýle* [beyle] > *beýle+ik* > *beýläk* [beylæ:k] “oraya”, *daşary* [daşari] > *daşary+yk* > *daşaryk* [daşari:q] “dışarıya”, *gayra* [ga:yra] > *gayra+yk* > *gayrak* [ga:yra:q] ‘geriye, kuzey tarafa’, *içerik* [içeri] > *içeri+ik* > *içerik* [içeri:k] “içeriye”, *ileri* [ileri] > *ileri+ik* > *ilerik* [ileri:k] “ileriye”, *nire* [ni:re] > *nire+ik* > *niräk* [ni:ræ:k] “nereye” vb.

2.1.44. +(y)mtyk/+(i)mtik

Türkmencede işlek olmayan eklerdendir. Renk ve tat bildiren isimlere eklenerek benzerlik ve yakınlık ifade etmek için kullanılır. Türkiye Türkçesindeki +*mttrak* ekine karşılık gelmektedir: *sarımtıtrak*, *ekşimtırak*, *acımtıtrak* vb. (bk. Zülfikar, 2011, s. 130). Biray (1999, s. 54) ve Kara (2001, s.27)'de ekin +*mtyk*/+*mtik* biçimlerini verirler ve tat bildiren kelimeye geldiğini belirtirler. Esenowa (2010, s. 150) ve HZTD (2015, s. 65) çalışmasında ekin +*ymtyk*/+*imtik*, +*umtyk*/+*ümtik*, +*mtyk*/+*mtik* biçimleri gösterilmiştir.

Ünsüz ile sonlanan kelimelere +*ymtyk* [ĩmtĩq] /+*imtik* [imtik], ünlüyle sonlanan kelimelere ekin +*mtyk* [mtĩq]/+*mtik* [mtik] alomorfları eklenmektedir. Ekin işlevi iki biçimde gerçekleşmektedir:

1. Renk isimlerine gelerek söz konusu renge olan benzerliği ve yakınlığı ifade eder: *ak+ymtyk* >*agymtyk* [a:ğĩmtĩq] ‘beyaza yakın’, *çal+ymtyk* [ça:lĩmtĩq] ‘kül rengine benzeyen’, *gyzyl+ymtyk* [ğĩđĩlĩmtĩq] ‘kırmızımsı’ vb.
2. Tat bildiren isimlerine gelerek söz konusu tada olan benzerliği ve yakınlığı ifade eder: *ajy+mtyk* [a:ĩjĩmtĩq] ‘acımtıtrak’, *süyjĩ+mtik* >*süyjũmtik* [θũ:ũmtũk] ‘tatlıya yakın, tatlımsı’, *şor+ymtyk* >*şorumtyk* [šo:rumtuq] ‘ekşimtırak’, *turşy+mtyk* >*turşumtyk* [turşumtuq] < ‘ekşimtırak’ vb.
3. *iri+mtik* [i:rĩmtik] ‘1.biraz iri olan, ufak olmayan; 2.büyük bedenli, iri yapılı; 3.ince olmayan, kalın’ kelimesinde ek durum bildiren sıfat yapmıştır.

Ek, tek heceli ve yuvarlak ünlü kelimelere getirildiğinde ekin ilk ünlüsü ikinci hecede yuvarlaklaşmaktadır: *şorumtuk* vb. *süyjĩ* ve *turşy* kelimesin de ise ekin eklenmesiyle isim tabanındaki son ünlü ikinci hecede yuvarlaklaşmaktadır: *süyjũmtik*, *turşumtyk*.

Tarama sonucu ekle türetilmiş *çalymtyk*, *gyzylymtyk*, *şorumtyk*, *ajymtyk*, *turşumtyk*, *irimtik*, *süyjũmtik* örnekler görüldü.

2.1.45. +(y)mtyl/+(i)mtil

Renk isimlerine eklenerek yeni renk isimleri türetmektedir. Yani söz konusu renge olan benzerliği, yakınlığı ifade eder. HZTD’de ekin sıfatların azaltma derecelerini gösterdiği belirtilmiştir (1960, s. 274). Biray (1999, s. 53) ve Kara (2001, s. 27) çalışmalarında

ekin +*mytl*/*+mtil*; Baýjanıw-Petjikow (2014, s. 63), HZTD (2015, s. 65) ve Yıldırım (2017, s. 64)'de +*ymytl*/*+imtil*, +*umtyl*/*+ümtil*, +*mytl*/*+mtil*; Esenmedowa (2010, s. 150), ekin +*ymytl*/*+imtil*, +*mytl*/*+mtil* alomorflarını vermiştir.

Ünsüz ile sonlanan renk isimlerine ekin +*ymytl* [ĩmtĩl]/*+imtil* [imtil]: *goñur*+*ymytl* > *goñrumtyl* [gõñrumtul] 'konura yakın, açık kahve rengi' *gök*+*imtil* > *gögümtil* [gõ:gümtül] 'mavimsi, koyu mavi', vb.; ünlü ile sonlanan renk isimlerine +*mytl* [mtĩl]/*+mtil*[mtil]: *mawy*+*mytl* > *mawumtyl* [ma:wumtul] < 'mavimsi, açık mavi', *mele*+*mtil* [melemtil] 'açık sarı' vb. alomorfları eklenmektedir.

Taranan metinlerde ekin türettiği şu kelimelere rastlandı: *agymytl*, *çalymytl*, *gyzylymytl*, *goñrumtyl*, *ýaşylymytl*, *garamtyl*, *sarymytl*.

2.1.46. +*yn*/*+in*

İsimlerden zarflar türeten işlek olmayan bir ektir. Banguoğlu, ekin Eski Türkçede isim çekiminin vasıta (insturmental) hali eki olduğu ancak günümüzde zarf niteliğinde kelimelerde kaldığını ifade eder (2015, s. 180). Türkmencede bu ekle türemiş bütün kelimelerde ikincil yani asli olmayan uzun ünlü ortaya çıkmaktadır. +*yn*/*+in* eklendiği isimlerin tamamının ünlüyle sonlandığı ama bazı örneklerde ekin ünsüzle sonlanan isim tabanlarına da getirdiği görülür. Her iki durumda da +*yn*/*+in* eki konuşmada [i:n]/[i:n] biçiminde uzun ünlülü telaffuz edilir. Bu ses olayı yazıda gösterilmez (Ayrıntılı bilgi için bk. Töre, 2017, s. 53-72). *arkan*, *gizlin*, *ogryn* gibi zarflarda *arka*, *gizli* ve *ogry* isimlerinin ünlüyle sonlandığı ve getirilen +*yn*/*+in* ekin ünlüsüyle yan yana gelerek tek ve uzun ünlüye dönüşmektedir. *gyşyn*, *günin*, *ýüzin* gibi örneklerde ise *gyş(y)*, *gün(i)*, *ýüz(i)* biçiminde ünlülüyle sonlanan tabanlara eklenmekte olduğu düşünülür.

Ekin işlevleri şu şekildedir:

1. Zaman zarfları türetir: *gyş(y)+yn* > *gyşyn* [gĩşĩ:n]- *ýaz(y)+yn* > *ýazyn* [ya:ðĩ:n] 'yaz kış', *gün(i)+in* > *günin* [günü:n] 'gün içinde', *ikindi+in* > *ikindin* [ikinni:n] 'ikinci vakti', *öñi +in* > *öññin* [õññü:n] 'dün değil, bir önceki gün' vb.
2. Yön gösteren zarflar türetir: *arka+yn* > *arkan* [arqa:n] 'arka taraf', *göt(i)+in* > *götin* [götü:n] 'geri, geriye', *ýüz(i)+in* > *ýüzin* [yüdü:n] 'yüz üstü' vb.
3. Durum zarfları türetir: *gizli+in* > *gizlin* [giðli:n] 'gizli, saklı', *ogry+yn* > *ogryn* [oğrĩ:n] 'gizli, gizlice' vb.

4. Buna benzer yapıda olan ve Türkmençenin standart konuşmasında sık kullanılan kelimeler de bulunmaktadır: *ir+in* > *irin* [i:ri:n] “sabah boyu”, *gije+in* > *gijin* [gi:ji:n] “gece boyu”, *öñ(i)+in* > *öñin* [öñi:n] “baştan beri”, *soñ(y)+yn* > *soñyn* [θoñi:n] “sonuna kadar” vb. (bk. Töre, 2017, s. 58).

Biz *gyşyn-ýazyn* ayakýalaň-başy açyk gezerdik. (Y: 356)

[bið gi:ši:n-ya.ðī:n ayakýalaň-başı açiq geðerdik]

‘Biz yaz-kış çıplak ayaklarla başı açık gezerdik’.

Tarama sonucu ekle oluşmuş şu örnekler bulundu: *arkan*, *gyşyn-ýazyn*, *günortan*, *ogryn*; *gizlin*, *götin*, *günün*, *ikindin*, *ýüzin*.

2.1.47. *+yna/+ine*, (*+sine*)

Taranan metinlerde *+yna* [ina]/ *+ine* [ine] bazı isimlere eklenerek durum, zaman ve soru bildiren zarflar oluşturduğu görülmüştür: *ertir+ine* [erti:rine] ‘sabah vakti, sabahleyin’, *gije+sine* [gi:jeθine] ‘geceleyin’, *gündiz+ine* [günnü:ðünö] ‘gündüz vakti’, *keyp+ine* [keypine] ‘keyfi olarak; keyfine, iseliğine göre’, *nire+lik+ine* > *nireligine* [ni:religne] ‘hangi yöne, hangi tarafa’, *öwez+ine* [öwöðünö] ‘bir kişinin veya bir şeyin yerine, o şeyin yerine’, *ters+ine* [terθine] ‘ters yönüne’, *uzyn+lyk+yna* > *uzynlygna* [uði:nlīgi:na] ‘uzunlamasına, uzunluğuna göre’ vb. Bu tür kelimeler Türkmençe sözlüklerde yer almaktadır.

2.1.48. *yt*

+yt eki Türkmençede işlek olmayan bir ektir. Ekle ilgili tarama sonucu sadece *ýaş+yt* [ya:šit] ‘yaşıt, aynı yaşta’ kelimesinde bulunmuştur.

- *Ýaşyt* meň bilen. (D: 127)

[ya:šit meň wilen]

‘Benimle yaşıt’.

2.1.49. *+kek*

Bugün Türkmencede de Türkiye Türkçesinde de ekin türettiği yalnızca *erkek* kelimesi bulunmaktadır. (bk. Ergin, s. 175; Eker 2006, s. 351).

2.1.50. +ky/+ki

Türkmencede +ky [qı]/+ki [ki] isimlere gelerek aitlik, ilgi ve içinde bulunmayı ifade eden kelimeler türetir. İşlek eklerdendir. Yazımda iki alomorfu olan ekin konuşmada [qu] ve [kü] alomorfları da telaffuz edilir. Kara, ekin aitlik bildirdiğini ve -ka/-ki, -ku/-kü biçimlerini vermektedir (2001, s. 33). Biray, Türkmencede ekin sadece düz şekillerinin olduğunu ve çekim eklerinden sonra gelebildiğini vurgular (1999, s. 33). Kara, Biray ve Yıldırım (2017, s. 66), çalışmalarında +daky/+däki ekiyle beraber ele almıştır. Zülfikar, bu ekin kelime türetmek amacıyla kullanılmayacağını vurgulamaktadır (2011, s. 100). Banguoğlu, sıfat ve zamirlere eklendiğinde sıfat ve zamir yaptığını, zaman ve yer yön zarflarına doğrudan geldiğinde -ki ekinin bir üretim eki sayıldığını belirtir (2015, s. 184).

Ekin Türkmencedeki kullanım alanları şu şekildedir:

1. Vakit bildiren sıfatlar için kullanılır: *düýn+ki* [düynkü] ‘dünkü’, *ertir+ki* [erti:rki] ‘yarınki’, *giç+ki* [gi:çki] ‘son mevsimdeki, geç oluşan’, *gije+ki* [gi:jekki] ‘geceki, geceleyen olan’, *günde+ki* [günnökü] ‘her günkü, günlük’, *bu ýyl+ky* [bu ýilqı] ‘bu yılki’ vb.
2. Yer ve yön bildiren sıfatlar için kullanılır: *bäri+ki* > bärki [bæ:rki] ‘bu yerdeki’, *gyra+ky* [gıraqı] ‘kıyıdaki, kenardaki’, *günbatar+ky* [günwatarqı] ‘batıdaki’, *orta+ky* [ortoqu] ‘ortadaki’, *uç+ky* [u:çqı] ‘uçtaki’ vb. Türkmencede *bäri*, *aňyry*, *ileri*, *yokary* vb. taraf ve yön gösteren kelimelere +ky/+ki getirildiğinde sonunda bulunan /y/ ve /i/ ünlüleri yitmektedir.
3. Nesne adı yapar: *kelle+ki* [kelleki] ‘1.at veya eşeğin kafasına takılan kayış ip, 2.kavun kurusu’.
4. +ky/+ki ilgi hali ekinden sonra isim ve zamirlere gelerek aitlik ifade etmektedir: *men+iň+ki* [meniňki] ‘benimki’, *jigi+m+iň+ki* [jigimiňki] ‘kardeşiminki’ *lukman+yň+ky* [luqma:nıňqı] ‘doktorunki’, *mekdep+iň+ki* [mekdewiňki] ‘okulun’ vb.

Türkmencede *daşky gapy* ‘dışarıdaki/dış kapı’, *ýazky ýagyş* ‘bahar yağmuru’, *gysky olimpiýa* ‘kış olimpiyatı’, *tomusky dynç alyş* ‘yaz tatili’, *köneki gürrinler* ‘eskilerin konuşmaları’ vb. kelime yapılarındaki *+ky/+ki* ekinin Türkiye Türkçesindeki kullanımdan farklı olduğu görülmektedir.

Taranan metinlerde ekin görüldüğü kelimeler şunlardır: *adamyňky, agamyňky, atamyňky, aşşamky, alynky, artky, doganymyňky, gadymky, gayraky, goňşularymyňky gündogarky, kakamyňky, myňky, mollumyňky, Möwlamyňky, olaryňky, ortaky, onuňky, owalky, ozalky, şolaryňky, şonuňky, soňky, soňraky, üstki, tamyňky, tomusky, ýokarky; bärki, düýnki, ertirki, giçki, gijeki, gündeki, hemişeki, hälki, ilerki, indiki, kiminki, köneki, meňki/meninki, öňki, öýläňki, özümüňki, seňki/seniňki, siziňki, şindiki, ýetimiňki.*

2.1.51. +l

İsimden isim ve sıfat yapan bu ekin eski örnekleri *yeşil* (<*yaşıl*), *kızıl*’dır. Renk adları yapan bu ekin *ardıl, ağıl, ıgıl* gibi başka örnekleri de vardır (Zülfikar, 2011, s. 100). Eker, *tekil, çoğul* sözcüklerin bu ekle yapıldığını ve *yeşil, kızıl, ardıl, kumul, buzul* örneklerin vermiştir (2006, s. 351). Türkmencede de *ýaşyl* ‘yeşil’ ve *gyzyl* ‘kızıl’ kelimeleri mevcuttur. Biray, Türkmençe de aynı ekle *depel* (hayvanların tepesindeki sakar), *inedördül* (1.dörtgen, 2.(mcz.) kısa boylu, semiz) isimlerinin türetilmiş olabileceğinden söz eder (1999, s. 75).

2.1.52. +laç/+leç

İsimden sıfat yapan yarı işlek bir ektir. *+laç* [laç]/*+leç* [leç] eki isimlere gelerek karşılaştırma, benzerlik, yakınlık anlamları katar. Ekin standart konuşmada [loç] ve [löç] alomorfları da telaffuz edilir. Ör. *agyr+laç* [ağır-laç] ‘ağır ağır, ağır gibi’, *arryk+laç* [arrıqlaç] ‘zayıfça, zayıf gibi’, *dayaw+laç* [dayowloç] ‘biraz iri olan’, *gaty+laç* [gätılaç] ‘sertçe, serte yakın’, *gowşak+laç* [gowşoqlöç] ‘biraz zayıf, yetersiz’, *ker+leç* [kerleç] ‘az duyan’, *kör+leç* [körlöç] ‘az gören, köre yakın’, *köse+leç* [kööölöç] ‘köse, sakalı ve bıyığı az olan’, *kümüş+leç* [kümüşlöç] ‘gümüş rengine benzer’ vb. Esenmedowa, çalışmasında ekle ilgili şu örnekleri verir: *samsyklaç gülki, sübseleç sakal, köseleç ýüz* (2010, s.136). Biray, “İlk bakışta isimden -laç ekiyle türemiş isim gibi görünen bu kelimeleri biz, fiilden -ç ekiyle türemiş kelimeler olarak

mütalaa ettik” diyerek bu tür kelimeleri fiilden isim yapım eki –ç’de yer vermiştir (1999, s. 155).

Aňyrdan parahat, ýöne *güňleç* ses eşidildi: (ES: 8)

[aňyrdan paraxat, yönö güňlöç 0e0 eştilli]

‘İleriden sakın ama cılız bir ses duyuldu’.

Taranan metinlerde ekin türettiği şu kelimelere rastlandı: *baýyrlaç*, *samsyklač*, *sowuklač*; *güňleç*.

2.1.53. +*lag*

İsimden isim yapan işlek olmayan bir ektir. Ekin Türkmencede tek +*lag* [lağ] alomorfu mevcuttur. Türkiye Türkçesinde bu ekle ilgili Banguoğlu, şöyle demektedir:

-le- isimden fiillere gelen düşmeli *-ik* eki bu fiillerin bir türlü sıfatfiillerini meydana getirir. Bunlar sıfat olurlar. Ancak bu iki ekin kaynaşması ile birleşimin farklı bir anlatım kazandığı ve doğrudan doğruya isimden sıfatlar ve adlar yaptığı görülür: Türlü adlar ve sıfatlar: *evlek*, *göñlek* > *gömlek*, *gırtlak* vb. Mekân adları: *otlak*, *sulak* vb. (2015, s. 186).

Ekin getirildiği kökteki isimlere şu anlamları katmaktadır:

1. Yer ifade eden kelimeler türetir: *ay+lag* [a:ylağ] ‘okyanus, deniz ve gölün kuru yere olan girintisi’, *gyş+lag* [ğışlağ] ‘kışlak’, *ýaz+lag* [ya:ðlağ] ‘yayla, bahar mevsiminde ev hayvanlarını bakmak için göçülen yer’ vb.
2. Nesnenin çokça olduğu, yoğun bulunduğunu gösteren kelimeler türetir: *aw+lag* [a:wlağ] ‘avlak, avın çok olduğu yer’, *ot+lag* [otlağ] ‘otlak, otun çokça bulunduğu yer’ vb.

Tarama sonucu şu kelimelere rastlandı: *awlag*, *ýazlag*.

... Myrat baý toýdan birki aý geçen soň, baharyň gelmeği bilen, *ýazlaga çykyar*. (Ad.: 4)

[... mira:t ba:y toydon birki a:y geçen 0oň, baxarň gelmeği wilen, ya:ðlağa çiqya:]

‘Murat bey düğünden bir iki ay geçtikten sonra, baharın gelmesiyle yaylaya çıkıyor’.

2.1.54. +*lak*/*lek*

İsimden isim yapan +*lak* [laq]/+*lek* [lek] işlek değildir. İnsan veya hayvan organında bulunan herhangi bir şeyin büyüklüğünü, aşırılığını bildirmek için kullanılır. Özellikle

insanın belli bir uzvunun büyüklüğünü anlatan isimler türetir: *baldyr+lak* [ballırlaq] ‘iri bacaklı, baldırı kalın olan’, *daban+lak* [da:wanlaq] ‘ayak tabanı büyük olan’, *der+lek* [derlek] ‘çok terleyen’, *diş+lek* [di:şlek] ‘dişlek, iri dişli’, *egin+lek* [eginlek] ‘geniş eğinli/omuzlu’, *et+lek* [etlek] ‘balık etli’, *gerden+lek* [gerdenlek] ‘geniş omuzlu’, *omuz+lak* [omuğloq] ‘geniş omuzlu’, *kekeç+lek* [kekeçlek] ‘tepeliği büyük olan’, *saç+lak* [θaçlaq] ‘kalın/gür saçlı’, vb. *gyz+lak* [gı:đlaq] ‘çok kıızı olan’ kelimesinde de ek aşırılık ifade eder. Zülfikar, ekin bu işlevinin ‘aşağılama’ kavramı kattığını belirtir: *dişlek, dazlak, aylak* vb. (2011, s. 102).

Ekin Türkmençe standart konuşmasında [loq] ve [lök] alomorflarının telaffuz edildiğini duymak mümkündür: *dodak+lak* [dodoqlök] ‘kalın dudaklı’, *uç+lak* [uçloq] ‘sivri uçlu’, *yüñ+lak* [yüñlök] ‘aşırı yünlü’ vb. Ayrıca taranan kaynaklarda Türkmencede *dañlak* ve *gatlak* kelimelerinde de *+lak/+lek* ekine rastlandı. Burada ekin yukarıdaki işlevinden farklı olduğu tespit edildi. *dañ+lak* [dañlaq] (dañ ‘tan vakti’) ‘tan vakti olmadan önce doğudaki kızarıklık’, *gat+lak* [gatlaq] (*gat* ‘kat’) ‘katman’.

Ol ortadan ýokary, süňklek bir oğlan. (SE:42)

[ol ortodon yoqorı, θüñklök bir oğlon]

‘O ortdan yukarsı, kemikli bir oğlan’.

Tarama sonucu ek ile türetilmiş şu örneklerle rastlandı: *burunlak, garynlak, gaşlak, murtlak, sakgallak, satanlak, uzynlak; erinlek, süňklek, tüylek, yüzlek*.

2.1.55. *+lakay*, (*+bekey*)

İsimden isim yapan bu eke çalışmada yararlanılan Türkmençe gramerlerde yer verilmemiştir. İşlek olmayan bu ek az sayıda kelimelere gelebilmektedir. *+lakay* [laqay] : *sag+lakay* [θağlaqay] ‘sağ elini kullanan’, *çyn+lakay* [çınlaqay] ‘gerçekten, samimi, içten’; *+bekey* [bekey] eki ise sadece *çep+bekey* [çeppekey] ‘solak, sol elini kullanan’ kelimesinde rastlandı. *+bekey*’in aslında *+lekey* biçiminde olduğunu ancak konuşmada kolay telaffuz edilebilmesi için /l/’nin /b/’e ünsüzüne dönüştüğünü ve böylece sözlüklerde *çepbekey* olarak kayıt edildiğini düşünülmektedir.

Tarama sonucu *çynlakay*, *çepbekey* kelimeleri bulundu.

“Kakajanam, tüweleme gowy ýigit” diýip, ol *çynlakay* gürrüň etdi. (Gör.: 226)

[qaqamja:na:m tüwölömö gowı yigit diyip, ol çinlaqay gürrün etti]

‘“Kakacan da, maşallah iyi bir yiğit”, dedi, o içten anlattı’.

Onuň *çepbekeyligi* hem dogry. (ŞB: 39)

[onuň çeppekeyligi hem dogrı]

‘Onun solak olduğu da doğrudur’.

2.1.56. (+*lay*)/+*ley*

İşlek olmayan bir ektir. Tarama sonucu ekle türemiş sadece iki kelime bulunmuştur. Bunlar: *bütün+ley* [bütünlöy] ‘tamamen, tümüyle’, *yüz+ley* [yüzlöy] ‘yüzeysel’. Bu iki örnekte *+ley* eki Türkmencenin standart konuşmasında [löy] biçiminde telaffuz edilmektedir. Ek, isimlerden durum bildiren zarflar türetmektedir. Ekin *+lay* alomorfuyla türemiş kelimeye rastlanılmadı.

Çuňnur hem *yüzley* häsiýetlidir. (Sg.: 34)

[çunğur hem yüzlöy hæ:θiyetlidir]

‘Derin hem yüzeysel karakterlidir’.

2.1.57. +*layyn*/+*leyin*

Ergin, eskiden bu ek *-ça, -çe, -ca, -ce* çekim ekinin yanında onun gibi bir eşitlik çekim eki olarak kullanılırdır. Eski Anadolu Türkçesinde böyle çekim eki olarak «gibi» ve «göre» ifadesi ile geniş ölçüde kullanıldığından bahseder: *su-layın, bayağı-layın* vb. (2009, s. 173). Eker, “Genellikle zaman adlarına eklenir ve eklendiği adın zaman anlamını güçlendirir: *akşam-akşama-akşamleyin* sıralamasında olduğu gibi, belirli bir zamana en çok vurguyu bu ek yapar. Çok az da olsa benzerlik ifade etmek üzere diğer adlara gelebilir.” demektedir (2006, s. 352).

+lay/*+ley* ve *+yn*/*+in* eklerinin birleşmesiyle ortaya çıkan yarı işlek bir ektir. İsim ve sıfatlardan zarf yapar. *+layyn* [layın]/+*leyin* [leyin] kelimeye ‘gibi, halinde, boyunca, göre, ile, şeklinde’ anlamlar katmaktadır. Bu ekle oluşmuş kelimelerin bir kısmı sözlüklerde yer alırken bir kısmı sözlüklerde bulunmamaktadır: *aytmyş+layyn* [aytmişlayın] ‘söylenmiş olan’, *gytak+layyn* [gıtaqlayın] ‘yamuk olan’, *mydam+layyn* [mıda:mlayın] ‘daima, ebedi olarak’ vb.

Türkmencenin standart konuşmasında ekin [loyun] ve [löyün] alomorflarının telaffuz edildiğini duymak mümkündür. *bütün+leyin* [bütünlöyün] ‘tamamıyla, bütün’, *möwsüm+leyin* [möwθümlöyün] ‘mevsimlik, mevsim boyunca, mevsimsel’, *köpçülik+leyin* [köpçülöyün] ‘toplu olan, kalabalık’, *toplum+laýyn* [toplumloyun] ‘topluca, grup halinde, toplumsal’ vb.

Nesimini *dirileýin* soýdular. (NO: 33)

[neθi:mini di:rileyin θoydular]

‘Nesimi’yi diri diri soydular’.

Tarama sonucu ekle türemiş şu kelimelere rastlandı: *aytmyşlaýyn, başlyklaýyn, bilkastlaýyn, damjalaýyn, enjamlayyn, garşylyklaýyn, gytaklaýyn, hertaraplaýyn, maksatlaýyn, maksatnamalaýyn, meýilnamalaýyn, pudaklaýyn, şertnamalaýyn, ulgamlaýyn, tapgyrlaýyn, taraplaýyn, toplumlaýyn, wagtlaýyn; bilgeşleyin, bölekleýin, dirileýin, döwürleýin, düýpleýin, düzümeýin, giňişleýin, hepdeleýin, köpçülikleýin, irkileýin, möhletleýin, möwsümleýin, sebitleýin, tötänleýin, töwerekleýin, ýörelgeleýin.*

2.1.58. +ly/+li

Eski Türkçeden beri yaygın olan eklerden biridir. Eklendiği isimlerden sıfat yapar. Ergin, ekle ilgili görüşünü şu şekilde izah etmektedir: “Bu isimler, vasfını belirttikleri nesnelere dayandıkları isimlerin karşıladığı nesnelere mevcut bulunduğunu veya vasfını belirttikleri nesnelere dayandıkları isimlerin karşıladığı nesnelere bağlı olduğunu ifade eder” (2009, s.159). Zülfikar, ekin getirildiği kelimeye genellikle sahiplik, bulundurma kavramlarını kattığında söz eder (2011, s.108).

Lieber-Štekauer, Altaycada özel sıfatların çoğunlukla soneklerle türetildiğini ve bu soneklerin oldukça eskilere dayandığını vurgular. Türkçede en yaygın ve bozulmadan devam eden ekleri *-IU* ve *-IIG* Ana Türkçede bulunan ve Moğolcada uygun morfeme *-tA(y)i* olarak yeniden yapılandırıldığından söz eder. Bu eklerin bir yanda düzenli sıfatlar gibi davranan diğer yandan isimlerin belirli özelliklere sahip olanı ve sahiplikleri gösterdiğini, en önemlisi niteliğin türetildiği temel isim, kendi sözdizimsel ifadesini yontebildiğini belirtir. Türkçe: “iki litre-lik kova”, “sarı saç-lı kız” İngilizce *-ed* sıfatlarına oldukça benzer yapısını örneklendirir “blond-haired girl” (2017, s. 503, 505).

+ly [li]/+li [li] Türkmencede işlek olan bu ekin yazıda iki alomorfu bulunmaktadır. Ek, eklendiği bütün kelimelerde düz ve dar ünlülüdür: *akyl+ly* [aқıllı] ‘akıllı’, *göz+li* [göðlü] ‘gözli’ vb. Ancak kelime tek heceli ve yuvarlak ünlülü ise ve +ly/+li ekinden sonra başka bir ek getirilirse Türkmencenin yazım kuralı gereği ekin ünlüsü yuvarlaklaşır: *güýç+li* > *güýç+lü+lik* [güýşlülük] ‘güçlülük’, *kök+li* > *kök+lül+ler* [köklülör] ‘kökliler’ vb. Telaffuzda ise ekin dört alomorfu +ly/+li ve [lu]/[lü] bulunmaktadır: *ulu+ly* [ululu] ‘büyük’, *döwlet+li* [döwlötlü] ‘devletli’, *yürek+li* [yüröklü] ‘yürekli’ vb.

Baskakow (1970, s. 123) ve TDG (1999, s. 26)’da ekin iki tür isim üretkenliği üzerinde dururlar. Bunlar, kişi isimleri ve şahısların doğduğu ve yaşadığı yeri belirten isimler. Yıldırım ise ekin bu iki görevinin yanında üçüncü olarak: barındırma, bulundurma, sahiplik belirten sıfatlar yaptığını belirtir (2017, s.67).

Tarama sonucu tespit edilen +ly/+li ekinin Türkmencedeki işlevleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Sahiplik veya özellik bildiren kelimeler türetir: *adalat+ly* [ada:latlı] ‘adaletli’, *bilim+li* [bilimli] ‘eğitimli’, *çaga+ly* [ça:ğalı] ‘çocuklu’, *düýe+li* [düyölü] ‘develi’, *edep+li* [edepli] ‘edepli’ vb.
2. Bünyesinde barındırma, bulundurma bildiren sıfatlar türetir: *ayna+ly* [aynalı] ‘aynalı’, *güneş+li* [günöşlü] ‘güneşli’, *reňk+li* [renkli] ‘renkli’, *suw+ly* [suwlu] ‘sulu’ vb.
3. Doğulan veya yaşanan yere ait olmayı gösteren kelimeler türetir: *Aşgabat+ly* [aşğawatlı] ‘Aşkabatlı’, *oba+ly* [owolı] ‘köylü’, *şäher+li* [şæherli] ‘şehirli’ vb.
4. Bir millete, kavime veya bir topluluğa ait olmayı gösteren kelimeler türetir: *Selçukly*, *Ärsaryly*, *Garagoyunly*, *Ýemreli*, *Gardaşly*, *Änevli*, *Kyraçly*, *Hasarly* (bk. Ataniyazov, 1999). vb.
5. Şehir, köy, semt adları yapar: *Gyýanly* (şäherçesi), *Magdanly* (etrapy) vb.
6. İsimlerden sıfat türetir: *gara+ly* [ğaralı] ‘suçlu, günahkar’, *sebäp+li* [θewæ:pli] ‘...sebeten dolayı’, *zyýan+ly* [ðiya:nli] ‘...zarardan dolayı’ vb.
7. Kişide olan bir özelliği, niteliği gösteren sıfatlar türetir: *duýgy+ly* > *duýguly* [duygulu] ‘duyarlı, duygulu’, *hormat+ly* [xormotli] ‘saygılı’, *yürek+li* [yüröklü] ‘yürekli’ vb.

8. Herhangi bir konuda yetkili, tanınmış kişileri ifade eden kelimeler türetir: *rugsat+ly* [ruǧθatlī] ‘izinli’, *ygtyýar+ly* [iǧtiya:rlī] ‘yetkili’, *jogapkär+li* [joǧa:pkærli] ‘görevli’, *wezipe+li* [weðipeli] ‘vazifeli’ vb.
9. Kişi isimleri türetir: *aga+ly* > *Agaly* [a:ǧalī] ‘Ağalı, erkek ismi’, *dür+li* > *Dürli* [dürlü] ‘Dürli, kadın ismi’, *hal+ly* > *Hally* [ha:llī] ‘Hallı, erkek ismi’, *il+li* > *İlli* [illi] ‘İlli, erkek ismi’, *pir+li* > *Pirli* [pi:rlī] ‘Pirli, erkek ismi’, *meň+li* > *Meňli* [meňli] ‘Benli, kadın ismi’, *náz+li* > *Názli* [næðli] ‘Nazlı, kadın ismi’, *nur+ly* > *Nurly* [nurlī] ‘Nurlı, erkek ismi’, *täç+li* > *Täçli* [täşli] ‘Taçlı, erkek ismi’ vb. (bk. Töre, 2017).
10. Anlamları birbirinden yakın iki isim yan yana kullanılırken bu ekten yararlanır: *öýli-işikli* ‘evli barklı’, *öýli-illi* ‘evli barklı’, *jaýly-maşynly* ‘evli arabaly’ vb.
11. Bazı sayı isimlerine eklenir: *yigrimi-otuzly* (*ýaşlar*) ‘yiğrimili otuzlu yaşlar’, *togsanly* (*ýyllar*) ‘90’lı yıllar’ vb.

Türkmencede *+ly/+li* ekini almış sıfatlar sıklıkla *+lyk/+lik* ekleriyle de kullanılmaktadır: *dowam+ly+lyk* [dowamlilīq] ‘devamlılık’, *jan+ly+lyk* [ja:nlilīq] ‘canlılık’, *pähim+li+lik* [pæximlilik] ‘zeki, anlayışlı’, *náz+li+lik* [næðlilik] ‘naziklik’ vb.

Taranan metinlerde *+ly/+li* ile türemiş şu kelimeler görüldü: *abraýly, adalatly, ahlakly, akyly, aladaly, amatly, Amerikaly, aňzakly, arkaly, arzuwly, asyly, aşly, ataly, atly, aýally, aýazly, aýyply, aýnaly, awuly, aýawly, Aziýaly, ätiýaçly, bagly, bagtly, baglanşykly, bahaly, Balasagunly, basyşly, başly, belaly, binýatly, Braziliýaly, borçly, boýly, bugdayly, buýsançly, çabytly, çagaly, çyşyrymly, dabaral, dahylly, datly, dawaly, deňagramly, deňhukukly, derýaly, dykgatly, dogumly, dostlukly, dowamly, döwranly, durnukly, gadyrly, gaharly, gahramançylykly, gallaly, gapakly, gamçyly, gamly, ganly, gandaly, gaply, gatýşykly, gatly, gaýratly, gazaply, gazly, Gaznaly, gylyçly, gymmatly, gyraňly, gyrmançaly, gyssagly, gyzgalaňly, gzykly, Gresiyaly, gorkuly, gowgaly, gudratly, gulakly, guramaçylykly, gussaly, guşakly, günortaly, habarly, haýbatly, haýyrly, hasratly, hyýanatly, hyýally, hormatly, Horasanly, howply, howsalaly, howuzly, ygtybarly, ygtyýarly, yhlasly, ykbally, ylymly, ululy, ylalaşykly, ymykly, Yrakly, ynamly, ysly, ysnyşykly, ilatly, jadyly, janly, jaňly, jaýly, jemally, jybarly, jynly, joşgunly, jöwzaly, kelamly, keramatly, kysymly, kinayaly, köpugurly, köptaraply, kuwwatly, lazbyzly, laýly, maksatly, manaly, manyly, mantykly, maşynly, maýkaly, mazaly,*

mazmunly, myhmanly, mylakatly, Moskwaly, nagyşly, namysly, nygmatly, nyzamly, nikaly, nowçaly, nurly, nusgaly, ogully, okgunly, oňaýly, otagly, oturgyçly, oýlanyşykly, owazly, özboluşly, pajygaly, paltoly, pasly, parasatly, pataly, paýhasly, paýtunly, peýdaly, pyçakly, pogonly, pursatly, Rumly, Russiýaly, sabyrly, sahypaly, sahawatly, sakgally, salyhatly, samanly, sanly, saply, sapakly, sarpaly, saýaly, saýawanly, sazly, sazlaşykly, syrçaly, syrly, soňly, sowatly, sportly, suwly, suratly, şagalaňly, Şamly, şanly, şatlykly, şaýly, şemally, şeraply, şypaly, şokaladly, şowhunly, şowly, şöhratly, tagamly, tapawutly, taýakly, taýarlykly, tehnologiýaly, tygşytly, torbaly, toprakly, toýly, tutumly, Türkmenistanly, uçlukly, ukyply, utgaşykly, uzakly, uzunly, wagtly, watanly, welaýatly, wepaly, wyždanly, ýaglykly, ýakymly, ýangynly, ýaragly, ýaraly, ýaşly, Ýewropaly, ýodly, Ýunanly, ýurtly, zarply, zaryadly, zerrarly, zyýanly; akýürekli, ädikli, ähmiýetli, bähbitli, bäsleşikli, begençli, bereketli, bezegli, bilimli, çekileşikli, çörekli, däneli, degenekli, derejeli, dertli, desseli, derwezeli, döredijilikli, döwletli, düşünjeli, düşekli, düýeli, düýpli, düwünçekli, edepli, elli, elekli, elýeterli, esgerli, eşikli, eşretli, etli, eýeli, gazetli, gerekli, gerdişli, gezekli, göbekli, görkli, görgüli, görnükli, görnüşi, göwreli, göwrümlü, gözli, gülküli, güläleki, gülli, günäli, güneşli, güýçli, hasiyetli, heleýli, hoşniýetli, höwesli, hünärli, zygiderli, iriňli, işikli, iýmli, jenjelli, jiltli, jogapkärli, Kaşmirli, häsiýetli, kelleli, kenizli, keselli, kesgitli, keşdeli, kiçili, kirişli, kişmişli, kökli, kölegeli, köpükli, kösençli, köşekli, köwüşli, küdeli, kükürtli, hünärli, küýzeli, lezzetli, mähirli, märekeleli, menekli, menewşeli, mertebeli, merhametli, mermerli, meýli, meyilli, mynasybetli, milletçilikli, minnetli, misli, miweli, möçberli, názli, näletli, nemli, nesibeli, netijeli, ömürlü, öňli, örküçli, öwgüli, öwşünli, öýli, pähimli, päýneki, penjekli, pikirli, pürçükli, rejeli, reňkli, sähetli, Sähetli, sebäpli, seçekli, selleli, seňnerli, söhbetli, söýgüli, söýüjilikli, süýjüli, sümükli, sürmeli, sürüli, sütünli, süýtli, şekilli, şertli, şöheli, şüweleňli, täsirli, tejribeli, telpekli, tikiňli, tölegli, tytanýerli, Türkmenli, ünsli, üşükli, üstünlikli, üzümli, wekilçilikli, wekilli, ýelekli, ýelli, ýeňli, ýeňişli, ýerli, ýükli, ýürekli, ýüzli, zäherli, zehinli, zerli.

2.1.59. +lyk/+lik

Bu ek başlangıçtan beri Türkçenin belli başlı isimden isim yapma eklerinden biri olarak kullanıla gelmiştir. Geçici olduğu gibi kalıcı isimler de yapar (Ergin, 2009, s. 155). Banguoğlu, ekle ilgili görüşünü şöyle ifade etmiştir: “Çok işlek eklerimizden biri olan –

lik de (E.T. *-lik*) bir çekim ekini andıran bir kullanılışa sahiptir. Adlara gelip *için* takısı anlatımında bir *içinlik hali* (destinatif) meydana getirir (*elli kuruşluk bilet üç günlük iş Yarınlik çay şekeri var*) (2015, s. 193). Bu ek Türk yazı dillerinde olduğu gibi Türkmencede de eskiden beri en işlek eklerden biridir. İsimlerden ve sıfatlardan soyut ve somut isimler türetir. *+lyk* [liq]/*+lik* [lik]’in işlevi oldukça fazladır. Tek heceli ve yuvarlak ünlülü isim tabanlarına getirilen *+lyk/+lik*’in ünlüsü Türkmencenin yazım kuralı gereği ikinci hecede yuvarlaklaşmaktadır: *buz+lyk > buzluk* [bu:δluq] ‘buzluk’, *düz+lik > düzlük* [düδlük] ‘düzlük’ vb.

Ekin işlevleri şu şekildedir:

1. İş, meslek ve uğraşı isimleri türetir: *baş+lyk* [başliq] ‘başkan, müdür’, *binagär+lik* [bina:gæ:rlik] ‘mimarlık’, *esger+lik* [eθgerlik] ‘askerlik’, *küyzegär+lik* [küyδögæ:rlik] ‘çanak çömlek işi’ vb.
2. Herhangi bir nesnenin bol miktarda bulunduğunu gösteren yer isimleri türetir: *çöl+lik > çöllük* [çöllük] ‘çöllük’, *dag+lyk* [da:ğliq] ‘dağlık’, *ot+lyk > otluk* [otluq] ‘otluk’, *mazar+lyk* [maða:rliq] ‘mezarlık’ vb.
3. Alet, nesne isimleri türetir: *el+lik* [ellik] ‘eldiven’, *iç+lik* [içlik] ‘astar’, *öñ+lik > öñlük* [öñlük] ‘önlük’, *söz+lik > sözlük* [θöδlük] ‘sözlük’, *yan+lyk* [ya:nliq] ‘keçi derisinden yapılan bir kap’ vb.
4. Sıfatlardan soyut isimler türetir: *bay+lyk* [ba:yliq] ‘zenginlik’, *juwan+lyk* [juwanliq] ‘gençlik’, *gözel+lik* [gödöllük] ‘güzellik’, *yok+lyk > yokluk* [yo:qluq] ‘yoksulluk’ vb.
5. Belli bir amaç için kullanılan malzeme isimleri türetir: *ak+lyk* [a:qliq] ‘iyileştirme sonucunda tabibe, doktora verilen bir tür hediyelik eşya/para’, *köyne+lik* [köynöklük] ‘elbise dikme niyetiyle ayrılan kumaş’ *serpay+lyk* [θerpa:yliq] ‘saygı ve hürmet edilen kişilere verilen hediye, hediyelik’, *süyji+lik > süyjülik* [θü:jülük] ‘düğünlerde gelinin kayın taraflarına götürdüğü tatlı yiyecekler’ vb.
6. Sayı isimlerine gelerek grup ve derece anlamlarını katar: *bir+lik* [birliq] ‘birlik’, *on+lyk > onluk* [o:nluq] ‘onluk’, *yüz+lik > yüzlük* [yüδlük] ‘yüzlük’, *müñ+lik > müñlük* [müñlük] ‘binlik’ vb.
7. İsim veya sıfatların taşıdığı anlamlara nitelik, özellik katar: *erkek+lik* [erkeklik] ‘erkeklik’, *eje+lik* [ejelik] ‘annelik’, *girrik+lik* [girriklik] ‘sinirlilik’,

- hristian+lyk* [hriθtianliq] ‘Hristiyanlık’, *türkmen+lik* [türkmönlük] ‘Türkmenlik’ vb.
8. Akrabalık bildiren isimlere gelerek ‘üvey, yerini tutan kişi’ anlamları katar: *ata+lyk* [ataliğ] ‘babalık, dedelik’, *eje+lik* [eжелik] ‘üvey anne’, *ogul+lyk* [oğulluq] ‘üvey oğul’ vb.
9. Günün belli vakitlerinde düzenlenen yemeklere verilen isimler türetir: *ertir+lik* [erti:rlük] ‘kahvaltı’, *ağşam+lyk* [ağsamliğ] ‘akşam yemeği’, *öylän+lik* [öylæ:nlik] ‘öğle yemeği’ vb.
10. Belli bir renkle kaplanan, bürünen renk isimlerini yapar: *ak+lyk* [a:qlığ] ‘beyzalık’, *yaşyl+lyk* [ya:şilli1] ‘yeşillik’ vb.
11. Zaman adlarına gelerek ‘belli bir süre’ bildiren anlamlar katar: *asyr+lyk* [aθirliğ] ‘asırlık’ *ay+lyk* [a:ylığ] ‘aylık’, *hepde+lik* [hepdelik] ‘haftalık’, *sagat+lyk* [θağatliğ] ‘saatlik’ vb.
12. Ağırılık, uzunluk, hacim gibi ölçü bildiren isimler türetir: *belent+lik* [belentlik] ‘yükseklik’, *metr+lik* [metrlik] ‘metrelik’, *tonna+lyk* [tonnoluq] ‘tonluk’ vb.
13. Köy, semt, ilçe gibi yerleşim isimleri yapar: *Garaşsyzlyk*, *Yaşlyk* vb.
14. Ses yansımaları ifade eden isim köklerine eklenir: *gyk+y+lyk* [gî:qiliğ] ‘yüksek çıkan ses, bagırtı’, *syk+y+lyk* [θi:qiliğ] ‘ıslık’ vb.
15. *guşak+lyk* [ğuşoqluq] ‘bel, belin ince olan kısmı, belin kuşak bağlanan kısmı’ kelimesinde vücudun bir bölümünü anlatan isim yapmıştır. Aynı zamanda *guşaklyk* kelimesi coğrafik bir terimdir.
16. Anlamları birbirine yakın iki isim yan yana kullanılırken bu ekten yararlanır: *dym-dyrşlyk* ‘sesizlik’, *sag(lyk)-amanlyk* ‘sağlık, esenlik’ vb.
17. İsim fiil eklerinden yapılmış kelimelerin üzerine gelerek soyut isimler türetir: *gyzma+lyk et-* ‘sinirli, öfkeli davranmak’, *oymak+lyk suw* ‘oyulmuş su’, vb.

Don Kihot *gyzmalyk* etdi. (DE: 169)

[don kihot gîðmalığ etdi]

‘Don Kihot öfkeli davrandı’.

Türkmencede Arapça kökenli kelimelerin sonuna gelen *-iýet* ve nispet ekinin karşılığında *+lyk/+lik* kullanılmıştır: *dünyälik* ‘dünyevi’, *ebedilik* ‘ebediyet’ vb. Aynı şekilde Rusça kelime sonuna gelen *-stav* ekinin karşılığında da kullanılmaktadır:

ministirlik (ministerstva) ‘bakanlık’, *prezidentlik* (prezidentstva) ‘cumhurbaşkanlığı’ vb.

Ek, +sIz ve +II eklerinden sonrada sık kullanılır: *ahlak+ly+lyk* ‘ahlaklılık’, *bag+ly+lyk* ‘bağlılık’, *edep+siz+lik* ‘edepsizlik’, *ynjalyk+syz+lyk* ‘huzursuzluk’ vb.

Erdem, “-IXk eki zaman zaman fiilimsi eklerinden sonra gelerek yeni türetimler yapar. Fiilimsiler çekim eki kabul edildiğinde bu tür türetimler Türkçenin yapım eki çekim eki sıralanışına aykırı davranırlar: *görmüşlük, oturmuşluk, çokbilmişlik, yaşanmışlık* vb” demektedir (2014, s. 145). Türkmencede de +lyk/+lik ekinin bu tür kullanımı bulunmaktadır: *bolmazlyk* ‘olmazlık’, *durmazlyk* ‘durmazlık’, *etmezlik* ‘yapmazlık’, *gorkmazlyk* ‘korkmazlık’, *köpbilmişlik* ‘çokbilmişlik’ vb.

Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde ekin getirildiği şu kelimeler görülmüştür: *açlyk, adamlyk, agaçlyk, agalyk, agyrylyk, agraslyk, agşamlyk, agzalalyk, ahlaklylyk, altylyk, anyklyk, aňsatlyk, aralyk, arassalyk, argynlyk, asyrylyk, asyllyk, asylzadalyk, asudalyk, aşyklyk, atalyk, aýlyk, aýralyk, aýratynlyk, azatlyk, azlyk, ätiýaçlyk, bagbanlyk, baglylyk, baglyk, bagtyýarlyk, bahyllyk, bakylyk, balykly, başagaýlyk, başlyk, batgalyk, batyrylyk, baýlyk, baýyrylyk, berkararlyk, betbagtlyk, biperwaýlyk, bolgusyzlyk, çagalyk, çalasylyk, çaltlyk, çaprazlyk, çykaryjylyk, çopanlyk, daglyk, danalyk, daraklyk, daşlyk, dermanlyk, dymmalyk, dym-dyrslyk, dymyşlyk, dynçlyk, dilewarlyk, doňaklyk, durgunlyk, duýgudaşlyk, gamyşlyk, garyplyk, garyndaşlyk, garrylyk, garşylyk, gazallyk, geňtaňlyk, gykylyk, gymmatlyk, gyzgynlyk, gyzlyk, gyzza-gyzzalyk, goňşulyk, gorkaklyk, gowulyk, günortanlyk, halallyk, halypalyk, harabalyk, harplyk, hassalyk, haýynlyk, heýkeltaraşlyk, hyzmatdaşlyk, hyýallyk, hojalyk, hoşallyk, hoşamaýlyk, hoşboýlyk, howaýylyk, hökümdarlyk, ymamlyk, ynamsyzlyk, ynsanlyk, jomartlyk, juwanlyk, kaşaňlyk, kayyllyk, kynlyk, kyýamatlyk, kuwwatlyk, laýyklyk, masgarabazlyk, meşhurlyk, mylaktalyk, mylaýymlyk, mysapyrlyk, mikroskoplyk, minnetdarlyk, minutlyk, minnetdarlyk, miraplyk, müňýyllyk, namartlyk, närazylyk, nogsanlyk, nusgalyk, ogranlyk, ogullyk, ojarlyk, oňatlyk, orunlyk, owadanlyk, özboluşlylyk, pagtalyk, paýhaslylyk, pälwanlyk, pynhanlyk, pursatlyk, puşmanlyk, rahatlyk, raýatlyk, rehimdarlyk, romanlyk, rowaçlyk, ruhanylyk, ruswalyk, sabyrlyk, sabyrsyzlyk, saglyk-amanlyk, sagatlyk, sagdynlyk, sahatlyk, sahylyk, sahypalyk, salymlyk, salyhatlyk, salkynlyk, samanlyk, samsykylyk, sazandarlyk, serasaplylyk, sykylyk, soltanlyk, sowgatlyk, suwuklyk, şadyýanlyk, şalyk, şamlyk, şaýatlyk, şatlyk,*

şazadalyk, şowlulyk, şowsuzlyk, tabynlyk, talyplyk, tamgalyk, tanyşlyk, taýynlyk, taýýarlyk, tebigylyk, tokaýlyk, tussaglyk, ugurdaşlyk, ululyk, ulumsylyk, ussatlyk, usullyk, uzaklyk, uzynlyk, wagtlyk, wepalylyk, ýadawlyk, ýaglyk, ýagsylyk, ýagtylyk, ýakynlyk, ýalňyzlyk, ýaltalyk, ýamanlyk, ýanlyk, ýaranjaňlyk, ýaşlyk, ýyllyk, ýylylyk, ýoldaşlyk, ýumşaklyk, ýuwaşlyk, zalymlyk, zerurlyk; boşluk, buzluk, çuňluk, dokluk, dostluk, dulluk, garagolluk, gowluk, gulluk, guşluk, horluk, okluk, onluk, otluk, oyluk, putluk, şumluk, suwluk, şorluk, tutluk, uçluk, ýokluk, zorluk; agzybirlik, ärlük, başlık, bedrelük, beglik, belentlik, beýiklik, bilelik, binagärlik, birlik, bizlik, böwşeňlik, çemenlik, çiglik, dikýeňselik, dirilik, döredijilik, dünýälik, ebedilik, edeplilik, edepsizlik, edermenlik, ellik, emirlik, erbetlik, erjellik, ertirlik, esenlik, gelinlik, geňeşlik, giçlik, giňişlik, giňlik, gözellik, göwünlik, göwrelilik, gündelik, gündüzlük, gürrüňdeşlik, häkimlik, heleýlik, hemişelik, hepdelik, hezillik, hilegärlik, höwesjeňlik, ynsanperwerlik, içlik, ikiçäklik, ikilik, incelik, işdämenlik, jeňňellik, jögülik, kämillik, keşirlik, kemlik, kerlik, kepillik, köpüklük, köýneklük, küýzegärlik, mähremlük, mekirlük, melhemlik, mertlik, menlik, meňkilük, meňzeşlik, meslik, millilik, ministrlik, müdimilik, näbilelik, nebisjeňlik, ökdelik, ömürlük, päklük, penakärlik, perzentlik, peslik, pirlik, rehimlik, ruhabelentlik, säwlik, serkerdelük, söhbetdeşlik, suratkeşlik, sürüjilik, sütemlik, süýjülik, şagirtlik, şirinlik, tämizlik, täsinlik, tazelük, tümenlik, türkmenlik, ümsümlük, üstünlük, üýtgeşiklik, üzümlik, welilik, wäşilik, ýadygärlik, ýekelik, ýeňillik, ýesirlik, yeterlik, ýetginjeklik, yiğitlik, ýüzleklik; çöllük, dörtlük, düzlük, güllük, günlük, gürlük, güýzlük, küllük, müňlük, öňlük, sözlük, üçlük, tümlük, yüplük, yüzlük.

2.1.60. +*maç*

Eker, ekin kullanım alanının sınırlı olduğunu ve yalnız *dilmaç* kelimesinde bulunduğunu belirtir. Ekin meslek ve uğraş adı yaptığını belirtir (2006, s. 353). Türkmencede de aynı anlamda *dil+maç* [dilma:ç] ‘tercüman’ kelimesi mevcuttur. Ancak burada ekin ünlüsü uzun telaffuz edilmektedir +*maç* [ma:ç]. Türkmencede *dilmaç* kelimesinden başka *artyk+maç* [artıkmaç] ‘çok fazla’ ve *gart*¹⁰+*maç* [ğartmaç] ‘çok/aşırı yaşlı’ kelimelerinde de rastlanmaktadır. Fakat bu iki kelimedede ekin ünlüsü

¹⁰ *Gartmaç* - ‘gart’, Eski Türkmencede ‘garry, gartaň, gartaşan’ yani aşırı yaşlı, çok yaşlı demek. bk. TDDS, s.441.

uzun telaffuz edilmemektedir *+maç* [mač]. Bu iki kelimedede ek fazlalık, aşırılık ifadesi katmaktadır. Çalışmada faydalanılan Türkmence kaynaklarda eke yer verilmemiştir.

Tarama sonucu: *dilmaç*, *artykmaç* ve *gartmaç* kelimeler bulundu.

Bilal hoja *dilmaçlyk* etdi. (S: 148)

[bilal xojo dilma:çliq etti]

‘Bilal hoca tercümanlık yaptı’.

– Nowruz! – diyip, ol ýogyn *gartmaç* sesi bilen gygyrды. (Gör.: 60)

[nowruδ-diyip, ol yoğın gartmač sesi wilen gığirdi]

‘Novruz!- diye, o kalın ve çok yaşlı sesiyle bağırdı’.

2.1.61. *+mal/+mel*

İşlek olmayan bir ektir. İsimlerden sıfat yapar. Tarama sonucu *+mal* [mal]/*+mel* [mel] ekiyle türemiş sadece iki kelime bulunmuştur. Bunlar: *tany+mal* [tanımal] ‘tanınmış, meşhur’, *göni+mel* >*gönümel* [gönümöl] ‘açıkça, direk, gerçekçi, açık sözlü insan için kullanılan karakter özelliği’.

Töweregini bolsa köşgün atly-abraýly, *tanymal* adamlary, çagyrylan myhmanlar gurşap alýarlar. (KS: 8)

[töwörögünü bolθo köşgün a:tli-a:wrayli, tanımal a:damlari, ça:gırlan mi:xma:nlar gurşap alya:lar]

‘Çevreyi ise köşkün ünlü saygılı, tanınmış insanları, davet edilen misafirler sarmıştı’.

Şonuň üçinem oğlan bu döw bilen *gönümel* güýç synanyşmaýar. (THE: 69)

[şonuň üçünöm oğlon by döw wilen gönümöl güýç θinanişmaya:r]

‘Bundan dolayı oğlan dev ile direk gücünü sınıyor’.

2.1.62. *+man/+men*

Zülfikar, *-man* (*-men*) ekinin isim ve sıfatlardan isim yaptığını belirtir: *kocaman*, *Kölemen*, *Türkmen*, *küçümen*, *katman* vb. (2011, s. 123). Türkmencede bu ek işlek değildir.

+man [man]/*+men* [men]’in tespit edilen işlevleri şu şekildedir:

1. İnsan veya canlılarda bulunan bir şeyin fazlalığını, aşırılığını anlatmak için kullanılır: *ayak+man* [ayaqman] ‘uzun, iri ayakları olan’, *dodak+man* [dodoqmon] ‘iri, kalın dudaklı’, *gabak+man* [ğa:waqman] ‘gözkapakları büyük olan’, *guyruk+man* [guyruqmon] ‘büyük kuyruğu olan’, *kirpik+men* [kirpikmen] ‘uzun kirpikli’, *señrik+men* [señrikmen] (*señrik* ‘burnun başlangıç yeri’) ‘iri burunlu’ vb.
2. Herhangi bir şeye olan düşkünlüğü ifade etmek için kullanılır: *işdä+men* [ışdæ:men] ‘iştahlı, yemeye düşkün’ vb.
3. Kalıcı isimler yapar: *çäk+men* [çæ:kmen] ‘deve ipinden örülerek hazırlanan bir tür giyisi’ vb.

Tarama sonucu ekle türemiş sadece *işdämen* kelimesine rastlanıldı.

2.1.63. +*manda*/+*mende*

+*manda* [manna]/+*mende* [menne] işlek olmayan ektir. Tarama sonucu gazetelerde ekle ilgili türemiş kelimeye rastlanılmadı, dergilerde ve eserlerde *ykmanda*¹¹ ve *şermende* kelimeleri geçmektedir. *yk* [i:q] sözcüğü ‘rüzgârın yönü ve evin, duvarın rüzgâr değmeyen tarafı’ anlamına gelmektedir. *yk-* [i:qmaq] fiili ise ‘bir şeyin etrafında dönmek, uçmak, yürümek ve boş yere gezmek’ anlamını taşımaktadır. *yk+manda* [i:qmanna] kelimesi ise ‘serseri, boş boş gezen kimse’ demektir. Türkencede *şer* sözcüğü ‘kavga, dava ve savaş’ anlamlarında kullanılmaktadır. *şer+mende* [şermenne] ‘şer arayan, kavgacı’ anlamlarına gelmektedir.

İki örneğe de bakıldığında ekin bir şeyi huy edinmiş, davranış haline getiren insanları ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.

... ýañky torbaly *ykmandaň* şonam bilmeýändigi barada garjaşyk pikir edip, uka çümdi. (Gb.: 31)

[yañki torwalı i:qmannaŋ şonam bimeyænniği ba:rada ğa:rjaşıq pikir edip, u:qa çümdü] ‘...biraz önceki torbalı serserini de tanımadığı hakkında karışık düşüncelerle, uykuya daldı’

Şermende – ahyry galar armanda. (THN: 500)

¹¹ *ykmanda* kelimesi Baskakov 1970, s. 130; TDG 1999, s. 32; Esenmedowa 2010, s.80’de fiilden sıfat yapan –*manda* ekinde ele alınmıştır.

[şermenne – a:xiri: ga:lar armanna]
‘Kavgacı – sonunda pişman olur’

2.1.64. +mçyk/+mçik

İsimlerden sıfat yapar. İşlek olmayan bir ektir. Tarama sonucu +mçyk [mçiq] /+mçik [mçik] ekiyle türemiş ýary¹²+mçyk [ya:rımçiq] ‘yarım olan, dolu olmayan’ ve iri+mçik [i:rımçik] ‘biraz iri, ufak olmayan’ kelimelerine rastlandı.

Bu günleriň sahypalarynda harplar irimçikdi. (ÜNB: 8)

[bu günlörünj θaxi:palarinna xarplar i:rımçikdi]

‘Bu günlerin sayfalarında harfler iriceydi’.

2.1.65. +myk/+mik

+myk [miq]/+mik [mik] eki isimden isim yapar. İşlek olmayan bir ektir. Ekin kullanım alanları şu şekildedir:

1. Bitki ismi türetir: gara+myk [ğaramiq] ‘siyah küçük meyveleri olan ağaçta yetişen meyvenin adı’, güýz+e+mik [gü:ðömük] ‘üzüm, kavun gibi meyvelerin son bahardaki geç oluşan hasadına verilen ad’, ýas+myk [yaθmiq] ‘1.mısırın bir çeşidi, 2.ekinlere zarar veren bir böcek’, ýel+mik [yelmik] ‘yere yayılarak yetişen ve yenilebilen bir çeşit ot’ vb.
2. Sıfatlara eklenerek ‘parça, küçük miktar’ kavramı katar: inçe+mik [inçemik] ‘çok ince, zayıf’ vb.

Tarama sonucu: inçemik, ýelmik kelimelerine rastlandı.

2.1.66. +msy

İsimden sıfat yapan +msy [mθi] ekiyle türmiş sadece uly+msy > ulumθy [ulumθu] ‘kibirli, kendini beğenmiş’ kelimesi görülmüştür. Taranan kaynaklarda eke yer verilmemiştir.

¹² Türkmencede ýary kelimesiyle aynı anlamda olan ýarym, ýarty, ýarpy kelimeleri bulunmaktadır. Bu isimler ýar- fiilinden türemiştir.

... ol ellerini *ulumsylyk* bilen sazanda uzatdy. (Şükür bagşy, s.44)

[... ol ellerini ulumθuluq wilen θa:ðanna: uðotdu]

‘... o ellerini kibirle çalgıcıya uzattı’.

2.1.67. +ñ

+ñ [ɲ] ekiyle türemiş sadece *gyýa+ñ* [gÿyaɲ] ‘eğri, yamuk, kıyısı eşit olmayan (*gyýa* ‘kıya, kenar, yamuk)’ kelimesi Türkmençe sözlüklerde görülmüştür.

2.1.68. +ñyr/+ñir

İsimden sıfat yapar. Türkmençe gramer çalışmalarında ekin +ñur alomorfu da gösterilmiştir ve tek örnek *çuññur* kelimesi verilmiştir (bk. TDG, 1999, s. 84; Esenmedowa, 2010, s. 136).

Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde +ñyr [ɲÿr]/+ñir [ɲir] ile türemiş *çuññur*, *äheññir* kelimeleri bulunmuştur. *äheñ+ñir* [æ:heɲɲir] (*äheñ* ‘ahenk, konuşma, konuşma tonu’) ‘konuşan, ses yapan’. *çuññur* kelimesinde ekin +ñur değil de +ñyr biçimde olduğu görülmektedir: *çuñ+ñyr* > *çuññur* [çuɲɲur] ‘oldukça derin’, *çuñ* ‘derin’ tek heceli ve yuvarlak ünlülü olması sonucunda ekin ünlüsü ikinci hecede yuvarlaklaşmıştır.

Dürli yslara gatyşan bahar howasyny *çuññurdan-çuññur* ýuwutdygyňça ýuwdasyň gelyär. (Y: 4)

[dürlü iθlara ğatişan baxar xowa:θini çuɲɲurdan- çuɲɲur yuwutduğıňça yuwdoθuɲ gelyæ:r]

‘Çeşitli kokularla karışmış bahar havasını derin derin içine çektikçe çekmek istiyorsun’.

2.1.69. +ra/+re

Türkiye Türkçesinde yer ve zaman bildiren bazı zarflara gelen, Eski Türkçedeki – *GArU*, yön gösterme ekinin kalıplaşarak birkaç kelimedede yaşayan yapım ekidir: *içre*, *sonra*, *üzre/üzere*, *taşra* (bk. Eker, 2006, s.353; Erdem, 2011, s. 77; Banguoğlu, 2015, s.197).

+ra [ra]/+re [re] Türkmencede de bazı zaman zarflarında görülür. Ek, kelime köküyle kalıplaşmıştır. Tarama sonucu ekin getirildiği *iç+re* [içre] ‘içre’, *soň+ra* [θoŋro] ‘sonra’, *üz+re* [üðrö] kelimeleri görüldü.

Soňra ol Adam atany ýaratmaga başlapdyr. (ZK: 10)

[θoŋro ol a:dam ata:nï yaratmağa başla:pdır]

‘Sonra o Adem atayı yaratmaya başlamış’.

2.1.70. +rak/+rāk

Eski Türkçeden beri kullanılan ve Türk dillerinde yaygın olan eklerden biridir. Azerbeycan Türkçesinde: *yaxşırag* ‘daha iyi’, Gaguzcada: *birazarak* ‘daha az’ , Özbekçede: *yāmānrāq* ‘daha kötü’, Uygurcada: *köprek* ‘daha çok’, Tatarcada: *zurak* ‘daha büyük’, Kazakçada: *ağıraq* ‘daha ak’ vb. görülmektedir (bk. ÇTYD 2014, I- s.119, s. 248; II- s. 58, s. 127; III- s. 55, s. 123).

Serebrennikov ve Gadijeva, ekin nadir de olsa +rak/+rāk biçiminin olduğunu belirtmiştir. Alt. *ağarıq* ‘beyazca’ vb. (2018, s.111). Banguoğlu, ekin Eski Türkçede berkitme sıfatı yaptığını (*yeğrek* = pekiyi begrek), Eski Osmanlıcada sıfatları meydana getirdiğini (*yeğrek*, *tézrek* vb.), dilimizde bu karşılaştırma anlamını yitirdiğini, yalnız başlıca renk ve tat sıfatlarında küçültme eki gibi kaldığını anlatmıştır. *akrak*, *gökrek*, *ekşirek* vb. (2015, s.198).

Türkoloji çalışmalarında bu ek üzerine yapılmış birçok araştırma yazıları mevcuttur. Taganova 2019’daki bildirisinde J. Eckman, A.M. Şerbak, A. N. Kananov, Y. D. Polivanov, N.K. Dimtriv, N. A. Baskakov, S. N. İvanov vd. birçok yazarların ekle ilgili görüşleri hakkında bahsetmiştir. Türkmencede +rak/+rāk’in sıfatlara, zarflara, zarf fiillere ve isimleri eklendiğini gösteren örnekler vermiştir. TDG’da ekin sıfat, zarf ve zarf fiillerle kullanıldığı, eklendiği kelimeye küçültme veya üstünlük dercesini kattığından söz edilmiştir (1999, s.106).

Bu ek, Türkmencenin işlek eklerinden biridir. +rak [ra:q]+rāk [ræ:k] ekinin ünlüsü uzundur. Eklendiği kelimenin sonunda bulunan ötümsüz /ç, k, p, t/ ünsüzleri ötümlü /c, g, b, d/ ünsüzlerine dönüştürür. Eklendiği bazı kelimelerde ünlü türemesine neden olur: *azrak~azyrak*, *daş~daşrak* vb. (Ayrıntılı bilgi için bk. Töre, 2017, s. 48-49). Eklendiği

kelimeye benzerlik, yakınlık ve karşılaştırma açısından derecelendirme yapar. Türkiye Türkçesindeki ‘daha, az daha, gibi, biraz, -a doğru’ya karşılık gelmektedir. Bu yüzden ek kelime türetmeye elverişli değildir.

Ekin işlevleri şu şekildedir:

1. Renk isimlerine gelerek nitelikçe az olduğunu belirten sıfatlar yapar: *ak+rak* > *agrak* [a:ğraq] ‘beyaza yakın, daha az beyaz’, *gök+räk* > *gögräk* [gögræ:k] ‘maviye benzeyen, az mavi’, *goñur+rak* [goñurra:q] ‘konura yakın’ vb.
2. Biçim, konum, miktar bildiren sıfatlar yapar: *gorkak+rak* [gorqoqra:q] ‘biraz korkak’, *kiçi+räk* [kiçiræ:k] ‘daha küçük’, *köp+räk* ~ *köpüräk* [köpræ:k] ‘daha çok’, *öñ+räk* [öñræ:k] ‘daha önce’ vb.
3. Zaman zarflarına eklenir: *ağşam+rak* [ağşamra:q] ‘akşama doğru’ *giç+räk* [gi:yçræ:k] ‘geceye yakın’, *ir+räk* [i:rræ:k] ‘daha erken’ vb.
4. Ekin en önemli özelliklerinden biride *-yp/-ip* ve *-a/-e* zarf fiil eklerinden sonra da kullanılmasıdır: *aş-a+rak* [a:şara:q] ‘aşmış olarak gelmek’, *ber-ip+räk* > *beribräk* [beriwræ:k] ‘vermiş olarak’, *çek+e+räk* [çekeræk] ‘çekmiş olarak’, *gel-e+räk* [geleræ:k] ‘gelmiş olarak’, *seret-ip+räk* > *seredibräk* [θerediwræ:k] ‘sertmiş olarak’ vb.

Ek, bazı isimden isim yapım eklerinden sonra da geldiği görülmektedir: *akyl+ly+rak* ‘daha akyllly’, *edep+siz+räk* ‘biraz edepsiz’, *gybat+keş+räk* ‘çok dedikodu yapan, daha çok dedikoducu’, *sary+mtyl+rak* ‘az sarı, hafif sarı renginde’ vb.

Taranan metinlerde *+rak/+räk* ile türemiş şu kelimelere rastlandı: *abadrak, abraýlyrak, açygrak, agyrrak, agrak, agsagrak, ahmalrak, ajyrak, artygrak, artykmajrak, amatlyrak, aňyrrak, assarak, aşagrak, aşarak, atlyrak, azmlyrak, azrak, basymrak/bahymrak, bayrak, bogdagrak, bokurrak, boşrak, boýlurak, boýunlyrak, bozgagrak, çakganrak, çalarak, çolarak, çukurrak, daşgynrak, daşrak, daşkyrak, dilewarrak, dolurak, dowamlyrak, galyñrak, galjañrak, galtañrak, gapdalrak, gatyarak, gaýrarak, gylgysyzrak, gyltyzrak, gysgarak, gysyrak, gyşygrak, golaýrak, gorkagrak, goýurak, gowurak/gowrak, guşlurak, haparak, hyltylyrak-keselliräk, hortañrak, hoşmaýrak, kynrak, ownugrak, pullurak, salkynrak, satanlagrak, sypaýyrak, soñrak, soñurrak, suwjugrak, şullyrak, ulurak, utanjañrak, uzynrak, ýakynrak, ýanrak, ýañrak, ýasyrak, ýasrak, ýaşulurak, ýylmanagrak, ýokarrak, ýukarak, ýumşagrak, ýuwaşrak,*

wagtyrak, zarplyrak; bäräk, belendräk, berkiräk/berkräk, beterräk, beýleräk, beýigräk, bilenräk, bileräk, birhiliräk, biýedebräk, çeperräk, çeyeräk, çeträk, çümrreräk, degerliräk, deliräk, deňeçerräk, deňräk, düzüwlräk, ejzräk, emelliräk, ertirräk, esliräk, etlegräk, giňräk, gizlinräk, gijräk, gögräk, göwşülräk, güýçlüräk, hileräk, içginräk, ilerräk, inçeräk, irräk, kelteräk, keseräk, kesirräk, kiçeňräk, kiçiräk, könelişenräk, köneräk, köpräk, läligräk, meňzeşräk, näçeräk, nähiliräk, näzigräk, nebisjeňräk, ösgünräk, öňräk, öteräk, pesräk, peseňräk, rehimpliräk, salpyrak, selkiräk, seredibräk, seýregräk, süýrüräk, şeyleräk, tapawutlyrak, tersräk, tizräk, ýekeräk, ýeňseräk, ýeňilräk, ýerräk, ýürekliräk, ýüzleýräk.

2.1.71. +sa/+se

+sa [θa]/+se [θe] eki Türkmencede işlek olmayan eklerdendir. Eğer kelimedede yuvarlak ünlü bulunuyorsa, ekin konuşmada [θo] ve [θö] alomorfları da telaffuz edilir. Bu ekle ilgili HZTD (1960), Clark (1998) ve Yıldırım (2017) çalışmalarında yer vermemiştir. Diğer çalışmalarda ise Baskakow, *garynsa, bilekse, ýüwse* (1970, s. 124); TDG’da, *garynsa, bilekse, ýelinse* (1999, s.26); Kara, *alkymysa, damaksa* (2001, s. 27), Hanser, *bilekse, ýüwse* (2003, s. 151); Esenmedowa, *garynsa, bilekse, ýürekse, ýelinse* (2010, s. 78); Söyegov-Arnazarov, *boýunsa, garynsa, bilekse, ýelinse* (2017, s.36) örnekelerini göstermiştir.

Ek, bazı organ isimlerine eklenerek alet, eşya isimleri türetmektedir. Bu kelimeler sınırlı sayıdadır: *alkym+sa* [alqimθa] ‘yular, hayvanlarının çene altından bağlanan ip’, *boýun+sa* [boyunθo] ‘at, deve gibi hayvanları sinek ve böceklerden korumak için yapılan boyun örtüsü (diğer ismi: *boýuntyryk*)’, *burun+sa* [burunθo] ‘devenin burnu üzerinde duran ve başına bağlanan bir parça, alet isimi’, *damak+sa* [damaqθa] ‘boyuna takılan bir tür süs eşya’, *garyn+sa* [ğarinθa] ‘hayvanların karnı altına takılan bez parça’, *bilek+se* [bilekθe] ‘hayvan bağlanan ipin ucundaki halka’, *ýelin+se* [yelinθe] ‘sağılan hayvanların emilmemesi için yeline giydirilen torba’, *ýüw+se* [yüwθö] ‘dikiş sırasında parmağa takılan alet, yüksük’ vb. Ancak *ýürek+se* > [yürökθö] ‘atıştırma, az olan yiyecek’ bu örnekte *ýürek* ‘yürek, kalp’ organ adı olmasına rağmen +se eklenince alet ismi yapmamaktadır.

Tarama sonucu gazetelerde ve dergilerde sadece *yürekse* kelimesine rastlandı. Edebi eserlerde ise *yürekse* ve *yüwse* kelimesi görüldü.

Arassa howada zähmet çekip ýören dayhana günortana çenli bir döwüm bugday çöregi *yürekse* bolýar. (N: 2)

[araθθa xowa:da δæhmet çekip yörön dayxa:na günorta:na çenni bir döwüm buğday çörögi yüröksö bolya:r]

‘Temiz havada iş yapmakta olan çiftçiye öğleye kadar bir parça buğday ekmeği atıştırmalık oluyor’

Bu wagt üçünji bir yaş gelin işinden başyny galdyryp, *yüwseli* barmagy bilen yaşmagyny tutup, aşagrak çekdi-de, usullyk bilen: ... (Y: 257).

[bu wagt üçünjü bir ya:ş gelin i:şinnen başını gällirip, yüwsölü barmağı wile yaşmağını tutup, aşagra:q çekdi-de, uθulluq wilen: ...]

‘O vakit üçüncü bir genç gelin (el) işinden başını kaldırıp, yüksüklü parmağı ile yaşmağını tutarak, alta indirdi ve usluca: ...’

2.1.72. +*salt*

+*salt* [θalt] işlekliliğini kaybetmiş bir ektir. Türkiye Türkçesindeki isimden sıfat yapan +*sal*/*+sel* ekini karşılamaktadır. Türkmencede tek örneği *gum+salt* [ğumsalt] ‘kumlu, kumsal, kum karışık’. Taranan metinlerde kelimeye rastlanmamıştır.

2.1.73. +*sak*

+*sak* [θaq] alet ismi yapan işlekliliğini kaybetmiş eklerden biridir. Tarama sonucu ekle türemiş sadece *suw+sak* > *susak* [θusoq] ‘sulu yiyecekleri, yemekleri koymak için kullanılan büyük ahşap kaşık’ kelimesi bulundu.

Susak sapy elinde, ilde ýok söz dilinde. (THN:490)

[θuθoq θapı elinne, ilde yo:q θöδ dilinne]

‘Kaşığın kulpu elinde, insanlarda olmayan söz dilinde’.

2.1.74. +*sy*/*+si*

+sI/+sU (< +sI-g): Eski Türkçedeki addan fiil türeten +sI- ekiyle fiilden ad türeten –g ekini kaynaşmasından oluşan +sIg birleşik ekinin tarihi gelişme sürecinden geçmiş kalıntı durumunda bir ektir (Korkmaz, 2009, s. 62). Banguoğlu, ekin Türkiye Türkçesindeki kullanımını için “-sı eki dilimizde az işlek olmuş, fakat canlılığını koruyarak benzerlik sıfatları yapmıştır. Renk ve tat sıfatları alanında yerini kendi birleşigi ve genç rakibi olan –imsi ekine bırakmış gibidir. Başka sıfatlara gelemesi de oldukça seyrek: *kızılsı, kumralsı* vb.” demektedir (2015, s.199).

+sy [θi]/+si [θi] isimlere gelerek sıfatlar türetir. İşlek olmayan eklerden biridir. Türkmencede ekle türemiş isimler kalıcı isim haline gelmiştir. Telaffuzda ise ekin [θu] ve [θü] alomorfları duyulur. Ekin getirildiği isimlere benzerlik, yakınlık ifade eden anlamlar katar:

1. Kişinin herhangi bir özelliğini, karakterini belirten sıfatlar türetir: *gopbam+sy* [gopba:mθi] ‘kibirli, kendini beğenmiş’, *gödek+si* [gödökθü] ‘kaba, görgüsüz’, *yigit+si* [yigitθi] ‘yiğit gibi, erdem’ vb.
2. Renk adlarına gelerek sıfat türetir: *goñur+sy* [goñurθi] ‘konurumsu, esmer olan’ vb.
3. Herhangi bir şeye olan benzerliği ifade eden kelimeler türetir: *gatañ+sy* [gatañθi] (*gaty* ‘katı’) ‘sert, biraz katılaşmış’, *gytyk+sy* [gitiqθi] ‘biraz kısa’, *köreg+si* [kö:rögθü] ‘az yanan, zayıf ışıpta olan’, *ölüg+si* [ölügθü] ‘1.renk veya ışığın az olması, solgun; 2.az gören gözler için kullanılır’ vb.
4. Soru zarfları türetir: *allaniçik+si* >*allaniçigsi* [allaniçigθi] ‘şaşırmak, korkmak’, *neneñ+si* [neneñθi] ‘nasıl, ne çeşit’, *niçik+si* [niçikθi] ‘nasıl, ne tür’ vb. Bu tür kelimelerde ek kalıplaşmıştır.

Taranan metinlerde ekin getirildiği şu kelimelere rastlandı: *burugsy, dogrusy, gatañsy, gopbamsy, gyrymsy, guraksy; allaniçigsi, geñsi, gödeksi, merdemsı, neneñsi, niçiksi, öçügsi, ölügsi.*

2.1.75. +syl

+syl [θil] işlek olmayan bir ektir. İsimden sıfat yapar. Ek, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Türkmencede de *yöksul* ‘yoksul’ kelimesinde bulunmaktadır (Türkiye Türkçesindeki +sIl eki için bk. Ergin, 2009, s. 178; Eker, 2006, s. 354; Zülfikar, 2011,

s. 141). *yok* kelimesinin tek heceli ve yuvarlak ünlülü olması sonucu eklenmede ekin ünlüsü yuvarlaklaşır: *yok+syl* > *yoksul* [yoqθul] ‘yoksul, varlıksız, fakir’. Biray, Türkmencedeki *babasyl* (basur) ve *agsyl* (bir çeşit hayvan hastalığı) kelimelerindeki *+syl* ekinin aynı ek olduğu görüşündedir (1999, s. 75).

2.1.76. *+syz/+siz*

+syz [θiδ]/*+siz* [θiδ] isimlere gelerek olumsuz sıfatlar yapar. Hem Türkmencede hem de Türkiye Türkçesinde eskiden beri işlek olan eklerden biridir. *+ly/+li* ekinin karşılığı olarak eklendiği isimlere yokluk, olumsuzluk anlamları katar. Ekin yuvarlak alomorfları konusunda kaynaklarda farklılıklar söz konusudur. Bazı kaynaklarda ekin yuvarlak ünlülü alomorfları verilmiştir, bazılarında gösterilmemiştir. Burada bilinmesi gereken önemli ayrıntı *+syz/+siz* eki Türkmenenin yazım kuralı gereği tek heceli yuvarlak ünlülü kelimelere eklendiğinde düzlük-yuvarlak uyumuna girer: *dost+syz* > *dostsuz* [doθθuδ] ‘dostsuz, arkadaşsız’, *on+syz* > *onsuz* [onθuδ] ‘onsuz’, *pul+syz* > *pulsuz* [pulθuδ] ‘parasız’, *güýç+siz* > *güýçsüz* [güýçθüδ] ‘gücsüz’, *gül+siz* > *gülsüz* [gülθüδ] ‘çiçeksiz’ vb. Yani /y/ ve /i/ ünlüleri ilk hecedeki ünlünün etkisiyle yuvarlaklaşır. Ancak ekin Türkmenenin standart konuşmasında [θuδ] ve [θüδ] alomorflarını kelimenin sonraki hecelerinde de duymak mümkündür.

HZTD’de ekin isimlere gelerek olması gerekenin bünyesinde olmadığını veya olması gerekliliğinden az olduğunu ifade ettiğini vurgular (1960, s. 264).

Türkçenin çok işlek eklerinden *-IX* ve *-sXz* ekleri neredeyse bütün isimlere getirilebilir ve bundan dolayı çekim eklerine yaklaşır. Fakat bu eklerin olumsuz anlam içeren bazı kelimelere getirilmedikleri görülür: *dertli/dersiz*; **üzgünlü/*üzgünsüz* gibi (Erdem, 2016, s. 175). Türkmencede de olumsuzluk ifade eden: *aladaly/ aladasyz* ‘dertli/dertsiz’, *dertli/dersiz*, *gamly/gamsyz* ‘gamlı/gamsız’, *gaygyly/gaygysyz* ‘endişeli/endişesiz’ biçimleri bulunurken: *gynançly/*gynançsyz* ‘üzücü’, *gussaly/*gussasyz* ‘üzgün’, *ahmyrly/*ahmyrsyz* (ah çeken, içinde kalmış), **ökünçli/*ökünçsiz* ‘pişman’ vb. örneklerde görüldüğü üzere *+syz/+siz* eki getirilmemektedir.

+syz/+siz Türkmencede, Arapça ve Farsçada bulunan olumsuzluk ifade eden *bet+*, *bi+*, *nä+* gibi ön eklerin karşılığı olarak kullanılmıştır: *betgelişik = gelişiksiz* ‘yakışksız, onaysız’, *bitertiplik = tertipsizlik* ‘tertipsizlik’, *näsaglyk = saglyksyz* ‘sağlıksız’ vb.

Ekin Türkmencedeki işlevleri şu şekildedir:

1. Herhangi bir özelliğin eksikliğini, yetersizliğini bildiren sıfatlar türetir: *ahlak+syz* [axlaqθið] ‘ahlaksız’, *bagt+syz* [bağtθið] ‘mutsuz’, *duz+syz* > *duzsuz* [duðθuð] ‘tuzsuz’, *göwün+siz* [göwünθüð] ‘gönlü olmayan’, *mähir+siz* [mæ:hirθið] ‘merhametsiz’ vb.
2. Yokluk ve yoksunluk anlamları bildiren sıfatlar türetir: *ata+syz* [ataθið] ‘dedesi/babası olmayan, öksüz’, *dil+siz* [dilθið] ‘dilsiz, sağır’, *çaga+syz* [ça:ğaθið] ‘çocuksuz, çocuğu olmayan’, *ses+siz* [θeθθið] ‘sesiz’ vb.
3. Ölçü, sayı, miktar bildiren isimlere gelerek fazlalık, çokluk bildiren sıfatlar türetir: *çäk+siz* [çæ:kθið] ‘sınırsız’, *hasap+syz* [xaθapθið] ‘sayısız, sınırsız’, *san+syz* [θa:nθið] ‘sayısız, çok fazla’, *tükenik+siz* [tükönükθüð] ‘sayısız, oldukça çok’ vb.
4. +syz/+siz olumsuzluk bildiren isimlere eklendiğinde olumlu anlama dönüştürür: *alada+syz* [aladaθið] ‘dertsiz’, *azap+syz* [aðapθið] ‘zorluksuz, güç olmayan’ *yalñyş+syz* [yalñışθið] ‘yanlıışsız, kusursuz’, *zyýan+syz* [ðiya:nθið] ‘zararsız’ vb.
5. İsimlere süreklilik anlamlarını katar: *ölüm+siz* [ölümθüð] ‘ölümsüz’, *soñ+syz* > *soñsuz* [θoñθuð] ‘sonsuz’, *üznük+siz* [üdnükθüð] ‘devamlı, kesintisiz’, vb.

Taranan metinlerde ekin türettiği şu kelimeler görülmüştür: *abraýsyz, adalatsyz, adamsyz, agramsyz, agyzsyz, ahlaksyz, akylsyz, alaçsyz, aladasyz, aksyz, aňsyz, amatsyz, arkasyz, arzuwsyz, aşsyz, atasyz, aýalsyz, aýypsyz, aýsyz, azapsyz, bagtsyz, bahasyz, bolgusyz, bulutsyz, buýruksyz, çagasyz, çayýsyz, dahylsyz, daýançsyz, datsyz, dermansyz, dumansyz, esassyz, gadyrsyz, gapaksyz, gamsyz, garaşsyz, gayduwsyz, gaygygsyz, gayratsyz, gybatsyz, gylyksyz, goragsyz, gorkusyz, gözýaşsyz, gümansyz, habarsyz, halatsyz, haksyz, hasapsyz, hasylsyz, haýyrlyz, hatasyz, horazsyz, hossarsyz, howasyz, Hudayýsyz, hukuksyz, kitapsyz, kuwwatsyz, imansyz, ylmysyz, ynamsyz, ynjalyksyz, ynsapsyz, yradasyz, yrymsyz, ysgynsyz, yşksyz, yzgytsyz, jahansyz, jansyz, jynssyz, jogapsyz, malsyz, maksatsyz, mantyksyz, manysyz, maslahatsyz, mayasyz, mekansyz, mejalsyz, meýhanasyz, nansyz, nayzasyz, nyrhsyz, ogulsyz, ojaksyz, olarsyz, oñayýsyz, palsyz, payhassyz, paýsyz, perwayýsyz, peýdasyz, plansyz, rysgalsyz, rugsatsyz, sabyrsyz, sakgalsyz, salamsyz, sansyz, saýasyz, soragsyz, sowatsyz, şemalsyz, şolarsyz,*

tagamsyz, takatsyz, tapylgysyz, taýsyz, timarsyz, towşansyz, towuksyz, toýnuksyz, ugursyz, ukypsyz, ukusyz, ulagsyz, ummasyz, umytsyz, uruşsyz, ussasyz, utançsyz, waraksyz, wepasyz, wyždansyz, ýagsyz, ýakamsyz, ýakasyz, ýalansyz, ýalňyşsyz, ýaragsyz, ýarawsyz, ýarsyz, ýaşmaksyz, ýazyksyz, ýodasyz, ýoldaşsyz, zatsyz, zyýansyz, zürýatsyz; donsuz, dostsuz, howpsuz, huşsuz, murtsuz, muzdsuz, onsuz, otsuz, pulsuz, sonsuz, suwsuz, şonsuz, şowsuz, uçsuz, ýoksuz, ýolsuz, ýoňsuz, ýurtsuz; ähmiýetsiz, bärsiz, berimsiz, çäksiz, çaresiz, densiz, deňsiz, dilsiz, dişsiz, düşnüksiz, enesiz, eýesiz, geleňsiz, gelişiksiz, göwünsiz, günäsiz, gürrüňsiz, heleýsiz, hyzmatkärsiz, idegsiz, irginsiz, isimsiz, jedelsiz, kellesiz, kemsiz, keypsiz, kirişsiz, kömeksiz, köpüksiz, köprüsiz, lezzetsiz, mähirsiz, mensiz, miwesizü, nemsiz, netijesiz, perzentsiz, pirsiz, rehimsiz, reňksiz, sebäpsiz, sensiz, serhetsiz, sessiz, söýgüsiz, şübhesiz, terbiyesiz, tejribesiz, tikensiz, tükeniksiz, tüssesiz, üzünksiz, ýersiz, ýüreksiz, zahmetsiz; düýpsüz, göksüz, görksüz, gözsüz, gülsüz, güýçsüz, köstsüz, külsüz, öçsüz, öýsüz, süňksüz, tüysüz, üýnsüz, ýüksüz, ýüpsüz.

2.1.77. (+syk)/+sik

+sik [θik] işlek olmayan isimden isim yapan bir ektir. Yararlanılan Türkmençe gramer çalışmalarında eke yer verilmemiştir. Türkmençe sözlüklerde ekin türettiği *kem+sik* [kemθik] ‘hoşnutsuz edilen, eksik görülen, aşağılanan (*kem* ‘olması gerekenden az, eksik, yeterli olmayan’)’ kelimesi geçmektedir. Korkmaz, ekin Türkiye Türkçesindeki biçimiyle ilgili olarak: “Addan fiil türeten ve benzerlik gösteren +sI-/+sU- ekiyle, fiilden sıfat türeten –k eki kaynaşmasından oluşmuş benzer ölü bir birleşik ektir.” vurgulamaktadır (2009, s.63). Banguoğlu ekin türettiği *yüksük, tansuk, bagırsuk* (*bağırsak*), *sümsük, sumsuk* (*sumsak*) ve *ağlamsık, kınamsık* örneklerini vermiştir (2015, s.201).

Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde ekle türemiş kelimeye rastlanılmadı.

2.1.78. +sow/+söw, (+saw)

+sow [θow]/+söw [θöw] isimden sıfat türetir. İşlek olmayan bir ektir. Baýjanow-Petjikowa “–sow, –sowult goşulmasy diňe ak we gök diýen sözlerden kemlik dereje

ýasamaga hyzmat edýär. Meselem: *aksow mata, aksowult mata, göksowult asman*” demektedir (2014, s. 64). Yani +*sow*, +*sowult* ekinin sadece *ak* ve *gök* renk isimlerine gelerek küçültme derecesi yaptığını belirtir. Aynı ek Azerbaycan Türkçesinde de bulunmaktadır: *acımsov, ağımsov, bozumsov, dälisov, uzunsov* (Biray, 1999, s. 55).

Tarama sonucu ekle ilgili sadece üç örneğe rastlanıldı: *çägesöw* [çæ:geθöw] “kumlu”, *damaksow*¹³ [damaqθow] “açgözlü, pisboğaz, obur”, *toyun+sow* [toyunθow] ‘kil gibi olan, killi (toyun ‘kil’)’.

Türkmencede bulunan *şor+saw* [šo:rθow] ‘1.tadı biraz tuzlu olan, 2. toprağı biraz tuzlu olan yer’ kelimeside aynı ekin düz ünlülü alomorfudur. Örneklerden de görüldüğü üzere ek getirildiği kelimedeki özelliğın bir başka şeyde az mikatarda olduğunu veya benzediğini gösteren isimler yapar.

Ýüzüniň gaty gatlagyny alybilsen, aşagy oňuşmazça däl, *çägesöw*. (Gb.: 44)

[yüdüniň gati gatlađını aliwilθeň, aşagi oňuşmodčo dæ:l, çæ:geθöw]

‘Yüzeydeki sert katmanı alırsan, aşağıdaki fena değil, kumlu’.

Il ak sakallarynyň içiniň iň *damaksowy*, damagyna has gyzmarak bir ýaşuly bardy. (Go.: 231)

[i:l a:q θaqaallariniň içiniň i:ň damaqθowi, damađına xa:θ ğidmara:q bir ya:şuli ba:di]

‘Halkın aksakallılarının içerisinde en oburu, boğazına düşkün bir yaşlı vardı’.

2.1.79. +*sowult*

+*sowult* [θowult] ekin tek alomorfu mevcuttur. Ek, +*sow* ve +*ult* eklerinin kaynaşmasından oluşmuştur. İsimlerden sıfat türetir. Kaynaklarda ekin getirildiği sadece iki kelime verilmiştir: *aksowult, göksowult* (bk. Esenmedowa 2010, s. 150; Baýjanow -Petjikowa, 2014, s.64; HZTD 2015, s.65).

Tarama sonucu ekle türemiş sadece tek örnek *ak+sowult* [a:qθowult] ‘beyazımsı, beyaz gibi’ bulunmuştur.

Gaýtam *aksowult* yüzüniň görmegini artdyrýanam şu kiçijik burun ýaly bolup dur. (D: 29)

[ğaytam a:qθowult yüdüniň görmögünü artdirya:nam şu kiçijik burun ya:li bolup du:r]

¹³ *damaksow* - Türkmençe sözlüklerde *damaksaw* olarak da geçmektedir.

‘Tam tersine beyazımsı yüzünü görmesini kolaylaştıran şu küçük burun olsa gerek’.

2.1.80. +*tyk*/*+tik*

+*tyk* [tiq]/+*tik* [tik] işlek olmayan bu ekin türettiği sıfatlar sınırlıdır. HZTD’de isimden sıfat yapan bu ekle ilgili şu örnekler verilmiştir: *yán+tyk* (*agaç*), *kem+tik* (*mata*) ve *gümür+tik* (*zat*) (1960, s. 265).

Tarama sonucu sadece *gümür+tik* [gümürtük] ‘şüpheli, kesin olmayan, belirsiz’ kelimesine rastlandı.

yán+tyk [ya:ntiq] ‘bir yana, bir tarafa, yandan’, *kem+tik* [kemtik] ‘eksik, kusurlu’ anlamlarına gelmektedir. Biray, ekin AT, TT, GT ve TmT’de *koltuk* kelimesinde bulunduğundan söz etmektedir (1999, s. 77).

Gümürtik jogap berýañiz. (DE: 198)

[gümrtik joğa:p beryæ:ñið]

‘Belirsiz cevap veriyorsunuz’.

2.1.81. +*tyryk*/*+dyryk* (>+*zyryk*)

Türkmencede nesne, alet ismi yapan işlek olmayan eklerden biridir. Hem gramer hem de taranan metinlerde ekin oluşturduğu iki örnek bulunmuştur. Taranan edebi eserlerde *boýun+tyryk* [boyunturuq] ‘boyunluk, hayvanların boyunun takılan alet’, *agyz+dyryk* [ağıddirik] ve *agyz+zyryk* [ağıddirik] yani ‘ağızlık, gem’ kelimeleri geçmektedir. *agyzdyryk* ve *agyzzyryk* kelimelerinde ekin ilk ünsüzü /d / ve /z/ biçimleriyle karşılaşmıştır. *agyz* kelimesine eklenen bu ekin Türkmencenin telaffuzunda *agyz+dyryk* [ağıddirik] biçimde yani /zd/ > /zz/ ilerleyici ünsüz benzeşmesi gerçekleşmektedir (Türkmencede ünsüz benzeşmeleri için ayr. bk. Töre, 2019b). Burada *agyzzyryk* biçiminin aslında *agyzdyryk* olduğu ancak konuşmadaki biçiminin yazıya da yansıdığı görülmektedir.

Türkiye Türkçesinde de bu ek alet isimleri yapmaktadır: *boyun-duruk*, *burun-duruk* (burunluk), *çiğın-dirik* (omuzluk), *eğın-dirik* (sırt örtüsü, çul) vb. (bk. Ergin, 2009, s. 176; Korkmaz, 2009, s. 46)

Gara eşek başyna *agyzdyryk* daksañ-da, gatyr bolmaz. (THN: 287)

[ğara eşek başına ağıdđirík daqθañ-da, gätir bolmoğ]

‘Kara eşeğin kafasına gem taksanda, katır olmaz’.

2.1.82. +z (+yz/+iz, +az)

Banguoğlu, ekle ilgili görüşünü şu şekilde ifade etmiştir: “Üretim eki olarak –iz sayı sıfatlarından birkaçına gelerek *topluluk sayı sıfatları* yapmış görünür: *ikiz, üçüz, dördüz, beşiz, altız*. İkili organların adlarında da bu ekin bulunduğu sanıyoruz: *boynuz, omuz, göğüs* < *göğüz, geniz, beniz*, belki *göz, diz*” (2015, s.184). Banguoğlu’nun bu ekle türemiş olduğunu düşündüğü kelimeler Türkmencede de mevcuttur: *omuz* ‘omuz’, *göwüs* ‘gövüs’, *meñiz* ‘beniz’.

Türkmencede +z [δ] eki sadece *eki+z > ekiz* [ekiδ] ‘ikiz’ kelimesinde görülmektedir. Türkiye Türkçesindeki *üçüz* ve *dördüz* kelimeler ise Türkmencede *üçem* ve *dördem* biçiminde kullanılmaktadır.

Zülfikar, çalışmasında isimlere gelerek ikilik veya çokluk kavramını katan +z (*ikiz, üçüz, boynuz, diz* vb.) ve isimlere gelerek isim, sıfat yapan +z: *topuz, güvez* (*gök-ez*) örneklerini verir (2011, s. 145-146). Biray, Türkmençe için “topaz” kelimesinin “topuz” kelimesiyle ilgili olduğunu, yine “boynuz, beniz, depiz, atız” bu ekle ilgili olabileceğinden bahseder (1999, s. 67).

Gelse *ekiz-ekizden*, gitse *sekiz-sekizden*. (THN: 303)

[gelθe ekiδ- ekiδden, gitθe θekiδ-θekiδden]

‘Gelse ikiz ikizden, gitse sekiz-sekizden’.

2.1.1. Sayı İsimlerine Gelen Ekler

Aşağıda tarama sonucu elde edilen Türkmençe sayı isimlerine getirilen eklerin bir kısmı alfabetik sırayla verilmiştir. Türkmençe gramer çalışmalarında sayılar ‘sanlar’, isimler, sıfatlar, fiiller, zarflar gibi ayrı bölüm olarak ele alınmaktadır. Sayılar; asıl sayılar, sıra sayıları, kesirli sayılar, üleştirme sayıları, topluluk sayıları ve tahmin sayıları olarak

incelenir (bk. TDG, 1999, s. 116-146). Buradaki amaç, bu eklerin hangi morfosemantik alanlarla uyumlu olduğuna dair bir fikir oluşturmaktır.

2.1.1.1. +*çäk*

+*çäk* [çæ:k] ekiyle oluşmuş sadece *iki+çäk* [ikiçæ:k] ‘sadece iki kişi olarak, baş başa, iki kişi birlikde’ örneğine rastlanmıştır.

Olar *ikiçäk* galypdylar. (ÜNB: 116)

[olor ikiçæ:k galipdilar]

‘Onlar baş başa kalmıştılar’.

2.1.1.2. +*dan*/*den*

+*dan* [dan]/+*den* [den] eki sayı isimlerine gelerek üleştirme sayı sıfatları türetir: *dört-dört+den* [dörtön] ‘dörder dörder’, *bäş-bäş+den* [bæ:şden] ‘beşer beşer’, *alty-alty+dan* [altıdan] ‘altışar altışar’, *yedi – yedi+den* [yediden] ‘yedişer yedişer’ vb. Tarama sonucu: *birden-ikiden*, *ikiden-üçden* sayı sıfatlarına rastlanmıştır.

«Kim isleyän bolsa ýany bilen *birden-ikiden* alsyn, samolyotda ýüreginiz bulanmaz» diýip, Baybakow aýtdy. (BSÝÝS: 73)

[“kim iðleyæ:n bolθo ya:nĩ welin bĩrdan-ikiden alθĩn, θamolyotdo yũrögunũð bulonmoð” diýip, Baybakow aýtdĩ]

‘ “Kim istiyorsa yanına birer ikişer alsın, uçakta mideniz bunalmaz” diye Baybakov söyledi’.

2.1.1.3. +*dyr*/*dir*

+*dyr* [dĩr]/+*dir* [dir] eki sayı isimlerine gelerek üleştirme sayı sıfatları türetir: *bir+dir* [bĩrdĩr]-*iki+dir* [ikidir] ‘birer ikişer’, *iki+dir* [ikidir] – *üç+dir* > *üçdür* [üşdür] ‘ikişer üçer’, *üç+dir* > *üçdür* [üşdür] – *dört+dir* > *dörtdür* [dörtdür] ‘üçer dörder’ vb.

Tarama sonucu ekin getirildiği sadece *birdir-ikidir* sayı sıfatı görülmüştür.

...munuñ agasynyñ namasyndan *birdir-ikidir* bilýäniñ ýokmy seniñ? (Go.: 212)

[munuŋ a:ǰaθiniŋ na:maθinnan birdir –ikidir bilyæ:niŋ yo:qmî θeniŋ]
 ‘...bunun aǰabeyinin kitabından birer ikişer bildiğin yok mu senin?’.

2.1.1.4. *+in*

+in [i:n] ekin ünlüsü uzun ve tek alomorfu mevcuttur. Sadece *bir* sayı ismine gelerek üleştirme sayı sıfatları türetir: *bir+in-bir+in* [bi:ri:n-bi:ri:n] ‘birer-birer, tek-tek’. *bir* [bîr] sayı adı Türkmençenin yazımında farklı olarak ünlüsü kalın [î] olarak telaffuz edilmektedir. Ancak *birin-birin* sayı sıfatında *+in* eki eklenmesi sonucunda yazıdaki halini korur ve ünlüsü uzun telaffuz edilir. Türkmençede *birin-birin* anlamında gelen *ýekân-ýekân* ve *ýeke-ýekeden* ‘tek tek’ kelimeleri de mevcuttur.

Başyndan geçen wakalary *birin-birin* gürrüň berýär.(Ad.: 4)

[başinnan geçen wa:qaları bi:ri:n- bi:ri:n gürrüň beryæ:r]

‘Başyndan geçirdiği olayları tek tek anlattı’.

2.1.1.5. *+(y)njy/(i)nji*

+(y)njy /+(i)nji sayı isimlerine eklenerek sıra sayı sıfatları türetir. Ünlüyle sonlanan sayı isimlerine ekin *+njy* [nǰi]/*+nji* [nǰi], ünsüzle sonlanan sayı isimlere *+ynjy* [inǰi]/*+inji* [inǰi] alomorfları getirilmektedir. Türkmençede ekin eklendiği *üç, dört, on, ýüz, müň* sayı isimlerinin tek heceli ve yuvarlak ünlülü olması nedeniyle *+ynjy/+inji* ekinin ilk ünlüsü yuvarlaklaşır: *üç+inji* > *üçünji* [üçünǰü] ‘üçüncü’, *dört+inji* > *dördünji* [dö:rdünǰü] ‘dördüncü’, *on+ynjy* > *onunjy* [onunǰu] ‘onuncu’, *ýüz+inji* > *ýüzünji* [yüdüñǰü] ‘yüzüncü’, *müň+inji* > *müňünji* [müñünǰü] ‘bininci’ vb. Örneklerden de görüldüğü üzere ekin telaffuzda [unǰu] ve [ünǰü] alomorfları da bulunmaktadır.

Bu ekin sayı isimlerinden başkada birkaç kelimeye de eklendiği görülmektedir. Türkmençe *näçe, orta, soň* ve *pylan* gibi kelimelerine gelmektedir: *näçe+nji* [næ:çenǰi] ‘kaçıncı’, *orta+njy* [ortonǰi] ‘ortanca’, *soň+ynjy* > *soňunjy* [θoŋunǰu] ‘sonuncu’, *pylan+ynjy* [pilaninǰi] ‘filaninci’.

“*Pylanynjy* sahypadaky pylan teksti okap, gürrüň edip bermeli” diýip, yzky partada oturan oglan pyşyrdap gepledi. (D: 75)

[pılanınjı θaxi:pada:qı pılan tekθti oqa:p, gürrünj edip bermeli, diyip, i:ðqi partada oturon oğlon pışırda:p gepledi]

‘ “Fılanıncı sayfadaki filan yazıyı okuyup, anlatılacak” diye, arkadaki sırada oturan oğlan fısıldayarak konuştu’.

Tarama sonucu ekin getirildiği şu kelimelere rastlandı: *altmyşynjy, dokuzynjy, kyrkynjy, pylanynjy, otuzynjy, togsanynjy; başınjı, birinji, ilkinji, segseninji, sekizinji, yetmişinji; dördünji, üçünji; altynjy; ikinji, yedinji.*

2.1.1.6. +(y)njydan/+(i)njiden

+(y)njy /+(i)nji ve +dan/+den eklerinin birleşmesiyle oluşan bu ek, sayı isimlerine gelerek sıra sayı sıfatları türetir. Taranan metinlerde ek ile ilgili şu kelimelere rastlandı: *bir+injiden* [birinjidan] ‘ilk olarak’, *iki+njiden* [ikinjidan] ‘ikinci olarak’, *üç+injiden* > *üçünjiden* [üçünjüdön] ‘üçüncü olarak’, *dört+injiden* > *dördünjiden* [dördünjüdön] ‘dördüncü olarak’, *baş+injiden* [bæ:şinjidan] ‘beşinci olarak’, *alty+njydan* [altinjidan] ‘altıncı olarak’, *yedi+njiden* [yedinjidan] ‘yedinci olarak’, *sekiz+injiden* [θekiðinjidan] ‘sekizinci olarak’.

2.1.1.7. +län

+län [læ:n] ekin ünlüsü uzundur ve tek alomorfu mevcuttur. Sayı isimlerine gelerek üleştirme sayı sıfatları türetir. Ek, Türkmencede şu sayılarda bulunur: *bir+län* [birlæ:n]-*iki+län* [ikilæ:n] ‘bir iki, az çok, tek tük’, *iki+län* [ikilæ:n] – *üç+län* [üřlæ:n] ‘ikişer üçer’, *üç+län* [üřlæ:n] - *dört+län* [dörtlæ:n] ‘üçer dörder’.

Taranan metinlerde sadece *birlän- ikilän* sayı sıfatı görüldü.

Olaryň içinde *birlän-ikilän* myhman ýigitlerem bar. (ŞB: 9)

[olorıň içinne birlæ:n- ikilæ:n mĩ:xma:n yigitlerem ba:]

‘Onların içinde tek tük yiğit misafirler de var’.

2.1.1.8. +lap/+läp

+lap [la:p]/*+läp* [lä:p] ekin ünlüsü uzundur. Sayı isimlerine gelerek üleştirme sayı sıfatları türetir. Türkmençe konuşma dilinde ve ağızlarında sık kullanılmaktadır. Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde ekin ilave olduğu kelimeler şunlardır: *iki+läp* [ikilä:p] ‘ikişer’, *on+lap* [onla:p] ‘onar onar’ , *yüz+läp* [yüdlä:p] ‘yüzer yüzer’, *müñ+läp* [müñlä:p] ‘binlerce, biner biner’.

Durmuşyň, mälim bolşy ýaly, *müñläp* oýny bar. (ES: 6)

[durmuşuň, mä:lim bolşı ya:lî, müñlä:p oynî ba:]

‘Hayatın, malum olduğu gibi, binlerce oyunu var’.

2.1.1.9. *+lar/+ler*

+lar [lar]/*+ler* [ler] isimlere gelen çekim ekidir. Sayı adlarına gelerek matematikte sayı sıfatları türetir: *bir+ler* [birlar] ‘birler’, *on+lar* [onlor] ‘onlar’, *yüz+ler* [yüdlör] ‘yüzler’ vb. Ayrıca bu ekin *kyrk* ‘kırk’ sayı ismine gelerek *kyrklar* [qırqlar] ‘kırklar (kırklar meclisi, kırklar meydanı vb)’ Türk folklorunda önemli bir motif olarak kullanıldığı görülmektedir. Türk folklor ürünlerinde buna benzer *üçler*, *yediler* kavramları da mevcuttur (bk. Pala, 1999, s. 240).

2.1.1.10. *+larça/+lerçe*

+lar+ça eklerinden oluşan *+larça* [larça] /*+lerçe* [lörçö] eki sayı isimlerine gelerek sayı sıfatları türetir. Tarama sonucu: *onlarça*, *millionlarça*, *müñlerçe*, *yüzlerçe* kelimelerine rastlandı.

2.1.2. Ses ve Şekil Yansımaları İsim Tabanlarına Getirilen Ekler

2.1.2.1. *+a/+e*

+a [a]/*+e* [e] ekleri ses yansımaları bildiren köklere gelerek zarflar türetir. Bazı ses yansımaları köklere *+a/+e* eklenmesi sonucunda ünsüz türemesi ortaya çıkar: *şark-şurk* > *şark+a* [şarqa] ‘kapı hızlı açıldığında çıkan ses’, *yalp-ýulp* > *yalp+a* [yalpa] ‘ışığı, parıltı’, *zöw* > *zöw+ (w)e* [döwwö] ‘hızlı bir şekilde ayağa kalkıldığını ifade eden

kelime', *şag* > *şag*+(g)a [şagğa] 'su, ter vb. şeylerin bir anda, güçlü bir şekilde geldiğini anlatan kelime' vb.

Tarama sonucu: *şarka*, *ýalpa*, *zöwwe* ve *şagga* kelimeleri bulunmuştur.

Emma oğlan mundan gorkman kyrk batman tokmagy bilen gapyny bir urýar welin, gapy *şarka* açylýar. (THE: 69)

[emma oğlon munnon gorkma:n qırq ba:tmán tokmoğī wilen ğapīnī bīr urya:r welin, ğapī şarqa açīlya:r]

'Ama oğlan bundan korkmayarak kırk batman (ağırlık) tokmağıyla kapıyı bir vurur, kapı "şark" diye açılır'.

2.1.2.2. *+alak,+bat*

+alak [alaq] ve *+bat* [ba:t] işlek olmayan eklerdir. Tarama sonucu *+alak* ve *+bat* eklerinin aynı ses isimlerine eklendiği tespit edilmiştir: *şap+alak* [şapalaq] 'tokat', *şap+bat* [şappa:t] '1.elin ayası, 2.tokat, tokatlamak'. *şapalak* kelimesi Türkiye Türkçesinde de *şaplak* ' "şap" diye ses çıkaran tokat' anlamında bulunmaktadır (www.sozluk.gov.tr).

Myraly näçe *şapalak* atsa-da,... (SE: 291)

[mira:li næ:çe şapalq aθθa-da,...]

'Mıralı kaç tane şaplak atsa da, ..'.

— Sen *şapbat* iyerin öydüp gorkaňokmy? (DE: 58)

[-θen şappa:t iyerin öydüp ğorqoňoqmī?]

'-Sen "tokat yerin" diye korkmuyor musun?'

2.1.2.3. *+dy/+di (+yl+dy/ +il+di, +yr+dy/+ir+di)*

+dy [dī]/*+di* [di] Türkmencede ses ve ışık yansımalarına eklenen ve genellikle standart konuşmada işlek olan eklerden biridir. Çalışmalarda ekle ilgili Biray (1999, s. 68) ve Kara (2001, s. 26) ekin *+dy/+di*; Baskakow (1970, s. 138) *+dy/+di*, *+yldy/+ildi*, *+uldy/+üldi* ve Esenmedowa (2010, s. 82):*+dy/+di*, *+yldy/+ildi*, *+uldy/+üldi*, *+yrdy/+irdi*, *+urdy/+ürdi* biçiminde fiillerden isim yapım ekleri içerisinde yer

vermişlerdir. HZTD ‘de (2015, s. 28) ses ve şekil türeten isim ekleri olarak: *+dy/+di*, *+yldy/+ildi*; Söyegov-Arnazarov (2017, s. 36) yansıma kelimelere getirilen isim yapma ekleri: *+yldy/+ildi*, *+uldy/+üldi*, *+yrdy/+irdi*, *+urdy/+ürdi* olarak göstermiştir.

a. *+yldy/+ildi*

Ek *+yl/+il* ve *+dy/di* eklerinin birleşmesi sonucunda ses ve ışık yansıması bildiren isimler türetir. *+yldy* [İllİ]/*+ildi* [illi] tek heceli ve yuvarlak ünlülü ses ve ışık yansıtan isimlere eklendiğinde Türkmenenin yazım kuralı gereği ekin ilk ünlüsü yuvarlaklaşır: *gag+yldy* [gɑ:ğİllİ] ‘karga, ördek, kaz vb. kuşların “gag” diye çıkardıkları ses’, *gürp+ildi* > *gürpüldü* [gürpüllü] ‘“gürp” diye çıkan ses’, *hork+yldy* > *horkuldy* [xorqullu] ‘“hork” diye çıkan ses’, *jür+(r)+ ildi* > *jürüldi* [jürüllü] ‘bazı kuşların ya da böceklerin “cür” diye çıkardıkları ses’, *yňň+yldy* [İňňİllİ] ‘memnunyetsilik durumunda çıkartılan ses’, *şork+yldy* > *şorkuldy* [şorqullu] ‘“şork” diye çıkan ses’, *yylp+yldy* [yİlpİllİ] ‘çok az gözüken ışık, şule’ vb.

Bir gün baryp diňşirgese, taýynyň *düňküldisem* ýok, *gyrçyldysam*. (Go.: 51)

[bİR gÜN bArİp dİňşirgeðe, taYİnİň dÜňküldüðöM yo:q, gİrçİldİðam]

‘Bir gün sesi dinlemek için baksa, atının tıkırdıysıda yok, gıcırdaıysıda’.

b. *+yrdy/+irdi*

+yr/ir ve *+dy/+di* eklerinin birleşmesi sonucunda ses ve ışık yansıması bildiren isimler türetir. *+yrdy* [İrdİ]/*+irdi* [irdi] tek heceli ve yuvarlak ünlülü ses ve ışık yansıması isimlerine eklendiğinde ekin ilk ünlüsü yuvarlaklaşmaktadır: *düň+(ň)irdi* > *düňňürdi* [dÜňňürdü] ‘davul sesi, kap kaçakların birbirine tokuşturulduğunda çıkan ses’, *low+yrdy* > *lowurdy* [lowurdu] ‘1. ışık, şule, kıvılcım; 2. ateş gibi yanan ses’, *pyk+yrdy* [pİqİrdİ] ‘su kaynadığında “fokur fokur” diye çıkan ses’, *waz+yrdy* [waðİrdİ] ‘ateş veya sıcak demirin suya batırıldığında çıkardığı ses’ vb.

Ek, genellikle tek heceli ses ve ışık yansıması isim köklerine gelir ancak seyrek olarak iki ve daha fazla heceli seslere de eklendiği görülmektedir: *ala+gow+yrdy* > *alagowurdy* [a:lɑgowurdu] ‘gürültü, takırtı’, *alatak+yrdy* [a:lataqİrdİ] ‘gürültü ses’ vb.

Gazete, dergi ve edebi eserlerde *+yldy/+ildi* ve *+yrdy/+irdi* eklerin oluşturduğu şu kelimelere ratlanmıştır: *gyrçyldy*, *şaggyldy*, *tarkyldy*, *yalpyldy*; *iňňildi*; *düňküldi*,

gümpüldi, gürsüldi; hasyrdy, paýyrdy, pyşyrdy, tapyrdy, şakyrdy, şatyrdy, dükürdi, güpürdi, gümmürdi.

2.1.2.4. **+yk/+ik**

+yk [iç]/+ik [ik] ses yansıması yapan işlek olmayan eklerden biridir. Tarama sonucu ekle ilgili *şarp+yk* [şarpîç] ‘tokat’, *pit+ik* [pitik] ‘parmakla kafaya vurma’ kelimeleri bulundu.

Ol ýerdäki pirim saňa bir *şarpyk* çalar. (ÜNB: 6)

[ol yerde:ki pi:rim θaŋa bir şarpîç çalar]

‘O yerdeki pirim sana bir tokat atar’.

2.1.3. Arapça ve Farsçadan Türkmenceye Geçen İsim Yapım Ekleri

Bu bölümde Türkmenceye Arapça ve Farsçadan geçen eklerle birlikte bazı bileşiklere de yer verilmiştir. *hana, nama, paraz, perwer, şinas* gibi bileşikler aslında ek değillerdir. Ancak Türkmenceye ek görevinde yerleşmiş olmasından dolayı burada üzerinde durulmuştur.

2.1.3.1. **+ana**

Farsçada +âne olan son ek Türkmenceye +ana [a:na] biçiminde geçmiştir. Ekin ilk ünlüsü uzun telaffuz edilmektedir. Bu ek, eklendiği isimlere ‘gibi, -e layık, yakışır, yaraşır’ anlamları katarak sıfat ve zarf yapar. Türkmencede işlek olmayan alıntı eklerden biridir.

Taranan metinlerde +ana ekiyle oluşmuş şu kelimeler görüldü: *dostana, erkana, gayybana/gaybana, görkana, merdana, mestana, nurana, ruhana, şahyrana, türkana.*

Ruhana adamyň işi mydama şow alyandyr. (THE: 77)

[ru:xa:na a:damîŋ i:şi mīda:ma šo:w alyannîr]

‘Ruhu güzel insanın işleri her zaman uğurludur’.

2.1.3.2. +*anda*/*ende*

Farsça kökenli bir ek olup, Türkmencede işlek değildir. +*anda* [anna]/ +*ende* [enne] eklendiği kelimelere meslek veya bir işle uğraşan kişileri gösteren isimler yapar. Taranan metinlerde ekin türettiği şu kelimeler görülmüştür: *sazanda*; *göyende*, *jemende*, *kärende*, *şermende*.

saz+anda [sa:ðanna] ‘sazıcı, müzisyen’, *göy+ende* [gö:yenne] ‘anlatıcı, yazıcı’. *şerm* (<*şerim*)*+ende* [şermenne] ‘utanmaz, hayâsız kişi’ örneğindeyse kişinin huyunu bildirir. *jem+ende* [jemenne] ‘cemaat, topluluk’ ve *kär+ende* [kæ:renne] ‘kiraya alınan ekin yeri’ örneklerinde ise topluluk ve yer bildiren isimler türettiği görülmektedir.

2.1.3.3. +*ban*,*wan*, (+*man*)

+*bân* Farsça kökenli bir ektir. Sonuna geldiği kelimelere ‘koruyucu, gözetici, muhafaza eden’ anlamları katmaktadır. Türkmencede +*ban* [wa:n] ekin yanı sıra +*wan* [wa:n] ve +*man* [ma:n] alomorflarına rastlanmaktadır. İşlek olmayan eklerdendir. Ekin ünlüsü uzun telaffuz edilmektedir. *bag+ban* [ba:ğwa:n] ‘bahçıvan’, *mähri+ban* [mæhriwa:n] ‘nazik, merhametli olan’, *sayá+wán* [θa:yawa:n] ‘gölgelik’, *pady+man* [pa:dima:n] ‘sığır çobanı’, *saray+man* [θarayma:n] ‘saray bekçisi’, vb.

Taranan metinlerde ekin getirildiği şu örneklere rastlandı: *bagban*, *derwezaban*, *mähriban*, *ýylkyban*; *bendiwan*, *sayáwan*, *şirwan*; *harazman*, *märekekan*, *padyman*, *sarayman*.

2.1.3.4. +*baz*

+*bâz* Farsça ‘oynayan’ anlamını veren son ek olup, Türkmençeye geçen işlek olmayan eklerdendir. +*baz* [wa:ð] ekinin ünlüsü uzun telaffuz edilir. Herhangi bir şeye olan düşkünlüğü; bir iş ile uğraşan, mesleğinin ustası olan kişileri ifade etmek için kullanılır. *gep+baz* [gepwa:ð] ‘güzel konuşan, söz ustası, konuşmayı seven’, *hile+baz* [hi:lewa:ð] ‘hileci, kurnaz’, *hokga+baz* [xoqğowa:ð] ‘ilginç şeyler yapan, sihirbaz’, *jeñ+baz* [jeñwa:ð] ‘kavgacı, savaşıcı’ vb.

Tarama sonucu *+baz* ekiyle türemiş şu kelimeler görüldü: *atyşbaz*, *darbaz*¹⁴, *Hojambaz*, *humarbaz*, *masgarabaz*, *oýunbaz*, *Serbaz/serbaz*, *şahbaz/şabaz*.

Hojambaz ve *Serbaz* gibi erkek kişi isimlerine de rastlandı. Aynı zamanda *serbaz* [θerwa:δ] “kağanın para karşılığı tuttuğu erkek hizmetçi veya taraftar” , *şahbaz/şabaz* [ša:xba:δ/ša:ba:δ] “erdemlik, yiğitlik” anlamlarında türetilmiş kelimelerdir. *Hojambaz* (etraby) aynı zamanda ilçe isimi olarak da geçmektedir.

2.1.3.5. *+bent*

+bent [bent], Farsçada *bend* ‘bağlayan, bağlanmış’ anlamda birleşik sıfat ve isimler yapar. Kullanımı işlek değildir. Baskakow, sadece *neşebent* kelimesini örnek vermiştir (1970, s.142).

+bent’in Türkmencedeki kullanım alanları şu şekildedir:

1. Herhangi bir şeye olan bağlılık veya bağımlılığı anlatan kelimeler türetir: *hyýal+bent* [xíya:l bent] ‘hayal kuran, hayale bağlı yaşayan’, *kesel+bent* [keθel bent] ‘sürekli hasta, hastalığa bağlı’, *neşe+bent* [neşebent] ‘uyuşturucu bağımlısı’ vb.
2. İnsan ve atı süslemek için kullanılan eşyalara verilen isimlerde kullanılır¹⁵: *baz+bent* [ba:δ bent] ‘yuvarlak, kırmızılı gümüş takı’, *göwüs+bent* [göwüθ bent] ‘atın göğsüne takılan gümüşle süslenmiş kayış’, *teg+bent* [tegbent] ‘bir tür nakış ismi, kuşak’ vb.
3. Yer isimleri türetir: *Ýerbent*, *Garabent* vb.

Taranan metinlerde *+bent*’in getirildiği şu kelimelere rastlandı: *bazbent*, *çeşimbent/çeşbent*, *Garabent*, *göwüs bent*, *hyýal bent*, *kesel bent*, *tegbent*, *Ýerbent*.

2.1.3.6. *+dan*

Farsçadan geçen *+dân*, alet isimi yapar. Türkmencede de *+dan* [da:n], tek alomorfludur ve ekin ünlüsü uzun telaffuz edilmektedir. Ancak yazıda gösterilmez. Ek, Türkmencede alet, araç gereç isimleri türetir: *çay+dan* [ča:yda:n] ‘çaydanlık’, *duz+dan*

¹⁴ DARBAZ [darva:z], *at*. Dartylan ýüpüň, simiň üstünde oýnaýan oýunçy (TDDS, 2015, s. 253).

¹⁵ Görogly’da Farsça olduğu düşünülen örtü, yaşmak anlamına gelen *çeşimbent/çeşbent* kelimesi geçmektedir (s.5, s.416).

[du:ðða:n] ‘tuzluk’, *galam+dan* [gálamda:n] ‘kalemlik’, *gant+dan* [gántda:n] ‘şekerlik’, *kömür+dan* [kömürda:n] ‘kömür konulan alet’, *ok+dan* [oqda:n] ‘ok konulan araç’, *seçme+dan* [θeçmeda:n] ‘silah saklama kabı’, *syýa+dan* [θïya:da:n] ‘mürekkep kabı’, *yág+dan* [ya:gda:n] ‘yağ saklama kabı, yağdanlık’ vb.

Taranan gazetelerde ve dergilerde *+dan* ekiyle türemiş kelime bulunamadı, ancak edebi eserlerde sadece şu üç kelimeye rastlanıldı: *güldan, küldan şemdan*.

2.1.3.7. **+dar**

Farsça kökleneli olan *dâr* ‘sahip olan, bulunduran, tutan’ manasındadır. Türkmencede de *+dâr*’ın ünlüsü uzun telaffuz edilir. Arapça ve Farsça kelimelerin yanı sıra Türkçe kökenli kelimelere de eklenmektedir. *+dar* [da:r] isimlere ve sıfatlara eklenerek, bir mesleğe veya bir şeye sahip olma, kişinin herhangi bir yeteneğini ya da bir şeye düşkün olma durumlarını ifade etmektedir. Türkmence kökenli *algy+dar* [algïda:r] ‘alacaklı’, *bergi+dar* [bergida:r] ‘borçlu’ vb. kelimelerine de eklenmektedir.

Tarama sonucu *+dar* ile türetilmiş: *akyldar, algydar, bergidar, bilimdar, dildar, dindar, dowardar, doňuzdar, emeldar, galandar, gandar, geňeşdar, habardar, hazynadar, hyýanatdar, howandar, hökümdar, ynamdar, jandar, jaýdar, jylawdar, karzdar, käsedar, maldar, maýadar, minnetdar, mirasdar, myhmandar, mülkdar, namdar, paýdar, pähimdar, rehimdar, sazandar, serdar, Serdar, sylahdar, tarapdar, wepadar, zulmatdar, zynadar* kelimeler görülmüştür.

2.1.3.8. **+jan**

Farsça kökenli *cân* kelimesi ‘yaşam, hayat, birey, gönül, sevimli, içten vb.’ anlamlarına gelmektedir. Türkmencede de *cân* kelimesi aynı anlamlar taşımakla beraber ek olarak da kullanılmaktadır. Türkmencede *+jan* [ja:n] ünlüsü uzun telaffuz edilir. Standart konuşmada oldukça işlek bir ektir. Ek olarak işlevlerini şu şekilde sıralamak mümkün:

1. Kişi isimlerine ve yakın akrabayı anlatan kelimelere gelerek yakınlık, sevgi, şefkat ifadelerini katar. Türkiye Türkçesindeki ‘+Cik’a karşılık gelmektedir: *Maýsa+jan* [mayθaǰa:n] ‘Maysa’cığim (kadın ismi)’, *Sapar+jan* [θaparǰa:n] ‘Sefer’cığim (erkek ismi)’, *baba+jan* [ba:waǰa:n] ‘dedeciğim’, *eje+jan* [ejeǰa:n]

- ‘anneciğim’, *ýeňňe+jan* [yeňneja:n] ‘yengeciğim’ vb. Akraba bildiren isimlerden sonra tekil birinci ve ikinci kişi ekini aldıktan sonrada kullanılır: *ata+m+jan* [ata:mja:n] ‘büyük dedeciğim’, *dayy+ň+jan* [da:yin]jan ‘dayıcığın’ vb.
2. Kişi isimleri yapar: *Bibi+jan* [bi:wija:n] ‘Bibican (kadın ismi)’, *Gül+jan* [gül]jan ‘Gülcan (kadın ismi), *Mama+jan* [ma:majan] ‘Mamacan (kadın ismi), *Aga+jan* [a:ga:ja:n] ‘Agacan (erkek ismi) vb. (bk. Töre, 2017).
 3. Türkmencede *Tanrı* anlamına gelen *Alla* ‘Allah’ ve *Huday* ‘Hüda’ kelimelerinde de *+jan* ekinin eklenmesi sonucunda sevgi ifadesi ortaya çıkmaktadır: *Alla+jan* [alla]jan ‘sevgili Allah’ım’, *Huday+jan* [xuda:yja:n] ‘sevgili tanrım’, *Taňry+jan* [taňri]ja:n ‘sevgili tanrım’ vb.

Taranan metinlerde *+jan* eki şu kelimelerde görüldü: *Agajan, Allaajan, Atajan, babajan, bábekjan, Bibijan, enejan, Gytjan, Haşymjan, Hudayjan, Kakajan, mamajan, Mämetjan Nowruzjan, Nurjan, Pirjan, Serwijan, Şajan, ýeňňejan, Zakirjan.*

2.1.3.9. **+gyn/+gin**

Farsçadan geçmiş ve işlek olmayan bir ektir. *+gyn* [gĩ:n]/*+gin* [gi:n] ekinin ünlüsü uzundur.

Tarama sonucu *daş+gyn* [daşgĩ:n] ‘1.dışarıda, 2.oldukça fazla, çok miktarda’, *gam+gyn* [gamgĩ:n] ‘kederli, gamlı’, *gizli+gin* [gizli:gin] ‘gizli, saklı’, *iç+gin* [içgi:n] ‘içten, kalpten’ kelimelere rastlandı.

2.1.3.10. **+göy**

Farsçada *gûy* ‘söyleyen, diyen, konuşan’ manalarına gelir ve birleşik kelimeler yapar. Türkmencede bu kelime *+göy* [gö:y] biçiminde ünlüsü uzun telaffuz edilen bir ek olarak yerleşmiştir. Türkmencede eklendiği isimlere ‘yapan, eden, söyleyen’ kimseleri göstermek için kullanılır. Yararlanılan Türkmençe gramer çalışmalarında *+göy* ile ilgili sadece Esenmedowa ele almıştır (2010, s. 137).

Tarama sonucu gazetelerde sadece *jady+göý* [ja:digö:y] ‘büyücü, gözbağcı’, dergilerde ve eserler: *doga+göý* [doğa:gö:y] ‘dua, muska yazan kimse’, *suhan +göý* [θuxa:ngö:y] ‘söz söyleyen, konuşan’ kelimeleri geçmektedir.

2.1.3.11. +*hana*

hâne Farsçada ‘ev, aile’ anlamını taşıyan bir kelimedir. Türkmencede ise bazı isim kelimelerine eklenerek bir işin yapıldığı veya herhangi kişi/kişilerin bulunduğu yeri, bir nesneyi veya mekânı göstermek için kullanılmaktadır. Türkmenceye ek olarak yerleşen *+hana*’nın ilk ünlüsü uzun telaffuz edilir. *+hana* [xa:na], Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin yanı sıra Türkmence kökenli kelimelere de eklenmektedir: *atyş+hana* [atışxa:na] ‘ateş edilen yer’, *buz+hana* [bu:ðxa:na] ‘buzhane’, *derman+hana* [derma:nxa:na] ‘eczane’, *gor+hana* [go:rxaxa:na] ‘cephane’, *myhman+hana* [mī:xma:nxa:na] ‘misafirhane, otel’, *ussa+hana* [uθθoxa:na] ‘iş yeri, atölye’ vb.

Tarama sonucu *+hana*’nın getirildiği şu kelimeler görüldü: *aramhana, aşhana, athana, barlaghana, baýguşhana, bábekhana, biokärhana, buthana, çaphana, çayhana, dellekhana, dermanhana, dälihanna, gamhana, garbanyşhana, garawulhana, gatyrhana, goraghana, görüşhana, görnüşhana, gümrükhana, gülhana, hajathana, hassahana, hasaphana, haremhana, ilçihana, ybadathana, jellathana, jynshana, kabulhana, karhana, keselhana, keşişhana, kitaphana, mekdephana, meýhana, meýithana, myhmanhana, naharhana, nahalhana, pellehana, rasadhana, samanhana, seýishana, şypahana, teblehana, tejribehana, terezihana, tirýekhana, toýhana, ussahana, ýashana, ýatakhana, ýyladyşhana, wekilhana, zibilhana.*

2.1.3.12. +*hor*

Farsçada ‘yiyen, yiyici’ anlamı taşıyan *+hor*, Türkmencede işlek olmayan eklerdendir. *+hor* [xo:r] ekin ünlüsü uzun telaffuz edilir. Eklendiği kelimelere kişinin bir şeye olan aşırı düşkünlüğünü, meyli ifade eden isimler türetmektedir. *adam+hor* [a:damxo:r] ‘insanların canına kast eden, hunhar’, *çay+hor* [ča:yxo:r] ‘çayı çok içen/seven’, *hun+hor* [xu:nxo:r] ‘hunhar, kan içici’, *nan+hor* [na:nxo:r] ‘beleşçi, emek vermeden geçinmeyi huy edinen kimse’, *ýal+hor* [yalxo:r] ‘asalak yaşayan kimse’ vb.

Tarama sonucunda *+hor* ile yapılmış kelimelere dergilerde rastlanmadı, gazetelerde sadece *arakhor* kelimesi, geri kalan örnekler edebi eserlerde görüldü: *adamhor*, *arakhor*, *gamhor*, *ganhor*, *hunhor*, *mugthor*, *parahor*, *süýthor*, *ýalhor*.

2.1.3.13. *+y/+i, (+ýy)*

Farsça kökenli bir ektir. İsimden sıfat türetir. Türkmencede işlek değildir. Eklendiği kelimeye ait olma, bağlılık, içerisinde bulunma anlamları katar. Ekin *+y [i] /+i [i]* alomorfları ünsüzle sonlanan kelimelere, *+(ý)y [yĩ]* alomorfu ünlüyle sonlanan kelimelere gelmektedir.

Ekin Türkmencedeki işlevleri şu şekildedir:

1. İsim köküne gelerek sıfat türetir: *ylmy* [ĩlmi] ‘ilmi’, *ruhy* [ru:xĩ] ‘manevi’, *taryhy* [ta:rĩ:xĩ] vb.
2. Arapça ve Farsça *+at/+et, +ýat/+ýet* ekiyle sonlanan kelimelerin köküne gelerek sıfatlar türetir: *edebi* [edewi] ‘edebi’, *medeni* [medeni] ‘medeni’, *syýasy* [θiýa:θi] ‘siyasi’ vb.
3. Eski Türkmencede herhangi bir kişiye lakap, takma at koymak için kullanılmıştır. Genellikle ünlü, tanınmış kişiler için: *Faraby*, *Kaşgary*, *Pyragy*, *Mätäji* vb.

Taranan metinlerde ekin getirildiği şu kelimeler görülmüştür: *durmuşy*, *Faraby*, *hakyky*, *ykdysady*, *ylmy*, *klassyky*, *nusgawy*, *Pyragy*, *ruhy*, *sähraýy*, *synpy*, *syýasy*, *tankydy*, *taryhy*, *tebigy*; *dini*, *edebi*, *fiziki*, *liriki*, *matematiki*, *Mäteji*, *medeni*, *merkezi*, *milli*, *tehniki*; *howaýy*, *sähraýy*.

2.1.3.14. *+ystan/+istan*

Farsça kökenli olan bu ek ‘yer, yurt, ülke’ anlamında gelen bir son ektir. Türkmencede de eklendiği kelimeye aynı anlamları katmaktadır. Ekin son ünlüsü uzun telaffuz edilir. Söyegov- Arnazarov (2017, s. 35) ve Kara (2001, s.26) *+ystan/+istan*, *+üstan* alomorflarının yanı sıra *+ustan*’nın da olduğunu belirtmişlerdir. Diğer çalışmalarda ise ekin sadece üç alomorfu verilmiştir. Ancak bu görüşlerden farklı olarak Clark 1998’de

ekin yazıda sadece *+ystan/+istan* alomorflarını, telaffuzda ise yuvarlak alomorflarını göstermektedir (1998, s. 521).

Ekin Farsçadaki alomorfları kaynaklarda *+stan*, *+sitan* ve *+istan* şeklindedir. Türkmencenin standart yazım kurallarına bakılırsa ekin sadece *+ystan* [iθθa:n]/ *+istan* [iθθa:n] alomorflarının uygun olduğu görülmektedir: *Gyrgyz+ystan* [gîrgîθθa:n] ‘Kırgızistan’, *şäher/şähr+istan* [šæhriθθa:n] ‘şehristan’ vb.

+üstan [üθθa:n] olarak gösterilen alomorfu ise eklendiği kelimenin tek heceli ve yuvarlak ünlü bulunması sonucunda ekin ilk ünlüsü yuvarlaklaşmasından kaynaklanmaktadır: *çöl+istan* > *çölüstan* [çölüθθa:n] ‘çöl yeri’, *Türk+istan* > *Türküstan* [türkü θθa:n] ‘Türkistan’ vb. Ekin *+ustan* alomorfu ise sadece telaffuzda bulunmaktadır: *Buluç+ystan* [bulučuθθa:n] ‘Bulucustan’ vb.

Taranan metinlerde ekle türemiş şu kelimelere rastlandı: *Arabystan*, *Basgyrdystan*, *bimarystan*, *Buluçystan*, *Dagystan*, *Garagalpakystan*, *Gazagystan*, *gabrystan*, *mazarystan*, *Owganystan*, *Rumystan*, *şygyrystan*, *Tatarystan*; *Awganistan*, *Dehistan*, *Ermenistan*, *Fereñgistan*, *Hindistan*, *Özbekistan*, *Pakistan*, *Perñgistan/Pereñistan*, *şähristan*, *Täberistan*, *Täjigistan*, *Türkmenistan*, *zeministan*, *zemistan*; *çölüstan*, *gülüstan*, *Gürjüstan*, *Türküstan*.

2.1.3.15. **+keş**

Farsça (keşiden) ‘çeken’ anlamında son ek olarak kullanılmaktadır: *esrarkeş*, *cefakeş* vb. (www.luggat.com). İsimden isim yapan *+keş* [keş] eki, Farsça kelimelerin yanı sıra Türkçe kökenli kelimelerde de kullanılır. Türkmencede *araba+keş* [arawakeş] ‘arabacı’, *düyেকেş* [düyökeş] ‘deve çobanı, deve sahibi’ vb.

+keş, eklendiği kelimeye herhangi bir kişinin veya kişilerin bir işle meşguliyetini, düşkünlüğünü, bağımlılığını gösteren anlamlar katmaktadır. Ekin Türkmencedeki işlevleri:

1. Herhangi bir maddeye olan bağımlılığını veya düşkünlüğünü ifade eder: *arak+keş* [araqkeş] ‘alkolik’, *çay+keş* [ça:ykeş] ‘çay tiryakisi’ *çilim+keş* [çilimkeş] ‘sigara bağımlısı’, *meñ+keş* [meñkeş] ‘esrarkeş’, *nas+keş* [naθkeş] ‘nas bağımlısı (*nas* ‘bir tür uyuşturucu madde’)’ vb.

2. Herhangi bir mesleğe veya uğraşıya olan bağımlılığını anlatmak için kullanılır: *surat+keş* [θu:ratkeš] ‘ressam’, *sübse+keş* [süwsökeš] ‘süpürge yapıcısı, süpürme işini yapan kimse’ *zähmet+keş* [ðæhmetkeš] ‘işçi, işkolik’ vb.
3. Kişinin herhangi bir karakter, davranış özelliğini gösteren sıfatlar yapar: *gybat+keş* [g̃i:watkeš] ‘dedikoducu’, *yat+keş* [ya:tkeš] ‘hafızası güçlü olan kimse’, *zulum+keş* [ðulumkeš] ‘zalim, eziyet eden’ vb.

Tarama sonucunda +keş ekiyle türemiş şu kelimelere rastlandı: *arabakeş*, *arakkeş*, *beñkeş*, *çaykeş*, *çilekeş*, *düýekeş*, *gybatkeş*, *jahankeş*, *janypkeş*, *jepakeş*, *kartkeş*, *kireýkeş*, *neşekeş*, *payakeş*, *peýdakeş*, *suratkeş*, *sübsekeş*, *tirýekkeş*, *yatkeş*, *zähmetkeş*, *zyýankeş*, *zulumkeş*.

2.1.3.16. +kär, +gär

Farsça +kär, +gär ‘yapan, eden, edici’ manasına gelen son ektir. Bir mesleğe sahip olan, bir eylemi gerçekleştiren kişileri gösteren isimler yapar: *bestekär*, *günahkär*, *sahtekär* vb. (www.lugatim.com). Türkmencede de +kär [kæ:r], +gär [gæ:r] ekleri aynı işlevdedir. Ekin ünlüsü uzun telaffuz edilir. *jogap+kär* [jogapkæ:r] ‘sorumlu’, *sebäp+kär* [θewæpkær] ‘mesul olan, sorumlu’, *iş+gär* [işgæ:r] ‘işçi’, *miras+gär* [mi:ra:θgær] ‘mirasçı’ vb. Ancak Türkmencede *adamkärçilik* kelimesinde *adam+kär+çilik* [a:damkæ:rçilik] ‘insanlık, insani olan duygu ve düşünceler’ şeklinde +çilik ekiyle beraber kullanılmaktadır.

İkinji Türkmen *galamgärleriniň* we milli mirasy öwrenijileriň biri. (Gar.: 161)

[ilkinji türkmen galamgärleriniň we milli mi:ra:θi öwrönüjülörün biri]

İlk Türkmen yazıcılarının ve milli mirası öğrenenlerden biri.

Taranan metinlerde +kär, +gär eki ile türetilmiş şu kelimelere rastlandı: *günäkär*, *hemaýatkär*, *hyzamtkär*, *jenaýatkär*, *jogapkär*, *medetkär*, *merdikär*, *penakär*, *sebäpkär*, *senetkär*, *sütemkär*, *talapkär*, *zynatkär*; *binagär*, *dalaşgär*, *galamgär*, *halasgär*, *hilegär*, *işgär*, *kärgär*, *küýzegär*, *mirasgär*, *pidagär*, *söwdagär*, *talapgär*, *umydygär*, *yadygär*, *zergär*.

2.1.3.17. +nama

nâme Farsçada ‘mektup’ anlamına gelen bir kelimedir. Türkmencede *+nama* [na:ma] ek görevindedir. Eklendiği kelimelerden mektup, kitap, belge, evrak isimleri türetmektedir. Konuşmada ekin ilk ünlüsü uzun telaffuz edilmektedir. *häsiyet+nama* [hæθiyetna:ma] ‘özgeçmiş’, *gutlag+nama* [gütlağna:ma] ‘tebrik yazısı’, *Ruh+nama* [ru:xna:ma] ‘Ruhname (kitap ismi)’, *sowal+nama* [sowalna:ma] ‘anket’, *wesyet+nama* [weθyetna:ma] ‘vasiyet mektubu’ vb.

Tarama sounucu+*nama* ile oluşmuş kelimeler en çok gazetelerde sonra dergilerde rastlandı. Az sayıda edebi eserlerde görüldü: *ähtnama*, *beyännama*, *bilinnama*, *borçnama*, *döwletnama*, *düzgünnama*, *güwänama*, *habarnama*, *hayýşnama*, *häsiyetnama*, *hödürnama*, *hukuknama*, *ygtyýarnama*, *ykrarnama*, *jarnama*, *kararnama*, *kepilnama*, *maksatnama*, *Medresenama*, *meýilnama*, *Myratnama*, *möçbernama*, *nyrhnama*, *Oguznama*, *paýnama*, *resminama*, *rugsatnama*, *Ruhnama*, *Ruznama*, *Seljuknama*, *senenama*, *sowalnama*, *subutnama*, *şahadatnama*, *Şanama*, *şayátnama*, *şertnama*, *tabşyryknama*, *talapnama*, *tassyknama*, *teklipnama*, *tertipnama*, *teswirnama*, *waspnama*.

2.1.3.18. **+paraz**

Türkmencede kullanılan *+paraz*, Farsçada bulunan ‘*perest*’e denk gelmektedir. ‘tapan, tapınan, taparcasına seven’ anlamına denk gelir ve birleşik sıfatlar yapar: *atesperest* ‘ateşe tapan’, *putperest* ‘puta tapan’ vb. (www. lugatim.com/kubbealtılıugatı). Aynı işlev Türkmencede *+paraz* [paraδ]’ın yardımıyla yapılmaktadır. *ataş+paraz* [ataşparaδ] ‘ateşe tapan’, *jeñ+paraz* [jeñparaδ] ‘kavgayı taparcasına seven’, *jyñs+paraz* [jñsparaδ] ‘ırkçı, ırkçılığa düşkün olan’, *uruş+paraz* [uruşparaδ] ‘savaş yanlısı, savaşmayı seven’, *wezipe+paraz* [weði:peparaδ] ‘vazife, görev düşkünü’ vb.

Taranan metinlerde *+paraz* şu kelimelerde görüldü: *butparaz*, *dostparaz*, *dünyäparaz*, *hakykatparaz*, *gaflatparaz*, *jemalparaz*, *myhmanparaz*, *milletparaz*, *segparaz*, *şöhratparaz*, *otparaz*, *tireparaz*, *ýlydyzparaz*, *watanparaz*.

2.1.3.19. **+perwer**

Farsça kökenli olan *perver* ‘besleyen, koruyan, seven, yetiştiren’ manalarına gelir ve birleşik kelimeler yapar (www.luggat.com). Türkmencede *+perwer* [perwer] işlek değildir. Tarama sonucu sadece iki örneğe rastlandı: *ynsan+perwer* [inθa:nperwer] ‘insancıl, insanları seven’, *watan+perwer* [watanperwer] ‘vatansever, vatanını koruyan’.

2.1.3.20. **+şen**

Farsça kökenli bir ektir. Tarama sonucu sadece *gül+şen* [gülşen] ‘güllük, gül bahçesi, gülzar’ anlamını gelen kelimeye rastlanılmıştır.

2.1.3.21. **+şynas**

Farsçada ‘*şinâs*’ birleşik sıfatlar yapan ve kelimenin sonuna gelerek ‘bilen, tanıyan, anlayan’ ifadelerini katmaktadır. Türkmencede *+şynas* [şina:θ] işlek değildir ve ikinci ünlüsü uzun telaffuz edilmektedir. *at+şynas* [atşina:θ] ‘atlar hakkında bilgisi olan’, *dil+şynas* [dilşina:θ] ‘dilci, iyi tercüme eden’, *edebiyat+şynas* [edewya:tşina:θ] ‘edebiyatı iyi bilen’, *saz+şynas* [θa:δşina:θ] ‘müzükten iyi anlayan’ vb.

Tarama sonucu *+şynas* şu kelimelerde görüldü: *atşynas*, *edebiyatşynas*, *Göroglyşynas*, *gündogarşynas*, *harytşynas*, *hukukşynas*, *kitapşynas*, *sazşynas*, *tebigatşynas*, *türkişynas*.

2.1.3.22. **+war**

Farsçada *vâr*, eklendiği kelimelere ‘gibi, benzer, layık, sahip’ anlamlarını katmaktadır. Türkmencede *+war* [wa:r] az işlek bir ektir. Ekin ünlüsü konuşmada uzun telaffuz edilmektedir. Taranan gazetelerde ekle ilgili türemiş kelimeye rastlanılmadı. Dergilerde ve edebi eserlerde sadece *dil+e+war* [dilewa:r] ‘güzel konuşan, konuşma yeteneği olan’ kelimesi bulunmuştur.

2.1.3.23. **+ýar**

Farsça kökenli olan *yâr*, ‘1.sevgili, dost; 2.eden, yapan’ anlamlarını taşımaktadır (www.luggat.com). Tarama sonucu tek örneği *bagty+yâr* [bağtiya:r] ‘mutlu, mutlu olan’ kelimesinde görüldü.

2.1.3.24. +*zada*

+*zâde* Farsçaya ait bir ektir. Eklendiği isimlere ‘oğlu, evladı’ anlamlarını katmaktadır. Türkmenenin standart konuşmasında ekin ilk ünlüsü uzun telaffuz edilmektedir. +*zada* [ða:da], işlek değildir. *beg+zada* [begða:da] ‘beyin oğlu/torunu’, *haram+zada* [xara:mða:da] ‘haram yemiş olan kimse’, *yagşy+zada* [yağşıða:da] ‘iyilik, güzellik yapan kimse’ vb.

Taranan metinlerde ekin oluşturduğu şu kelimelere rastlandı: *adamzada*, *asylzada*, *begzada*, *halalzada*, *haramzada*, *patyşazada*, *perizada*, *şazada*, *wezirzada*, *yagşyzada*.

2.1.3.25. +*zat*

zât Arapçaya ait ‘kişi, kimse, şahıs, saygıdeğer kimse’ anlamına gelen bir kelimedir. Türkmencede +*zat* [ða:t] işlek değildir. Ünlüsü uzun telaffuz edilir. Taranan metinlerde sadece iki kelimeye rastlanmıştır: *adam+zat* [a:damða:t] ‘insanoğlu, insan’, *peri+zat* [periða:t] ‘peri kızı, güzel kız’ vb.

2.1.3.26. +*zar*

+*zâr* Farsçaya ait olan bu ek isimlere eklenerek yer adı bildirir. Türkmencede işlek değildir. +*zar* [ða:r], ünlüsü uzun telaffuz edilir ancak yazıda gösterilmez. Herhangi bir bitki, çiçek isimlerine eklenerek bulunduğu yeri göstermek için kullanılır: *bugday+zar* [buğdayða:r] ‘buğdaylık’, *gülgi+zar* > *gülgüzar* [gülgüða:r] ‘çiçek bahçesi’, *pagta+zar* [pahtaða:r] ‘pamuk tarlası’ vb.

Türkmencede +*zar* eki kendinden sonra +*lyk*/*lik* ekiyle de beraber kullanılır: *çemen+zar+lyk* [çemenða:rlîq] ‘çimenlik’, *lâle+zar+lyk* [læleða:rlîk] ‘lale bahçesi’ vb.

Taranan metinlerde ekin getirildiği şu kelimeler: *bugdayzar*, *çemenzar*, *gülgüzar*, *lalezar*, *pagtazar* görüldü.

2.1.3.27. Ön Ekler: *bet+*, *bi+*, *nä+*

bet [bet]+, *bi* [bi:]+, *nä* [næ:]+ Farsçadan Türkmençeye geçen isimden olumsuz sıfat yapan ön eklerdir: *bet+häsiyet* [bethæ:θiyet] ‘huysuz’, *bet+pällik* [betpæ:llik] ‘kötü niyetli’, *bet+sypat* [betθipat] ‘sıfatsız’, *bi+tertip* [bi:tertip] ‘terbiyesiz’, *bi+düzgün* [bidüδgün] ‘düzensiz’, *nä+belli* [næ:belli] ‘belirsiz’, *nä+tanyş* [næ:taniş] ‘tanıdık olmayan’ vb.

Tarama sonucu ön eklerin oluşturduğu şu sınıflara rastlanmıştır: *betbagt*, *betgelişik*, *betgylyk*, *betgüman*, *betlagam*, *betnebis*, *betniyet*, *betnyşan*; *bibaş*, *bidöwlet*, *bigaýrat*, *bigünä*, *bisabyr*, *bitakat*, *bitarap*; *näbelli*, *nädogry*, *nahoşluk*, *närazylyk*, *näsaglyk*.

2.2. FİLDEN İSİM YAPIM EKLERİ (İŞLİKDEN AT ÝASAÝJY GOŞULMALAR)

Türkmencede fiilden isim yapım ekleri fiil kök veya gövdelerine ya da isim kök veya gövdelerinden oluşmuş fiil tabanlarına getirilmektedir. Bu eklerin sayısı oldukça fazladır. Fiilden isim yapım eklerin bir kısmı tüm fiil kök/gövdelerine gelebilirken, *goş-ant* ‘parça, ek’, *ýay-bañ* ‘yayvan’, *çök-et* ‘çukur’ örneklerinde olduğu gibi, bir kısmı da yalnızca bir ya da birkaç kelimedede görülmektedir.

Türkçede fiil kök ve gövdelerinin sayısı isim kök ve gövdelerinden oranla daha fazla olduğu bilinmektedir. Bu durum fiilden isim türeten eklerin sayısının artmasını sağlamıştır. Ayrıca *-mA*, *-mAk*, *-Iş/Uş* ekleri her fiile getirilebilir ve yüzlerce hareket adı oluşturabilir (bk. Korkmaz, 2009, s.67).

Türkmencede, bu eklerin bir kısmı somut ve soyut nesne adları türetmektedir. *-ma/-me*, *-mak/-mek* ve *-(ý)yş/- (ý)iş* gibi hareket bildiren isimler yapan ekler bazı kelimelerde kalıplaşarak kalıcı isimler türetmiştir: *gyz-ma* ‘sinirli’, *çak-mak* ‘çakmak’, *ýag-yş* ‘yağmur’, *ur-uş* ‘savaş’ vb. *-arman/-ermen*, *-jañ/-jeñ*, *-gak/-gek*, *-myt/-mit*, *-na/-ne*, *-usga/üsge*, *-waç*, *-wuk/-wük*, *-wul* gibi fiilden isim türeten eklerin çalışmada yararlanılan Türkiye Türkçesi kaynaklarında görülmediği gözlemlenmiştir. Ancak bu gruptaki bazı ekler diğer Türk dillerinde bulunmaktadır.

Türkmencede fiilden isim türeten başlıca ekler ve özellikleri şunlardır:

2.2.1. -a/-e

Türkiye Türkçesinde işlek olmayan bu ekle ilgili Ergin, “Umumiyetle gerundium eki – a,-e’nin klişeleşmesi ile ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. *yar-a, sap-a, oy-a, öt-e* kelimelerinde bu ek vardır.” demektedir (2009, s. 193). Banguoğlu, Eski Türkçede beri çok canlı olarak zarffilleri yapmış olan –e ekinin dilimizde o işleyişle tek ve yalın olarak kullanışı azalmış olduğundan bahseder (2015, s. 227).

Türkmencede -a [a]/-e [e] fiilden isimler türeten işlek olmayan bir ektir. Ek, yuvarlak ünlülü fiil tabanlarına getirildiğinde, telaffuzda [o] ve [ö] alomorflarını da duymak mümkündür.

–a/-e’nin işlevleri şu şekildedir:

1. Yer, yön gösteren zarflar türetmektedir: *aş-a* [a:ša] ‘1.ilerisi, yukarısı, 2. aşırı’, *bak-a* [baqa:] ‘taraf, karşı’, *öt-e* [ötö] ‘çok fazla, öte taraf’ vb.
2. Durum bildiren zarflar türetir: *ayyr-a* >*ayra* [ayra] ‘ayrılık, ayrı düşmek’, *çöwür-e* >*çöwre* [čöwrö] ‘elbise, kumaşın ters yüzü’ vb.
3. Fiilden sıfatlar türetir: *goş-a* (*toy*) [göšo] ‘çift düğün’, *otur-a* (*adam*) [oturo] ‘felçli adam’ vb.
4. Eklendiği fiil tabanına zaman anlamı katar: *giç-e* (<*geç*>) >*gije* [gi:je] ‘gece’ vb.
5. Tamamlanmış eylemin ortaya çıkan sonucunu gösteren isimler türetir: *çök-e* [čökö] ‘iki dizin üzerine oturma durumu’, *yara-a* [yara] ‘yara’ vb.

Şo gün senden *ayra* düşdüm. (Go.: 338)

[šo gün θennen ayra düşdüm]

‘O gün senden ayrı düştüm’.

Taranan metinlerde ek ile türemiş şu kelimelere rastlandı: *aşa, ayra, baka, gayta, gorka, goşa, otura, sowa, yara, yata; çöke çöwre, gije, öte*.

2.2.2. -aç/-eç

-aç [ač]/-eç [eč] işlek olmayan eklerden biridir. Fiil köklerine gelerek nesne, araç gereç isimleri türetir. Ekin konuşmada [oč] ve [öč] alomorfları da bulunur. Taranan Türkmençe gramer kaynaklarda Baskakow (1970, s.126), TDG (1999, s. 28), ve Hanser (2003, s. 153) -aç/-eç, -ç, -anç; HZTD (1960, s. 247), Esenmedowa (2010, s. 79) ve

Söyegov-Arnazarov (2017, s. 37) *-aç, -eç, -ç* alomorflarını göstermektedirler. Ancak bu çalışmalarda dönüşlülük bildiren fiillere gelen ve soyut isimler türeten *-ç* eki de birlikte ele alınmıştır. Clark (1998, s. 525), Kara (2001, s. 29), Uygur (2016, s. 4) ve Yıldırım (2017, s. 84) *-aç/-eç* ve *-ç* eklerini ayrı değerlendirmişlerdir. Bu çalışmada ekin *-anç* alomorfuyla türetilmiş herhangi bir kelimeye rastlanılmamıştır.

-aç/-eç ekinin başlıca tespit edilen işlevleri şunlardır:

1. Alet, nesne isimleri türetir: *dik-eç* [dikeç] ‘ekmeğin üzerine şekil vermek için kullanılan dik tahtadan yapılmış ucunda dişleri olan alet’, *gys-aç* (*gysgyç*) [gĩθač] ‘kıskaç’, *ys-aç* [ĩθač] ‘bir tür kıskaç aleti’, *sürt-eç* [θürtöč] ‘sünger, bulaşık teli’, *tut-aç* [tutoč] ‘tutacak’ vb.
2. *gör-eç* [göröč] ‘gözbebeği’ kelimesinde ek, anatomi terimi yapmıştır.
3. Fiilden sıfat türetmiştir: *körel-eç* [kö:rölöč] ‘solgun, zayıf renk’.

Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde ekle ilgili türemiş *ysaç* ve *göreç* kelimelerine rastlandı.

— *Ysaç!* — diyen sözüniñ yzy bilen onuñ eline gaýçy sypatynda bir gural gelip girdi. (SE: 99)

[ĩθač!- diyen θödünuñ i:di wilen onuñ eline gayçi θiıpatınna bir ğura:l gelip gi:rdi]

‘-Kıskaç! – dediği sözün ardından onun eline makas tipinde bir alet saplandı’.

2.2.3. *-(a)gan/-(e)gen*

Fiilden isim, sıfat yapan yarı işlek bir ektir. Eklendiği fiilin hareketinin sürekli ve aşırı olarak yapıldığını gösterir. Ek, ünsüz ile sonlanan fiillere *-agan* [ağan]/*-egen* [egen], ünlüyle sonlananlar ise *-gan* [ğan]/*-gen* [gen] alomorfları getirilmektedir. Ancak /ş/ ünsüzüyle sonlanan fiillere ekin *-gan/-gen* alomorfları gelebilmektedir: *değiş-gen* [değişgen] ‘şakacı, sürekli şaka yapan’, *uruş-gan* [uroşğon] ‘dövüşken’ vb. Standart konuşmada ise [oğan]/[ögön] ve [ğon]/[gön] alomorfları da telaffuz edilmektedir.

Ek, Türkiye Türkçesinde genellikle tek heceli geçişsiz fiil köklerine gelerek, eklendiği fiildeki hareketi sürekli olarak yapanı, çokça yapanı gösteren ve abartma görevinde sıfatlar türeten birleşik bir ek olduğundan bahsedilmektedir (bk. Korkmaz, 2009, s. 69; Banguoğlu, 2015, s. 229; Eker, 2006, s.358). Zülfikar 2010’da *-agan* (*ağan*), *-egen* (-

eğen) eki Oğuz grubu lehçe ve ağızlarına has bir ek olduğunu, Türkiye Türkçesinde canlılığını yeni örneklerle sürdürdüğünü, ekin Kıpçak grubu lehçe ve ağızlarında da bulunduğunu vurgulamıştır.

Ekin Türkmencedeki işlevleri şu şekildedir:

1. İnsanın her hangi bir davranışının devamlı ve aşırı yaparak huy haline getiren anlamları ifade eden sıfatlar türetir: *çalyş-gan* [çalışgan] ‘çalışkan’, *geýn-egen* (*geýin-*) [geynegen] ‘güzel giyinmeyi seven’, *gül-egen* [gülögön] ‘çok gülen’, *iç-egen* [içegen] ‘aşırı içen, alkolü seven’, *yat-agan* [yatağan] ‘uykucu’ vb.
2. Hayvanların her hangi bir hareketinin sürekli yapması sonucunda o fiile eklenerek sıfatlar türetir: *çap-agan* [çapağan] ‘hızlı koşan, çevik (at, eşek)’, *dep-egen* [depegen] ‘çok tepen, tekmeleyen’, *iy-egen* [iyegen] ‘çok yiyen’, *süs-egen* [θüθögön] ‘devamlı süsen, boynuzlarıyla vuran’ *üýr-egen* [üyrögön] ‘sürekli havlayan’ vb.
3. Kelimenin kökündeki özelliği taşıyan sıfatlar türetir: *gana-gan* [ğa:nağan] ‘sürekli kanayan’, *kirle-gen* [kirlegen] ‘çok kirleten’, *sol-agan* [θoloğön] ‘devamlı solan’, *yelmeş-egen* [yelmeşegen] ‘yapışkan’ vb.

İçyan *gaçagan* bolar, işyakmaz – *yatağan*. (THN: 379)

[içya:n gaçağan bolor, i:şyaqmað –yatağan]

‘Akrep kaçak olur, tembel uykucu’.

Taranan metinlerde ekin türettiği şu kelimelere rastlandı: *gaçagan*, *yatağan*, *depegen*, *diyegen*, *gezegen*, *içegen*, *süsegen*, *üýregen*, *yelmeşegen*; *ganagan*, *uruşgan*, *yadagan*; *değişgen*.

2.2.4. –ak/-ek, -k

Türkmencede fiilden isim ve sıfat yapan işlek eklerden biridir. Ünsüz ile sonlanan fiil tabanlarına –ak [aq]/-ek [ek], ünlü ile sonlananlara –k [k/q] alomorfu getirilmektedir. Konuşmada ise ekin [oq] ve [ök] alomorfları da telaffuz edilmektedir. Ekin Türkiye Türkçesindeki işlevi için Ergin, eskiden beri işlek olan bu ekin yaptığı isimler fiilin gösterdiği hareketi çokça yapanı, olanı, yapılanı; o hareketin yapıldığı yeri, aleti; o hareketle yapılan şeyi; hasılı fiilin tesirinde kalan çeşitli nesnelere karşılığını vurgulamıştır: *dön-ek*, *ürk-ek*, *korğ-ak* vb. (2009, s. 188).

-ak/-ek, -k'nin Türkmencede tespit edilen işlevlerini şu şekilde sıralanabilir:

1. İnsan ve hayvanların belli bir özelliğinin, davranışının alışkanlık ve huy haline geldiğini gösteren sıfatlar türetir: *aňňyr-ak* [aňňıraq] ‘çok anıran(eşek)’, *depeş-ek* [depeşek] ‘sürekli tepen’, *öňbar-ak* [öňbaraq] ‘önce gelen, öncü’, *ýar-ak* [ya:raq] ‘saldırgan (köpek)’, *gal-ak* [galaq] ‘geride kalan, sonuncu’, *gork-ak* [gorqoq] ‘korkak’, *sars-ak* [θarθaq] ‘budala, sersem’, *somal-ak* ‘dik başlı’ vb. *geple-mez-ek* [geplemedek] ‘konuşmayan, suskun’, *ýaltan-maz-ak* [yaltanmađaq] ‘tembellik yapmayan, çalışkan’ gibi örneklerde ekin sıfat fiil ekinde sonra da geleceği görülmektedir.
2. Nesne, alet isimleri türetir: *byç-ak* [biçaq] ‘bıçak’, *gapa-k* [gapaq] ‘kapak, kap kaçların kapağı’, *gaňr-ak* [gaňraq] (<gaňyr-) ‘oğlak ve kuzuyu yakalamak için kullanılan eğri bir çubuk’, *ele-k* [elek] ‘elek’, *or-ak* [oroq] ‘orak, tırpan’, *saç-ak* [θaçaq] ‘sofra, sofranın örtüsü’, *seç-ek* [θeçek] ‘elbisenin, eşyanın veya sofranın kenarlarına ipele yapılan süs’ vb.
3. Herhangi bir yerin, mekânın özelliklerini belirten isimleri türetir: *doň-ak* [doňoq] ‘donmuş yer’, *döw-ek* [döwök] ‘buğday, mısır, arpanın dövüldüğü, öğütüldüğü yer; harman’, *köw-ek* [köwök] ‘çukur, kovuk’, *oy-t- > oýt-ak* [oytoq] ‘oyulmuş yer, alçak yer’, *sürç-ek* [θürçök] ‘kaygan, buzlu zemin’ vb.
4. Niteleme sıfatları türetir: *böl-ek* [bölok] ‘parça’, *gon-ak* [gonoq] ‘konuk, misafir’, *tegele-k* [tegelek] ‘yuvarlak’, *togala-k* [toğoloq] ‘toparlak, top şeklinde’ vb.

Türkmencede *sar-ag* [θarağ] ‘sargı’ ve *ýar-ag* [yarağ] ‘silah’ isimleri de aynı ekin -ag alomorfindan türemiş olabilir.

Aýaga dolak boldy-la!.. (Y: 65)

[ayağa doloq bolu-la]

‘Ayağa dolak oldu’.

Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde ekin türettiği şu kelimelere rastlandı: *bagyrak*, *çatak*, *doňak*, *gaçak*, *gaňrak*, *gonak*, *gorkak*, *yzagalak*, *orak*, *oýtak*, *saçak*, *solak*, *susak*, *ýarak*, *ýapyşak*, *ýatak* (*yatak*), *ýatak* (*uykucu*), *ýylmanak*, *ýumak*; *bölek*, *döwek* (*sürekli döven*), *döwek* (*harman yeri*), *düwdek*, *geplemezek*, *gezek*, *gülek*, *kesek*, *köwek*, *seçek*,

sürçek, süsek, ürkek; aglak, agsak, darak, dolak, düşek, elek, emgek, gapak, garak, gowşak, gurak, guşak, kükrek, oýnak, pudak, tegelek, tentek, togalak, ýygnak.

2.2.5. *-alak/-elek*

Türkmencede *-alak* [alaq] /*-elek* [elek] fiilden isim yapan işlek olmayan eklerdendir. Zülfikar, *-ala* (*-ele*) fiilden fiil yapım ekine *-k* sıfat yapma ekinin birleşmesi soncunda kelimeye tekrarlama, art arda, sık sık veya sürekli yapılma ifadeleri kattığını belirtir: *asalak, yatalak, gezelek* vb. (2011, s. 55).

Taranan metinlerde *gaç-alak* [ğaçalaq] ‘kaçıcı, yüz çeviren’ ve *sap-alak* [θapalaq] ‘hileyle kurtulmaya çalışmak, kaçıcı’ ekin fiil tabanına gelerek kişi özelliğini gösteren sıfatlar türeten iki kelimeye rastlanmıştır. *bökelek* [bökölök] ‘sineğe benzeş ısırın küçük bir böcek’ kelimesinde ise ek kalıplaşmıştır.

Akmyrat *sapalak* atdy. (Gör.: 60)

[aqmıra:t θapalaq attı]

‘Akmirat kurtulmaya çalıştı’.

2.2.6. *-(a)lga/-(e)lge*

Fiilden isim yapan yarı işlek eklerden biridir. Ünsüzle sonlanan fiil tabanlarına ekin *-alga* [alga]/*-elge* [elge], ünlüyle sonlananlara *-lga* [lga]/*-lge* [lge] alomorfları eklenmektedir. Türkmencenin telaffuzunda ekin [olgo]/[ölgö] ve [lgo]/[lgö] alomorflarını da duymak mümkündür.

Ekin tespit edilen işlevleri şunlardır:

1. Yer adları belirten isimler türetir: *dur-alga* [durolgo] ‘durak’, *gaç-alga* [ğaçalga] ‘1.kaçılacak yer, saklanma yeri; 2. bahane’, *gon-alga* [gonolgo] ‘konak yeri’, *in-elge* [inelge] ‘aşağıya doğru inmek için yer’, *oka-lga* [oqolgo] ‘okuma salonu’ vb.
2. Soyut ve somut isimler türetir: *ada-lga* [a:dalga] ‘terim’, *ön-elge* [önölgö] ‘üreme, nesil, çocukların doğması’, *syp-alga* [θıpalga] ‘bahane, sebep, kaçıp kurtulmak’, *ýöre-lge* [yörölgö] ‘kaide, töre, örf adet’ vb.

3. Nesne isimleri türetir: *as-alga* [aθalğa] ‘askı’, *sow-alga* [θowolgo] ‘1.harçlık para, 2.delil, 3.bahane’ vb.

Galanyň 9 *çykalgasy* bar. (GG: 30)

[gala:nîň 9 çïqalğaθï ba:]

‘Kalenin 9 çıkışı var’.

Tarama sonucu ekle türemiş şu kelimelere rastlandı: *adalga*, *asalga*, *bukalga*, *çykalga*, *duralga*, *gaçybatalga*, *gonalga*, *okalga*, *oňalga*, *sowalga*, *tutalga*, *ýapyşalga*, *ýatalga*; *düşelge*, *geçelge*, *girelge*, *önelge*, *ötelge*, *sümelge*, *ýörelge*.

2.2.7. -am/-em

-am [am]/-em [em] fiilden isim yapan işlek olmayan ektir. Türkiye Türkçesinde bu ekle türemiş *tutam* kelimesi Türkmencede de bulunmaktadır. Türkmencede *tut-am* [tutam] ‘avuç içiyle tutulabilen miktar’ demektir. Biray, *tutam* kelimesinin yanı sıra ekin “*ed-em*: erk, ihtiyar ve *gon-am*: mezar” kelimelerinde bulunduğundan söz etmiştir (1999, s. 172).

Demir hasasyna seretse, olam igläp, bir *tutama* gelipdir. (THE: 238)

[demir xaθa:θïna θeretθe, olom i:glæ:p, bïr tutama gelipdir]

‘Demir hasasına baksa, o da çürümüş, bir tutam kadar kalmış’.

2.2.8. -an/-en

-an [an]/-en [en] fiillerden isim ve sıfat türeten işlek olmayan bir ektir. Tarama sonucu ekle ilgili şu örneklere rastlandı: *agar-an* [a:garan] ‘deve sütünün üstünde bulunan yoğurt’, *gap-an* [gapan] ‘kapan’, *gartaş-an* [gartaşan] ‘yaşlı, aşırı yaşlı’, *yarat-an* <*ýaradan* [yaradan] ‘yaratıcı, tanrı’.

Sähel salymdan hälki iti saklan oglanjyk *agaranly* okarany emay bilen göterip öýe girdi. (Seljuklar, s. 221)

[θæ:hel θalïmdan hæ:liki iti θaqlan oğlonjuq a:garanli oqora:nï ema:y wilen götürp öyö girdi]

‘Az sonra biraz önceki köpeği tutan oğlan, deve yoğurtlu kabı usulca aldı ve eve girdi’.

2.2.9. **-anak/-enek**

-anak [anaq]/*-enek* [enek] işlek olmayan, fiillerden somut ve soyut isimleri türeten bir ektir. Tarama sonucu ekin türettiği şu kelimelere rastlanmıştır: *at-anak* [atanaq] ‘1.kalın ip eğirme aleti, 2.iki çizginin birleşmesi sonucu oluşan şekil, 3.bir tür ölçü aleti’, *çit-enek* [çitenek] ‘1.salkımdan kopan üzüm tanesi, 2.bazı ağaçlarda bulunan ufak dikenler’, *deg-enek* [degenek] ‘1.değnek, sopa, 2.(mcz.) gayretli, becerikli (kişi)’, *ep-enek* [epenek] ‘1.eğik demir parça, demir halka, 2.bir tür nakış isimi’, *ez-enek* [eğenek] ‘kıyafetin yakası, 2.torba, çuval gibi şeylerin ağız kısmı’.

Ek, Türkmencede olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de araç, gereç isimleri türetir. Ayrıca kelimeye yer, yöre, süreklilik, belli bir özelliği bulundurma anlamlarını katmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu ekle türemiş kelimelerin halk ağzında daha sık görüldüğü bilinmektedir. Ör. *biçenek*, *çizenek*, *gelenek*, *görenek*, *olanak*, *ödenek*, *seçenek*, *tutanak*, vb. (bk. Zülfikar, 2011, s. 59; Banguoğlu, 2015, s. 235; Eker, 2006, s. 358).

2.2.10. **-ançak, -gançak/-gençek**

Fiilden isim ve sıfat türeten işlek olmayan bir ektir. *-ançak* [ançaq]: *typ-ançak* [tīpançaq] ‘kaygan’; *-gançak* [ğançaq] : *bas-gançak* [baθğançaq] ‘basamak’, *tay-gançak* [ta:yğançaq] ‘kaygan’; *-gençek* [gençek]: *il-gençek* [i:lgençek] ‘1.kıyafetlerde kullanılan bir tür takı, 2.kapı ve pencerelere sürgüsü’ vb.

Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde ekin getirildiği şu kelimeler görülmüştür: *basgançak*, *ilgençek* ve *typançak*

Magraç – gök, asman, *basgançak*, ýokary çykma. (NO: 67)

[mağrač –gök, aθma:n, baθğançaq, yo:qaruı çiqma]

‘Miraç- gök, gökyüzü, basamak, yukarıya çıkma’.

2.2.11. **-ant**

-ant [ant] fiilden isim yapım ekidir. Tarama sonucunda Türkmencede ekin türettiği tek örnek *goş-ant* [ğošont] ‘parça, ek, ilave, katkı’ kelimesi tespit edilmiştir.

Halypa aýdymçy türkmen sungatynyň pajarlap ösmegine uly *goşant* goşan ussatlaryň biri (ZK: 9)

[xali:pa aydımçi türkmen öngatiniň pajarla:p öömögünö uli goşont goşon uθθatlaň bi:ri]

‘Yetenekli şarkıcı Türkmen sanatının gelişip büyümesinde büyük katkısı olan üstatlardan biridir’.

2.2.12. *-ar/-er*

-ar [ar]/*-er* [er] işlek olmayan bir ektir. Ek, yuvarlak ünlülü fiillere eklendiğinde Türkmencenin standart konuşmasında ekin [or] ve [ör] alomorflarının da telaffuz edildiğini duymak mümkündür. Ekin Türkiye Türkçesindeki örnekleri için Ergin, şunları göstermiştir: *koş-ar* (adım), *geç-er* (akçe), *yaz-ar* «yazıcı, muharrir», *gid-er* «masraf», *kes-er* (alet) gibi geçici ve kalıcı isimlerde bulunduğunu ifade etmiştir (2009, s. 199).

Ekin Türkmencedeki işlevleri:

1. Araç-gereç, nesne isimleri türetir: *aç-ar* [açar] ‘anahtar’, *çek-er* [çeker] ‘çekmece’, *kes-er* [keθer] ‘halı dokumasında ipi kesmek için kullanılan bıçak’, *uç-ar* [uçor] ‘1.uçurtma, 2.uçak’ vb.
2. Sıfat fiiller türetir: *ak-ar* (*suw*) [aqar] ‘akarsu’, *gör-er* (*göz*) [görör] ‘görür göz’, *gül-er* (*yüz*) [gülör] ‘güler yüz’ vb. (bk. Baskakov, 1970, s. 143)
3. Hareketin sonucunu gösteren isim türetir: *göç-er* [göçör] ‘satranç oyununda taşların hareketi, göçü’.

Tarama sonucu ekle ilgili: *açar*, *akar* (*suw*), *görer* (*göz*), *güler* (*yüz*) bulunmuştur.

2.2.13. *-arman/-ermen(-emen)*

-arman [arman]/*-ermen* [ermen] fiillerden sıfat türetir. İşlek olmayan bir ektir. Eklendiği fiil tabanlarındaki harekete, davranışa olan meyli, aşırı düşkünlüğü ifade eder. Bu türdeki kelimeler Türkmencede sınırlıdır.

Ekin işlevleri şunlardır:

1. İnsan veya hayvanların herhangi bir şeye olan aşırı düşkünlüğünü ifade eden sıfatlar türetir: *gez-ermen* [gedermen] ‘seyahtçı, gezmeyi seven’, *iç-ermen* [içermen] ‘içmeyi seven, aşırı içen’, *iý-ermen* [i:yermen] ‘yemeyi seven’.
2. Kişinin herhangi bir konuda isteğinin, ihtiyacının veya meylinin aşırı olduğunu gösteren sıfatlar türetir: *al-arman* [alarman] ‘bir şeyi almakta, alış verişte kabiliyetli’, *et-ermen* > *edermen* [edermen] ‘gayretli, becerikli, çalışkan’, *git-ermen* > *gidermen* [gidermen] ‘gitmek için meyilli, gitmeyi kafasına koyan’, *öl-ermen/öl-emen* [ölmön] ‘1.bir işi veya bir şeyi almak için çok hevesli olan, 2. aşırı, çok fazla’ *sat-arman* [atarman] ‘satış konusunda iyi olan, satma meyli olan’ vb.
3. İşte veya meslekte uzmanlığı göstermek için kullanılır: *çap-arman* [çaparman] ‘1. atı iyi koşturan kişi, 2. iyi koşan (at), yürük’, *bil-ermen* [bilermen] ‘bilirkişi, uzman’.

Ancak *-arman/-ermen* ekini Eski Türkçede sık rastlanan *fiil+geniş zaman eki: -ar/-er +zarf fiili:-man/män* birleşmesiyle oluşan kelimelerle karıştırılmamalıdır: *bararman* ‘varacağım’, *çykarman* ‘çıkacağım’, *gaydarman* ‘döneceğim’, *yatarman* ‘uyuyacağım’ vb.

Taranan metinlerde ekle türemiş şu kelimelere rastlandı: *alarman, çaparman; bilermen, edermen, gidermen, içermen, iýermen, ölermen*.

2.2.14. **-bañ**

-bañ [wañ] fiilden sıfat türeten işlek olmaya bir ektir. Tarama sonucu ekle türmüş sadece *yáy-bañ* [yaywañ] ‘1 geniş, büyük, 2.yayvan, 3.enli’ kelimesi görüldü. Türkiye Türkçesinde ise aynı ek *-van* ekine karşılık gelmektedir: *yayvan* (Eker, 2006, s. 362).

...Saparguly aga aýasy gatap giden *yáybañ* eli bilen onuñ kellesini mähirli sypady.(Gün.: 14)

[θapargulu a:ğa a:yaθi gátap giden yaywañ eli wilen onuñ kelleθini mæ:hirli θi:padī]
‘Saparkulu ağa ayası sertleşen geniş eli ile onun kafasını sevgiyle okşadı’.

2.2.15. **-bi**

Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde *-bi* ekiyle türemiş tek örneğe rastlandı. *düş-bi* [düşwü] ‘hızlı düşünen, zeki, düşünceli’ kelimesinde *-bi*, *düş-* fiil köküne eklenerek sıfat türetmiştir. Türkmencede *düş-* ‘1.yukarıdan aşağıya düş-, 2.in-, 3. bir şeyin içine gir-, 4.yıkan-, 5.bil-, anla- düşün-, 6.ortaya çık-, gözük-, 7.düşüş, azalış’(TDS, 1962).

Düşbi wezir bir ädim öňe süýşdi. (S: 231)

[düşwü wedi:r bîr æ:dim öňö öüýşdü]

‘Zeki vezir bir adım öne geldi’.

2.2.16. *-ja/ -je*

-ja [ja]/ *-je* [je] işlek olmayan bir ektir. Fiil tabanlarına eklenerek soyut ve somut isimler türetir. Tarama sonucu ekle ilgili bulunan kelimelerin bir tanesi hariç /n/ ünsüzleriyle sonlanan fiil tabanlarına getirildiği görülmüştür.

-ja/-je ünsüz uyumuna girmez; ancak konuşmada ekin [jö] alomorfu da telaffuz edilmektedir: *dam-ja* [damja] ‘damla’, *ynan-ja* [inanja] ‘inanç, güven’, *yapyn-ja* [yapinja] ‘örtü, dış giysi’, *güymen-je* [güymönjö] ‘eğlence’, *örtün-je* [örtünjö] ‘örtü, döşek’ vb.

Öwrenje elini diňlär, ussat – paýhasyny. (THN: 457)

[öwrönjö elini diňlæ:r, uθθat – payxaθini]

‘Çırac elini dinler, üstat aklını’.

Taranan metinlerde ekle türemiş şu kelimeler görüldü: *bukja*, *damja*, *ynanja*, *yapynja*, *düşünje*, *güymenje*, *öwrenje*.

2.2.17. *-jek*

Taranan gazet, dergi ve edebi eserlerde fiil tabanına getirilen *-jek* [jek] ekiyle türemiş sadece dört kelimeye rastlandı. *büre-n-jek* [bürönjök] (*büren-* ‘ört-’) ‘kadınların başlarını kapatmak için kullandıkları bir çeşit örtü’, *em-jek* [emjek] ‘göğüs, meme’, *serp-in-jek* [θerpinjek] ‘örtü’, *ürpün-jek* [ürpünjök] ‘kadınların gınaç (bir tür başörtüsü) adı verdikleri örtünün kafaya atılan uç kısmı’.

Hol aňyrrakdan, gonamçylygyň esasy girelgesinden başy *bürenjekli* bir aýal çykdy. (Gb.: 14)

[xo:l aňirra:qdan, go:nomçulugun eθaθi girelgeθinnen baši bürönjöklü bir ayal çiqdi]
‘Biraz ileriden, mezarlığın esas girişinden başı örtülü bir kadın çıktı’.

2.2.18. *-jaň/-jeň*

-jaň [jaŋ]/*-jeň* [jeŋ] yarı işlek bir ektir. Fiil tabanlarına eklenerek insanlara ait olumlu veya olumsuz bir davranışın, özelliğın veya alışkanlığın belirgin bir karakter halini aldığını belirten sıfatlar türetir. Bu tür sıfatlar sürekli ve devamlı olan hareketi gösterir. Ekin ünsüzü her zaman ötümlüdür. Ayrıca ekin konuşmada [joŋ] ve [jöŋ] alomorflarının telaffuz edildiğini duymak mümkündür.

HZTD’de *-jaň/-jeň* ekinin çoğunlukla /n/ ünsüzüyle sonlanan fiil tabanlarına eklendiğini belirtir (1960, s. 267). Tarama sonucu ekle ilgili bulunan kelimelerin yanı sıra Türkmençe sözlüklerde *-jaň/-jeň* ekiyle türemiş şu sıfatlara rastlanmıştır: *ayán-jaň* [ayanjaŋ] ‘herhangi bir eşyayı iyi koruyan, muhafaza eden’, *begen-jeň* [begenjeŋ] ‘küçük şeylerden mutlu olan’, *derdin-jeň* [derdinjeŋ] ‘sürekli dert yanan, şikâyetçi’, *dilen-jeň* [dilenjeŋ] ‘sürekli dilenip duran’, *emen-jeň* [emenjeŋ] ‘tamahkâr’, *eýer-jeň* [eyerjeŋ] ‘herhangi bir toplumsal hareketi takip eden, izleyen’, *geýin-jeň* [geyinjeŋ] ‘giyim kuşama düşkün olan’, *gynan-jaň* [gĩ:nanjaŋ] ‘sürekli üzgün, mutsuz’, *guwan-jaň* [guwonjoŋ] ‘kıvançlı’, *igen-jeň* [i:genjeŋ] ‘sürekli sızlanan’, *irin-jeň* [irinjeŋ] ‘isteksiz iş yapan’, *oýlan-jaň* [oylonjoŋ] ‘düşünceli’, *sagyn-jaň* [θa:gĩnjaŋ] ‘üşengeç’, *sypan-jaň* [θĩ:panjaŋ] ‘okşamayı, sıvazlamayı seven’, *süýren-jeň* [θüýrönjöŋ] ‘beceriksiz, yavaş, geride kalan’, *soran-jaň* [θo:ronjoŋ] ‘çok soru soruyan, meraklı’, *sögün-jeň* [θö:günjöŋ] ‘küfürbaz’, *zeyren-jeň* [ðeyrenjeŋ] ‘sürekli şikâyet eden’ vb.

urusjaň ve *söweşejeň* sıfatlarının *urus/urus-* ‘kavga (et-)’ ve *söweş/söweş-* ‘savaş/savaş-’ kelimeleri ise hem isim hem de fiil tabanlı olması nedeniyle *urusjaň* [uruşjoŋ] ‘kavgacı’, *söweşjeň* [θöwöşjöŋ] ‘savaşıcı’ anlamlarında isimden sıfat yapan *+jaň/+jeň* ekinde ele alınmıştır.

Tarama sonucunda ekle türemiş şu kelimelere rastlandı: *başarjaň*, *buýsanjaň*, *gabanjaň*, *ynanjaň*, *utanjaň*, *uýaljaň*, *ýalynjaň*, *ýaranjaň*, *ýaryşjaň*, *ýaydanjaň*; *çekinjeň*, *göresjeň*, *göwünjeň*, *käýinjeň*, *öwünjeň*, *öýkünjeň*.

2.2.19. *-jyk/-jik*

-jyk [jïq]/*-jik* [jik] işlek olmayan bir ektir. Fiilden sıfat türetir. Çalışmada yararlanılan Türkmençe gramer kaynaklarında sadece TDG’da *gapjyk* ‘cüzdan’ kelimesi örnek verilmiştir (1999, s. 32). Ancak *gap+jyk* kelimesinin tabanındaki *gap* ‘kap’ anlamında ve *+jyk* eki isimden isim yapan küçültme ekidir¹⁶.

Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde ekin türettiği sadece üç kelimeye rastlanmıştır: *gyryl-jyk* [gïrïjïq] ‘kısılmış, boğuk ses, (*gyr-yl-* ‘kesil-, yolun-, boğul-, yok et-’), *syp-jyk* [θïpïjïq] ‘iş yapmaktan kaçan, bahane uyduran’ (*syp-* bir bahane bularak kurtul-, kendini kurtar-) ve *köpre-jik* > *köpürjik* [köpürjök] ‘köpürme sonucu oluşan kabarıklık, köpük’.

Türkmencede bulunan *gabar-çyk* [ga:warçïq] ‘kabarıklık, şiş’ kelimesindeki *-çyk*’da söz konusu ekin ünsüzü ötümsüz olan alomorfudur.

Ýigdekçe *gyryljyk* sesi bilen:... (DE: 13)

[yigdekçe gïrïjïq θeθi wilen]

‘Delikanlı boğuk sesi ile:...’

2.2.20. *-ç*

Ergin, ekin kelimeye aşırılık ifadesi kattığını, türettiği isimlerin yapan veya yapılanı veya hareket halini gösterdiğini belirtir. Ayrıca ekin *-nç* biçimde olmadığını sadece *-ç* olduğunu, *-n*’nin fiil gövdesindeki dönüşlülük eki olduğunu vurgular (2009, s.191). Korkmaz’da ekin *-nç* olarak ayrılmasının gerekli olmadığından bahseder (2009, s. 77). Eker ise şöyle ifade etmiştir: “Dönüşlülük/edilgenlik bildiren *-n-* üstüne eylemden ad yapan *-ç*’nin getirilmesiyle oluşmuştur. Genellikle ruhsal ve zihni nitelikler, psikolojik durumlarla ilgili adlar yapar: *utanç*, *inanç*, *kazanç* vb.” (2006, s. 361).

Türkmencede *-ç* [č] dönüşlü fiil gövdelerine gelen yarı işlek eklerden biridir. Soyut isimler türetir. Durum, duygu ve düşünceleri anlatan isimleri ifade eder: *eklen-ç* [eklenč] ‘geçim’, *gazan-ç* [gađanč] ‘kazanç, geçim’, *begen-ç* [begenč] ‘beğeni’, *ynan-ç* [ïnanč] ‘inanç’, *ökün-ç* [ökünč] ‘pişmanlık’, *utan-ç* [utonč] ‘utanç’, *yaydan-ç* [yaydanč] ‘üşenmek’ vb.

¹⁶ TDDS’de **gapjyk**, at. İçine pul ve ş.m. salyp ýanyň bilen göterilýän kiçijik gap. (I, 2015, s.399).

Türkmencede yine bu ekle türemiş *ikile-n-ç* [ikilenç] ‘ikinci kere, tekrar’, *köple-n-ç* [köplönç] ‘1.çoğunlukla, her zaman, 2.tamamen’ ve *yok-anç* [yoqonç] ‘bulaşıcı’ kelimeleri bulunmaktadır.

Sağ – *sagynç*, sol – *begenç*. (THN: 474)

[θağ - θağınç, θo:l - begenç]

‘Sağ-sakinme (üzüntü), sol-mutluluk’ (Gözün seğirmesiyle bağlantılı deyim).

Nä *ikilenç* gaýtalatjak bolýaň? (D:36)

[næ: ikilenç gaýtalatjaq bolya:ŋ?]

‘Neden ikinci defa tekrarlatmaya çalışyorsun?’.

Tarama sonucu ekin getirildiği şu örnekler görülmüştür: *begenç*, *bökdenç*, *buýsanç*, *daýanç*, *eklenç*, *eýmenç*, *gargynç*, *gatanç*, *gazanç*, *gezelenç*, *gynanç*, *gysganç*, *gorkunç*, *gönenç*, *guwanç*, *ynanç*, *igenç*, *ikilenç*, *käýinç*, *ökünç*, *ötünç*, *sagynç*, *söğünç*, *söýünç*, *utanç*, *ýigrenç*, *ýaýdanç*, *ýokanç*, *zeýrenç*.

2.2.21. -çak/-çek

-çak [çaq]/-çek [çek] az işlek olan bir ektir. Fiil tabanlarına eklenerek isim ve sıfat türetir. Ek, yuvarlak ünlülü fiillere eklendiğinde Türkmencenin standart konuşmasında ekin [çoq] ve [çök] alomorflarının da telaffuz edildiğini duymak mümkündür.

Ekin tespit edilen işlevleri şu şekildedir:

1. Nitelik bildiren sıfatlar türetir: *bula-n-çak* [bulonçoq] ‘bulanık’, *gizle-n-çek* [giðlençek] ‘gizli, saklı’, *gyý-çak* [gýyçaq] ‘1.cam kırıntısı, 2.dış yüzü kıyılmış olan şey’, *güber-çek* [güwörçök] kabarık, şişkin’, *sür-çek* [θürçök] ‘donmuş ve kaygan olan zemin’, *tümmer-çek* [tømmörçök] ‘yüksek duran, kabarık’, *ýylma-n-çak* [ýilmançaq] ‘yüzeyi dümdüz olan’ vb.
2. Araç, gereç isimleri türetir: *gaňyr-çak* [gaňjirçaq] ‘kancalı askı’, *salla-n-çak* [θallançaq] ‘salıncak’ vb.
3. İsim türetir: *dyrna-çak* [dirnaçaq] ‘1.tırnak, 2. bir tür nakış isimi, 3.inşaat işinde duvara verilen ad’, *gemir+çek* [gemirçek] ‘kıkırdak’.

Sallançakdaky çaga bogazyna sygdygyndan çyrlyardy. (SE: 229)

[θallançaqda:qı ça:ğa boğoxuno θiğdinnan çirlaya:rdi]

‘Salıncaktaki çocuk boğazının (avazı çıktığı kadar) yettiğinden bağıırıyordu’.

Taranan metinlerde *bulançak*, *güberçek*, *sallançak*, *sürçek* kelimelerine rastlandı.

2.2.22. *-dajy/-deji*

-dajy [daǰi]/*-deji* [deji] az sayıda kelimelerde bulunan ve işlek olmayan bir ektir. Ekin /d/ ünsüzü her zaman ötümlüdür. *-dajy/-deji* fiil tabanlarına eklenerek soyut isimler türetir. Tarama sonucu ekle ilgili: *al-dajy* [allaǰi] ‘çok çevik, yalan yolla ele geçiren, can alıcı’, *çyk-dajy* [çiqdaǰi] ‘masraf, gider’, *gir-deji* [gi:rdeji] ‘gelir, kazanç’ türemiş kelimeler görüldü.

Gyş günleriniñ *aldajy* sowugy bardy. (D: 46)

[ǰiř günlörünüñ allaǰi θowuǰi ba:dī]

‘Kış günlerinin can alıcı soǰuǰu vardı’

2.2.23. *-dak*

-dak [daq] işlek olmayan bir ektir. Fiil tabanlarına gelerek isim türetir. Tarama sonucu ekle ilgili sadece iki kelimeye rastlandı: *bog-dak* [boǰdoq] ‘1.demet, 2.taneli bitkilerle dolu torba’, *gowur-dak* [gowurdoq] ‘kavurma, kavrulmuş et’. Bu kelimelerde ekin [doq] biçimin de telaffuz edilmektedir.

Gowurdak ereýänčä garaşyp, onuñ üstüne meşikden pagladyp suw guýdy. (S: 7)

[ǰowurdoq ereyænčæ: ǰarařip, onuñ üθθünö meşikden pagladip θuw ǰuydi]

‘Kavurma eriyene kadar bekleyip, onun üstüne kaptan su koydu’.

2.2.24. *-dam*

Taranan metinlerde sadece *çogdam* kelimesinde *-dam* [dam] eki görülmüştür. *çog-dam* [çoǰdom] ‘yığındı, birikinti, bir avuç (*çog-* ‘1.taş-, kaynayarak dışarıya dökül-; 2.(mcz.) coş-’).

- Muña serediñ, onuñ şu tayyndaky bir *çogdam* saçy gaty ösen ýaly. (DE: 53)

[muño θerediñ, onuñ şu tayinna:qī bī:r çoǰdom θači ǰatī öθön ya:lī]

‘-Buna bakın, onun şuradaki bir avuç saç çok uzamış gibi’.

2.2.25. **-der**

Tarama sonucu *-der* [der] ekiyle ilgili sadece *mün-der* [münnör] ‘üst üste konulan, yığın, birikmiş şey, üzerine bindirilen (*mün-* ‘bin-’)' kelimesi bulundu.

Münder-münder goýlan ýatalga, ... (DE: 42)

[münnör-münnör goylon yatalga, ...]

‘Üst üste konulan yatak, ...’.

2.2.26. **-dy/-di**

Fill köklerine eklenerek isim ve sıfat türeten bir ektir. *-dy* [dī]/*-di* [dī]’nin eklendiği fiiller Türkmencede az sayıdadır: *gir-di* [girdi] ‘*girdenek* anlamına gelen, kısa boylu, cüce insan hakkında diyalektlerde kullanan bir sıfattır’, *syn-dy* [θīnnī] ‘sındı, halı dokumasında kullanılan bir tür makas’, *eg-di* [egdi] ‘eğdi, bıçağa benzer bir alet’ vb. Türkiye Türkçesi ağızlarında da *sındı* ve *eğdi* alet isimleri bulunmaktadır (bk. Eker, 2006, s. 359; Zülfikar, 2011, s. 81).

Ek, Türkmence bazı kişi isimlerinde kalıplaşmıştır: *Berdi* (*Allaberdi*, *Aýberdi* vb.), *Durdy* (*Annadurdy*, *Oguldurdy* vb.), *Geldi* (*Atageldi*, *Jumageldi* vb.) vb (bk. Töre, 2017, s. 173).

Yararlanılan Türkmence çalışmalarında eke yer verilmemiştir. Taranan metinlerde ekle türemiş kelimelere rastlanılmadı.

2.2.27. **-dyk/-dik**

-dyk [dīq]/*-dik* [dik] fiillere gelerek isim ve sıfat yapar. Türkmencede ekinin örnekleri sayılıdır: *bolmadyk* (iş) ‘olmadık iş’, *görülmelik* (yer) ‘görülmedik yer’, *dogduk* (watan) ‘doğduk vatan’ vb.

Dogduk Diýar, mesgenim sen ata ýurdum, jan Watan, (AD: 3)

[doğduq diya:r, meθgenim θen ata yu:rdu:m, ja:n watan]

‘Doğduk diyar, meskenim sen ata yurdum, can vatan’.

2.2.28. *-ejin*

-ejin [ejin] eki ile ilgili taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde türemiş kelimeye rastlanılmadı. Türkmencede bu ekle türemiş *em-ejin* [emejin] ‘çok emen, emmeyi seven, emmeyi alışkanlık haline getiren’ kelimesi mevcuttur (TDDS I, 2015, s. 350).

2.2.29. *-ende*

-ende [enne] fiilden isim yapan işlek olmayan ektir. Tarama sonucu ekle türemiş sadece *gez-ende* [gedenne] ‘seyahatçi, çok gezen kişi’ kelimesi görüldü.

Ogrymy sen, ýa *gezende*. (Go.: 545)

[oğrimi ðen, ya: gedenne]

‘Sen hırsız mısın, yoksa gezgin mi?’.

2.2.30. *-et*

-et [et] fiilden isim türeten bir ektir. Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde ekle türemiş sadece *çök-et* [çököt] ‘çökmüş olan yer, oyuk yer, çukur’ kelimesine rastlandı.

Sarygamyş oýy ýa-da *çöketligi* Merkezi Aziýada iň uly *çöketlikleriň* biridir. (Dý.: 38)

[θa:riğamiş o:yı ya-da çököktlüğü merkeði ağiyada i:η ulu çököktlülörün bi:ridir]

‘Sarıkamış çukuru veya oyuk orta Asya’nın en büyük oyuklarından biridir’.

2.2.31. *-g*

Türkmencede *-g* [g/ğ] yarı işlek ve tek alomorflu bir ektir. Geniş ünlü /a, e/ ile sonlanan fiil tabanlarına eklenerek hareketle bağlı isim veya sıfat türetir: *ada-g* [a:dağ] ‘beşik kertmesi’, *beze-g* [bedeg] ‘süs’, *dile-g* [dileg] ‘dilek, istek’, *gayna-g* [gaynağ] ‘1.kaynar su, 2.ağız ve burnun içinde çıkan yara’, *gunda-g* [gundoğ] ‘kundak’, *isle-g* [iθleg] ‘istek’, *töle-g* [tölög] ‘harç, ücret’, *ula-g* [uloğ] ‘araç, ulaşım’ vb.

Bu ek Türkiye Türkçesindeki $-(X)k$ ’e karşılık gelmektedir: *adak*, *dilek*, *istek* vb. Ancak *ölçe-g* [ölçög] ‘ölçü’, *sora-g* [θo:roğ] ‘soru’ gibi örneklerde görüldüğü üzere fiilden

isim türeten *-I/-Ü*'ye, *syna-g* [θi:nağ] 'sınav' gibi kelimelerde ise *-(A)v* ekine karşılık gelebilmektedir (bkz. Zülfikar, 2011, s. 60, 91, 98).

Taranan metinlerde ekin türettiği şu kelimelere rastlandı: *barlag, bezeg, boýag, dileg, direg, gaýnag, gorag, göleg, gözleg, gundag, gutlag, ideg, isleg, ölçeğ, sylag, synag, sorag, suwag, süýreg, tirkeg, töleg, ulag*.

2.2.32. *-ga/-ge*

-ga [ğa]/*-ge* [ge] yarı işlek bir ektir. Ekin ünsüzü her zaman ötümlüdür. Fiil kök ve gövdelerine eklenerek isim türetir. Türkmencenin standart konuşmasında ekin [go] ve [gö] alomorfları da telaffuz edilmektedir.

-ga/-ge'nin tespit edilen işlevleri şu şekildedir:

1. Araç gereç isimleri türetir: *garant-ga* [ğarantğa] 'korkuluk', *ysyr-ga* [iθirğa] 'küpe (*ysyr-* 'del-, yar-')' vb.
2. Bitki ve yemek isimleri türetir: *gowur-ga* [gowurgo] 'kavrulmuş buğday', *gemirt-ge* [gemirtge] 'olgunlaşmamış kavun, kelek' vb.
3. Organ isimleri türetir: *çek-ge* [çekge] 'elmacık kemiği, kulağın yanındaki bölge', *oňur-ga* [oňurgo] 'omurga' vb.
4. Fiil tabanına bağlı olarak ortaya çıkan sonucu gösteren isimler yapar: *bar-ga* [barğa] 'suyun yukarıdan aşağıya aktığı kısım' *yra-ga* > *yr-ga* [irğa] 'sallanıp hareket edip duran şey', *göm-ge* [gömgö] 'üstü pörsümüştü, kokmuş balçık', *sow-ga* [θowgo] 'önden gelerek karşılama, karşılamak', *taý-ga* [ta:yğa] 'kaygan' vb.
5. Yer isimleri yapar: *bat-ga* [batğa] 'bataklık, çamurlu pis yer'.

Zülfikar *-ga* ekinin kelimeye 'böcek' kavramını kattığını belirtir ve *çekirge, sakırğa* (*kene*) örneklerini vermiştir (2011, s. 84). Bu böcek isimleri Türkmencede de *çekirtge, sakyrta* şeklindedir.

Taranan metinlerde ekin getirildiği şu örneklerle rastlandı: *batga, garantga, gysga, gowurga, oňalga, oňurga, sokga, tozga, ýomuşga; çekge*.

2.2.33. *-gak/-gek*

-gak [ğaq]/*-gek* [gek] işlek olmayan bir ektir. Ekin ünsüzü her zaman ötümlüdür. Fiil tabanlarına eklenerek sıfat ve isimler türetir. Konuşmada ise ekin [ğoq] ve [gök] alomorfları da telaffuz edilmektedir.

Ekin işlevleri aşağıda sıralanmıştır:

1. İnsan veya hayvanların belli bir davranışını, hareketini gösteren sıfatlar türetir: *bez-gək* [beðgek] ‘bezmiş, bıkmış kimse’, *boz-gək* [boðgoq] ‘bozguncu’, *gaç-gək* [ğaçğaq] ‘kaçak’, *tez-gək* [teðgek] ‘insanlara alışmamış, yabani, sakın olmayan’ vb.
2. Nitelik belirten sıfatlar türetir: *mayış-gək* [mayışğaq] ‘esnek, eğri bügrü’, *süz-gək* [θüðgök] ‘süzgün, süzülüp duran göz’, *tay-gək* [tayğaq] ‘kaygan’ vb.
3. Soyut ve somut isimler türetir: *ep-gək* [epgek] ‘çok sıcak, kuru yel’, *ýar-gək* [yarğaq] ‘koyun derisinde dikilen dış giyim, hayvan postu’ vb.

Biray, *süzgek* ve *bezgek* kelimelerin *-ak/-ek* ekinin *-gek*’li biçimi olduğunu anlatır (1999, s. 131).

Agyz – *aygak*, söz – *taygak*. (THN: 119)

[ağid-ayğaq, θöð-tayğaq]

‘Ağız konuşkan, söz kaygan (olur)’.

Tarama sonucunda *-gak/-gek* ile türemiş olan şu kelimeler görüldü: *aygak*, *bozgak*, *gaçgak*, *mayışgak*, *taygak*, *ýargak*; *bezgek*, *epgek*.

2.2.34. *-gay/-gey*

-gay [ğay]/*-gey* [gey] fiilden isim ve sıfat yapan işlek olmayan bir ektir. Taranan metinlerde ekle türemiş *görme-gey** [görmögöy] ‘görklü, güzel’ ve *tut-gay* [tutgoy] ‘nöbet geçirilen hastalık, epilepsi’ kelimelerine rastlandı.

12 yaşly oglumyň içinde wagtal-wagtal *tutgay* görmüşli agyry peýda bolýar. (Sg.: 18)

[12 ya:şli oğlumun içinne wağtal-wağtal tutgoy görmüşlü a:ğiri peyda: bolya:r]

‘12 yaşında olan oğlumun zaman zaman epilepsi nöbeti, hasatalığı yüze çıkıyor’.

2.2.35. *-gy/-gi*

Bu ek Eski Türkçeden beri işlek olan eklerden biridir. Türkmencede –gy [gī]/-gi [gi]’nin ünlüsü yazıda her zaman düz ve dardır. Ekin ünsüzü ötümlüdür. Ek, yuvarlak ünlü bulanan fiillere getirildiğinde telaffuzda ekin [gu] ve [gü] alomorflarını da duymak mümkündür.

Türkiye Türkçesinde de kullanım sıklığı geniş olan –GI ekiyle ilgi M. Ergin şunları vurgulamaktadır: “Umumiyetle yapma ifade eden fiillerden isim yapar ve bu isimler daha çok yapılanı, bazan yapanı, bazan yapma işini; hülasa fiilin gösterdiği hareketle ilgili çeşitli nesnelere karşılarlar” (2009, s.189).

Türkmencede –gy/gi ekinin tespit edilen işlevleri şu şekildedir:

1. Araç, gereç isimleri türetir: *byç-gy* [biçgī] ‘bıçkı’, *bur-gy* [burgy] ‘burgu’, *çak-gy* [çaqgī] ‘çakı’, *çap-gy* [çapgī] ‘çapa, satır’ vb.
2. Somut ve soyut isimler türetir: *duý-gy* [duygū] ‘duygu, his’, *çoz-gy* [çodgū] ‘hücum, akın’, *göter-gi* [götörgü] ‘yardım, destek’, *guzlat-gy* [gudoltgū] ‘iki grup halinde oynana bir tür çocuk oyunu’, *ört-gi* [örtgü] ‘örtü’, *söý-gi* [θöygü] ‘sevgi’ vb.
3. Alışkanlık, davranış belirten sıfatlar türetir: *kow-gy* [qowgū] ‘takip eden, kovalayan insan veya insanlar’ *mün-gi* [müngü] ‘at, eşek ve deveye binip gitme alışkanlığı’ vb.
4. Yapılmış olan fiilin sonucunda ortaya çıkan durumu, nesneyi, ürünü gösteren isimler türetir: *çiz-gi* [çidgi] ‘çizgi’, *goş-gy* [goşgū] ‘koşuk, şiir’, *iç-gi* [içgi] ‘içki, alkol’, *ser-gi* [θergī] ‘sergi’ vb.
5. Organ ve tıp isimleri yapar: *in-gi* [ingī] ‘fitik’, *sanç-gy* [θançgī] ‘aşı’, *sür-gi* [θürgü] ‘mideyi temizlemek için kullanılan ilaçlar’, *yat-gy* [yatgī] ‘rahim’ vb.
6. Edilgen ekleri almış fiillerden sıfat yapar: *büre-l-gi* [bürölgü] ‘örtülen, kaplanan’, *çöker-il-gi* [çökörölgü] ‘dizi bükülen, diz üstü oturan’, *düyrl-le-n-gi* [düyrlöngü] ‘dürülen’, *ger-il-gi* [gerilgi] ‘gergin, gerilmiş’ *ora-l-gy* [orolgu] ‘sarılı, sarılmış’, *or-ul-gy* [orulgu] ‘kesilen, biçilmiş’, *yuw-ul-gy* [yuwulgu] ‘yıkalı, yıkanmış’ vb.

Bu jaýlaryň içine agyr haly, palaslar *düşelgi*, içi *syrylgy*, *süpürilgi* arassa, gül ýaly. (Go.: 8)

[bu ja:ylarñ içine ağır xa:lī, palaθlar düşölgü, içi θirīlgī, θüpürölgü araθθa, gül ya:lī]

‘Bu odaların içine ağır halı, kilimler döşeli, içi silinmiş, süpürülmüş temiz, çiçek gibi’.

Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde ekle türemiş şu kelimelere rastlandı: *alabasgy, algy, asylgy, basgy, basylgy, byçgy, bosgy, burgy, çalgy, çapgy, çakgy, çyzgy, daralgy, dartgy, duýgy, gaňtarylgy, gaytargy, goşgy, gurulgy, kowgy, oýnatgy, salgy, sargy, saýlantgy, syrylgy, urgy, ýazylgy, ýatgy, ýuwulgy; bejergi, bergi, bişirilgi, bökdergi, çelgi, depgi, düşelgi, eplengi, gölegi, içgi, ingi, örtülgi, öwgi, seçgi, sergi, söýgi, süpürilgi, sürgi, ýitgi.*

2.2.36. -gyç/-giç

Fiilden isim ve sıfat türeten yarı işlek bir ektir. –gyç [gïç]/-giç [giç] ekinin /g/ ünsüzü her zaman ötümlüdür. Çalışmada yararlanılan Türkmence gramer kaynaklarında Clark (1998, s. 525), Bayjanow-Petjikowa (2014, s. 24) ve HZTD (2015, s. 28) ekin –gyç/-giç, diğer bütün kaynaklarda –gyç/-giç, -guç/-güç alomorfarını göstermişlerdir.

Ek, tek heceli ve yuvarlak ünlülü fiil tabanlarına eklendiğinde Türkmencenin yazım kuralı gereği –gyç/-giç ekinin ünlüsü yuvarlaklaşır: *guy'-gyç > guý'guç* [guyguç] ‘huni’, *pürk-giç > pürkgüç* [pürgüç] ‘su ve sınırları püskürmek için kullanılan kova şeklide delikli alet’, *sow-gyç > sowguç* [θowguç] ‘1.parayı çok savuran, 2.bir enerjiyi başka bir enerjiye çeviren’, *sus-gyç > susguç* [θuθguç] ‘kepçe’, *sür-giç > sürgüç* [θürgüç] ‘yontma aleti’, *ýol-gyç > ýolguç* [yolguç] ‘cımbız’, *ýon-gyç > ýonguç* [yonguç] ‘rende’ vb.

İki ve daha fazla heceli olan yuvarlak ünlülü fiil tabanlarına getirelen bu ek: *köpel-giç* [köpölgüç] ‘artan, çoğalan’, *otsöndür-giç* [otθönnürgüç] ‘yangın söndürücü’, *ölçe-giç* [ölçögüç] ‘hız ölçme aleti’, *sowut-gyç* [θowutguç] ‘soğutucu, buzdolabı’ vb. örneklerde de görüldüğü üzere –gyç/-giç’in Türkmencenin standart konuşmasında ikinci heceden sonra da yuvarlak alomorfları [guç]/[güç] biçiminde telaffuz edilmektedir.

Ekin Türkiye Türkçesindeki işlevi için Korkmaz, işlev bakımından fiilin gösterdiği işi yapanı veya yapılan işten etkileneni gösteren isimler türettiğini ve bu ekle türemiş örneklerin az sayıda olduğunu belirtmiştir. Ör. *başlangıç, bilgiç, dalgiç* vb. (2009, s. 80).

Ekin Türkmencedeki işlevleri şu şekildedir:

1. Araç, gereç ve nesne isimleri türetir: *bas-gyç* [baθgïč] ‘yazıyı yazmak için kullanılan araç’, *çyz-gyç* [čïðgïč] ‘cetvel’, *deş-giç* [deşgïč] ‘matkap’, *elçal-gyç* [alčalgïč] ‘havlu, el bezi’ *gaz-gyç* [gãðgïč] ‘kazma’, *gys-gyç* [gïθgïč] ‘kısaç’, *say-gyç* [θa:ygïč] ‘yün saymak için yapılan çubuk’ vb.
2. Davranış veya alışkanlık ifade eden sıfatlar türetir: *eşit-giç* [eşitgïč] ‘iyi işiten, duyan’, *duý-gyç* > *duýguç* [duýguč] ‘hisleri kuvetli, hassas’ , *düş-giç* > *düşgüç* [düşgüč] ‘anlayışlı, düşünceli’, *içýak-gyç* [içýaqgïč] ‘sinir bozucu, huysuz’ vb.
3. Fiil tabanındaki hareketin sürekliliğini veya tekrar ettiğini ifade eder: *çagala-gyç* [çağalağïč] ‘doğurgan, çok çocuk doğuran’, *toza-gyç* [toðoğuč] ‘çabuk toz olan, çok tozlu’
4. Kelimeye ‘herhangi bir işi veya mesleği uzmanlık derecesinde yapan’ anlamı katar: *bil-giç* [bilgïč] ‘bilgili, bilge’, *kow-gyç* > *kowguç* [qowguč] ‘iyi takip eden, takipçi’, *yüz-giç* > *yüzgüç* [yüzgüč] ‘1.iyi yüzen, 2.suda bulunan ve iyi yüzen siyah bir böcek’ vb.
5. Özel isim türetir: *janal-gyç* [ja.nalgïč] ‘Azrail (İslam dini inancında görevli meleğin adı)’.
6. –*gyç/-giç* eki dil bilimi terimlerinde kullanılır: *ayýr-gyç* [ayirgïč] ‘belirteç’, *doldur-gyç* [do:llurğuč] ‘tümleç’.

Ekin *başlangyç* < *başla-n-gyç* [başlangïč] ‘başlangıç’ örneğinde görüldüğü üzere dönüşlü-edilgen çatı ekininden sonra da gelebilmektedir.

Taranan metinlerde ekle türemiş şu kelimelere rastlandı: *asgyç*, *başatgyç*, *başlangyç*, *çagalagyç*, *çalşyrgyç*, *janalgyç*, *gyrgyç*, *içýakgyç*, *oturgyç*, *ýangyç*, *ýazgyç*; *bozguç*, *duýguç*, *kowguç*, *sorguç*; *bilgiç*, *edergiç*, *elsüpürgiç*, *getirgiç*, *görkezgiç*, *götergiç*, *ildirgiç*, *ötürgiç*, *süpürgiç*; *dürtgüç*, *sürtgüç*, *süzgüç*, *yüzgüç*.

2.2.37. -gyn/-gin

-*gyn* [gïn]/-*gin* [gin] fiillerden isim ve sıfat türetir. Yarı işlek bir etkir. Ekin /g/ ünsüzü her zaman ötümlüdür. Ekin konuşmada [gün] ve [gün] alomorfları da telaffuz edilmektedir.

Türkmencede –*gyn/-gin* genellikle tek heceli fiil tabanlarına eklenir. Ancak Türkmencenin yazım kuralı gereği ek, tek heceli ve yuvarlak ünlülü fiillere

getirildiğinde ikinci hecede ünlüsü yuvarlaklaşmaktadır Ör. *gop-gyn* > *gopgun* [göpğun] ‘büyük kavga, gürültü’, *ös-gin* > *ösgün* [öθğün] ‘iyi büyümüş, boyu uzamış, yetişmiş olan şey’ vb. Ancak ikiden fazla olan heceli fiillere getirilen ekin ünlüsü düz dar biçimindedir: *gowuş-gyn* [ğowuşğun] ‘herhangi bir işi, hareketi yapmak için iyi fırsat veya durum’, *öwüs-gin* [öwüθğün] ‘1.hafif esen rüzgâr, 2.aynı tempolu yürüyüş’ vb.

Ergin, Türkiye Türkçesindeki –GXn ekinin kelimeye büyültme ve aşırılık anlamalarını kattığını, türettiği isimlere çok yapan, olan veya yapılan nesnelere veya yapılan işi karşıladığını vurgulamaktadır (2009, s. 189).

Türkmencede ekin şu işlevleri tespit edilmiştir:

1. Canlı veya cansız varlıkların ruh halini, doğasını yansıtan sıfatlar türetir: *as-gyn* [aθğın] ‘güçsüz, halsiz’, *çök-gin* > *çökgün* [çökğün] ‘çökmüş yıpranmış’, *doý-gyn* > *doýgun* [doýğun] ‘1.rengi tam almış, 2.bıkmış, bezmiş’, *gyz-gyn* [ğidğın] ‘sıcak, ısısı yüksek olan’, *yör-gyn* > *yörgun* [yörgun] ‘yorgun’ vb.
2. Gerçekleşmiş, bitmiş olan olay sonucu ortaya çıkan durumu anlatan isimler türetir: *bos-gyn* > *bosgun* [boθğun] ‘bozgun’, *çoz-gyn* > *çozgun* [çodğun] ‘akın, hücum’, *daş-gyn* [da:şğın] ‘taşkın, sel’, *sür-gin* > *sürgün* [θürgün] ‘sürgün’, *yán-gyn* [yanğın] ‘yangın’ vb.
3. Tıp ve hastalık isimleri türetir: *gyr-gyn* [ğirğın] ‘toplu ölüm’, *ör-gin* > *örgün* [örgün] ‘yüksek ateş nedeniyle vücutta çıkan sivilceler’ vb.
4. Kalıcı isimler türetir: *ys-gyn* [iθğın] ‘güç, kuvvet, mecal’, *öwüs-gin* [öwüθğün] ‘hafif esen rüzgâr, esinti’, *syr-gyn* [θi:rğın] ‘1.kar karışık esen rüzgâr, 2. güçlü esen rüzgârın biriktirdiği kar, kum vb. yığını, 3.tek yönde bulunan şey (ev, ağaç vb.) (*syr-* ‘1.sil-, süpür-, 2.örtüsünü çıkar-, 3.kılıcı kınından çıkar-, 4. dolaş-, gez-’)
5. Benzerlik, yakınlık ifade eden sıfatlar türetir: *öç-gin* > *öçgün* [öçğün] ‘ışığı veya rengi canlı olmayan, solgun’, *sol-gyn* > *solgun* [θolğun] ‘ solgun’ vb.
6. Alet isimleri türetir: *guşa-gyn* > *guşgun* [ğuşğun] ‘deve, at, eşek gibi hayvanların kuyruğunun altından bağlanan ip’ vb.

-gyn/-gin eki kendinden sonra en sık +çylyk/+çilik, +ly/+li ve lyk/+lik ekiyle kullanılmaktadır: *gur-gyn*+çylyk > *gurgunçylyk* [ğurğunçuluq] ‘sağlık, esenlik’, *az-*

gyn+lyk [a:ðg̃inliq] ‘azgınlık, yoldan çıkma’, *yaz-gyn+lyk* [yazg̃inliq] ‘yayılmak, yaygın’, *yör-gin+li+lik* > *yörgünlilik* [yörgünlülük] ‘çok tutulan, geçerli olan’ vb.

Taranan metinlerde ekin türettiği şu kelimeler görülmüştür: *akgyn, argyn, azgyn, çapgyn, çaşgyn, dartgyn, daşgyn, gaçgyn, gaytgyn, gyrgyn, gyzgyn, gowuşgyn, ysgyn, sarsgyn, yangyn, yazgyn, ýkgy; bosgun, joşgun, durgun, gopgun, gurgun, solgun, uçgun, uygun; bitgin, depgin, ergin, geçgin, irgin, kesgin, öwüşgin, öwüşgin; çökgün, düzgün, göçgün, görgün, öçgün, ösgün, ötgün, sürgün, ýörgün*.

2.2.38. *-gynjak/-ginjek*

-gynjak [g̃injaq]/*-ginjek* [ginjek] fiilden isim yapan işlek olmayan bir ektir. Tarama sonucu ekle türemiş *as-gynjak* [aθg̃injaq] ‘yandan gelerek dert olan şey, engel’ ve *yet-ginjek* [yetginjek] ‘ergenlikte olan oğlan, yiğitlik yaşına gelmemiş genç’ kelimeleri görüldü.

Serwijan bolsa bular *asgynjak* bolar diyip,... (Go.: 536)

[θerwija:n bolθo bulor aθg̃injaq bolor diyip,...]

‘Servican olsa bunlar engel olur diye,...’

Yetginjek bu teklibe mončo boldy. (N: 4)

[yetginjek bu teklibe mončo bolu]

‘Ergen oğlan bu teklife memnun oldu’.

2.2.39. *-gyr/-gir*

-gyr [g̃ir]/*-gir* [gir] fiillerden sıfat türeten yarı işlek bir ektir. Ekin /g/ ünsüzü her zaman ötümlüdür. Genellikle tek heceli fiil köklerine eklenir. Canlı ve cansız varlıkların her hangi bir hareketinin, davranışının sürekli, iyi ve aşırı derecede yaptığını anlatan sıfatlar türetir: *aç-gyr* [açg̃ir] ‘her hangi bir şeyi açma konusunda iyi olan’, *ak-gyr* [aqg̃ir] ‘hızlı akan’, *çal-gyr* [çalg̃ir] ‘1.müzik, çalgı aletini iyi kullanan, 2.iyi ses çıkaran müzik aleti’, *çap-gyr* [çapg̃ir] ‘1.yüğük, hızlı koşan, 2.keskin’, *deg-gir* [deggir] ‘nazarı çok degen’, *tap-gyr* [tapg̃ir] ‘1.yol gösterici, yol bulucu, 2.etap, grup 3.defa, kere’, *yan-gyr* [yang̃ir] ‘kolay ve iyi yanan’ vb.

guzla-gyr [gũdloğur] ‘doğurgan’, *tana-gyr* > *tangyr* [tanğir] ‘iyi tanıyan’ gibi az sayıdaki kelimelerde ise iki heceli fiil tabanlarına eklenmektedir.

-gyr/-gir, tek heceli ve yuvarlak ünlülü fiillere eklendiğinde Türkmencenin yazım kuralı gereği ikinci hecede ekin ünlüsü yuvarlaklaşmaktadır: *duý-gyr* > *duýgur* [duygur] ‘çabuk hissedilen, iyi sezen’ *düş-gir* > *düşgür* [düşgür] ‘zeki, mantıklı düşünen’ *uç-gir* > *uçgur* [uçgur] ‘hızlı veya iyi uçan’, *yüz-gir* > *yüzgür* [yüdgür] ‘iyi ve hızlı yüzen’ vb.

At aýagy *gitgir*, ozan dili *ötgür*. (THN: 153)

[at ayağı gitgir, oðon dili ötgür]

‘At ayağı çevik, ozan dili keskin (olur)’.

Tarnan metinlerde *-gyr/-gir* ile türemiş şu kelimelere rastlandı: *algyr*, *atgyr*, *syzgyr*, *tangyr*, *tapgyr*; *duýgur*, *uçgur*; *bilgir*, *eşitgir*, *gitgir*, *kesgir*; *düşgür*, *görgür*, *ötgür*, *yörgür*.

2.2.40. *-gyt/-git*

-gyt [ğit]/*-git* [git] işlek olmayan bir ektir. Ekin /g/ ünsüzü her zaman ötümlüdür. Tek heceli ve ünsüzle sonlanan fiil köklerine gelmektedir. Ek, fiillerden somut ve soyut isimler türetmektedir: *ay-gyt* [ayğit] ‘belli, malum, netleşmiş’, *çyk-gyt* [çiqğit] ‘açıklama, not’, *sal-gyt* [θalğit] ‘vergi’, *sep-git* [θepgit] ‘birleşme yeri, birleşen nokta’, *yán-gyt* [yanğit] ‘şarkı veya türkünün en önemli parçası’, *yaz-gyt* [yağğit] ‘alinyazısı, kader’ vb.

Türkmencede *-gyt/-git*, tek heceli ve yuvarlak ünlülü fiillere getirildiğinde yazım kuralı gereği ikinci hecede ekin ünlüsü yuvarlaklaşır *çöz-git* > *çözgüt* [çöğgüt] ‘netice, sonuç’, *sow-gyt* > *sowgut* [θowgüt] ‘1. harçlık para, 2. delil, 3. bahane’, *yör-gyt* > *yörgut* [yorgüt] ‘yorum’ vb.

oňnut kelimesinde *oň-gyt* > *oňgut* > *oňnut* [oňnut] ‘geçim, beraberlik’ olarak /ňg/ ünsüzlerin yan yana gelmesiyle aslında Türkmencenin standart konuşmasında duyulan bu ünsüz benzeşmesi yazıya da yansımıştır.

Pişik bolsa möý bilen *oňnut* etmeli boldy. (DE: 57)

[pişik bolθo mö:y wilen oňnut etmeli bolli]

‘Kedi ise akrep ile geçim sağlamak zorunda kaldı’.

Tarama sonucu ekle ilgili türemiş şu kelimeler görüldü: *aygyt, çykyt, salgyt, sargyt, ýapgyt, ýazgyt; ýorgut; kesgit, sepgit; çözügüt.*

2.2.41. -y/-i

Banguoğlu, “Türk dillerinde çok eski ve yaygın bir sıfatfiil eki olduğu anlaşılan *-ig* daha Eski Türkçede damak sesini tektük düşürmüş görünüyor (*köni yazı*).” demektedir. Batı Türkçesinde ise erkenden bu işleyişini ve son damak sesini yitirmiş, fiilden adlar ve sıfatlar yapan bir ek olarak canlılığını azçok koruduğunu da belirtmiştir (2015, s. 244).

Türkmencede *-y* [ĩ]/ *-i* [i] fiilden isim türeten yarı işlek olan eklerdendir. Ekin ünlüsü her zaman düz ünlüdür. Ancak yuvarlak ünlülü fiil tabanlarına eklenen *-y/-i* yazıda gösterilmeyen ama telaffuzda [u] ve [ü] alomorfları mevcuttur: *sok-y* [θoqu] ‘arpa, buğday gibi tahılları dövmek için kullanılan alet’, *sür-i* [θürü] ‘sürü’ vb.

Türkmencenin yazım kuralı gereği tek heceli ve yuvarlak ünlülü fiillere getirilen *-y/-i*’den sonra ünsüzle başlayan herhangi bir ek eklendiğinde ikinci hecede bulunan *-y/-i* yuvarlaklaşır: *gork-y+ly* > *gorkuly* [ğorqulu] ‘korkulu, tehlikeli’, *öl-i+lik* > *ölülük* [ölülük] ‘cansızlık’ vb.

-y/-i’nin eklenme sırasında kelime tabanında oluşturduğu morfofonolojik nöbetleşmeler şu şekillerde gerçekleşir:

- Eklendiği bazı fiillerin ikinci hecesinde bulunan /y, i, u, ü/ ünlüleri yitmektedir: *ayyr-* > *ayry* ‘ayrı’, *ýumur-* > *ýumry* ‘yamuk’, vb.
- Bazı fiil tabanlarının sonunda bulunan /a, e, al, el/ düz geniş ünlüleri yitmektedir: *gata-* > *gaty* ‘sert’, *goýal-* > *goýy* ‘koyu’, *egrel-* > *egri* ‘eğri’ vb.
- sanç-* fiilin sonunda buluna ötümsüz /ç/ ünsüzü eklenme sonrasında ötümlü /j/ ünsüzüne dönüşür: *sanjy* ‘1.ağrı, sancı; 2.(mcz.) keder, endişe, üzüntü’.

Ekin Türkmencedeki işlevleri şu şekildedir:

- Eşya, nesne isimleri türetir: *aşyr-y* [a:şiri] ‘elbise veya gömleğin kol kısmının dikişinde kullanılan ince kumaş’, *çyrp-y* [çirpi] kadınların kafalarını örtmek için kullandıkları eşya’, *çat-y* [çati] ‘her hangi bir şeyi asmak için ağaç dallarında

- yapılan alet’, *ört-i* [örtü] ‘örtü’, *tut-y* [tutu] ‘perde’, *ýar-y* [ya:rî] ‘elde eğrilen deri’ vb.
2. Somut ve soyut isimler türetir: *bak-y* [baqî] ‘besi, besleme’, *bog-y* [boğu] ‘demet, deste’, *gaz-y* [gādî] ‘kazı’, *ürk-i* [ürkü] ‘korku, tehlike’ vb.
 3. Yer bildiren isimler türetir: *buk-y* [buqu] ‘saklanmak için yer, sığınak’, *ör-i* [ö:rü] ‘yayla, otlak’, *ýap-y* [yapî] ‘dağın, tepenin yüksekliğinden aşağıya doğru inilen yeri’ vb.
 4. Eklendiği fiilden zarf yapar: *öñürt-i* [öñürtü] ‘önce, daha önce (*öñürt-* ‘öncele-, önde gel-’ vb.

Taranan metinlerde ekle türemiş şu örneklere rastlandı: *agyry*, *ayry* <*ayyr*, *bakyly*, *buky*, *çaşy*, *daňy*, *darty*, *dyky*, *doly*, *gapy*, *gaty*-< *gata-*, *gazy*, *gorky*, *goýy* < *goýal-*, *sanjy* < *sanç-*, *soky*, *tuty*, *ýapy*, *ýumry* < *ýumur-*; *çeki*, *egri* < *egrel-*, *öli*, *ötri* < *ötür-*, *süri*, *ürki*.

2.2.42. -yjy/-iji, -ýjy/-ýji

Bu ek Türkçenin erken dönemlerinden beri kullanılan işlek eklerinden biridir. Ergin’e göre: “Bu ek Eski Türkçede *-ı-gçl*, *-i-gçi* ve *-ğuçl*, *-güçi* şekillerinde idi. Bu şekillerin ise fiilden isim yapma ekleri *-ğ*, *-g* ve *-gu*, *-gü* ile isimden isim yapma eki *-çl*, *-çi*’den meydana geldikleri anlaşılmaktadır.” (2009, s.191). Erdem 2020’de *-IcI* ekiyle ilgili bazı önemli çalışmaların üzerinde durmuştur. Burada Siemieniec-Golaś’a (1995), Stachowski (1996), Demir (2005), Kaya ve Erdem (2010), Kaya ve Erdem (2014) çalışmalarından bahsedilmiştir (s. 335-336). Stachowski 1996’da Türkçede işlek olan *-CI/-ICI* eklerinin görevlerini 1) yapan, eden; 2) belli bir politik/sosyal düşüncenin taraftarı veya bir ideolojinin temsilcisi, belli bir şeyi temsil eden savunan, paylaşan; 3) kelime kökünde belirtilen durumda bulunan şahıs adları türetmek gibi işlevlerle kullanıldığını sırlamıştır (Demir, 2005, s. 75). Erdem, ekle ilgili görüşünü şu sözlerle anlatmıştır:

-XcX eki, Türkçenin her döneminde fiillerden ad türeten ekler kategorisinde işlek bir türetim eki olarak kullanılmıştır. Geçişli fiillere gelmesine rağmen istenildiğinde neredeyse bütün fiil kök veya gövdesine getirilebilir. Ekin bu geniş türetim potansiyeli, tahmin edilebilir anlamlar üretmesini sağlamıştır. (2020, s.334).

Türkmencede *-yjy/-iji*, *-ýjy/-ýji* fiilden isim türeten işlek eklerden biridir. Ünsüzle sonlanan fiillerden sonra ekin *-yjy* [jji]/*-iji* [iji], ünlüyle sonlanan fiillere *-ýjy* [yjji]/*-ýji*

[yji] almorfları getirilmektedir. Tek heceli ve yuvarlak ünlülü fiil tabanlarına getirilen ekin *-ygy/-iji* almorfları Türkmenenin yazım kuralı gereği ilk ünlüsü yuvarlaklaşır: *düz+iji > düzüji* [düdüjü] ‘toslayan’, *ýuw+ygy > ýuwujy* [yuwuju] ‘yıkayıcı’ vb. Sadece *okygy* kelimesinde *oka-ygy > okygy* ‘okuyucu’ olarak yazılır ve ikincil ünlü uzunluğu ortaya çıkar. Konuşmada ise [oqı:ji] olarak /y/ ünlüsü uzun telaffuz edilir ve yazıda gösterilmez. Ekin standart konuşmada [uju]/[üjü] ve [yju]/[yjü] almorflarının da telaffuz edildiği duyulur.

Ekin Türkmencede tespit edilen işlevleri şu şekildedir:

1. İş ve meslek isimleri türetir: *diňle-yji* [diňleyji] ‘dinleyici’, *öwren-iji* [öwrönüjü] ‘öğrenci’, *sat-ygy* [θatiji] ‘satıcı’, *sür-iji > sürüji* [θürüjü] ‘sürücü, şoför’, *ýaz-ygy* [yađiji] ‘yazıcı’ vb.
2. Bir işi, eylemi yapanı gösteren sıfatlar türetir: *at-ygy* [atiji] ‘atıcı’, *ez-iji* [ediji] ‘ezici’, *göreş-iji* [göröşüjü] ‘güreşçi, mücadele den’, *ýeň-iji* [yeňiji] ‘yenici’, *ýuw-ygy > ýuwujy* [yuwuju] ‘yıkayıcı’, *ýüz-iji > ýüzüji* [yüdüjü] ‘yüzücü’ vb.
3. Kalıcı isimler ve sıfatlar türetir: *ak-ygy* [aqiji] ‘akıcı’, *gemir-iji < gemriji* [gemriji] ‘kemirgen’, *sagalt-ygy > sagaldygy* [θağaldiji] ‘sağlığı koruyucu’, *ýan-ygy* [yaniji] ‘yanıcı’, *ýaşa-ygy* [ya:şayji] ‘ikamet eden, yaşayan’, *ýyrt-ygy* [yürtiji] ‘yırtıcı’, *zäherle-yji* [ðæ:herleyji] ‘zehirleyici’ vb.
4. Alet, nesne isimleri türetir: *arassalaygy* [araθθalayji] ‘arıtıcı’, *salkynlat-ygy > salkynladygy* [θalqınladiji] ‘klima’, *sowat-ygy > sowadygy* [θowoduju] ‘soğutucu’ vb.
5. Gramer ve matematik terimlerini türetir: *bagla-ygy* [ba:ğlayji] ‘bağlaç’, *bölün-iji* [bö:lünüjü] ‘bölücü sayı’, *görkez-iji* [görködüjü] ‘miktarın derecesini anlatan işaret’.
6. Bu ek Türkmencede ettirgen çatı eklerini almış fiillere de eklenmektedir: *dolan-dyr-ygy* [dolonduruju] ‘yönetici’, *gynan-dyr-ygy* [gi:nanniriji] ‘üzücü’, *gül-dür-iji* [güllürüjü] ‘güldürücü’, *höwes+len-dir-iji* [höwöθlöndürüjü] ‘heveslendirici’, *ynan-dyr-ygy* [inanniriji] ‘inandırıcı’ vb. *okudygy* kelimesinde *oka-t-ygy > okudygy* [oquduju] ‘öğretmen’ olarak kalıplaşmıştır.
7. Ek, birleşik kelime yapmında ve kalıplaşmış kelimelerde de görülür: *alypbarygy* ‘sunucu, yönetici’, *basypalygy* ‘işgalci’, *bilesigeliji* ‘meraklı’, *göwünaçygy* ‘eğlenceli’, *sözaydygy* ‘konuşmacı’, *ýürekgydyrygy* ‘sıkıcı, yürek yakıcı’ vb.

Tarama sonucu ekle türemiş şu kelimeler görüldü: *açygy, alygy, alypbarygy, aýdygy, basybalygy, barygy, buýsandyrygy, çalygy, çykarygy, darykdyrygy, dyrmaşygy, dolandyrygy, duýdurygy, esaslandyrygy, galdyrygy, galygy, gamaşdyrygy, gapdyrygy, gatnadygy, gatnaşygy, gaýtarygy, gelnalygy, geňgalygy, gysdyrygy, goparygy, göwünaçygy, guwandrygy, hopukdyrygy, ylalaşdyrygy, ynandyrygy, kadalaşdyrygy, nebsiagyrygy, okygy, oýlaptapygy, öňdenbarygy, partladygy, peýdalanygy, rahatlandyrygy, salkynladygy, satygy, sowadygy, sözaýdygy, surnukdyrygy, suýaldygy, tapygy, tolgundyrygy, ugurtapygy, ulaldygy, ulanygy, utgaşdyrygy, ýalbarygy, ýazygy, ýyladygy, ýyrtygy, ýokarlandyrygy, ýüregysdyrygy, zyňygy; bolujy, goýujy, guruzy, guýujy, kowujy, tutujy, urşujy<uruş-, ýumrujy<ýumur-, ýuwujy; äkidiji, beriji, bilesigeliji, irleşdiriji, çekiji, degiji, dörediji, ediji, elektrogeçiriji, eýmendiriji, geçiriji, gemriji<gemir-, getiriji, giňeldiji, görkeziji, göteriji, hereketlendiriji, höweslendiriji, köşeşdiriji, öndüriji, öwreniji, özgerdiji, peseldiji, söndüriji, söweşiji, ýeňiji, ýetiriji, zeyreniji; çümüji, düzüji, görüji, gülüji, örüji, söýüji, sürüji, ýüzüji; abatlaýgy, arassalaýgy, aýgytlaýgy, aýyklaýgy, bagyşlaýgy, baglaýgy, daşlaýgy, jadylaýgy, gaplaýgy, gorlaýgy, gurnaýgy, kowalaýgy, saklaýgy, sazlaýgy, sortlaýgy, takylaýgy, tayýarlaýgy, tygşytlaýgy, timarlaýgy, toplaýgy, ýaslaýgy, ýaşlaýgy; diňleýgi, jemleýgi, näletleýgi, reňkleýgi, sözleýgi, tämizleýgi, terbiyeleýgi, ýükleýgi.*

2.2.43. -yk/-ik

Fiilden isim ve sıfat türeten işlek bir ektir. Türkmencenin yazım kuralına göre –yk [iç]/-ik [ik] tek heceli ve yuvarlak ünlülü fiil tabanlarına eklendiğinde ikinci hecede ekin ünlüsü yuvarlaklaşır: *oý-yk > oýuk* [o:yuç] ‘oyuk’, *dürt-ik > dürtük* [dürtük] ‘dürtülmüş’, *bük-ik > bükük* [bükük] ‘bükük’ vb. –yk/-ik’in konuşmada ikinci heceden sonra da [uç] ve [üç] alomorflarının telaffuz edildiğini duymak mümkündür: *duşuş-yk* [duşuşuç] ‘buluşma’, *gürleş-ik* [gürlöşük] ‘konuşma’ vb.

-yk/-ik’in eklenme sırasında kelime tabanında oluşturduğu morfofonolojik nöbetleşmeleri şu şekildedir:

- a. Eklendiği bazı fiillerin ikinci hecesinde bulunan /y, i, u, ü/ ünlüleri yitirmektedir: *buýur-yk > buýruk* [buyruç] ‘buyruk’, *jaýyr-yk > jaýryk* [jajriç] ‘çatlak, yarık’, *ölüş-ik > ölüşük* [ölşük] ‘öldürme eylemi, kan dökülmesi, bıçaklı kavga’, *sat-yl-yk > satlyk* [θatliç] ‘satılık’ vb.

- b. Bazı fiil tabanlarının sonunda bulunan /a/ ve /e/ düz geniş ünlüleri yitirmektedir:
belle-ik > bellik [bellik] ‘not, işaret’, *çüýre-ik > çüýrük* [çüýrük] ‘çürük’, *sowa-
 yk > sowuk* [θowuq] ‘soğuk’, vb.

Yukarıdaki iki heceli *buýur-*, *ölüş-*, *çüýre-* ve *sowa-* fiillerine söz konusu ek getirildiğinde ikinci heceye geçerek yuvarlaklaşmıştır: *buýruk*, *ölşük*, *çüýrük*, *sowuk*.

Ek, Türkiye Türkçesinde eskiden beri işlek olan fiilden isim yapım eklerindedir. Ergin, ekin yaptığı isimler umumiyetle fiilin gösterdiği harkete uğramış olan, bazan da o hareketten doğmuş bulunan veya o hareketi yapan çeşitli nesnelere karşılığını vurgular: *aç-ı-k*, *saç-ı-k*, *düş-ü-k* vb. (2009, s. 188).

EkinTürkmencede tespit edilen işlevleri:

1. Eşya, nesne isimleri türetir: *jomur+yk > jomruk* [jomruq] ‘kütük’, *gaz-yk* [gãđiq] ‘kazık’, *gyrkyl-yk* [gïrçilïq] ‘koyun ve keçinin yününü kesmek için kullanılan makas’, *il-ik* [ilik] ‘düğme’, *öt+ik > ötüik* [ötük] ‘geçit, suyun akması için delik’, *serp-ik* [θerpik] ‘çadırın üstündeki deliği kapatmak için keçe’ vb.
2. İnsan karakterini ve fiziksel özelliğini gösteren sıfatlar yapar: *bur+yk > buruk* [buruq] ‘buruk’, *gyp-yk* [gïpïq] ‘bükük kulak’, *gys-yk* [gïθïq] ‘cimri’, *süz+ik > süzüik* [θüdüik] ‘süzülmüş göz’ *tut-yk > tutuk* [tutuq] ‘yüzü asık, üzgün’ vb.
3. Nitelik bildiren sıfatlar yapar: *ayyr -yk > ayryk* [ayrïq] ‘ayrılmış, çatlamış yer’, *çap-yk* [çapïq] ‘kesilmiş, çatlamış yer’, *çaş-yk* [ça:şiq] ‘dağınık, dağılmış’, *düş-ik > düşüik* [düşük] ‘düşük, güçsüz, zayıf’, *eg+ik* [egik] ‘eğik’, *kert-ik* [kertik] ‘bıçak veya iğneyle kazılan yerde kalan iz, kesik’ vb.
4. İştaşlık fiil çatılarına eklenerek durum ifade eden isimler türetir. Türkmencede bu tür kelime yapımının kullanım sıklığı yaygındır: *aglaş-yk* [ağlaşiq] ‘ağlaşma’, *bitiş-ik* [bitişik] ‘bitişik’, *değiş+ik > degşik* [degşik] ‘yan yana duran, bitişik’, *gyrlyş-yk* [gïrlïşiq] ‘karşılıklı öldürme, toplu öldürme’, *imeş-ik* [imeşik] ‘yün, kıl, tüy gibi şeylerin bir birine karışması’ *sarmaş-yk* [θarmaşiq] ‘sarmaşık’ vb.
5. Eklendiği fiilin bildirdiği hareket sonucu somut isimler türetir: *aç-yk* [açiq] ‘açık, kapalı olmayan’, *bil-ik* [bilik] ‘bilgi, not’ *çyz-yk* [çïđiq] ‘çizik’, *yaz-yk* [ya:điq] ‘günah’ vb.
6. Yiyecek isimleri türetir: *gat-yk* [gãtiq] ‘katık, yoğurt’.

Garybyň göwni *synyk*, ýüzi *sowuk*,

Ýetimiň boýny *buruk*, ýüzi *soluk*. (THN: 291)

[ġarībī:ŋ gōwnū θī:nīq, yüdü θowuq, yetimiň boynu buruq, yüdü θoluq]

‘Fakirin gönlü kırık, yüzü soğuk; yetimin boynu buruk, yüzü soluk (olur)’.

Taranan metinlerde ekle türemiş şu kelimelere rastlandı: *açyk, aragatnaşyk, arkalaşyk, artyk, artlaşyk, aýdyşyk, baglanşyk, bulanyk, bulaşyk, jaýlaşyk, jaýryk* < *jaýyr-*, *çapyşyk, çatyk, çayşyk, çyknyşyk, çyrmaşyk, çzyk, dagynyk, dayanyk, dyklyşyk, dymyşyk, duşuşyk, gamaşyk, gapyk, garyşyk, gatnaşyk, gatyk, gatyşyk, gaýdylyşyk, gazyk, gyryk, gyrkylyk, gysyk, gysylşyk, gyýşyk, gurluşyk, hasaplaşyk, hoşlaşyk, ylalaşyk, ynjalyk, ysnyşyk, yzlaşyk, paýlaşyk, razylaşyk, ornaşyk, oturyşyk, oýlanyşyk, sazlaşyk, synanyşyk, synyk, sowaşyk, tutaşyk, tutluşyk, utgaşyk, ýanaşyk, ýapyk, ýaraşyk, ýaryk, ýaýyk, ýazyk, ýykyk, ýyrtyk; boguk, bozuk, buruk, buýruk* < *buýur-*, *jontuk, oňşuk* < *oňuş-*, *oýuk, soluk, sowuk* < *sowa-*, *tutuk, yumruk* < *ýumur-*; *bäsleşik, bellik* < *belle-*, *bilik, birleşik, bölünişik, çekeleşik, deşik, dilleşik, dönük, gelşik, gepleşik, göterilişik, gürleşik, kesik, öwrülişik, sözleşik, şepbeşik, tirkeşik, türgenleşik, üýtgeşik, ýemşik, yetişik, ýirik; dildüwşük, döwük, çüýrük* < *çüýre-*, *gülşük* < *gülüş-*, *köyük, ölçük, ölüşük* < *ölüş-*, *ötük, sönük, sümük, süýşük, süzük, üzük, ýüwruk* < *ýüwür-*.

2.2.44. –ym/-im, -m

Banguoğlu, “Eski Türkçeden beri bir anlatım özelliği ile fiilden yalın adlar yapan (*togum istem*) düşmeli –im eki dilimizde de canlı kalmıştır. Bu kelimler aslında birden ve bir defada, ya da aralıklı meydana gelen kılışlara, dolayısıyla bunların ölçülerine, zamanlarına ad olurlar” demektedir (2015, s. 252). Ergin, ekle ilgili görüşünü şöyle ifade etmiştir: “Başlıca fonksiyonu fiille ilgili bir hal, durum, iş ifade etmek olup o işle ilgili; o işten doğan varlık, eşya, alet, yer vs. gibi çeşitli isimlerde yapar: *al-t-m, sat-t-m, geç-i-m* ...” (2009, s.188). Türkmencede de erken dönemlerden beri kullanıla gelen eklerden biridir. Fiilden soyut ve somut isim türetir. Bir eylemin sürecini veya sonucunu ifade eden isimler oluşturur.

Ekin –ym [im]/-im[im] ünsüzle sonlanan, –m [m] alomorfu ise ünlüyle sonlanan fiil tabanlarına eklenmektedir. Türkmencenin yazım kuralı gereği –ym/-im tek heceli ve yuvarlak ünlülü fiillere getirildiğinde ekin ünlüsü yuvarlaklaşmaktadır: *ol-ym* > *olum* [olum] ‘ırmağın geçmek için ve hayvanları sulamak için olan yeri, geçit’, *ör-im* > *örüm*

[ö:rüm] ‘örgü’ vb. Ancak konuşmada ikinci heceden sonra da [um] ve [üm] alomorflar telaffuz edildiğini duymak mümkün: *uçur-ym* [uçurum] ‘uçurum’ *göter-im* [götörüm] ‘faiz’ vb.

Ekin Türkmencedeki başlıca işlevleri şunlardır:

1. Fiilin gösterdiği hareketle ilgili soyut isimler türetir: *biş-im* [bişim] ‘olgunlaşma, yetişme’, *çürt-im* > *çürtüm* [çürtüm] ‘yolarak alma, yolma’, *össür-im* [öθθrüm] ‘genç nesil’, *tir-im* [ti:rim] ‘hasat zamanı’ vb.
2. Somut isimler türetir: *ber-im* [berim] ‘verilen para, rüşvet’, *geý-im* [geyim] ‘giyim’, *iý-m* [iyim] ‘yem’ vb.
3. Kısa sürede veya bir kerede yapılan hareketleri gösteren isimler türetir: *ät-im* > *ädim* [æ:dim] ‘adım’, *dog-ym* > *dogum* [doğum] ‘doğum’, *eple-m* [eplem] ‘kıvrım’, *öl-im* > *ölüm* [ölüm] ‘ölüm’ vb.
4. Daha uzun süre devam eden işi gösteren isimler de türetir: *ön-im* > *önüm* [ö:nüm] ‘üretim’, *sür-im* > *sürüm* [θürüm] ‘sürüm’, *tut-um* > *tutum* [tutum] ‘tutum’ vb.
5. Zaman, miktar ve ölçü belirten isimler türetir: *at-ym* [atim] ‘atım’, *dil-im* [dilim] ‘dilim’, *dön-im* > *dönüm* [dö:nüm] ‘belli bir aralıkta dönme alanı’, *yar-ym* [ya:rım] ‘yarım’ , *yúwut-um* > *yúwdum* [yuwdum] ‘yudum’, *gys-ym* [gıθim] ‘tutam, parça’, *guý-ym* > *guýum* [guyum] ‘bir tür ölçü’ vb.
6. Bir hareketi veya işi tekrarlama yolu ile o hareketi anlatan sıfat ve zarflarda kullanılır: *düzüm-düzüm* ‘sıra sıra’, *kerçem-kerçem* ‘kesim kesim, parça parça’, *towlam-towlam* ‘kıvrım kıvrım’ vb. Ayrıca *edim-gylym* ‘huy hareket, gelenek görenek’, *tikim-biçim* ‘dikiş işi’ vb. örneklerinde de görülmektedir.

Taranan metinlerde ekle türemiş şu kelimelere rastlandı: *akym, aşyrym, aýdym* < *ayt-*, *basym, çalyim, dadym, galdyrym, garym, gatym, gaýdym* < *gaýt-*, *gyrym, gyrkym, gyrylym, gysym, kakym, sagym, suwarym, uçuryim, ýakym, ýarym, ýatym, ýaýlym* < *ýaýyl-*, *ýygym* , *ýyldyrym* < *ýyldyra-*; *bogum, burum, dogum, doýum, durum, goýum, orum, oýtum* < *oý-*, *tutum, ýokum, ýugrum* < *ýugur-*, *yúwdum* < *yúwut-*; *ädim, berim, biçim, bilim, çekim, çitim, degim, dilim, edim-gylym, geçirim, geýim, gezim, görüm, içim, kesim, ýitim, ýitirim; bölüm, döwüm, dözüüm, düşüm, düzüüm, göçüm, göterim, ölüm, önüm, örüm, öwrüm* < *öwür-*, *sürüm*; *çeýnem, çydam, dişlem, dogram, düşlem, eylem, gaýnam, iým, owram, oýnam, sözlem, towlam*.

2.2.45. *-yn/-in*

Bu ek Türkçede eskiden beri görülen fiilden isim yapan ve kullanım sıklığı geniş olmayan bir ektir. Ergin: “Yaptığı isimler fiilin gösterdiği hareketi yapanı, olanı ve daha çok, yapılanı ifade eder: *tüt-ü-n*, *ek-i-n...*” (2009 s. 189). HZTD’de ekin getirildiği fiillerin ifade ettiği hareket ile ilgili öğeleri ve soyut düşünceleri anlatan adların yapıldığından söz etmektedir (1960, s. 252).

Türkmencede *-yn* [in]/*-in* [in] tek heceli fiil tabanlarına eklenmektedir. Tek heceli ve yuvarlak ünlülü fiillere getirilen *-yn/-in* Türkmencenin yazım kuralı gereği ekin ünlüsü yuvarlaklaşır.

Ekin tespit edilen işlevleri şunlardır:

1. Fiil kökünün anlamına bağlı olarak ortaya çıkan sonucu gösteren isimler türetir: *bog-yn* > *bogun* [boğun] ‘boğum, eklem’, *düw-in* > *düwün* [düwün] ‘dügüm’, *uza-yn* > *uzyn* [uği:n] ‘uzun’ vb.
2. Fiil kökünün anlamına bağlı olarak ortaya çıkan ürünü gösteren isimler türetir: *ek-in* [ekin] ‘ekin’, *dök-in* > *dökün* [dökün] ‘gübre’ , *tüte-in* > *tütün* [tütün] ‘duman, is’, *ýag-yn* [yağın] ‘yağış, yağmur’ vb.
3. Kalıcı isim yapar: *gel-in* [gelin] ‘gelin’ vb.
4. *-yn/-in* eki bir hareketi veya işi tekrarlama yoluyla o eylemi anlatan sıfatlar türetir: *çykyn-çykyn* ‘etleri yuvarlak, çıkık şekilde olması’, *epin-epin* ‘kırışik, buruşuk’, *gasyn-gasyn* ‘katlanmış, kırışik’, *hyryn-dykyn* ‘tıklım tıklım, tıka basa’ *tikin-çatyn* ‘dikiş çatış’ vb.

Taranan metinlerde ek ile türemiş: *dykyn*, *uzyn* < *uza-*, *ýagyn*, *ýygyn*, *ýogyn*; *bogun*, *goşun*; *bitin*, *ekin*, *gelin*, *tikin-çatyn*; *dökün*, *düwün*, *tütün* örneklerine rastlandı.

2.2.46. *-(y)ndy/-(i)ndi*

Zülfikar, ekle ilgili şunları “-n- dönüşlü çatı eki ile fiilden isim yapan *-tı* ekinden oluşmuş olan *-ntı* eki, işlek bir ektir. *bağlantı*, *toplantı...* örnekleri *bağlan-*, *toplan...*dönüşlü, yerine göre edilgen fiil gövdelerine dayanmaktadır.” belirtir (2011, s. 133). Türkmencede yarı işlek olan bu ek, somut isimler türetir. Tek heceli ve ünsüzle sonlanan fiillere ekin *-yndy* [inni]/*-indi* [inni], ünüyle sonlanan fiil tabanlarına ise *-ndy*

[nni]/-ndi [nni] eklenmektedir. Tek heceli ve yuvarak fiillere eklenen –yndy/-indi Türkmençenin yazım kuralı gereği ilk ünlüsü yuvarlaklaşır. Konuşmada ise ekin son ünlüsünde yuvarlak telaffuz edildiği duyulur.

Ekin başlıca işlevleri şunlardır:

1. Kelimeye ‘parça, bölüm’ anlamı katar: *gyr-yndy* [g̈ir̈inn̈i] ‘kırıntı’, *gyýk-yndy* [g̈ÿq̈inn̈i] ‘kumaş kırıntısı’, *kes-indi* [keθinn̈i] ‘kesinti’ vb.
2. Olmuş, bitmiş olan eylemin ürünü gösteren isimler türetir: *çök-indi* > *çökündi* [çökünn̈ü] ‘çöküntü’, *sark-yndy* [θarq̈inn̈i] ‘yemekten sonra kalan kalıntı’, *taşlandy* [taşlann̈i] ‘kullanılmayan, eski atılmış eşya’, *zyň-yndy* [d̈iňinn̈i] ‘döküntü’ vb.
3. Fiil köküne bağlı ortaya çıkan sonucu gösteren isimler türetir: *yok-yndy* > *yokundy* [yoqunnu] ‘1.bulaşmış şey, 2.işaret’, *tap-yndy* [tap̈inn̈i] ‘1.arayarak bulunan şey, 2.arkeolojik buluntu’, *yýg-yndy* [ÿig̈inn̈i] ‘1.külliyat, 2. her yerden toplanan’ vb.

Tarama sonucu ekle türemiş şu kelimelere rastlandı: *artyndy*, *dakyndy*, *galyndy*, *garyndy*, *gyryndy*, *gyrkyndy*, *sarkynd*, *tapyndy*, *yýgyndy*; *goşundy*, *yokundy*, *yuwundy*; *kesindi*; *taşlandy*;

2.2.47. –yntgy/-intgi

Türkmençede fiilden isim yapan -yntgy [ıntg̈i]/-intgi [intg̈i] ekiyle türemiş kelimeler sınırlı sayıdadır. Çalışmada yararlanılan kaynaklarda eke yer verilmemiştir. Tarama sonucu ekle türemiş şu örneklerle rastlandı: *çüýre-intgi* > *çüýrüntgi* [çü:rüntg̈ü] ‘1.çürümüş olan şeyin bir parçası, 2.organik olarak bozulmuş şey’, *gar-yntgy* [ga:rıntg̈i] ‘karıştırılmış, bir birine katılmış olan şey’, *gyr-yntgy* [g̈ir̈rintg̈i] ‘kırıntı’, *ös-intgi* > *ösüntgi* [öθüntg̈ü] ‘1.küçük bitkiler, 2.ağacın altındaki kısa dallar, 3.bir bitikinin yanında yeşeren başka bir bitki’, *syr-yntgy* [θi:rıntg̈i] ‘sıyrılarak biriken sıvı, toplanan sıvı’, *süýür-intgi* [θü:şürüntg̈ü] ‘biriktirilerek koyulan, iktisatlı kullanılan şey’.

2.2.48. –(ý)yş/-(ý)iş

Fiilden isim yapım ekidir. Korkmaz, eki ikiye ayırarak incelemiştir. Birincisi $-(y)Iş/-(y)Uş$ ad-fiil eki olduğunu ve yapılan işin tarzını bildiren geçici kılış adları türettiğini, ikincisi $-ş, -(I)ş/-(U)ş$ “bir işin sonucu ve ürünü olan” somut ve soyut kalıcı adlar türettiğini belirtir (2009, s. 106).

Bu ek Türkmencede yarı işlek olan eklerden biridir. Herketin tarzını anlatan bu ek, biçim bakımından çatı eki $-ş$ ile benzerdir. Ünsüzle sonlanan fiil tabanlarına $-yş$ [iş]/ $-iş$ [iış], ünlüyle sonlanana ise araya /ý/ koruyucusu girerek ekin $-ýyş$ [yış]/ $-ýiş$ [yiış] alomorfları eklenmektedir. $-yş/-iş$ tek heceli ve yuvarlak ünlülü fiillere getirildiğinde ünlüsü yuvarlaklaşır. Ancak Türkmencenin standart konuşmasında ikinci heceden sonraki hecelerde de [uış]/[üiış] alomorflarını duymak mümkündür.

HZTD’de ekin işleviyle ilgili iki noktaya değinilmiştir. Bunların ilki eklendiği fiillerin anlamına bağlı olarak iş ve hareketin sürecini bildiren isimler türettiğini: *bak-bakyş, gel-geliş...*; ikincisi getirildiği fiillere bağlı olarak ortaya çıkan düşünceyi anlatan isimler türettiğinden söz edilir: *ýag-ýagyş, ek-ekiş ...* (1960, s 252-253).

Baskakow (1970 s.127), TDG (1999, s. 30) ve Hanser (2003, s. 154) çalışmalarında ekle türemiş sadece *ýagyş* örneğini göstermişlerdir.

Tarama sonucu ekin tespit edilen başlıca işlevleri şunlardır:

1. Fiilden hareket ve oluş bildiren isimler türetir: *aç-yş* [açiış] ‘icaat, yeni bir şeyi keşfetmek’, *bol-yş* > *boluş* [boluış] ‘davranış, huy’, *ek-iş* [ekiış] ‘ekiş’, *nala-ýyş* [na:la:yış] ‘isyan, inkar etme’, *in-iş* [i:niış] ‘iniş’, *ýag-yş* [yağiış] ‘yağmur’, *ýar-yş* [yariış] ‘yarış’ vb.
2. Soyut ve somut isimler türetir: *oýna-ş* [oynoış] ‘evlilik dışı ilişki yaşayan kadın veya erkeğe verilen isim (sadece bu örnekte ekin $-ş$ alomorfu görülmüştür)’, *tirke-iş* > *tirkiş* [tirkiış] ‘1.boyunduruğa takılarak çekmek için kullanılan ip, 2.bir birilerinin ardına dizilen develer 3.Tirkiş (erkek ismi)’, *ýaşa-ýyş* [ya:şayış] ‘yaşam, hayat’.
3. Ek, fiil kökenli bazı ikelemeli kelimelerde de yer almıştır: *baryş-geliş* ‘varış geliş’, *tanyş-biliş* ‘bildik tandık’ vb.

Tarama sonucu ekle türetilmiş şu kelimeler görüldü: *alyş, alkyş, bakkyş, çagyryş, çykyş, goranyş, tanyş-biliş, ýagyş, ýalñyş<ýalyñ-; duruş, gurluş<gurul-, tutuş, uruş; bejeriş, bildiriş, çekiş, dikeldiş, düşündiriş, gidiş, özgeriş, ýeñiş, ýöriş; böküş, döwüş, söğüş,*

görüŝ, görmüŝ<görün-, gülüŝ, öŝüŝ; abatlayyŝ, anyklayyŝ, añlayyŝ, baŝlayyŝ, bioarassalayyŝ, garayyŝ, gorayyŝ, gurayyŝ, hasaplayyŝ, okayyŝ, oynayyŝ, tamamlayyŝ, taýýarlayyŝ, timarlayyŝ, ýaŝayyŝ, ýoklayyŝ; döreyiŝ, gepleyiŝ, gülleyiŝ, gürleyiŝ, işleyiŝ, kebŝirleyiŝ, ölçeyiŝ, rejeleyiŝ, sözleyiŝ, tükelleyiŝ, yöreyiŝ.

2.2.49. -yt/-it, -t

Fiilden soyut ve somut isim türeten eklerden biridir. Ekin kullanım sıklığı sınırlıdır. –yt [it]/-it [it] ekinin ünlüsü tek heceli ve yuvarlak ünlülü kelimelere getirildiğinde ikinci hecede yuvarlaklaşır. Ekin –t [t] alomorfu ise ünlüyle sonlanan fiil tabanlarına eklenmektedir. Ancak *ýgyr-t* kelimesi bu kural dışında kalmıştır.

Ekin tespit edilen işlevleri şunlardır:

1. Yer gösteren isimler türetir: *ayyr-yt > aýryt* [ayrit] ‘kavşak’ *çök+it > çöküt* [çöküt] ‘çökek, çukur’, *geç-it* [geçit] ‘geçit’, *uç-yt > uçut* [uçut] ‘uçurum, dik kaya’ vb.
2. Nesne isimleri türetir: *böwe-t* [böwöt] ‘1.suyun önüne konulan bent, 2.engel, zorluk’, *iç-it* [içit] ‘kuyu’, *sow-yt > sowut* [θowut] ‘zırh’ vb.
3. Fiilin ortaya koyduğu hareketin sonucunu gösteren isimler türetir: *gura-t* [gurot] ‘sağlıklı, iyi durumda, tam olan’, *öw-it > öwüt* [öwüt] ‘öğüt’, *ýgyr-t* [yigirt] ‘kırışik, büzülmüş’ vb.

Taranan metinlerde ek ile türemiş şu kelimeler görüldü: *aýryt < aýyr-, sarkyt; gowŝut < gowuŝ-, uçut, sowut; geçit, içit; öwüt; böwet, gurat, ýgyrt.*

2.2.50. -ki

-ki [ki] fiilden isim yapan işlek olmayan bir ektir. Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde ekle türemiş sadece *gül+ki* [gülkü] ‘gülme, gülüş’ kelimesine rastlandı.

Oýun-gülki, ŝatlyk-ŝowhun, bagtyýarlyk...al-asmana galýar. (Gün.: 4)

[oyun-gükü, ŝatlıq-ŝowxun, bağtıya:rliq ... a:l-aθma:na galya:r]

‘Oyun, gülme, eğlence, mutluluk ... gök yüzüne yükseliyor’.

2.2.51. -l

-l [l] fiilden isim yapan işlek olmayan bir ektir. Türkiye Türkçesinde bulunan *ışıl, kısıl, ardıl, kurul, koşul, çekül* vb. kelimeler bu ekle türemiştir. Zülfikar, Eski Türkçede *tükel* biçimi bu ekle kurulduğundan bahseder (2011, s. 100). Biray, Türkmencede ekle ilgili türemiş *tükel* ve *ercel* kelimelerini vermektedir (1999, s. 166).

Taranan metinlerde ekle türemiş *erje-l* [erjel] ‘bir işi yapmakta başarılı, gayretli, işini inatla yapan’ ve *tüke-l* [tüköl] ‘1.bütün, hespi, tamamı; 2.sayısı, mikatı tam olan, hepsi bir, tam tamına’ örneklere rastlandı.

Elbetde, o taýda *erjel* okuwçylaryň hem bardygy düşnükli zat. (DE: 62)

[elbette, o ta:yda erjel oquwçuloruň hem ba:diği düşnükli ða:t]

‘Elbette, orada başarılı öğrencilerin de olduğu anlaşılın şey’.

Garnı dokuň maly *tükel*. (THN: 289)

[garnı doquň ma:li tüköl]

‘Karnı tok olanın malı tam’.

2.2.52. *-ma/-me*

Türkmencede *-ma* [ma]/*-me* [me] fiilden isim ve sıfat yapan eklerden biridir. Fiilden iş, hareket adlarını yapan işlek eklerdendir. Türkiye Türkçesi gramerlerde bu ek “mastar” (infinitiv), “hafif mastar” isimleriyle yaygındır. Biçim bakımından *-ma/-me*, olumsuzluk ekiyle benzerdir. Ancak olumsuzluk eki olan *-ma/-me-* mastar ekinden önce gelir. Ergin, *-ma/-me*’nin hareket ifade ettiğini, yaptığı isim *-mak/-mek*’in yaptığı isimden daha çok isim denilebileceğini, bunun yanında nesne, eşya isimi olarak isim ve sıfat şeklinde kullanıldığından söz eder (2009, s. 186). Banguoğlu, eki iki kategoride incelemektedir. İş isimleri yapan *-ma/-me*’yi adfiil ve *kılış adları* (nom d’action) olarak ele alır. Buradaki *-ma/-me*’lerin *-mak/-mek*’den geldiğini vurgulamaktadır. İkinci bölümdeki *-ma/-me*’nin ise sıfatlar ve sıfattan gelme adlar yaptığını ve sıfat fiil eki olduğunu belirtir (2015, s. 264-267).

Türkmence gramer çalışmalarında ekle ilgili ayrıntılı bilgi ise HZTD’de verilmektedir. Bu çalışmada ekin *-mak/-mek*’ten geldiği vurgulanmaktadır. Fiilin infinitiv formunun kısaltılmış biçiminde kök fiilinin sonuna *-ma/-me* eki eklenmekte olduğunu, infinitivin bu kısaltılmış biçiminin isimlere yakın ve bu tür kelimelerin şimdi tamamıyla isimler

kategorisine geçtiğinden bahsedilir (1960, s. 398). HZTD’de ekin çeşitli fiillerin sonuna getirildiği, isim yapmaya hizmet eden işlek eklerden biri olduğu anlatılır. Ekin işlevi ise dört başlıkta: yiyecek, nakış ve dikiş, hastalık isimlerini ve fiillerin ifade ettiği hareketle ilgili eşyayı, düşünceyi anlatan isimler olarak ele alınmıştır (1960, s. 251).

İsim fiil eklerinden olan *-ma/-me* Türkmencede kalıcı isimler de türetmektedir: *as-ma* [aθma] ‘asma’, *gowur-ma* [gowurmo] ‘kavurma’ vb. Genellikle isim olarak kullanılır. Ek, çatı eklerinin üzerine de getirilmektedir: *doň-dur-ma* [doňdurmo] ‘dondurularak yapılan helvaya benzeyen bir tür yiyecek’, *bük-dür-me* [bükdürmö] ‘bükülerek hazırlanan ip’ vb. Örneklerde görüldüğü üzere *-ma /-me* yuvarlak ünlülü fiil tabanlarına eklendiğinde Türkmencenin standart konuşmasında ekin [mo] ve [mö] alomorflarının telaffuz edildiğini duymak mümkündür.

Ekin başlıca işlevleri şu şekildedir:

1. Araç, gereç isimleri türetir: *bur-ma* [burmo] ‘burma’, *çek-me* [çekme] ‘çekmece, çekme’, *gaz-ma* [gɑdma] ‘kazma’, *iriş-me* [irişme] ‘atın, eşeğin başına bağlanan zincir’, *omur-ma* [omurmo] ‘bir tür silah’, *syr-ma* [θi:rma] ‘bir tür kılıç, sırma kılıç’ vb.
2. Yemek, yiyecek isimleri türetir: *çalka-ma* [çalkama] ‘maş fasulyesinden hazırlanan yemek’, *dola-ma* [dolomo] ‘sarma’, *galdyr-ma* [gallirma] ‘bir tür sütlü yiyecek’, *gyzdyr-ma* [gïddirma] ‘mayasız ince ekmek’ vb.
3. İş ve hareket isimleri yapar: *bört-me* [börtmö] ‘şişlik, yel’, *çekiş-me* [çekişme] ‘çekişme, tartışma’, *dymyş-ma* [dïmişma] ‘susma’, *düwün-me* [düwünmö] ‘yutma güçlüğü’, *yansla-ma* [ya:nθlama] ‘ark’, *yol-ma* [yolmo] ‘yolunmuş deri veya yün’ vb.
4. Geyim kuşam, süs eşyalarını anlatan isimler türetir: *çöwür-me* [çöwürmö] ‘erkeklerin gece uyurken geydikleri içi tüylü olan şapka’, *gar-ma* [gɑ:rma] ‘1.kırmızı ve siyah iplerle dokalan kumaş, 2.soğan, havuç, et ve ekmek karıştırılarak hazırlanan çorba’, *düw-me* [düwmö] ‘gümüşden hazırlanan yuvarlak süs takı’, *eg-me* [egme] ‘1.kadınların alnın üstünden sarkan süs takı’, 2.eğilme, bükme’, *öy-me* [öymö] ‘kadınların ipketen hazırlanan başörtüsü’, *öwür-me* [öwürmö] ‘takkelerin ön kısmına takılan süs’ vb.

5. Hastalık isimleri yapar: *demgys-ma* [demğiθma] ‘astım’, *gyzzyr-ma* [ğiđđirma] ‘sıtma, ateşli hasta’, *ysyt-ma* [iθıtma] ‘sıtma’, *oku-ma* [oquma] ‘el parmakların ucunda çıkan yara’ vb.
6. Fiillerden karakter, huy anlatan sıfatlar türetir: *gyz-ma* [ğiğma] ‘öfkeli’, *göç-me* [göçmö] ‘seyyar, oynak’, *yñdar-ma* [iñdarma] ‘enayı, kolayca her şeye inanan’ vb.
7. Nakış, dikiş isimleri yapar: *basyyr-ma* [baθθirma] ‘kumaşın kenarına yapılan dikiş’, *gay-ma* [ğayma] ‘çok ince ve ufak yapılan bir tür dikiş’, *siñir-me* [θiñirme] ‘kadın giyisinde olan eğri bir nakış türü’, *yörme-me* [yö:rmömö] ‘kumaşın kenar dikişi’ vb.
8. Mekân adını bildiren isimler yapar: *bassyrr-ma* [baθθirma] ‘sıcaktan veya yağından korumak için sadece üstü kapalı çadır’, *çat-ma* [çatma] ‘çatma, ev’ vb.
9. Matematik ve dil bilgisi terimlerini üretemekte de yararlanılmıştır: *çalyş-ma* [çalışma] ‘zamir’, *deñle-me* [deñleme] ‘denklem’, *düz-me* [düğmö] ‘kompozisyon’, *goşul-ma* [goşulmo] ‘ek’, *gönük-me* [gönükmö] ‘pekiştirme etkinliği’, *yüklet-me* [yüklötmö] ‘filin edilgen şekli’ vb.

Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde ekle türemiş şu kelimelere rastlandı: *basma*, *çatma*, *demgysma*, *dogma*, *doğrama*, *dokma*, *dokuma*, *dondurma*, *elgarama*, *gatlama*, *gaynatma*, *gazma*, *gyzma*, *gyzzyrma*, *gollanma*, *golýazma*, *goşma*, *goşulma*, *gowurma*, *gurama*, *yñdarma*, *kakma*, *salma*, *sowma*, *sowuklama*, *yarma*, *yasama*, *yatlama*; *bükdürme*, *çekdirme*, *çekişme*, *çilşirme*, *çitme*, *çöwürme*, *değişme*, *deñşdirme*, *deñleme*, *düwme*, *düyrme*, *göçme*, *gömmе*, *görkezme*, *irişme*, *örme*, *öyme*, *pişme*, *seçme*, *sürme*, *süzme*, *üşütme*, *yüzlenme*.

2.2.53. -maç/-meç

Fiilden isim yapan işlek olmayan bir ektir. Banguoğlu, ekin *-me* sıfatlarının *-eç* küçültme ekiyle uzaltılmasından doğmuş olabileceğinden söz eder. Yine Banguoğlu ekle ilgili şunları belirtmiştir: “Eski Türkçeden beri- *meç* eki, yahut bir addaşı da yemek adları yapmakla tanınmıştır. Burada bu ekin bir *-me* sıfatı üzerine *aş* kelimesinin gelmesinden doğduğu (*sütlü aş* > *sütleç*, *güllaç* gibi) farzedilir: *bulgama aş* >

bulgamaç.” (2015, s. 268). Zülfikar, eki iki ayrı bölümde ele almaktadır. Fiilden isim yapan *-maç* (*meç*) ve fiilden yemek adlarını yapan *-maç* <*-ma aş* ‘tır (2011, s. 120-121). Ercilasun, fiillerden isim yapan *-maç* eki, etimolojik olarak iki ayrı kaynağa dayandığını belirtir. *-ma aş*’tan gelişen *-maç*, yalnız yemek adlarında kullanılmaktadır, *-maca*’dan gelişen *-maç* ve *-baç* eki ise, *-maca* ekinin ifade ettiği gibi yapılan işi veya işten mütesir olan nesneyi anlatmaka olduğunu vurgulamıştır (2012, s.88).

Türkmencede *-maç* [mač]/*-meç* [meč] kullanım sıklığı geniş olmayan bir ektir. Fiilin ortaya koyduğu harekete bağlı olarak isimler türetilir. Ek, yuvarlak heceli fiillere eklendiğinde standart konuşmada [moč] ve [möč] alomorfları da telaffuz edilir.

Biray çalışmasında *-maç/-meç* ekiyle ilgili Türkmençe örneklerinde *börtmeç* ve *ovmaç* kelimelerini, yine Türkmençe *-paç*, *-peçek*, *-maç/-meç* ekleri altında *germeç*, *gykmaç*, *gıssanmaç*, *hovlukmaç*, *yārmaç*, *gizlenmeçek*, *pırlambaç*’ı örnek göstermiştir. Ayrıca Türkmencedeki “gizlenmeçek” kelimesindeki ekin *-maç/-baç* ekiyle ilgili olduğunu yazar (1999, s. 172-175). Ancak “pırlambaç” olarak verilen kelime *pyrlampaç* < *pyrlam-paç* [pırlampa:č] (*pyrla-* ‘fırla-, dön-, dolaş-’) ‘1.çocukların bir birinin elinden tutarak, sırasıyla dönrek oynanan oyun, 2. üzerine binilip, dönerek uçulan araç (TDDS II, 2015, s. 214)’, *-baç* değil *-paç* [pa:č] şeklinde ünlüsü uzundur. *gizlenmeçek* ‘saklambaç oyunu’ ise iki kelimenin birleşmesiyle oluşmuş görünmektedir.

Ekin Türkmencedeki tespit edilen işlevleri şunlardır:

1. Yemek, yiyecek isimleri türetilir: *bört-meç* [börtmöč] ‘1.az kavrulmuş et, 2.kavrulmakta olan etin tuzlanma vakti’, *üw-meç* [üwmöč] ‘1.domatesi rendeleyerek hazırlanan yiyecek, 2.ketçap’, *kak-maç* [kakmač] ‘eti ince ince keserek hazırlanan bir tür kebab yemeği’, *yala-maç* [yalamač] ‘bir tür yemek’ vb¹⁷.
2. Canlı varlıkların her hangi bir özelliğini, davranışını gösteren sıfatlar türetilir: *dyza-maç* > *dyzmaç* [diđmač] ‘sinirle hareket eden, saldıran’, *dol-maç* [do:lmoč] ‘bedeni dolgun olan’, *gyz-maç* [gıđmač] ‘öfkeli, sinirli, *yaydan-maç* [yaydanmač] ‘karasız, çekingen, korkark durmak’ vb.

¹⁷ Ercilasun, Afyon’un Tavşanlı köyünde yapılan “*doğramaç*” adlı yemeğin kavrulmuş kıymanın üzerine kuru yufkanın doğralması suretiyle hazırlandığını ve “*doğramaç*” kelimesinin ilk şeklini “*doğrama aş*” sıfat tamlaması olarak düşündüğünü belirtmiştir (2012, s. 83-84). Türkmen kültüründe de “*dograma*” adında petir (mayısız yapılan ince ekmek) ve haşlanmış etin birlikte küçük parçalar halinde doğralmasıyla hazırlanan bir tür yemek bulunmaktadır.

3. Durum zarfları yapar: *gyssan-maç* [g̈iθθanmač] ‘acele, aceleci, tez’, *howluk-maç* [xowluwmoč] ‘acele, çabuk, tez’ vb.
4. Fiilin gösterdiği harkete bağlı olarak isimler türetir: *aylan-maç* [aylanmač] ‘dön-, gez-, dolaş-’, *gyýk-maç* [g̈iyqmač] ‘kavun, karpuz gibi şeylerin incecik kesilmiş parçası, dilimi’, *yárt-maç* [ya:rtmač] ‘yırtmaç, giyisilerde bırakılan uzunca açıklık’ vb.
5. Araç, gereç isimleri türetir: *ger-meç* [germeč] ‘1.çadır kapısının altından gerilen ağaç parçası, 2. herhangi bir şeyin dışını germek için kullanılan parça’ vb.

Taranan metinlerde ekin türettiği şu kelimelere rastlanmıştır: *dyzmaç* <*dyza-*, *gyssanmaç*, *gyzmaç*, *howlukmaç*, *kakmaç*, *owmaç*, *ýañyltmaç*, *ýáydanmaç*; *germeç*, *kömeç* <*kö-* <*köm-* (*göm-*), *üwmeç* <*üwe-*.

2.2.54. *-maça/(-meçe)*

Ergin, bu ekin fiilden isim yapım eki *-ma,-me* ile *-ca,-ce*’nin birleşmesinden ortaya çıktığını belirtir (2009, s.198). Türkmencede *-maça* [mača] fiilden isim yapan işlek olmayan bir ektir. Biray (1999, s. 178) , Kara (2001, s.32) ve Yıldırım (2017, s. 107) çalışmalarında ekle ilgili *goşmaça* ve *tapmaça* örneklerini vermiştir.

Taranan dergi, gazete ve edebi eserlerde ekle ilgili türemiş *goş-maça* [gošmočo] ‘ek, ekleme, ilave’ ve *tap-maça* [tapmaca] ‘bilmece’ kelimelerine rastlandı.

...zerur bolan ýagdaýynda dalaşgärden *goşmaça* maglumatlary sorap biler. (T: 4)
[ðeru:r bolon yağdayınna da:laşgæ:rden gošmočo mağlu:ma:tları θo:ra:p biler]
‘Mecburi durumda adaylardan ek bilgiler istenir’.

2.2.55. *-mak/-mek*

Ek, fiil kök ve gövdelerine gelerek fiilin bildirdiği ‘harket, iş veya oluşun’ soyut olarak isimlendirilmesini sağlar. Aynı zamanda kalıcı isimler de türetir. Türkçede mastar eki olarak isimlendirilen *-mak/-mek*, İngilizce *to*; Rusça *-мь,-му,-чь*; Almanca *-en/-n*; Kazakça *-(X)v*; Farsça *-den,-ten*’e karşılık gelmektedir. Eski Türkçeden beri isim-fiil ve kılış adları yapar. Bunun yanı sıra az sayıda nesne isimlerinde bulunmaktadır. *-mak* eki *çakmak*, *kaymak*, *tokmak*, *yemek* vb. örenklerde kalıplaşmıştır. Ekin asıl işevi ise bütün

fillerin sonuna eklenerek hareket isimlerini yapmasıdır (bk. Ergin, 2009, s.185; Banguoğlu, 2015, s.269; Eker, 2006, s.361; Zülfikar, 2011, s.121).

-mak [maq]/*-mek* [mek] Türkmencede “infinitiw” veya “işliğin nāmālim şekli” terimleri ile tanımlanmaktadır (bk. HZTD, 1960,s.251, 396; TDG, 1999, s. 100). Türkiye Türkçesinde mastar eki kelimenin olumlu ve olumsuz kalıplarında kendini korumaktadır: *yaz-mak* /*yaz-ma-mak* vb. Ancak Türkmencede infinitivin olumsuzluk şekli için –*mazlyk*/*-mezlik* (–*mazlyk*<*maz+lyk*/*-mezlik* <*mez+lik*) eki kullanılır: *yaz-mak*/*yaz-mazlyk* ‘yazmak/yazmamak’, *gel-mek*/*gel-mezlik* ‘gelmek/gelmemek’ vb. (Ayrıca bk. Esenmedowa, 2010, s.279; Johanson- Csató, 1998, s.268).

Türkmencede –*mak*/*-mek* Türkiye Türkçesinden farklı olarak kendinden sonra iyelik eklerini alabilmektedir: *oka-mak+ym* >*okamagym* [oqomoğum] ‘okumam’, *duý-mak+ymyz* > *duýmagymyz* [duymoğumuş] ‘duymamız’, *göter-mek+iñ* > *götermegiñ* [götörmögün] ‘kaldırman’, *ayt-mak+lary* >*aytmaklary* [aytmaqları] ‘demeleri’ vb. Bunun yanı sıra Türkmencede master ekiyle yapılmış isimler +*çy*/*+çi*, +*lyk*/*+lik* gibi isimden isim yapan ekler eklenebilmektedir: *çyk-mak+çy* [çiqmaqçi] ‘çıkacak, çıkmaya düşünen’, *et-mek+çi* [etmekçi] ‘yapacak, yapacak gibi’, *al-mak+lyk* [almaqlıq] ‘alınması’, *geçir-mek+lik* [geçirmeklik] ‘gerçirilmesi vb.

Türkmencede –*mak*/*-mek* yuvarlak ünlülü fiil tabanlarına getirildiğinde konuşmada ekin [moq] ve [mök] alomorflarının telaffuz edildiği duyulur.

Ekin Türkmencede tespit edilen başlıca işlevleri:

1. Yiyecek, yemek isimleri türetir: *bula-mak* [bulomoq] ‘bulamaç’, *gay-mak* [ğatmaq] ‘kaymak’, *guý-mak* [ğuymoq] ‘un, yağ ve sula yapılan bir yemek’ vb.
2. Araç gereç isimleri türetir: *çak-mak* [çaqmaq] ‘çakmak’, *il-mek* [i:lmek] ‘ucu eğri çoban dayağı’, *sü-mek* [θümök] ‘1.eğrilmesi için hazırlanan yün, 2.kemik’, *tok-mak* [toqmoq] ‘tokmak’, vb.
3. Fiilin ortaya koyduğu hareket sonucu soyut ve somut isimler türetir: *gör-mek* [görmök] (*görk*) ‘görkem, gösterişli’, *kes-mek* [keθmek] ‘1.süt, pilav vb. pişirildiği zaman kabın altında kalan yanık, 2.yaranın yüzeyinden oluşan kabuk’, *yé-mek*¹⁸ [yemek] ‘yemek, yiyecek’ vb.

¹⁸ *yemek*- eski Türkmençe kelimelerindedir. Günümüzde *aş*, *nahar* kelimeleri kullanılmaktadır.

4. –*mak/-mek* matematik terimleri yapar: *ayyr-mak* [ayırmaq] ‘çıkarma’, *böl-mek* [bölmök] ‘bölme’, *goş-mak* [goşmoq] ‘toplama’, *köpelt-mek* [köpölmök] ‘çarpma’ vb.
5. Sıfat türetir: *süýn-mek* [θü:nmök] ‘1.sivri, yuvarlak olmayan, 2.uzan-, 3.genişle-’ vb.

Tarama sonucu ekle türemiş şu isimlere rastlandı: *bulamak, çakmak, gaymak, gyýkmak, oymak, syrtmak, tokmak, ýaşmak; çömmek, gürmek, iýmek-içmek, süýnmek, üýşmek*.

2.2.56. -*man/-men*

-*man* [man]/-*men*[men] fiilden isim ve sıfat türeten bir etkir. Ek işlekliliğini kaybetmiş görünmektedir: *az-man* [aðman] ‘dört yaşını dolduran teke (erkek keçi)’ *degir-men* [degirmen] ‘değirmen’.

Tarama sonucu ekle türemiş sadece *degirmen* kelimesine rastlandı.

2.2.57. -*mazak/-mezek*

-*mazak* [maðaq]/-*mezek* [meðek] Türkmencede fiilden sıfat türeten işlek olmayan bir etkir. Ek, yuvarlık ünlülü fiillere eklendiğinde konuşmada [moðoq] ve [möðök] alomorflarının telaffuz edildiğini duymak mümkündür: *bozul-mazak* [boðulmoðoq] ‘bozulmaz’, *döwül-mezek* [döwülmöðök] ‘kırılmaz’, *geple-mezek* [geplemeðek] ‘konuşmaz’, *işle-mezek* [i:şlemeðek] ‘çalışmaz’, *oka-mazak* [oqomoðoq] ‘okumaz’, *ýaz-mazak* [yaðmaðaq] ‘yazmaz’ vb.

Barmazak – batyr, *bermezek* – jomart. (THN: 165)

[barmaðaq- ba:tir, bermeðek –jo:ma:rt]

‘Varmayan –yiğit, vermeyen-cömert’.

Tarama sonucu ekin getirildiği şu kelimelere rastlandı: *almazak, barmazak, bolmazak, saklamazak; äwmezek, bermezek, degmezek, düşmezek, egmezek, gelmezek, geplemezek, irmezek, öýlenmezek, ürkmezek, ýeñilmezek, ýüzgörmezek*.

2.2.58. -*myk/-mik*

-myk [mīq]/*-mik* [mik] fiilden isim yapan işlek olmayan bir ektir. Tek heceli ve yuvarlak ünlülü fiil tabanlarına eklenen *-myk/-mik*'in ünlüsü Türkmencenin yazım kuralı gereği ikinci hecede yuvarlaklaşmaktadır: *om-myk* > *ommuk* [ommuq] 'baş kısmı, ucu kırılmış olan şey', *çüm-mik* > *çümmük* [çümmüq] 'çimdik' vb.

Ekin işlevleri şu şekildedir:

1. Araç gereç isimleri türetir: *dyr-myk* [dirmiq] 'tırmık', *kes-mik* [keθmik] 'hayvanların kaçmaması için ayağına veya boynuna takılan ağaç parçası' vb.
2. Hastalık adı yapar: *gara-myk* [ğaramiq] 'karamık', *gyza-myk* [ğidamiq] 'kızamık' vb.
3. Fiilin ortaya çıkardığı hareketin sonucunu gösteren isimler türetir: *çyz-myk* [çidmiq] 'yüzü çizik çizik olan', *garjyk-myk* > *garjymyk* [ğa:ɾjimiq] 'kısık, boğuk ses' vb.

Taranan metinlerde ekle türemiş: *alasarmyk*, *çyzmyk*, *garamyk*, *gyzamyk*; *ommuk*; *çümmük* kelimerine rastlandı.

2.2.59. *-myr*

Eker, *-mIr* ekinin çok az sayıda sözcüklerde yer aldığını ve ekle ilgili *yağmur*, **kö-mür* örneklerini vermektedir (2006, s. 361). *-myr* [mīr] Türkmencede de işlek olmayan bir ektir. Tarama sonucu ekle türemiş sadece *yag-myrr* [yağmīr] 'yağmur' kelimesine rastlandı. Bunun yanı sıra *oymur-oymur* [o:ymur] 'oyuk oyuk' kelimesi de aynı ekle türemiştir. *oymur* (*oý-* '1.oy-, çukur yap-; 2.yüksük,') örneğinde *-myr* eki tek heceli ve yuvarlak ünlülü fiil köküne eklenmesi sonucu ikinci hecede yuvarlaklaşmıştır.

2.2.60. *-myş/-miş*

Fiilden isim ve sıfat yapar. Eski Türkçeden beri geçmiş sıfat fiil eki olarak kullanım sıklığı yaygındır. *-myş* [mīš]/*-miş* [miš] tek heceli ve yuvarlak ünlülü fiillere eklendiğinde ekin ünlüsü yuvarlaklaşmaktadır. Ekin isim olarak kullanıldığı örnekler az sayıdadır: *dur-myş* > *durmuş* [durmuš] 'durmuş, hayat', *oka-myş* > *okumyş* [oqumuš] 'okumuş' (bk. HZTD, 1960, s. 253; TDG, 1999, s. 32, 99).

Tarama sonucu ekle türemiş *geç-miş* [geçmiş] ‘geçmiş’, *dol-myş* > *dolmuş* [dolmuş] ‘dolgun’, *köpbil-miş* [köpbilmiş] ‘iyi bilen, kurnaz’ kelimeleri bulundu.

Türkmencenin standart konuşmasında *alkakmyş* ‘lanet olası’ ve *näletsinimiş* ‘lanetli’ kelimelerinin fiil tabanlarına eklenen *-myş/-miş* kalıplaşmıştır.

...ýañaklary *dolmuş* etli-ganly gyz-gelinler ýüzlerini we maňlaýlaryny gaty agardýarlar,... (DE: 33)

[yaňaqları dolmuş etli-ğa:nli gı:ð-gelinler yüðlörünü we maňlaylaryni gati a:gardya:rlar]
‘...yanakları dolgun, etli, kanlı kız gelinler yüzlerini ve alınlarını çok beyazlatıyorlar,...’

2.2.61. *-myt/-mit*

-myt [mıt]/*-mit* [mit] işlek olmayan eklerden biridir. Fiil köklerine eklenerek soyut ve somut isimler türetir. Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde ekle türemiş sadece *almyt* ve *iymit* kelimelerine rastlandı. *al-myt* [almıt] ‘1.para, rüşvet, 2.(mcz.) birisine hak ettiği sözü, cevabı vermek’, *iý-mit* [iymit] ‘yemek, yiyecek, gıda’.

Mollaň *almyty*, gargaň *iýmiti*. (THN: 427)

[molla:ŋ almıti, garga:ŋ iymiti]

‘Mollanın parası, karganın yemi’.

2.2.62. *-(i)msek*

-(i)msek [(i)mθek] ekinin kullanım sıklığı birkaç kelimedede yaşadığı tespit edilmiştir. Ek, fiilden isim yapan *-ym/-im/-m* ve *+sek* ekinin birleşmesiyle ortaya çıktığı görülmektedir. *-(i)msek* fiil tabanlarına eklenerek, kişinin bu harekete olan meylini, düşkünlüğünü bildiren isimler türetir. Çalışmada yararlanılan kaynaklarada eke yer verilmemiştir.

Taranan metinlerde ekle türemiş *ät-imsek* > *ädimsek* [æ:dimθek] ‘adım atmaya istekli, yürümeyi seven’, *geple-msek* [geplemθek] ‘konuşkan, konuşmayı seven, laf yetiştiren, gevezeleyen’, *gel-imsek* [gelimθek] ‘sürekli gelmeyi seven, sık sık gelip giden’, *sözle-*

msek [θödlömθök] ‘konuşmayı seven, konuşmaya çalışan’, *yöre-msek* [yörömθök] ‘hareketli, yürümeği seven, yürümek için çabalayan’ örenkeri görüldü.

Agsak – *ädimsek*, sakaw – *sözlemsek*. (THN: 117)

[ağθaq- æ:dımθek, θaqow- θödlömθök]

‘Sakat adım atmayı, kekeme konuşmayı sever’.

Sakaw- *geplemsek* bolar, agsak – *yöremsek*. (THN: 476)

[θaqow- geplemθek bolor, ağθaq- yörömθök]

‘Kekeme konuşkan, sakat hareketli olur’.

2.2.63. -na/-ne

-*na* [na]/-*ne* [ne] fiilden isim türetilir. İşlek olmayan bir ektir. Türkmençe gramer çalışmalarında ekle türemiş *ur-na* [urno] ‘1.giyisi dikildiğinde kumaşın eksik olması nedeniyle eklenen kumaş parçasına verilen ad, 2.bir derdin üzerine başka bir derdin eklenmesi’ ve *yēt-ne* [yetne] ‘ek, ilave’ kelimeleri verilmiştir (bk. Baskakow, 1970, s. 130; TDG, 1999, s.32). Taranan gazte, dergi ve eserlerde ekle türemiş sadece *urna* kelimesi görüldü.

...oglunyň ejesiniň ýanynda jellatlyk hakynda aýdan zatlary barynyň üstüne *urna* boldy. (ÜNB: 70)

[oglunuy ejeθiniy ya:ninna jellatlyq xaqinna aydan datlari ba:riniy üθünö urno bollu]

‘...oğlunun annesinin yanında cellatlıkla ilgili söylediklerinin hepsi üzerine dert oldu’.

2.2.64. -ň

-*ň* [ŋ] Türkmencede fiilden isim türeten işlek olmayan bir ektir. Tarama ve tespitler sonucunda ekle türemiş *ayla-ň-çayla-ň* [aylaŋ-çaylaŋ] ‘biraz gezmek, dolaşmak’, *gozga-la-ň* [gö:ðgoloŋ] ‘1.topluluk halinde silahlı isyan, baş kaldırma; 2.rahatsız olma, tedirgin olma’, *tala-ň* [ta:laŋ] ‘1.talan, 2.talan sonucu ele geçe şey’ ve *yayra-ň* [yayraŋ] ‘1.dagınık, saçılmış, 2. geniş, yaygın’ kelimeleri görüldü.

-Baryň, siz biraz *aylaň-çaylaň* ediň-diyip, Esen yigitlere ýüzlendi. (ŞBAD: 25)

[-bariŋ, θið bira:ð aylaŋ-çaylaŋ ediŋ-diyip, eθen yigitlere yüdlönnü]

‘-Gidin, siz biraz dolaşın –diye, Esen yiğitlere seslendi’.

2.2.65. *-ryk*

-ryk [rīq] fiilden isim yapan işlek olmayan bir ektir. Taranan metinlerde ekle türemiş *çat-ryk* [čatriq] ‘kavşak’ ve *tut-a-ryk* [tuta:rīq] ‘1.bir şeyin tutarı, 2.(mcz.) sebep, bahane, esas’ kelimelerine rastlandı.

Olar nobatdaky *çatrykdan* darajyk köçejiğe sowuldylar. (D: 33)

[olor nowotda:qī čatriqdan da:rajiq köčöjügö θowullulor]

‘Onlar bir sonraki kavşaktan dar sokağa döndüler’.

2.2.66. *-s*

-s [θ] fiilden sıfat türeten işlek olmayan bir ektir. Tarama sonucu ekle türemiş sadece *yogna-s* [yoğnoθ] ‘1.biraz yoğun, kalın; 2.biraz kilolu; 3.yoğun olan ses’ kelimesine rastlandı.

Hor aýdymy *yognas* ses bilen aýdylýardy. (DE: 97)

[xor aydimi yoğnoθ θeθ wilen aydilya:di]

‘Koro şarkısı yoğun ses ile söyleniyordu’.

2.2.67. *-sag*

Zülfikar, “Fiile gelen *-sak*, isim ve sıfat yapar: *savsak*, *tutsak*.” demektedir (2011, s. 138). Taranan gazate, dergi ve edebi eserlerde Türkmencede *-sag* [θağ] ekiyle türemiş sadece *tussag* kelimesine rastlandı. *tussag* < *tut-sag* < *tussag* [tussoğ] ‘tutuklama, tutsak’ kelimesinde fiil kökünün sonunda bulunan /t/ ünsüzü ile ekin /s/ ünsüzü yan yana gelmesi sonucunda gerileyici ünsüz benzeşmesi ortaya çıkmıştır: *t+s* > *ss* (Türkmencede ünsüz benzeşmeleri için bk. Töre, 2019b). Ünsüz benzeşmesi Türkmenenin standart konuşmasında oldukça yaygın bir ses olayıdır. Anack *tussag* kelimesinde yazıya yansımış olduğu da görülmektedir.

H. Derýaýew 1937-nji ýylyň 11-nji oktýabr günü *tussag* edilyär. (BSÝÝS: 118)

[x. derya:yew 1937-nji ýilij 11-nji oktyabr günü tuθθoğ edilya:]

‘H. Deryayev 11 Ekim 1937’de tutuklanıyor’.

2.2.68. -se, -sy

Ergin, “Türkçede eskiden beri görülen, fakat bir iki kelimedede bulunan, işlek olmayan bir ektir. *yas-sı, sin-si* (<*siñ-si*), *yat-sı, tüt-sü* kelimelerinde bu ek vardır.” demektedir (2009, s.196). Korkmaz, -sI/-sU ekiyle ilgili Eski Türkçede hem -sIk/-sUk hem de -sIg/-sUg biçimlerinde yer alan bu ekin sıfat ve adlar türettiğini belirtir (2009, s.105).

Türkmencede -sy [θi] ekiyle türemiş *yát-sy* > *yassy* [yaθθi] ‘yatsı’ kelimesi mevcuttur. *tüsse* kelimesinin de ise ekin -se [θe] biçimi görülmektedir. *tüt-se* > *tüsse* [tüθθö] ‘tütsü, siyah duman’. Ancak *yát-* ve *tüt-* fiilinin sonunda bulunan /t/ ünsüzü -sy/-se ekinin /s/ ünsüzü ile yan yana gelmesi sonucu *t+s* > *ss* gerileyici ünsüz benzeşmesi gerçekleşmiştir. Bu ses olayı Türkmencenin standart konuşmasında oldukça yaygın bir özellik olmasına rağmen *yassy, tüsse* kelimesinde yazıya da yansımıştır.

Türkiye Türkçesinde bulunan *yassı* kelimesi ise Türkmencede *yás-sy* > *yasy* [yaθi] ‘1.boyu kısa ve üzeri düz, yassı şeklinde; 2.kilolu, yoğun, kalın’ eklenme sonucu /s/ ünsüzünün yitirildiği görülür.

Ýassy namazyndan soň onuň özi derwezäniň zynjyryny baglapdy. (S: 25)

[yaθθi nama:ðinnan θoŋ onuŋ ö:ðu derweðæ:niŋ ðiñjirini baðla:pdî]

‘Yatsı namazından sonra onun kendisi kapının zincirini bağlamıştı’.

2.2.69. -tay

-*tay* [tay] fiilden isim yapan işlek olmayan bir ektir. Tarama sonucu ekle türemiş sadece *gurul-tay* [gʊrultoy] ‘kurultay’ kelimesine rastlandı. Zülfikar, bu ekin Moğolcadan Türkçeye geçtiğini vurgular (2011, s. 144).

Gurultay respublikanyň Merkezi Ispolnitel Komitetini saýlady. (Gör.: 119)

[gʊrultoy reθpublikaniŋ merkeði iθpolnitel qomitetini θayladî]

‘Kurultay, cumhuriyetin merkezi icra komitesini seçti’.

2.2.70. -usga/-üsge

İşlek olmayan bir ektir. Fiilden isim yapan *-usga* [uθgö]/*-üsge* [üθgö] ekiyle ilgi kaynaklarda HZTD'de sadece *yuw-yuwusga*, *göm-gömüsge* örnekleri gösterilmiştir (1960, s. 253).

-usag/-üsge ekinin ilk ünlüsünün düz ve dar ünlülü olduğu ancak tek heceli yuvarlak ünlülü fiil tabanlarına eklendiğinde ekin ilk ünlüsü yuvarlaklaşmakta olduğu görülür: *yuw-ysga* > *yuwusga* [yuwuθgö] '1.üzerinde ölü konularak yıkanan şey (teneşir), yıkandığı zaman biriken pislik', 2.geometrik şekilli kumdan yapılan yığın', *göm-isge* > *gömüsge* [gömüθgö] '1.öncesinden biriktirilmiş mal, varlık; 2.işlenilen suç, cinayet; 3.birikmiş pislik, kalıntı'. Bu örneklerde ekin son ünlüsü de yuvarlak telaffuz edilmektedir.

Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde ekle türemiş sadece *yuwusga* kelimesine rastlandı.

Piriniň ýüzünden ruhy göçüp, edil *yuwusgadan* gorkan ýaly boldy. (Y: 173)

[pi:riniň yüdünnön ru:xī göçüp, edil yuwuθgodon görqon ya:li bollu]

'Pirinin yüzünden ruhu gitmiş, aynı teneşirden korkmuş gibi oldu'.

2.2.71. *-uw/-üw,-w (-aw/-ew)*

Türkmencede yarı işlek eklerden biridir. Fiilden soyut ve somut isimler türetir. Biray (1999, s. 185) ve Yıldırım (2017, s. 108) bu ekin Eski Türkçedeki *-g/-ğ*'nin Türkmencedeki devamı olduğunu vurgulamaktadırlar.

Bu ek, Türk dillerinin Kuzeybatı grubunda fiilden isim yapan Tartarcada *-av/-ev*, *v:* *yamav* (yama), *tomav* (nezle), Karakalpakçada *-(I)w:* *saylaw* (seçim), *jazıw* (yazma), Kumukçada *-(I)v,-(U)v:* *boyav* (boya), *yativ* (yatma yeri); Başkurtçada *-ıw/-ıw;* *-ow/-öw;* *-w:* *tarlaw* (tarla), *sabıw* (etek) ve Kazakçada *-(U)v:* *jazuv* (yazmak) *oquv* (okumak) mastar eki olarak bulunmaktadır (bk. Buran-Alkaya, 2014).

Eker, *-(A)v* ekinin Türk dilleri arasında bir iç ödünçleme olduğunu belirtir (2006, s. 362). Zülfiyar, Türkçeleştirme çalışmaları sırasında bu ekten yararlandığını ifade eder: *ödev*, *görev*, *sınav*, *türev* vb. (2011, s. 60-61).

Türkmencede ek-*uw* [uw]/*-üw* [üw] biçiminde yuvarlak ünlülüdür. Ekin düz ünlülü alomorfu yoktur. Ünsüzle sonlanan fiil tabanlarına *-uw/-üw*, ünlüyle sonlananlara ise

ekin-w [w] alomorfu eklenmektedir: *oka-uw* > *okuw* [oquw] ‘okul, ders’, *sayla-w* [θaylaw] ‘seçim’, *yaz-uw-boz-uw* [yaðu-w-boðu-w] ‘yazı, hat, yazı yazma işi’ vb.

Ekin -uw/-üw, -w alomorflarının yanı sıra Türkmençe *buraw* ve *girew* kelimesinde -aw/-ew alomorflarının olduğu görülmektedir: *bur-aw* [burow] ‘yuvarlak delik yapan burma aleti’, *gir-ew* [girew] ‘1.borç para, 2.delil olacak zaman, kefil’, *gur-aw* [gurow] ‘1.sağlıklı, sağlam’.

Ekin başıca işlevleri şunlardır:

1. Araç, gereç isimleri türetir: *bile-w* [bilew] ‘bileği taşı’, *gaşa-w* [gaşaw] ‘kaşağı’, *germe-w* [germew] ‘geçelge, yol gibi yerlerde bekletmek için konulan şey veya bir şeyin etrafına sarılan şey (ip, zincir, tel vb.)’, *okla-w* [oqlow] ‘oklava’ vb.
2. İş ve hareket isimlerini türetir: *çayka-w* [çaykaw] ‘sallana sallana, dengesiz yürü-’, *dalda-w* [daldaw] ‘yardım, destek’, *danda-w* [dandaw] ‘1.engel, 2.seç-, ayırıt et-’, *garyn-uw* > *garnuw* [ğarnuw] ‘katkı, karışım’, *gyrk-uw* [ğırquw] ‘1.kırkma mevsimi, 2.sakalının ucu kesilmiş adam’,
3. Hastalık isimleri türetir: *çyk-uw* [çiquw] ‘çıban’ vb.
4. Sıfat ve zarf türetir: *aňkaw adam* ‘alık, şaşkın insan’, *dayaw erkek* ‘iri, güçlü erkek’, *gyrkuw sakgal* ‘ucu kesilmiş sakal’, *paklaw agaç* ‘içi boş, çürük ağaç’, *gorjaw bermek* ‘kışkırtmak’ vb.

Türkmencede meslek isimleri olan *aklawçy* < *akla-w+çy* [a:qlawčı] ‘avukat’ ve *garalawçy* < *garala-w+çy* [ğaralawčı] (standart konuşmada) ‘savcı’ kelimelerinde bulunan -w’de fiilden isim yapım ekidir. Ancak Türkmençe sözlüklerinde *aklaw* ve *garalaw* isimlerine yer verilmemiştir.

Taranan metinlerde ekle türemiş şu kelimelere rastlandı: *atuw*, *çapuw*, *dynuww*, *gyrçuww*, *okuw* < *oka-*, *satuw*, *yatuww*, *yazuww*; *biçüww*, *düzüww*, *geýnüww* < *geýin-*; *aldaw*, *aňkaw*, *aňtaw*, *ayaw*, *aylaw*, *buraw*, *dayaw*, *derñew*, *gabaw*, *garaw*, *gatnaw*, *gazaw*, *germew*, *girew*, *goldaw*, *goraw*, *guraw*, *gurşaw*, *ylgaw*, *oklaw*, *saklaw*, *sanaw*, *saylaw*, *üñdew*, *yadaw*, *yalaw*, *yaraw*, *yasaw*, *yayraw*.

2.2.72. -waç

-*waç* [wa:ç] fiilden soyut ve somut isimler türeten yarı işlek bir ketir. Ekin ünlüsü uzun ve tek alomorfu mevcuttur. –*waç*, alet, eşya ve oyun adları türetir. Bazende fiilden sıfat yapar. Tarama sonucu ekle türemiş: *as-a-waç* [aθawa:ç] ‘askı, askılık’, *oýna-waç* [oynowa:ç] ‘1.oyuncak, kukla; 2.(mcz.) birinin gücüyle hareket eden kimse; 3.(mcz.) güzel olan, gösterişli’ ve *sana-waç* [θa:nawa:ç] ‘düğün ve eğlencelerde oyuna başlamadan önce kimin çıkıp kimin kalacağını belirlemek için söylenen sayışma tekerlemesi’ kelimeleri görüldü.

Türkmencede –*waç* ekiyle türemiş diğer kelimeler şunlardır: *aldawaç* ‘kandırarak dikkati kendine çeken şey, büyüleyici’ *çeynewaç* ‘1. ağız boşluğu (halk ağzında), 2.şeker kamışının, mısırın çiğnenen kısmı, 3.çiğnenen herhangi bir şey, sakız (halk ağzında)’, *çyzawaç* ‘cetvel’, *gapjawaç* ‘herhangi bir şeyi kaparak tutan alet, kısıgaç, mandal vb.’, *germewaç* ‘etrafı herhangi bir şeyle kapatılan, çevrilen; gergi’, *gorawaç* ‘koruyan şey, korumak için alet’, *hyzlawaç* ‘ağaçtan yapılan bir çeşit oyuncak’, *pyrlawaç* ‘firıldak’, *tutawaç* ‘tutacak, kulp’, *yelpewaç* ‘yelpaze’ vb. (bk. TDDS I-II, 2015).

Samada şol gün ejesi *oýnawaç* gylyç alyp berdi. (ÜNB: 133)

[θamada şol gün ejeθi oynowa:ç ğiliç alıp berdi]

‘O gün annesi Samet’te oyuncak kılıç aldı’.

2.2.73. -*wuk*/-*wük*

-*wuk* [wuq]/-*wük* [wük] fiilden isim türeten yarı işlek eklerden biridir. Ek büyük ünlü uyumuna girer. Ekin ünlüsü her zaman yuvarlaktır. –*wuk*/-*wük* ses ve ışık yansımalarını gösteren harekete bağlı olarak isim ve sıfatlar türetir.

Ekin tespit edilen işlevleri şunlardır:

1. Işık ve ses yansımalarını gösteren sıfatlar yapar: *gürle-wük* [gürlöwük] ‘gür gür ses çıkaran’, *lowurda-wuk* [lowurdowuq] ‘aşırı parlak’, *şaññyrdawuk* [şaññyrdawuq] ‘şangır şangır ses çıkaran’, *titre-wük* [titrewük] ‘titrek’, *yaldyrawuk* [yaldırawuq] ‘parlak’ vb.
2. Nesne isimleri türetir: *jürle-wük* [jürlöwük] ‘düdük’, *hyzla-wuk* [xıðlawuq] ‘topaç, ağaçtan yapılmış oyuncak’, *tigirle-wük* [tigirlewük] ‘tekerden yapılan oyuncak’ vb.

3. Hastalık isimleri türetir: *gijile-wük* [gijilewük] ‘kaşıntı, uyuz’, *syzla-wuk* [θiðlawuq] ‘çıban’, *üsgüle-wük* [üθgülöwük] ‘öksürük’ vb.
4. Organ adları yapar: *gañşyra-wuk* [ğañşirawuq] ‘burun kıkırdağı’, *kekirde-wük* [kekirdewük] ‘gırtlak’ vb.
5. Kalıcı isimler türetir: *şagla-wuk* [şaglawuq]/*şarla-wuk* [şarlawuq] ‘şelale, çağlayan’ vb.
6. Bitiki adı yapar: *portla-wuk* [portlowuq] ‘yuvarlak yaprakları olan bir tür ot’, vb.

Aynı ek Kırım Tatar Türkçesinde fiilden sıfat türetir: *ağlavuq* (ağlamaklı), *titrevik* (titrek, titreyen), *qıçıravuq* (çok bağırın) vb.; Kumuk Türkçesinde *sızlavuq* (çıban), *çırmavuq* (sarmaşık) vb.; Karakalpak Türkçesinde: *baqırawıq* (şamatacı), *jılawıq* (çok ağlayan) vb.; Karaçay-Balkar Türkçesinde ek alışkanlık bildiren kelimeler türetmiştir: *qaltırawuq* (titrek), *cılawuq* (çok ağlayan) vb. (ÇTYD III 2014, s. 383, 506, 565).

Tarnan metinlerde *-wuk/-wük* ile türemiş şu kelimeler görüldü: *gyrmyldawuk*, *paklawuk*, *pyzlawuk*, *sandyrwuk*, *şaglawuk*, *şarlawuk*, *şykyrdawuk*, *şyrkyldawuk*, *tarlawuk*, *yalpyldawuk*, *yıldırawuk*; *gijilewük*, *gübürdewük*, *üsgülewük*.

2.2.74. **-wul**

-wul [wul] Türkmencede işlek olmayan bir ektir. Ekin tek alomorfu mevcuttur. Fiilin gösterdiği harekete bağlı olarak isimler türetir. *-wul* ünsüz ile sonlanan fiil tabanlarına eklendiğinde araya /a/ ünlüsü getirilmektedir. Tarama sonucu ek, *çap-a-wul* [çapawul] ‘1.vekil, 2.yağmacı’, *bas-a-wul* [baθawul] ‘çapulcu, talan eden’, *gara-wul* [ğarawul] ‘1.bekçi, gözeten, nöbetçi’, *gayt-a-wul* [gaytawul] ‘cevap verme, karşı koyma’, *yasa-wul* [yaθawul] ‘buyukları halka ileten kimse’ kelimelerinde görüldü. Bu kelimeler kendinden sonra isimden isim yapan *-çylyk/-çilik* ekleriyle sık kullanılmaktadır.

Aynı ekle türemiş kelimeler Karakalpak Türkçesinde *jasawıl* (asker), *qarawıl* (nöbetçi) vb.; Karaçay-Balkar Türkçesinde *qarawul* (gözcü), *saqlawul* (bekçi) vb. bulunmaktadır (bk. ÇTYD III 2014, s. 446, 565).

... *çapawulçylykda-basawulçylykda* alamançylyk bilen mes bolup gezibersin. (Go.: 3)
 [...çapawulçuluqdo- baθawulçuluqdo alamançiliq wilen meθ bolup geðiwerθin]
 ‘...yağmacılık, çapulculukla talan ederek keyfi yerinde gezedursun’.

2.2.75. -z (-az, -yz)

Banguoğlu ekle ilgili şöyle demektedir: “Canlılığını erkenden kaybetmiş bir ek olgusu anlaşılan bu –iz (E.T. *yitiz köwe-z*) dilimizde az sayıda sıfatlar bırakmıştır. Bunların çözümleri oldukça şüphelidir: *tıkız, titiz, ucuz, yavuz, cılız...*” (2015, s. 263). Zülfikar, ekin fiilden isim ve sıfat yapatığını belirtir: *boğaz (<boguz), tıkız* (2011, s.146).

Türkmençe gramer çalışmalarında –z [δ] ekine yer verilmemiştir. Tarama sonucu ekle türemiş *bog-az* [boğod] ‘boğaz, damak’, *dyk-yz* [dīqīδ] ‘dolgun, kalın, tıkız (*dyk-* ‘tık-’)’ öreneklere rastlandı.

Altyn *dykyz* metal bolany üçin ol kümüşden agyr gelyär, kümşüň *dykyzlygy* altyna görä pes. (ZK: 23)

[altın dīqīδ metal bolonī üçün ol kümüşdön ağır gelyær, kümşüň dīqīδlīgī altına göræ:peθ]

‘Altın dolgun metal olması sebebiyle gümüşden daha ağır, gümüşün dolgunluğu ise altına göre düşük’.

2.2.76. -zik

-zik [δik] fiilden isim türeten bir ektir. Türkmençe sözlüklerinde ekin oluşturduğu tek örnek *em-zik* [emδik] ‘bebeklerin süt içebilmesi için şişenin veya biberonun ağzına geçirilen kauçuk meme, emzik’ kelimesidir. Bu eke Türkmençe gramer çalışmalarında yer verilmemiştir. Tarama sonucu metinlerde bu kelimeye rastlanılmadı.

2.3. İSİMDEN FİİL YAPIM EKLERİ (ATDAN İŞLİK ÝASAÝJY GOŞULMALAR)

Türkmencedeki isimden fiil yapım ekleri sayıca isimden isim ve fiilden isim yapım eklerinden daha azdır. Bu gruptaki ekler, isim kök veya gövdelerine gelerek yeni fiil gövdeleri türetmekedir. İsimden fiil türeten ekler, getirildiği isim kökenindeki anlamlara bağlantılı olarak ‘olma, yapma, oluş’ bilidiren fiillere dönüştürmektedir. Bunun yanı sıra farklı işlevleri ortaya çıkardığı da görülmektedir.

İsimden fiil türeten eklerini bir kısmı Türkmencede *-l*, *-r-*, *-n-*, *-ş-*, *-t-*, gibi çatı eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur: *+al-/+el-* (< *+a/+e -l-*), *ar-/+er-* (< *+a/+e -r-*), *+an-/+en-* (< *+a/+e -n-*), *+lan-/+len-* (< *+la/+le -n-*), *+laş-/+leş-* (< *+la/+le -ş-*), *+lat-/+let-* (< *+la/+le -t-*) vb. *+ylda-/+ilde-*, *+yrda-/+irde-*, *+yrga-/+irge-*, *+ymsyra-/+imsire-* gibi eklerde iki ekin kaynaşmasıyla oluşmuştur.

Bu bölümde yer alan eklerin en işleği ise *+la-/+le'*dir. İsimden fiil yapan *+a-/+e-* ile türemiş fiil örnekleri Batı gurubu Türk yazı dillerinde en çok Türkmencede bulunduğu tespit edilmiştir. *+jakla-/+jekle-*, *+jar-/+jer-*, *+jyra-/+jire-*, *+syra-/+sire-* gibi isimden fiil türeten ekler ise çalışmada yararlanılan Türkiye Türkçesi kaynaklarında görülmemiştir.

Türkmencede isimden fiil türeten başlıca ekler, işlevleri ve özellikleri şunlardır:

2.3.1. *+a-/+e-*

+a-[a]/+e-[e] isimden fiil türeten yarı işlek bir ektir. Eski Türkçeden beri görülen, ancak kullanım sıklığı geniş olmayan eklerdendir. Türkmencede *+a-/+e-* hem isim hem de sıfatlara eklenerek olma ve yapma ifade eden fiiller türetir. Eğer ek yuvarlak ünlülü fiillere gelirse konuşmada ekin [o] ve [ö] alomorflarının da telaffuz edildiğini duymak mümkündür: *ot+a* [oto-] ‘otları kes-’, *ög+e-* [ö:gö-] ‘mide bulantısı sonucu kusmak iste-’ vb.

TDG’da ekin işlekliliği sınırlı olduğundan ancak diğer Türk dillerine bakıldığında Türkmencede ekle türemiş örneklerin daha fazla olduğu vurgulanır (1999, s.197). İlker ise Batı grubu Türk yazı dilleri içerisinde ekten üreyen kelimelerin en çok Türkmencede bulunduğundan söz etmektedir (1997, s.51). Arnazarov, çalışmasında ekin etimolojisi hakkındaki görüşleri ele almıştır ve işlevini beş grupta incelemiştir. Ayrıca Türkmencede *oka-*, *doka-*, *gora-*, *ide-*, *ere-*, *käýe-* gibi birçok fiiller bu ekle yapıldığı görüşünü belirtmiştir (bk. 2004, s.27-36).

+a-/+e-‘nin eklenme sırasında kelime tabanında oluşturduğu morfofonolojik nöbetleşmeleri şu şekildedir:

- a. Kelime sonlarındaki ötümsüz ünsüzler ekin getirilmesiyle ötümlü ünsüzlerle nöbetleşmektedir: *düyþ+e- >düyþe-* [düywö-] ‘dibinden ayır-, dibini temizle-’, *möwç+e- >möwje-* [möwǰö-] ‘coş-, şiddetlen-’ vb.
- b. İki heceli ve /y,i/ dar ünlüleriyle sonlanan isimlere +a-/e- eklendiğinde bu dar ünlüler yiter: *ajy+a- >aja-* [a:ja-] ‘acılaş-’, *gaty+a- >gata-* [gata-] ‘katılaş-, sertleş-’, *süyji+e- >süyje-* [θüyjö-] ‘tatlı ol-’ vb.
- c. İki heceli ve ikinci hecede /l, m, n, ñ, r, s, ş, z / ünsüzleriyle sonlanan isimlere +a-/e- getirildiğinde ikinci hecedeki /y, i, u, ü/ ünlüler yiter: *agyz+a- <agza-* [aǰða-] ‘an-, söz et-’, *bogun+a- >bogna-* [boǰno-] ‘boğum boğum keserek parçala-’, *boýun+a- >boyna-* [boyno-] ‘1.boyun uzaması, büyü-, 2.yoldan çık-, 3.bir işe alış-’, *gowuz+a- >gowza-* [ǰowðo-] ‘kabin içindeki şeyin azalması, eksil-’, *galyñ+a- >galña-* [ǰalɲa-] ‘kalınlaş-’, *göwün+e- >göwne-* [ǰöwnö] ‘gönüllü ol-’, *ýeñil+e- >ýeñle-* [yeñle-] ‘hafifle-’ vb.
- d. Kök kelimenin sonunda bulunan /-yk, -ik, -uk, -ük/ sesleri +a-/e- eklenmesi sonucunda yiter: *çüýrük+e- >çüýre-* [çüýrö-] ‘çürü-’, *ogrulyk+a >ogurla-* [oǰurlo-] ‘çal-, hırsızlık yap-’, *ownuk+a- >owna-* [owno-] ‘ufalan-, dağıl-’, *sowuk+a- >sowa-* [θowo-] ‘soğu-’ vb.
- e. Kök kelimenin sonunda bulunan /-yn, -in, -un, -ün/ sesleri +a-/e- eklenmesi sonucu yiter: *tütün+e- >tüte-* [tütö-] ‘tüt-’, *uzyn+a- >uza* [uðo-] ‘uza-’ vb. (Orta hecede ünlü nöbetleşmesi için ayrıca bk. Töre, 2017, s. 39-47).

Ekin Türkmencede tespit edilen başlıca işlevleri ise şunlardır:

1. İsim ve sıfatlardan fiil türetir: *bol+a-* [bolo-] ‘bol ol-, yeterli ol-’, *çañ+a-* [çaɲa-] ‘tozlan-, toz olarak uç-’, *diş+e-* [di:şe] ‘orak gibi aletlerin yüzünü diş diş et-, diş çıkar-’, *kem+e-* [keme-] ‘azal-, aşağı in-, eksil-’, *köp+e-* [köpö-] ‘1.bir tür dikiş şekli, 2.şiş-, kabar-’, *yogun+a- >yogna-* [yoǰno] ‘kalınlaş-’, *zor+a* [ðo:ra-] ‘güçlen-, art-’ vb.
2. Kök kelimedeki isimle meşgul olma hareketini gösteren fiiller türetir: *gurt +a-* [ǰu:rda-] ‘hayvanların yarasına düşen kurdu çıkar-’, *oýun+a- >oýna-* [oyno-] ‘oyna-’, *san+a-* [θa:na-] ‘say-’, *syn+a-* [θi:na-] ‘sına-’ vb.
3. Herhangi bir organ veya nesne adına gelerek bununla ilişkili iş, hareket gösteren fiiller türetir: *dil+e-* [dile-] ‘dile-, iste-’, *köz+e-* [köðö-] ‘köze dönerek yan-’,

- omuz+a-* > *omza-* [omδo-] ‘güç ile öne hareket et-, öne doğru yürü-’, *suw+a-* [θuwo-] ‘sıva-’, *ýelim+e-* > *ýelme-* [yelme-] ‘yapıştır- (*ýelim* ‘tutkal’)’ vb.
4. İsimlerden geçişli fiiller yapar: *at+a-* [a:da-] ‘ada-’, *göz+e-* [gödö-] ‘çuval, torba gibi kapların içindeki şeylerin dökülmemesi için iple bağla-’, *kör+e-* [körö-] ‘kor ol-, kor gibi yan-’, *ýan+a-* [ya:na-] ‘1.yanına getir-, yanına koy-, 2.(mcz.) iftira at-, takip et-, 3.(mcz.) dene-, benzet-’ vb.
5. İsimlerden geçişsiz fiiller yapar: *baý+a* [baya-] ‘zenginleş-’, *güýç+e-* > *güýje-* [gü:jö-] ‘gücün artması, kuvvetlen-’, *meñiz+e-* > *meñze* [meñde-] ‘benze-’ vb.
6. Ses ve ışık (veya şekil) yansıması bildiren isimlere gelerek bununla ilgili fiiller türetir: *buldur+a-* [bulluro-] ‘parla-’ *çagyş +a-* > *çagşsa-* [çagşsa-] ‘darma dağın ol-’, *dagdyr+a-* [dağdıra-] ‘titre-’, *pytyr+a-* > *pytra-* [pitra-] ‘dağıl-, etrafa yayıl-’, *titir +e-* > *titre-* [titre-] ‘titre-, titir titir ses çıkar-’, *ýyldyr+a-* [ýyllıra-] ‘ışıl ışıl parla-’ vb.

Taranan metinlerde *+a-/+e-* ekiyle türemiş şu kelimelere rastlandı: *agza-<agyz, awa-<awy, baýa-, boşa-, daşa-, galña-<galyň, gana-, garra-<garry, gata-<gaty, gyna-, gura-<gury, ynja-<ynjy, maýla-<maýyl, ogurla-<ogurlyk, omza-<omuz, orna-<orun, ota-, owna-<ownuk, oýna-<oýun, porsa-<porsy, sana-, sandyra-, syna-, sowa-<sowuk, suwa-, toza-, turşa-<turşy, ugra-<ugur, uza-<uzun, ýaýka-<ýaýyk, ýaşa-, ýygna-<ýygyn, ýyla-<ýyly, ýuwaşa-; berke-, beke-, çisñe-<çisñi, çüýre-<çüýrük, dile-, dürse-, gije-<giji, giñe-, göwne-<göwün, güýje-, köje-<köji, meñze-<meniz, möwje-, öge-, süýje-<süýji, titre-<titir-titir, tüte-<tütün, ýelme-<ýelim, ýeñle-<ýeñil.*

2.3.2. *+al-/+el-, +l-*

Ergin, eskiden beri kullanılan isimden fiil yapan işleklik sahası pek geniş olmadığını vurgular. Genellikle sıfatlardan fiil yaptığını ve bu fiillerin yalnızca olma ifade ettiğini belirtir (2009, s.181). Türkmencede *+al-/+el-, +l-* sıfatlardan fiil türeten yarı işlek bir ektir. Bu ekin aslen “bolmak, olmak” fiillerden geldiğini ancak zamanla kısalarak *+al-/+el-, +l-* eklerine dönüşmüş olduğu tahmin edilmektedir (bk. HZTD, 1960, s.338; TDG, 1999, s.199). Ek, olma ifade eden geçişsiz fiiller türetir.

İki heceli ve ünsüzle sonlanan isimlere ekin *+al-[al]/+el-[el]*, iki heceli ve ünlüyle sonlanan isimlere ise *+l- [l]* alomorfu getirilmektedir. Türkmencenin standart

konuşmasında ek yuvarlak ünlülü fiillere eklendiğinde [ol] ve [öl] alomorflarının da telaffuz edildiği duyulur.

+al-/+el-, +l-'nin eklenme sırasında kelime tabanında oluşturduğu morfofonolojik nöbetleşmeler şu şekilde gerçekleşir:

- a. İki heceli ve /y,i/ ünlüyle sonlanan kelimelere eklendiğinde bu dar ünlüler yiter: *göni+el-* >*gönel-* [gönöl-] ‘doğrul-’, *uly+al-* >*ulal-* [ulol-] ‘büyü-’, *yasy+al-* >*yasal-* [yaθal-] ‘düzleş-’ vb.
- b. İki heceli ve ikinci hecede /y, i/ ünlüleri bulunan isimlere getirildiğinde kök kelimedeki bu ünlüler yiter: *agyr+al-* >*agral-* [ağral-] ‘ağırlaş-’, *beýik+el-* >*beýgel-* [beygel-] ‘uza-, büyü-, yücel-’ vb.

Ekin işlevleri:

1. Renk isimlerine eklenerek olma ifade eden fiiller türetir: *gara+l-* [ğaral] ‘karar-’, *sary+al-* >*saral-* [θa:ral] ‘sarar-’ vb.
2. Sıfatlardan geçişsiz fiiller türetir: *aň +al-* [anal-] ‘bir şeye hayran kal-, şaşkınlıkla bak-’, *berk+el-* [berkel-] ‘sağlam ol-, sertleş-’, *dury+al-* >*dural-* [durol-] ‘temiz ol-, saf ol-’, *gür+el-* [güröl-] ‘yoğun ol-, gürleş-’, *oň+al-* [oňol-] ‘iyileş-, düzgün ol-, düzelt-’ vb.

Taranan metinlerde ekin türettiği şu kelimeler görüldü: *agral-<agyr, azal-, daral-, dogral-<dogry, kynal-, sagal-, saral-<sary, ulal-<uly, ýogal-*; *beýgel-<beýik, dikel-, direl-<diri, egrel-<egri, giňel-, gönel-<göni, kemel-, kiçel-<kiçi, köpel-, pesel-*; *garal-, gysgal-, gojal-, inçel-, könel-, ýagtyl-, ýukal.*

2.3.3. +an-/+en-

İsimden fiil yapan +a-/+e- ve fiilden fiil yapan –n-'nin birleşmesiyle oluşan isimden fiil yapan +an- [an]/+en- [en] işlek değildir. Türkmencede ekin türettiği fiiller sınırlı sayıda: *dil+en-* [dilen-] ‘1.kendin için bir şeyi sor-, iste-, dilen-; 2.satın almak için sor-’, *diş+en-* [dişen-] ‘orak gibi aletlerin dişini keskinleştir-’, *ot+an-* > *odan-* [o:don-] ‘bir konuda üzül-, kendini harap et-, yan-’ vb.

Banguoğlu, “Bu da –e- fiillerinden *dönüşlü*, edinen çatısının anlatımını taşıyan bir birleşik ektir. Adlara ve sıfatlara gelerek onlarla donanma ve vasıflanma anlamlarında

bir sıra geçişsiz ve geçişli *içedönük fiiller* (verbe subjectif) yapmıştır: *gücenmek, utanmak* vb.’ der (2015, s. 207). Eke çalışmada yararlanılan Türkmenistan’daki Türkmençe gramer kaynaklarında yer verilmediği görülmüştür. İlker, ekin Türkmençedeki örnekleri için *daşan-*, *dilen-*, *düşen-*, *guşan-* ve *odan-* kelimelerini göstermiştir (1997, s.54).

Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde *+an-/+en-* ekiyle türemiş şu fiillere rastlandı: *daş+an-* [daşan-] ‘kendin için git-, çek-, taşı-, taşıyarak götür-’, *dogumly +an-* > *dogumlan-* [dogumlon-] ‘cesur ol-, gayretli ol-’, *hyňyr +an-* > *hyňran-* [xiθran-] ‘köpekler gibi hır hır sesini çıkart-’, *tamyş+an-* > *tamşan-* [tamsan-] ‘1. ağızın sulanması, yudun-; 2. az ye-, atıştır-’.

2.3.4. *+anakla-/+enekle-*

+anakla- [anaqla-] /*+enekle-* [enekle-] isimden fiil oluşturan işlek olmayan bir ektir. Eklendiği isimlere ‘benzeme, gibi olma’ anlamlarını katar. Taranan metinlerde *dyz+anakla-* [di:ðanaqla-] ‘iki dizini yere koy-, dizler ile yürü-’, *saz+ankla-* [θa:ðanaqla-] ‘ürk-, korkudan sarsıl-, saz gibi titre-’, *pat+anakla-* [patanaqla-] ‘kaba koş-, pat diye sesli yürü-’, *zowz+ankla-* [ðowðonoqla-] ‘ayağın yanmış gibi telaşla hareket et-, aceleci davran- (zowz ‘taklidi isim’)’ ve *däbşenekle-* [dæ:wşenekle-] ‘uyuduğun yerde ayaklarını her yöne uzat-, hareketli uyu-’ fiilleri görülmüştür. Ancak çalışmada yararlanılan sözlüklerde ‘*däbş*’ veya ‘*däbşe*’ gibi isim ya da fiil köküne rastlanılmadı. Bu eke benzer yapıda olan *owşanakla-* [owşonoklo-] ‘bacakları geniş açarak yürü-, ayakları geniş hareket ettir-’ fiilindeki kök kelime de belirsizdir.

2.3.5. *+ar-/+er-, +r-*

İsimlerden geçişli ve geçişsiz fiil türeten yarı işlek eklerden biridir. HZTD’de bu ekin renk ve durum bildiren sıfatlara eklendiğinde geçişsiz, isimlere eklendiğinde ise hem geçişli hem geçişsiz fiiller türettiğinden söz edilir (1960, s.338). Söyegov-Arnazarov, ekin *ermek* fiilinden meydana geldiğini vurgular (2017, s. 40). Arnazarov 2007’de ekin etimolojisi hakkında hem Türkmençedeki hem de Türkiye Türkçesindeki görüşlerden genişçe bahsetmiştir. Ekin işlevini beş başlık altında incelemiştir (bk. Arnazarov, 2007,

s.39-50). (TT.+Ar- eki için bk. M. Ergin, 2009, s.182; T. Banguoğlu, 2015, s.208; Z. Korkmaz, 1995b, s. 168-178; 2009, s.113).

Ünsüzle sonlanan isimlere ekin +ar- [ar]/+er- [er], ünlüyle sonlanan isimlere +r- [r] alomorfları getirilmektedir. Türkmencenin standart konuşmasında [or] ve [ör] alomorfları da telffuz edilmektedir: *ot+ar-* [otor-] ‘hayvanaları otlat-’, *öý+er-* [öyör-] ‘evlendir-’ vb.

+ar-/+er-, +r-‘nin eklenme sırasında kelime tabanında oluşturduğu morfofonolojik nöbetleşmeleri şu şekildedir:

- a. Kelime sonlarındaki ötümsüz ünsüzler ekin getirilmesiyle ötümlü ünsüzlerle nöbetleşmektedir: *ak+ar-* > *agar-* [a:ğar] ‘beyazlaş-’, *yazyk+ar-* > *yazgar-* [yaðgar-] ‘suçla-, ceza ver-’ vb.
- b. İki heceli ve /y,i/ ünlüyle sonlanan kelimelere eklendiğinde bu dar ünlüler yiter: *mawy+ar-* [ma:war-] ‘mavileş-’, *sölpi+er-* > *sölper-* [θölpör-] ‘serserilik yap-’, boş boş dolaş-’, *turşy+ar-* > *turşar-* [turşor] ‘ekşi-’ vb.
- c. İki heceli ve ikinci hecede /y, i/ ünlüleri bulunan isimlere getirildiğinde kök kelimedeki bu ünlüler yiter: *gyňyr+ar-* > *gyňrar-* [günrar-] ‘huysuzlan-, kabalaş-’ vb.
- d. Kök kelimenin sonunda bulunan /-yk, -ik, -uk, -ük/ sesleri +ar-/+er- eklenmesi sonucunda yiter: *jontuk+ar-* > *jontar-* [jontor-] ‘ucu kesilerek veya kırılarak ayır-’ *çayşyk+ar-* > *çayşar* [çayşar-] ‘eğril-, yamuk ol-’, *hüwjük+er-* > *hüwjer* [hüwjör-] ‘dagınık ol-’ vb.
- e. Kök kelimenin sonunda bulunan /-yl, -il/ sesleri +ar-/+er- eklenmesi sonucunda yiter: *gyzyl+ar-* > *gyzar-* [gödär-] ‘kırmızılaş-, kızar-’ vb.

Ekin işlevleri:

1. Renk isimlerinden geçişsiz fiiller türetir: *ala+r-* [a:lar] ‘ela renginde ol-’, *gök+er-* > *göger* [gögör-] ‘1.yeşer-, 2.gök renginde ol-, 3.tendeki morarma’ vb. Geçişsiz olan bu fiilleri geçişli yapmak için ettirgen çatı eklerinden yararlanır: *alart-*, *gögert-* vb.
2. Sıfatlardan fiil türetir: *gyşyk +ar* → *gyşar-* [gî:şar-] ‘yamul-’, *gompy+ar-* > *gompar-* [gompör-] ‘kibirlen-, böbürlen-’, *tüñni+er-* > *tüñner-* [tünñör-] ‘kabar-, şiş-’ vb.

3. Somut isimlerden geçişli fiiller türetir: *bug+ar-* [buğor-] ‘buğlan-, nemlen-’, *ot+ar-* [otor-] ‘hayvanları otlat-’, *öý+er-* [öyör-] ‘evlendir-’, *suw+ar-* [θuwor-] ‘sula-’ vb.
4. Her hangi bir şeyin şeklini, taklidini gösteren kelimelere gelerek geçişsiz fiiller türetir: *aňk+ar-* [aňqar-] ‘şaşkın bak-, şaşırıp kal-’, *haňk+ar-* [xaňqar-] ‘ağzı açık boş dur-’, *myssyk+ar >myssar-* [miθθar-] ‘yumuşak ol-’, *möle+ar-* [mö:lör-] ‘büyük ve ela göz ile şaşkın bak-’, *pezzik+er- >pezzar-* [peððer-] ‘kabaran, dağınık ol-’ vb. TDG’da ekin –*yr/-ir* biçiminin de aynı görevi yaptığından söz etmektedir (1999, s. 197).

Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde ekle türemiş şu fiillere rastlandı: *agar-*, *aňkar-*, *başar-*, *bozar-*, *bugar-*, *jontar-* < *jontuk*, *çalar-*, *çaşar-* < *çaşy*, *gyňrar-* < *gyňyr*, *gyşar-* < *gyşyk*, *gyzar-* < *gyzyl*, *gompar-* < *gompy*, *myssar-* < *myssyk*, *otar-*, *suwar-*, *ýaşar-*; *göger-*, *hüžzer-* < *hüžžük*, *hüwjer-* < *hüwjük*, *kürşer-* < *kürşük*, *küyker-* < *küýki*, *öyer-*, *pezzar-* < *pezzik*; *çolar-*, *gabar-*, *gaygyr-*, *gäber-*, *hoňkar-*, *keser-*, *möler-*.

2.3.6. +*arla-*

+*arla-* [arla] isimden fiil yapan işlek olmayan eklerden biridir. Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde ekle türemiş sadece *yz+arla-* [i:ðarla-] ‘1.her hangi bir şeyin veya birilerinin izini takip et-, 2.kontrol et-, dene-’ kelimesi bulundu. TDG’da ekle ilgili *yzarla-* ve *dyzarla-* [di:ðarla-] ‘devenin bir an kalkmaması için ön dizlerini ip ile bağ-’ kelimesi verilmiştir (1999, s.208).

Şonuň yzyny *yzarlap* geldim– diýipdir. (THN: 246)

[şonuŋ i:ðini i:ðarla:p gellim-diyipdir]

‘Onun izini takip ederek geldim – demiş’.

2.3.7. +*aş-/+eş-*

İsimden fiil yapan +*a-/+e-* ve iştaşlık eki –*ş-*’nin birleşmesinden meydana gelen +*aş-* [aş]/+*eş-* [eş] ekinin türettiği örnekler sınırlıdır. Korkmaz, “Addan fiil türeten +A- ekinin iştaşlık eki –*ş-* ile kaynaşmasından oluşmuş bir birleşik ektir. Genellikle “olma” bildiren geçişsiz bazı fiiller türetmiştir: *dolaş-*, *güreş-* vb.’ vurgulamaktadır (2009,

s.113). Çalışmada taranan Türkmenistan'daki Türkmençe gramer kaynaklarında eke yer verilmemiştir. İlker, ekle türemiş örneklerde Türkmençe için *deňeş-*, *galňaş-*, *geňeş-*, ***köpeş-*, *tozaş-*, *yánaş-* kelimelerine yer vermiştir (1997, s.54).

Taranan metinlerde *+aş-/+eş-* ekiyle türemiş şu fiillere rastlandı: *deň+eş-* [deňeş-] '1.birisiyle boyunu karşılaştır-, denkleş-; 2.birine denk ol-, birisiyle aynı olmaya çalış-', *gart+aş-* – [ğartaş-] 'aşırı yaşlan-, iyice yaşlan-', *geň+eş-* [geňeş-] 'biriyle danış-, nasihat al-', *toz+aş-* [tođoš-] 'tozlan-, tozların uçuşması', *yán+aş-* [ya:na] 'yanaş-, yakınında dur-'.

2.3.8. *+at-/+et-*

İsimden fiil yapan *+a-/+e-* ve fiilden ettirgen fiiller türeten *-t-* ekinin birleşmesiyle *+at-* [at]/*+et-*[et] eki meydana gelmiştir. Korkmaz, *+At-* < *+A-t-* kaynaşma dolayısıyla *-t-* ekinin işlevi körelmiş olduğunu ve bu ekin "yapma" bildiren geçişli fiiller türettiğinden söz etmektedir (s.114). Banguoğlu ise çalışmasında şöyle belirtmektedir:

-e- fiillerinden doğmuş birleşik eklerden biri de *-et-* olmuştur. *-el-* ve *-en-* eklerinin dilde birçok geçişsiz fiiller bırakmış olmalarına karşılık *-et-* eki de taşıdığı *ettiren* anlatımına uygun olarak isimlerden bir hayli geçişli fiiller meydana getirmiştir: *gözetmek*, *yönetmek* vb. (2015, s.209).

Çalışmada taranan Türkmenistan'daki Türkmençe gramer çalışmalarında eke yer verilmediği görülmüştür. Türkmençede ekin türettiği fiiller sınırlı saydadır: *çaň+at-* [çaňat-] 'tozut-, etrafın toz tutması', *galyň+at-* >*galňat-* [galňat-] 'kalınlaştır-', *yán+at-* [ya:nat-] 'yanaştır-, yana getir-' vb.

Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde *+at-/+et-* ekiyle türemiş şu fiillere rastlanıldı: *düz+et-* [düđöt-] 'düzet-, düzgün hale getir-', *göz+et-* [göđöt-] 'gözet-', *meňiz+et-* >*meňzet-* [meňdet-] 'benzet-', *diş+et-* [di:šet-] 'orak gibi aletlerin dişini daha kesici hale getir, kesginşeltir-', *toz+at-* [tođot-] 'tozut-, çevreye toz yay-'. *düzet-*, *gözet-*, *tozat-* örneklerinde görüldüğü üzere telaffuzda ekin [ot] ve [öt] yuvarlak alomorfları duyulur.

galyň+at- >*galňat-* ve *meňiz+et-* >*meňzet-* örneklerinde ise eklenme sırasında tabandaki dar ünlüler yitirilmektedir.

2.3.9. *+jal-*

İsimden fiil yapan işlek olmayan bir ektir. Taranan metinlerde ekle ilgili kelimelere rastlanmadı. Baskakow (1970, s.225), TDG (1999, s.209) ve Hanser (2003, s. 163) çalışmalarında tek örnek *ygy+jal-* >*ygyjal-*’lı vermişlerdir. Ancak bu fiil TDS (1962), TDDS II (2015) ve TDS II (2010) de sözlüklerinde yer almamaktadır.

2.3.10. +*jakla-*/*jekle-*

+*JAk+-lA-* eklerinin birleşmesiyle oluşan +*jakla-* [jaqla]/+*jekle-* [jekle] isimden fiil türeten işlek olmayan eklerden biridir. Tarama sonucu ekin türettiği şu iki kelimeye rastlandı: *arkan+jakla-* [arqa:njaqla-] ‘arkaya, geriye çekil-’ ve *götin+jekle-* [göti:njökölö-] ‘1.geri geri git-, geriye çekil-; 2.kararsız dur-; 3.kendi dediklerinden vaz geç-, mızıkçılık yap-; 4.zorlukların azalmaya başlaması’.

Yigitler *arkanjaklaşdylar*. (Go.: 294)

[yigitler arqa:njaklaşdilar]

‘Yigitler geriye çekildiler’.

— barysy *götinjekleyär?* (DE: 52)

[-ba:riöi göti:njökloyæ:?]

‘- hepisi mızıkçılık yapıyor?’

2.3.11. +*jar-*/*jer-*

+*jar-* [jar]/+*jer-* [jer] Türkmencede ‘olma’ ifade eden geçişsiz fiiller türetir. İşlek olmayan eklerden biridir. Tek heceli isimlere ve sıfatlara geterilen bu ek yuvarlak ünlülü kelimelere eklendiğinde yazıda gösterilmeyen ancak standart konuşmada [jor] ve [jör] olarak telaffuz edildiğini duymak mümkündür.

+*jar-*/*jer-*’in tespit edilen işlevleri şunlardır:

1. Renk isimlerine eklenerek o renge olan benzeriliği, yakınlığı ifade eder: *ak+jar-* [a:qjar-] ‘1.beyazlaş-, beyaz gibi görün-, 2.rengin açılması’, *çal+jar-* [ča:ljar-] ‘grileş-, gri renginde parla-’ vb.
2. Eklendiği isimlere “benzer, gibi olma” anlamlarını katan fiiller türetir: *bug+jar-* [bu:ğjor-] ‘1.buharlaş-, 2.biraz terle-’, *çañ+jar-* [çañjar-] ‘1.tozlan-, 2.toz kapla-,

toz gibi ol-’, *çüý+jer-* [çüýjör-] ‘bir şeye dik dik bak-, çivi gibi kal- (çüý ‘çivi)’’, *kül+jer-* [küljör-] ‘kül gibi ol-, kül gibi parçalan-’, *tüý+jer-* [tüýjör-] ‘1.tüylen-, yüzünde tüy çık-, 2.bozulmaya başla-’ vb. Geçişsiz olan bu fiilleri geçişli yapmak için ettirgen çatı eklerinden yararlanılır: *çañjart-*, *tüýjert-* vb.

3. Ses ve şekil taklidi ifade eden isimlere gelerek fiil türetir: *jik+jer-* [jikjer-] ‘patavatsız ol-’, *çok+jar-* [çoqjor-] ‘ışgüzar ol-, her şeye burnunu sok-’, *hüw+jer-* [hüwjör-] ‘paskalı ol-, dağınık ol-’ vb.

Mañlaýyň *çygjarmasa*, agzyň *ýagjarmaz!* (THN: 64)

[mañlayiň çĩ:ğjarmaθa, ağıđiň ya:ğjarmađ!]

‘Alın terlemezse, ağzın yağlanmaz!’.

Taranan metinlerde ekin türettiği şu fiillere rastlandı: *akjar-*, *çygjar-*, *ganjar-*, *suwjar-*, *şumjar-*, *ýagjar-*; *hüwjer-*, *köljer-*, *öljer-*.

2.3.12. (+jyk-)/+jik-

İşlek olmayan eklerden biridir. *+jik* [jik] eklendiği isimlere ‘az miktarda’ benzediğini ifade eden fiiller türetir. Taranan metinlerde ekle türemiş kelimeye rastlanılmadı. Baskakow (1970, s. 225) ve TDG’da (1999, s.209) ekle ilgili tek örnek *der+jik-* [derjik-] ‘hafif terle-, az nemlen-’ verilmiştir.

derjik- fiilinden başka Türkmencede bu ekle türemiş *kir+jik-* [kirjik-] ‘az kirlen-’ kelimesi de bulunmaktadır (TDDS, 2015, s.39).

2.3.13. +jyra-/+jire-

+jyra- [jıra]/*+jire-* [jire] isimlerden ‘olma’ bildiren fiiller türeten bir ektir. İşlek olmayan bu ekin türettiği kelimeler sınırlıdır: *der+jire-* [derjire-] ‘az terle-, hafif nemlen-’, *hayal+jyra-* [xayaljıra-] ‘güçsüzleş-, utan-, heyecanlan-’, *nem+jire-* [nemjire-] ‘biraz nemlen-, hafif ıslan-’, *tozan+jyra-* [todonjuro-] ‘biraz tozlan-’ vb.

Ek, getirildiği isimlere ‘az, biraz, hafif, yavaş’ anlamlarını katmaktadır. TDG’da ekin üretken olmadığı, isim ve sıfatlardan geçişsiz fiiller yaptığını belirtir. Ayrıca ekin *+çyra-*

/+çire- şeklindeki varyasyonunun da görüldüğü vurgulanır (1999, s. 207). İlker ise bu ekin +syra-/sire-'nin bir varyantı olarak düşünüldüğünden söz eder (1997, s.65).

Tarama sonucu +jyra-/jire- ile türemiş ýele+jire- [yelejire-] '1.açık havada gez-, serinle-, 2.rüzgârın esmesi' kelimesine rastlandı. Ancak Türkmencede bulunan ve taranan eserlerde karşılaşılan eljire- 'nazlan-, şımar-, huysuzlaş-', mynjyra- '1.dağıl-, parçalan-, ezil-, 2.(mcz.) yok ol-, öl-' fiillerinin de aynı ekle türetildiği düşünülmektedir.

... kelleýalañaç daşaryk ýelejiremäge çykýar, ... (DE: 138)

[kelleyalañaç daşariq yelejiremæ:ge çiqya:r]

'... başı çıplak dışarıya serinlemeye çıkıyor,...'.

2.3.14. +çile-

İsimden fiil yapan işlek olmayan bu ekle ilgili taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde kelimelere rastlanılmadı. Bakakow (1970, s.225), TDG (1999, s. 209) ve Hanser (2003, s.164)'in çalışmalarında +çile- [çile-] ekiyle türemiş sadece giýew+çile- [giyewçile-] 'baba evine gelen gelinin peşinden gizlice buluşmaya gel- (giýew 'damat')' örneği verilmiştir.

2.3.15. +da-/de-

+da- [da]/+de- [de] isimlerden hareket bildiren fiiller türeterir. Ekin türettiği kelimeler oldukça sınırlı sayıdadır. Taranan metinlerde şu örneklerle rastlanıldı: al+da- [a:lla-] 'aldat-, yalan söyle-, kandır-', gol+da- [gollo-] 'destekle-, kolda-, yardım et-', pür+de- [pürdö-] '1.buda-, 2.(mcz.) dibinden yok et-', ün+de- [ünnö-] '1. yol göster-,yönlendir-, 2.nasihat et-'.

golda-, pürde-, ünde- gibi tek heceli ve yuvarlak ünlülü isimlere eklenen +da-/de- , Türkmencenin yazımında gösterilmeyen ancak konuşmada [do] ve [dö] alomorflarının telaffuz edildiğini duymak mümkündür. Örneklerde görüldüğü üzere /l, n/ ünsüzleriyle sonlanan kelimelere +da-/de- eklenmesiyle telaffuzda $l+d > ll$, $n+d > nn$ biçiminde ilerleyici ünsüz benzeşmesi gerçekleşir. Bu ses olayıda sadece konuşma sırasında duyulur.

Ekin *gygyr+da-* [g'ig'irda-] ‘nefessiz kalarak gıgır gıgır ses çıkar-, boğulma sebepli zor nefes al-’ ses yansıması isime getirildiği de görülmektedir (TDDS I, 2015, s.518).

Goldañ, bu babatda enäni *goldañ!* (Gar.: 45)

[golla:ŋ, bu ba:watda enæ:ni golla:ŋ]

‘Kollayın, bu hususta anneyi kollayın!’.

2.3.16. (+*dyrga-*)/+*dirge-*

+*dirge-* [dirge] isimden fiil yapan işlek olmayan bir ektir. Tarama sonucu ekle türemiş tek örnek *ýel+dirge-* [yellirge-] ‘aklımı kaybet-’ fiiline rastlanıldı.

Kakam ölende *ýeldirgedi-dä.* (D: 60)

[qa:qam ölönnö yeldirgedi- dæ:]

‘Babam öldüğünde aklımı kaybetmişti ya’.

2.3.17. +*dyryl-*/(+*diril-*)

+*dyryl-* [d'iril] isimden fiil yapan işlek olmayan bir ektir. Taranan metinlerde tek örnek *ok+dyryl-* > *okdyryl-* [oqdurul-] ‘ok gibi fırla-’ fiiline rastlanıldı. *okdyryl-* kelimesinde ekin ilk ünlüsü Türkmencenin yazım kuralı gereği ikinci hecede yuvarlaklaşmaktadır.

Alp Arslan töweregindäki atlylara baş bolup öňe *okdyryldy.* (S: 264)

[alp arθlan töwörögündæ:ki atlılara baş bolup öňö oqdurullu]

‘Alp Arslan etrafındaki atlılara başında bulunarak öne ok gibi fırladı’.

2.3.18. +*ga-*

İsimden fiil türeten işlek olmayan bir ektir. Tarama sonucu +*ga-* [gä] ekiyle türemiş tek örnek *ys+ga-* [i:θgä-] ‘kokla-, (ys ‘koku’)’ kelimesi görüldü.

Haýwan *ysgaşa-ysgaşa*, ynsan soraşa-soraşa. (THN: 368)

[xaywa:n i:θgäša- i:θgäša, inθa:n θo:rošo- θo:rošo]

‘Hayvanlar koklaşa koklaşa, insanlar konuşa konuşa (anlaşır)’.

2.3.19. **+gar-/+ger-, +kar-/(+ker-)**

Tek heceli isimlerden ‘olma’ ifade eden fiiller türetir. Bu ek işlek değildir. *+gar-* [g̈ar]/*+ger-* [ger], *+kar-* [qar]’in tespit edilen başlıca işlevleri şu şekildedir:

1. İsim, sıfat ve sayılardan fiil türetir: *bir+ger-* [birger-] ‘bir ağızdan konuş-’, *dik+ger-* [dikger-] ‘başını dik tut-, *suw-gar-* [θuwg̈or-] ‘sıvı hale geç-, sıvı ol-’ vb.
2. Herhangi bir şeyin şeklini, taklidini gösteren isimlerden fiil türetir: *hek+ger-* [hekger-] ‘kendini beğenerek kibirlen-, kafayı dik tut- (*hek* ‘alçı, tebeşir’), *pak+gar-* [paq̈gar] ‘vücutta bir yerin şişmesi, kabarık oluş-’, *pañ+kar-* [pañqar-] ‘arsız ol-, kendini öv-’ vb.

Ekin *+gar-/+ger-* alomorfları eklendiği bazı isimlerin sonundaki /y/, /yk/ ve /gi/ seslerini yitirmektedir: *sary+gar->sargar-* [θarg̈ar-] ‘sarar-’, *yazyk+gar->yazgar-* [ya:ðg̈ar-] ‘1.ayıpla-, suçla-, 2.ceza ver-’, *pökgi+ger->pökger-* [pöqg̈ör-] ‘1.şiş-, 2. içi yel dolmuş top gibi ol-, 3.yoğunlaş-, semre-, 4. (mcz.) şişerek öl- (*pökgi* ‘top’)’. *+gar-/+ger-*’in örneklerde görüldüğü üzere Türkmencenin standart konuşmasında [g̈or] ve [g̈ör] alomorfları telaffuz edilmektedir. Tarama sonucu ekin *+ker-* alomorfuyla türemiş örneğe raslanılmadı.

İsimden fiil yapan bu ekin örneklerini diğer Türk yazı dillerinde de örneğin Tatar Türkçesinde *kot+kar-* (kurtar-), *cil+ger-* (hafiften es-); Kazak Türkçesinde *su+ğar-* (sula-), *es+ker-* (dikkat çek-, hatırlat-); Kırgız Türkçesinde *at+kar-* (ata bindir-), *ot+kor-* (hayvan otlat-); Nogay Türkçesinde *oñ+gar-* (tamir et-); Karakalpak Türkçesinde *suw+ğar-* (sula-), *teñ+ger-* (denkleştir-); Kumuk Türkçesinde *yaş+ğar-* (yeşer-); Karaçay-Balkar Türkçesinde *es+ger-* (hatırla-), *su+ğar* (sula-) vb. görülür (ÇTYD III 2014, s.56, 125, 191, 318, 444, 504, 564).

Şol mert ýigidi gabra gapgaryp, ...(Gar.: 177)

[şol mert yigdi ğawra ğa:pğarip,...]

‘Ol mert yigidi kabrin içine yerleştirip,...’.

Taranan metinlerde ekle türmiş *çyngar-*, *gapgar-*, *sargar-* <*sary*, *yazgar-* <*yazyk*; *dikger-*, *hekger*, *pökger-*; *pañkar-* kelimeleri görüldü.

2.3.20. +gyr-/+gir-,+kyr-/+kir-

Türkmencede işlek olmayan eklerden biridir. Tek heceli taklidi ses yansıma kelimelerden fiiller türetir. +gyr-/+gir-,+kyr-/+kir- eki Batı grubu ve Kıpçak grubu Türk yazı dillerinde de mevcuttur. Ergin, “Bu ek de Türkçede eskiden beri kullanılan ses taklitlerinden fiil yapan bir ektir. Olma veya yapma ifade eden ses taklidi fiiller yapar: *hay-kır-, fiş-kır-* vb.” demektedir (2009, s.183). Banguoğlu, *-ir-* isme fiil ekinin – *k* ile kapanan iki heceli bir isme gelmesinden birleşme yoluyla oluştuğundan söz eder (*sümük-ür- > sümküir-*) (2015, s.213). TDG’da ekin ses ve taklidi anlatan kelimelerden geçişsiz fiiller türettiği vurgulanır (1999, s. 208).

+gyr-[ğir]/+gir- [gir] ve +kyr- [qir]/+kir- [kir] tek heceli ve yuvarlak ünlülü taklidi sesleri ifade eden isimlere getirildiğinde Türkmencenin yazım kuralı gereği ekin ünlüsü ikinci hecede yuvarlaklaşmaktadır. Ö. *üs+gir- > üsgür-* [üθgür-] ‘öksür-’, *tüy+kir- > tüykür-* [tüykür] ‘tükür-’ vb.

bö+gir- > böğür- [böğür-] ‘böğür-’, *çyñ+kyr- [çinçqir-]* ‘vurulan veya saldırılan köpeklerin çıkardığı ses’, *heñ+kir- [heñkir-]* ‘1.sesli ağla-, 2.haykır-’, *sy+gyr- [θi:ğir-]* ‘ıslık çal-’ vb. *gäk+gir- > gägir-* [gæ:gir-] ‘geğir-’ ve *sümük +gir- > sümğür-* [θümğür-] ‘sümküir-’ örneklerinde ise eklenme sırasında kelime sonunda bulunan /k/ ve /ük/ sesler yitmektedir.

Azmun çalışmasında, yansıma kelimelerine getirilen eklerle ilgili farklı bakış açısını getirmiştir. Türkmencede *sīk ur- > sīkur->sīğür-<sīğir-, üsk ur-> üskür-> üskür->üsğür, wañk ur- > wañkur- > wañqir-* gibi yansıma seslerine +*kIr-* eki değil, +*Ir-* olduğunu ve bu ekin de *ur-* yardımcı fiilinin fonetik değişikliğe uğrayarak ortaya çıktığını düşünmektedir (2013, s.167-181).

Baskakow (1970, s. 224) ve TDG (1999, s. 208)’da +*gar-/+ger,+kar-/+ker-* yukarıdaki ekin düz geniş ünlülü biçimleri olduğunu ve bu biçimlerin türettiği örneklerin az sayıda olduğunu belirtirler.

Taranan metinlerde ekin getirildiği şu kelimelere rastlandı: *asgyr-, bagyr-, gygyr-, hynçgyr-, pyşgyr-, sygyr-; gägir- , lägir-, wägir-; küşğür-, üsgür-; haykyr-, pyñkyr-, wañkyr-; heñkir; tüykür-*.

2.3.21. +yk-/+ik-, +k-

Banguoğlu, bu ekin Eski Türkçede isimden geçişsiz fiiller yapan bir ek olduğunu vurgular (2015, s.211). Eker, “-k-: Ad ve sıfatlardan edilgen yapı ve anlamda eylemler türetir, kullanım sıklığı azdır: *acık-*, *gözük-* vb.” demektedir (2006, s. 355). HZTD’de, bu ekin tek heceli (eğer çok heceli kelimelere eklenirse, o kelime tek heceli olana kadar kısalmaktadır) isimlere, sıfatlara, miktar sayılarına eklenerek, anlatılan düşüncenin ortaya çıktığını gösteren geçişsiz fiiller türettiği belirtilir (1960, s.342). İlker, Batı grubundan bugün en çok ekin türettiği örnekler Türkmençe ve Azerbeycan Türkçesinde görüldüğünü açıklar (1997, s.60).

+yk- [iç]/+ik- [ik], +k- [q/k] Türkmencede eskiden beri kullanılan ancak işlek olmayan isimden fiil türeten eklerden biridir. Ünsüzle sonlanan isimlere ekin +yk-/+ik-, ünlüyle sonlanlara +k- alomorfu getirilmektedir. Ek, tek heceli (veya tek heceye dönüşen) ve yuvarlak ünlülü isimlere getirildiğinde Türkmençenin yazım kuralı gereği ünlüsü yuvarlaklaşmaktadır: *hor+yk-* > *horuk-* [xoruq-] ‘hor düş-, zorlan-, zayıfla-’, *ot+yk-* > *otuk-* [otuq-] ‘otlamayı, yem yemeyi öğren-’ vb.

+yk-/+ik-, +k-’nin eklenme sırasında kelime tabanında oluşturduğu morfofonolojik nöbetleşmeleri şu şekildedir:

- Eklendiğinde bazı iki heceli isimleri tek heceye dönüştürür: *gayza+yk-* > *gayzyk-* [ğaydîç-] ‘soğuyarak veya üşüme sebepli bir şeyin yüzeyinin değişmesi’ vb.
- Elenme sırasında ikinci hecede bulunan ünlü yiter ve kelime kökü tek hece halini alır: *höwür+ik-* > *höwrük-* [höwrük-] ‘bir insana veya hayvana alış-, ısın-, arkadaş ol-’, *ugur+yk-* > *ugruk-* [uğruq-] ‘1.bir tarafa yönel-, bir yöne doğrul-; 2.yola koyul-, harekete geç-’ vb.
- Kelime sonunda bulunan ötümsüzler ötümlü seslerle nöbetleşir: *aç+yk-* > *ajyk-* [a:çîç-] ‘acık-’, *ot+yk-* > *oduk-* [o:duq-] ‘öfke ve sinirin daha da artması, od gibi ol-, öfkelen-’ vb.
- göni* kelimesinin sonunda bulunan /i/, +k-’nin eklenmesiyle Türkmençenin yazım kuralına göre ikinci hecede yuvarlaklaşır: *göni+k-* > *gönük-* [gönük-] ‘1.varılacağı yere doğru git-, yönel-; 2.doğru yola gir-, işe alış-’.

Ekin başlıca işlevi ise isim ve sıfatlardan geçişsiz fiiller türetir: *at+yk-* > *adyk-* [a:diq-] ‘adı, ünü duyul-, tanın-’, *eye+ik-* > *eyik-* [eyik-] 1.kendini tut-, güçlen-, ayağa kalk-’, *giç+ik-* [gi:jik-] ‘ağşama yaklaş-, güneş batımına az vaktin kalması’, *kir+ik-* [kirik-] ‘biraz kirlen-’, *tazy+k-* [ta:diq-] ‘ürkerek kaç-’ vb. *bir* sayı ismine eklenerek fiil türetir: *bir+ik-* [bi:rik-] ‘1.birleş-, birik-, karış-; 2.biriyle hayatını birleştir-, karı koca ol-’ vb.

Tarama sonucu ekin getirildiği şu kelimeler görüldü: *ajyk-* < *aç*, *janyk-*, *daryk-*; *oduk-* < *ot*, *ugruk-* < *ugur*, *ýoluk-*; *birik-*, *demik-*, *gijik-* < *giç*; *gözük-*, *öyük-* < *öç*; *gönük-* < *göni*.

2.3.22. +yn-/+in-, +n-

Sıfatlardan ve bazı isimlerden geçişsiz fiiller türettir. İşlek olmayan eklerden biridir. Ünsüzle sonlanan kelimelere ekin +yn- [in]/+in- [in], ünlüyle sonlanlara ise +n- [n] alomorfları eklenmektedir.

Bu ekle türemiş fiiller sınırlıdır ve eklenme sırasında bazı kelime tabanında morfofonolojik nöbetleşmeler görülmektedir: *awy +n-* > *awun-* [a:wun] ‘1.bir şeyin etkisiyle vücudun şiddetli ağrı-; 2.(mcz.) yakınıını kaybedenin üzüntüsü, acı duy-; 3.psikolojik olarak acı çek-’, *dok+yn-* > *dokun-* [doqun-] ‘kanaatlı ol-, tok ol-, yetin-’, *dert+in-* > *derdin-* [derdin-] ‘derdini başka birine anlat-, içini dök-, yakın-’, *kemis+in-* > *kemsin-* [kemθin-] ‘herhangi bir şeyden kendini eksik gör-, incin-, gücen-, şikâyetçi ol’, *oýa+n* [oyon-] ‘1.uyan-, 2.ortaya çık-, oluştur-’, *öýke+in-* > *öýkün-* [öykün-] ‘1.taklit et-, 2.benze-’, *ýalta+n-* [yaltan-] ‘üşen-, tembellik et-’, *ýyly+n-* [yilin-] ‘ısın-, ateşte ısın-’ vb. Örneklerde görüldüğü üzere tek heceli (veya tek hece halini alan) ve yuvarlak ünlülü kelimelere +yn-/+in- eki getirildiğinde Türkmencenin yazım kuralı gereği ekin ünlüsü ikinci hecede yuvarlaklaşır.

Uýalmadyk bağşy bolar, *ýaltanmadyk* –ussa. (THN: 532)

[uyalmadiq bağşı bolor, yaltanmadiq –uθθo]

‘Utanmayan bağşı, üşenmeyen usta olur’.

Taranan metinlerde ekin türettiği şu kelimelere rastlandı: *dokun-*; *derdin-* < *dert*, *kemsin-* < *kemis*; *öýkün-* < *öýke*; *oýan-*, *ýaltan-*, *ýylyn-*.

2.3.23. +ylda-/+ilde-

Seslere dayanan isimlerden ses yansımaları fiiller türeten bu ek *yl/il* + *da/de*'nin birleşmesi sonucu *+ylda-* [illa]/*+ilde-* [ille] biçimini almıştır. Ek, tek heceli, taklidi ve yansıma isimlerine getirilen işlek eklerden biridir. Geçişsiz fiiller türeten *+ylda-/+ilde-* tek heceli ve yuvarlak ünlülü ses ifade eden isimlere eklendiğinde Türkmencenin yazım kuralı gereği ekin başındaki /y,i/ ünlüleri ikinci hecede yuvarlaklaşır: *gors+ylda-* > *gorsulda-* [gørθullo-] 'büyük ayakkabılarla yürüken gors-gors sesi çıkart-', *düñk+ilde-* > *düñkülde-* [düñkülle-] '1.hızlı koş-, 2.düñk düñk sesini çıkar-' vb.

Yansımaları kelimeler doğadaki sesleri işitme duysuyla beraber görme duyusuyla da ortaya çıkmaktadır. Bu örnekler Türkmencede sınırlıdır: *ülp+ilde-* > *ülpülde-* [ülpüllö-] 'ülp ülp şeklinde parla-, ışık saç-', *yılp+ylda-* [yilpillla-] 'yılp yılp şeklinde parla-, beyazımsı olarak görün-' vb.

+ylda-/+ilde-'nin eklenme sırasında kelime tabanında gerçekleştirdiği morfofonolojik nöbetleşmeleri şu şekildedir:

- a. Kelime sonlarındaki ötümsüz ünsüzler ekin getirilmesiyle ötümlü ünsüzlerle nöbetleşmektedir. Ancak bu ses olayı bazı örneklerde gerçekleşmektedir: *jüyk-ilde* > *jüygülde-* [jüygülle-] 'cüyk cüyk et- (kuş, civciv hakkında)', *guk+ylda-* > *gugulda-* [gugulla-] 'guk guk diye ses çıkar-' vb.
- b. Eklenme sırasında isimlerin sonunda bulunan ünsüzler ikizleşir: *gür+ilde* > *gürrülde-* [gürrüllö-] 'gürültü yap-', *has+ylda-* > *hassylda-* [xaθθilla-] 'has has sesi çıkar-', *pyş+ylda-* > *pyşşylda-* [pışşılla-] 'pışır pışır konuş-' vb.
- c. Yukarıda bahsedilen ünsüz ikizleşmesinde bazen iki ötümsüz ünsüzün sonuncusu ötümlü ünsüze dönüşür: *jik+ilde-* > *jikgilde-* [jikgille-] 'cik cik diye ses et- (kuşlar hakkında)', *güp+ilde-* > *güpbülde-* [güpbüllö-] 'güp güp diye ses çıkar-', *hyk-ylda-* > *hykgylda-* [xığğilla-] 'hık sesini çıkar-' vb.
- d. Örneklerde görüldüğü üzere ekte bulunan /l/ ve /d/ ünsüzün yan yana gelmesiyle *l+d* > *ll* ilerleyici ünsüz benzeşmesi görülür. Bu ses olayı Türkmencenin standart konuşmasında duyulur, yazıda gösterilmez. Bununla birlikte konuşmada ekin [ullo] ve [üllö] alomorfları telaffuz edildiğini duymak mümkün.

Bu tür kelimeler Türkmencenin ağız ve diyalektlerinde oldukça yaygın kullanılmaktadır. Taranan metinlerde bulunan taklidi ses ifade eden fiillerin bazıları

Türkmençe sözlüklerinde yer almamaktadır: *balkylda-*, *jagylda-*, *jakgylda-*, *jalkylda-*, *gygylda-*, *gyňkylda-*, *gyňňylda-*, *çybsylda-*, *gagylda-*, *galpylda-*, *garçylda-*, *garkylda-*, *garrylda-*, *gymylda-*, *gyrmylda-*, *gyrçylda-*, *gyrpylda-*, *haşşylda-*, *hykgylda-*, *hyrkylda-*, *ygşylda-*, *yrgylda-*, *lakgylda-*, *maýtylda-*, *mytdylda-*, *pagşylda-*, *palçylda-*, *pasylda-*, *pyrrylda-*, *saňnylda-*, *şalkylda-*, *şapbylda-*, *şarkylda-*, *şarpylda-*, *şarňylda-*, *şyňnylda-*, *şyrkylda-*, *tarrylda-*, *tarkylda-*, *tarsylda-*, *tyrkylda-*, *tyrsylda-*, *ýalpylda-*, *ýylpylda-*, *zarňylda-*, *zyrmylda-*; *jukgulda-*, *gulkulda-*, *hompulda-*, *horkulda-*, *loňkulda-*, *uwwulda-*, *zompulda-*, *zowzulda-*; *leňkilde-*, *şirpilde-*, *tirpilde-*; *bükgülde-*, *bürkülde-*, *jülpülde-*, *jümşülde-*, *çümşülde-*, *düňkülde-*, *gümmülde-*, *gümpülde-*, *gürpülde-*, *gürsülde-*, *güwwülde-*, *hüňkülde-*, *hürrülde-*, *müňkülde-*, *söltülde-*, *şürrülde-*.

2.3.24. +yrda-/+irde-

Bu ek *yr/ir + da/de*'nin birleşmesi sonucu *+yrda-* [ïrla]/*+irde-* [ille] biçimini almıştır. Doğadaki bir takım ses yansımalarına bağlı olarak hareket ifade eden fiiller türetir. Tek heceli taklidi isimlerine getirilen işlek eklerden biridir: *gyj+yrda-* [gïjïrda-] '1.çiğneme sırasında çıkan ses, gıcirt gıcirt et-' 2.(mcz.) sinirlen-', *kik+irde-* [kikirde-] 'kikir kikir gül-' vb.

+yrda-/+irde- tek heceli ve yuvarlak ünlülü isimlere eklendiğinde Türmencenin yazım kuralı gereği ekin dar ünlüleri yuvarlaklaşır: *hok+yrda-* >*hokurda-* [xoqurdo-] 'hokurdulu ses çıkar-', *pös+irde-* >*pösürde-* [pöthürdö-] 'herhangi bir şeyin ısırıldığı ve ezildiğinde çıkan ses' vb. Ekin konuşmada [urdo] ve [ürdö] alamorfları telaffuz edilmektedir.

Ek, nadiren ışık veya şekil yansımali isimlere eklenerek fiiller türetir: *low+yrda-* >*lowurda-* [lowurdo-] '1.şiddetli yan-, 2.ışık saç-, parla-' vb.

+yrda-/+irde-'nin eklenme sırasında kelime tabanında oluşturduğu morfofonolojik nöbetleşmeleri şu şekildedir:

- Bazı kelime sonlarındaki ötümsüz ünsüzler ekin getirilmesiyle ötümlü ünsüzlerle nöbetleşir: *güp+irde-* >*gübürde-* [güwürdö-] '1.güp güp diye ses çıkar-, 2. gök gürlensinde çıkan ses', *kip+irde-* >*kibirde-* [kibirde-] 'bir şey dağıldığında

çıkan ses', *lak+yrda-* > *lagyrda-* [lağırda-] '1.bağır-, 2.çok konuş-, 3. korkudan titre-' vb.

- b. Eklenme sırasında isimlerin sonunda bulunan ünsüzler ikizleşir: *kyň+yrda-* > *kyňňyrda-* [jıññırda-] '1.cın cın diye ses çıkar-, 2.telefon çalarken çıkan ses', *iň+irde-* > *iňňirde-* [iññirde-] 'iň iň sesi çıkar-', *lum+yrda-* > *lummurda-* [lummurdo-] '1.böğür- (deve hakkında), 2.(mcz.) lummur lummur ses çıkar-' vb.

Tarama sonucu bulunan ses yansımali fiillerin bazıları Türkmençe sözlüklerinde yer almamaktadır. Bu tür kelimeler Türkmençenin ağız ve diyalektlerinde sıklıkla kullanılmaktadır: *bygyrda-*, *jagyrd-*, *jaňňyrda-*, *jygyrda-*, *kykyrda-*, *kyňňyrda-*, *dygyrda-*, *gabyrda-*, *gajyrda-*, *gyjyrda-*, *hasyrda-*, *lagyrda-*, *lasyrda-*, *lygyrda-*, *mydyrda-*, *pakyrda-*, *pasyrda-*, *pyşyrda-*, *samyrda-*, *şabyrda-*, *şagyrd-*, *şakyrda-*, *şaňňyrda-*, *şapyrda-*, *şatyrda-*, *şybyrda-*, *şygyrda-*, *şykyrda-*, *şyňňyrda-*, *tagyrda-*, *takyrda-*, *tapyrda-*, *tykyrda-*, *wagyrda-*, *wakyrda-*, *waňňyrda-*, *wyzyrda-*, *zagyrd-*; *lowurda-*; *dikgirde-*, *iňňirde-*, *kikirde-*, *şildirde-*; *düňňürde-*, *gümmürde-*, *güpürde-*, *güsürde-*, *hümürde-*, *hüňürde-*.

2.3.25. +yt-/it-, +t-

İsim ve sıfatlardan fiil türeten işlek olmayan eklerden biridir. Ekin +yt- [it]/+it- [it] alomorfu ünsüzle sonlanan kelimelere, +t [t] alomorfu ise ünlüyle sonlanan kelimelere getirilmektedir. Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde ekin türettiği şu kelimelere rastlandı: *berk+it-* [berkit-] '1. sağlamaştır-, 2. sık-, bağla-, 3.güçlendir-, kuvetlendir-, 4.takip etmesi için birine bırak-, başkanlık yapması için birinin bakmasını sağla-', *kemis+it-* > *kemsit-* [kemθit-] 'eksik hissetir-, aşağıla-, küçümse-', *oýa+t-* [oyot-] 'uyandır-, kaldır-', *süýji+t* > *süýjüt-* [θüyjüt-] 'tatlılığını arttır-, güzel konuşmalar yaparak ağız tatlandır-', *yýly+t-* [yilit-] 'sıcaklık ver-, ısıt-'.

Ol agyz *süýjütme* gürrüňlerden gürrüň tapyp: ... (NO: 21)

[ol ağıd θüyjütme gürrüňlördön gürrüň tapıp]

'O ağıza hoş gelen konuşmalardan konu bularak: ...'.

2.3.26. +(y)rga-/+(i)rge-

Banguoğlu, bu ekin eskiden beri çok yaygın olmayan ve bir türlü benzerlik anlamı (gibi saymak, gibi davranmak) taşıyan fiiller türettiğini açıklar (2015, s.213). HZTD’de ekin *-yr, -ir, -ur, -ür* ve *-ga, -ge*’nin birleşmesinden meydana gelen, tek heceli isimlere eklenerek, anlatılan düşüncenin yapılmasına meyil gösteren geçişsiz fiiller türettiği vurgulanır (1960, s. 343). TDG’da ekin *-n* çatı ekini almış *-yrgan/-irgen* biçimlerinin olduğunu ve bazen geçişli bazen geçişsiz fiiller yaptığı anlatılmıştır (1999, s. 206).

+(y)rga- [(i)rğa]/*+(i)rge-* [(i)rge] Türkmencede işlek olmayan eklerden biridir. Tek heceli isim ve sıfatlara gelerek bunlarla ilgili hareket ifade eden fiiller türetir. Ünsüzle sonlanan kelimelere ekin *+yrga-/+irge-*, ünlüyle sonlananlara ise *+rga-/+rge-* alomorfları getirilir. Bu ekle türemiş olan bazı fiiller, anlatılan hareketin aşırılığını belirtir: *dynç +yrga-* *>dynjyrga-* [dɨnjɨrğa-] ‘gereginden fazla dinlen-’, *gaty+rga-* [gätirğa-] ‘birini sinirlendir-, öfkelenir-’, *ys+yrga-* [iθirğa-] ‘1.kokusunu alarak takip et-, kokla-; 2.(mcz.) bir sırrı bilmeye çalış-’, *näz+irge-* [næ:ðige-] ‘1.nazlan-, cilve yap-; 2.şımar-’ vb.

+(y)rga-/+(i)rge- tek heceli ve yuvarlak ünlülü isim köklerine eklendiğinde Türkmencenin yazım kuralı gereği ekin dar ünlüsü yuvarlaklaşır: *düyş+irge-* *> düyşürge-* [düyşürgö-] ‘rüya gör-’, *güyç+irge-* *> güyjürge-* [güyjürgö-] ‘daha güçlen-, kuvvetlen-’, *oý+yrga-* *>oýurga-* [o:yurğa-] ‘derin düşün-, düşüncelere dal-’ vb.

Aynı ekin Tuvacada isimlerden geçişli ve geçişsiz fiiller türettiği görülür: *ekiirge-* (iyileş-), *bayurga-* (kendini zengin say-), *uluurga-* (kendini yücelt-) vb. (ÇTYD IV, 2014, s.216).

Tarama sonucunda ekin getirildiği şu kelimelere rastlandı: *azyrga-*, *çynyrga-*, *ysyrga-*, *yadyrga-*; *howpurga-*, *oýurga-*; *diñirge-*, *geñirge-*, *mesirge-*, *näzirge-*; *düyşürge-*, *müýnürge-*; *gatyrga-*.

2.3.27. **+irt-**

+irt- [irt] isimden fiil yapan işlek olmayan bir ektir. Tarama sonucu tek örnek *öñ+irt-* *> öñürt-* [öñürt-] ‘öncele-, başkalarından önce yap-’ fiiline rastlanıldı. *öñürt-* kelimesinde ekin dar ünlüsü Türkmencenin yazım kuralı gereği ikinci hecede yuvarlaklaşmaktadır.

Şular ýaly adamlary Hasan Sabbah öz tarapyna çekmänkä, *öñürtmegimiz* gerek. (S: 233)

[şulor ya:li a:damları xaθan θabbax öδ tarapına çekmæ:nkæ:, öñürtmögümüδ gerek]
‘Bu gibi insanları Hasan Sabbah kendi tarafına çekmeden, öncelememiz gerek’.

2.3.28. +iş-

+iş- [iʃ] isimden fiil yapan işlek olmayan bir ektir. Tarama sonucu ek sadece *berk+iş-* [berkiş-] ‘1.katılaş-, daha sert hale gel-; 2.daha da güçlen-’ fiilinde görüldü.

Öwez janyň-da ýüregi *berkişdi*. (Go.: 291)

[öwöd ja:nıñ –da yürögü berkişdi]

‘Öwez’ ciğimin de yüreği güçlendi’.

2.3.29. +iz-

Taranan metinlerde+iz- [ið] ekiyle türemiş sadece *çirk+iz-* [çirkið] ‘ateşe tutarak deri veya yüzeydeki tüy, kıl gibi şeyleri yak-, ateşe tutarak üt-’. (*çirk* ‘1.kir, pislik, siyah leke; 2.balığın havyarındaki zarı; 3.(mcz.) kötü niyet, kötü düşünce’) fiili görüldü.

Mämmet zalym periniň saçyny *çirkizýär* welin, derrew bir topar kepderi gelyär. (THE: 98)

[mæ:mmet da:li:m peri:niñ θaçini çirkiðyæ:r weli:n, derrew bi:r topar kepderi gelyæ:r]

‘Mehmet, zalim cadının saçını yakar yakmaz, hemen bir sürü güvercinler geliyor’.

2.3.30. +la-/+le-

Eski Türkçeden beri canlılığını kormuş olan bu ek hem geçişli hem de geçişsiz fiiller türetir. Türk yazı dillerinde de isimlerden fiil oluşturmak için sık kullanılan eklerden biridir.

+la- [la]/+le- [le] Türkmencede isimden fiil yapma ekleri içerisinde en işlek olanıdır. Tek ve çok heceli isim soylu kelimelerin hepsine; sıfatlara, sayılara, zarflara, yansıma ses ve ünlemlere eklenebilmektedir. Getirildiği isimlerin anlamlarına bağlı olarak iş, oluş, hareket ifade eden fiiller türetir. Eğer nesne isimlerine getirilirse bunların başka bir şekle dönüşmesini, belli bir hale girmesini anlatan fiiller oluşturur. Ek, Türkmence

kökenli kelimelerin yanı sıra yabancı dillerden geçmiş kelimelerden de fiiller yapar: Arapça: *hormat+la-* [xormotlo-] ‘hürmet göster-, saygı duy-’, *tassyk+la-* [taθθi:qla-] ‘tasdik et-, doğrula-, onayla-’ vb., Farsça: *namart+la-* [na:martla-] ‘namert ol-’, *nāhoş+la-* [næ:xoşlo-] ‘rahatsızlan-’, vb., Rusça: *çotga+la-* [çotgolo-] ‘firçala-’, *mehanizir+le-* [mehaniðirle-] ‘makineleştir-’ vb. Bunun yanı sıra ek, hemen isim kök veya gövdelerinde sonra gelirken farklı yapım ekleri almış isimlerin üzerine de gelebilmektedir: *burun+lyk+la-* [burunluqlo-] ‘devenin burnuna burunluk bağla-’, *göt+in+le-* [götü:nlö-] ‘geri geri git-’, *günä+kär+le-* [günæ:kæ:rlle-] ‘suçla-’, *zar+yn+la-* [ðɑ:rĩ:nla-] ‘ah çek-, kederlen-’ vb.

+la-/+le yuvarlak ünlülü kelimelere getirildiğinde Türkmencenin standart konuşmasında ekin [lo] ve [lö] alomorfları telaffuz edildiği duyulur: *çugdum+la-* [çugdumlo-] ‘bir yere topla-, toplu hale getir-’, *dümew+le-* [dümöwölö-] ‘grip ol-’ vb. Aynı zamanda bu ek fiilden fiil yapan *-n-*, *-ş-* ve *-t-* ekleriyle birleşerek yeni bir işleve girebilmektedir (bk. *+lan-*, *+laş-*, *+lat-*).

Ekle ilgili Türkmence gramer çalışmalarında geniş ve ayrıntılı bilgiye TDG’da yer verilmiştir (bk. 1999, s. 187-195). Beşen Delice ise Türkmencede ekle türetilmiş 998 fiil kelimesi ve ekin 32 işlevini tespit etmiştir (bk. 2009, s.949-994).

+la-/+le-’nin eklenme sırasında kelime tabanında gerçekleştirdiği morfofonolojik nöbetleşmeleri şu şekildedir:

- İsimleri sonlarında bulunan dar ünlülü yitirilir: *guzy+la-* > *guzla-* [gudlo-] ‘kuzula-, yavrula-’, *ileri+le-* > *ilerle-* [ilerle-] ‘ilerle-’ vb.
- Türkmencenin yazım kuralı gereği kelime sonunda yuvarlak dar ünlüler bulunmazlar ancak ilk ve ikinci hecede görülürler. *dogry* [doğri] ‘doğru, düz, yamuk olmayan’ ve *awy* [a:wı] ‘zehir, zehirleyici madde’ kelimesinin sonunda bulunan /y/ ünlüsü eklenme sonucu /u/’ya dönüşür: *awy+la-* > *awula-* [a:wulo-] ‘zehirle-’, *dogry+la-* > *dogrula-* [doğrulo-] ‘doğrult-, düzelt-’.
- süyre-* [öüyrö-] ‘sürükle-, çek-’ fiiline *+g+*’nin eklenmesiyle oluşan *süyreg* [öüyrög] ‘1.sürükleyerek, çekerek götüren araba veya hayvan, 2.yardım, destek’ *+le-* ekinin getirilmesiyle *süyrekle-* [öüyröklö-] ‘bir şeyi veya birini zorla sürükle-, çekerek götür-’ fiilinde /g/ ötümlü ünsüzü /k/ ötümsüz ünsüzüyle nöbetleşmiştir.

Tarama ve tespit sonucu Türkmencede +*la-/+le-*'nin aşağıdaki işlevleri görülmüştür:

1. Nesne isimlerinden o nesneyle yapılan işi gösteren geçişli fiiller türetir: *daş+la-* [da:şla-] 'taşla-', *pyçak+la-* [piçaq-la-] 'bıçakla-', *sübse+le-* [θüwθölö-] 'süpürgeyle süpür-', *tayak+la-* [tayaqla-] 'sopayla vur-, döv-' vb.
2. Canlı varlıkların oluşmasını, oratya çıkmasını sağlayan ve 'yapma' ifade eden geçişli fiiller türetir: *çaga+la-* [ça:gala-] 'yavrula-', *gulun+la-* [gülunlo-] 'kulunla-, kısrak doğur-', *yumurtga+la-* [yumurtgolo-] 'yumurtla-' vb.
3. Doğadaki nesnelere oluşumunu anlatan geçişli fiiller türetir: *der+le-* [derle-] 'terle-', *gül+le-* [güllö-] 'çiçeklen-, çiçek aç-', *yaprak+la-* [yapraq-la-] 'yaprak çıkar-', *yelek+le-* [yelekle-] 'tüylen-' vb.
4. Herhangi bir nesnin yardımıyla 'eklemeyi, örtmeyi, katmayı' anlatan geçişli fiiller türetir: *derman+la-* [derman:nla-] 'ilaçla-', *duz+la-* [du:ðla-] 'tuzla-', *nagyş+la-* [nağışla-] 'nakiş işle-, nakiş sal-, nakiş çek-', *reñk+le-* [reñkle-] 'boyala-' vb.
5. Soyut düşünceleri anlatan kavramlardan fiiller türetir: *arzuw+la-* [arðuwo-] 'arzula-, iste-', *ayyp+la-* [ayıpla-] 'suçla-', *bagyş+la-* [bağışla-] 'bağışla, affetme-', *günä+le-* [günæ:le-] 'ayıpla-, iftira at-' vb.
6. İsmi gösterdiği nesne veya düşüncenin özneye verildiğini, etkilendiğini, faydalandığını veya sağlandığını anlatan fiiller türetir: *nahar+la-* [naxarla-] 'yemek ver-, yemle-', *suw+la-* [θuwo-] 'sula-, su ver-', *terbiye+le-* [terwiyele-] 'terbiye ver-', *yük+le-* [yüklö-] 'yükle-' vb.
7. Organ isimleriyle yapılan işi, hareketi gösteren fiiller türetir: *el+le-* [elle-] 'dokun-', *diş+le-* [dişle-] 'ısır-', *göz+le-* [göðklö-] 'ara-', *omuz+la-* [omuðlo-] 'omuz omuza dur-, omuz ver-', *yumruk+la-* [yumruqlö-] 'yumrukla-' vb.
8. Bazı meslek, iş veya hareket bildiren isimlere eklenerek bunların yapıldığını gösteren fiiller türetir: *garawul+la-* [ğarawullo-] 'bekçilik yap-', *ogurlyk > ogry+la- > ogurla-* [oğrulo-] 'hırzıslık yap-', *seyis+le-* [θeyiθle-] 'atları yarışa hazırla-, atların bakımını yap- (*seyis* 'at bakıcısı')' vb.
9. Miktar, ağırlık ve uzunluk ölçümlerini anlatan isimlerden fiiller türetir: *ädim+le-* [æ:dimle-] 'adım ile ölç-', *gadak+la-* [ğadaqla-] 'gadak ile ölç- (gadak=409,5 gr.)', *garyş+la-* [ğarişla-] 'karişla ölç-', *litr+le-* [litrle-] 'litre ile ölç-' vb.

10. Yön ve taraf gösteren isimlerden ‘olma’ ifade eden geçişsiz fiiller türetir: *gayra+la-* [ğayrala-] ‘geri çekil-, gerile-’, *golay+la-* [ğoloylo-] ‘yaklaş-, yakına gel-’, *yaka+la-* [yaqala-] ‘yanından git-, yakınından geç-’ vb.
11. Bir hayvan veya doğa olayının hareketine benzeyen fiiller türetir: *kebelek+le-* [kewelekle-] ‘1.kelebek gibi uç-, kanatlanıp uç-; 2.etrafindan dönerek uç-; 3. gözün kararması’, *tüweley+le-* [tühölöylö-] ‘fırtına gibi hareket et-, fırtına kopar-’ vb.
12. Bir canlı varlığın etkisi altında kaldığını, işgal edildiğini gösteren fiiller türetir: *bit+le-* [bitle-] ‘bitlen-’, *gurçuk+la-* [ğurçuqlö-] ‘kurtlan-’, *möjek+le-* [möhöklö-] ‘böceklen-’, *sakırtga+la-* [θaqırtğala-] ‘sakırgalan-, kenelen-’ vb.
13. Nitelik ifaden eden sıfatlardan hem geçişli hem geçişsiz fiiller türetir: *ağsak+la-* [ağθaqla-] ‘topala-’, *arzan+la-* [arða:nla-] ‘ucuzla-’, *samsyk+la-* [θamθiqla-] ‘saçmala- (samsyk ‘aptal, akılsız’)’, *yüwaş+la-* [yuwoşlo-] ‘yavaşla-’, *zor+la-* [ðo:rlo-] ‘zorla-’ vb.
14. Zaman gösteren isimlerden fiiller türetir. Ancak ekin bu işlevi sınırlı sayıdaki kelimelerde gerçekleşir: *agşam+la-* [ağşamla-] ‘akşamla-’, *gyş+la-* [ğışla-] ‘kışla-’, *yaz+la-* [ya:ðla-] ‘yazla-’ vb.
15. Sayı isimlerine eklenerek fiil türetir. Ekin bu işlevi sınırlı örneklerde görülür: *iki+le-* [ikile-] ‘1.bir işi ikişer olarak yap-, 2.iki kişi olarak hareket et-’, *üç+le-* [üçlö-] ‘üçer kişi olarak çalış-, bir işi üç olup yap-’, *goşa+la-* [ğöşolo-] ‘ikile-, çift yap- (*goşa* ‘çift’), *yéke+le-* [yekele-] ‘tek bırak-, kalabalığın tek kişiye saldırması (*yéke* ‘bir sayısı’)’ vb.
16. Yansıma sesleri belirten isimlere eklenerek geçişsiz fiiller türetir: *jür+le-* [jürlö-] ‘cür cür diye ses çıkar-’, *hor+la-* [xo:rlo-] ‘horla-’, *mä+le-* [mæ:le-] ‘mele-’, *şag+la-* [şagla-] ‘şag diye ses çıkar-’ vb.
17. Ünlemleri ifaden eden kelimelerden geçişsiz fiiller türetir: *ah+la-* [a:xla-] ‘ah çek-’, *ey+le-* [eyle-] ‘‘ey’ nida kelimesiyle oluşan fiil’, *wah+la-* [waxla-] ‘insanın üzgün, yorğun ve pişmanlık duygularında çıkardığı ses, ah, vah et-’ vb.
18. Bazı zarflara gelerek onlardan fiiller türetir: *hayal+la-* [xayalla-] ‘yavaş ol-, sakin ol-’, *həzir+le-* [hæ:ðirle-] ‘hazır et-, hazırla- (*həzir* ‘şimdi, şu an)’, *soñ+la-* [θoñlo-] ‘bir işi sonun kadar devam et-, bitir-’ vb.

19. Modal kelimelere eklenerek fiiller türetir. Ekin bu fonksiyonu işlek değildir.
bar+la- [ba:rla-] ‘1.varlığını tespit et-, kontrol et-; 2.sına-; 3.gözden geçir-; 4.dene-’, *yok+la-* [yoqla-] ‘1.hatırla-, özle-; 2.kaybet-; 3.harca-; 4.yok et-, öldür-’ vb.
20. Bazı nesnelere toplandığını, biriktiğini, bir yere yığıldığını gösteren fiiller türetir: *küde+le-* [küdüle-] ‘hayvanların yemesi için yonca, diken gibi otların kurutularak biriktir-’, *petde+le-* [petdele-] ‘pelin ve dikenli bitgilerin topanarak, balya şeklinde biriktir-’, *tümmek+le-* [tümmöklö-] ‘küçük toprak yığını, küme, tümsek, bir kabı ağzına kadar doldur-’ vb.
21. *+la-/le-*’nin Türkmencedeki dikkat çekiçi işlevlerinden biri de millet, ırk, topluluk ifade eden isimlere eklenen *+ça+/çe+* ile oluşan dil isimlerine gelerek onlardan fiil türetmesidir. Ekin bu işlevi konuşmada yaygın kullanılmaktadır. *türkmençe+le-* [türkmönçölö-] ‘1.Türkmen dilinde söyle-, Türkmence konuş- ; 2.Türkmen adabına, kültürüne, terbiyesine göre hareket et- (TDDS II, 2015, s. 389)’, *gazakça+la-* [gadaqçala-] ‘Kazak dilinde söyle-, Kazakça konuş-’, *rusça+la-* [ru:θçolo-] ‘Rusca konuş-’, *özbekçe+le-* [ödwökçölö-] ‘Özbekçe söyle-’ vb.

Walýa *türkmençeläp* sorady. (Gör.: 100)

[walya: türkmönçölæ:p θorodī]

‘Valya, Türkmence konuşarak sordu’.

22. Ek, *Alla* ‘Allah’ ve *hüwdi* ‘ninni’ kelimelerine eklenerek *alla+la-* [alla:la-] ‘ninni söyle-’, *hüwdi+le-* > *hüwdüle-* [hüwdülö-] ‘küçük çocukların uyuması için ninni söyle-’ fiillerini türetmiştir.

– Arasynda uly eltimiň bäbegini *allalaýardym*. (Gb.: 46)

[araθinna uli eltimiň bæ:begini alla:laya:rdim]

‘Arada büyük eltimin bebeğine ninni söylüyordum’.

Banguoğlu (2015, s.214) ve Korkmaz (2009, s.117) çalışmalarında bazı fiillerin kökleri Türkiye Türkçesinde yalın olarak kullanılmasını bıraktığını ve *+la-/le-* ekinin kaynaşmış durumda olduğundan söz ederler. Ör. *anla-, bekle-, belle-, damla-, eyle-, gizle-, sakla-, salla-, söyle-* vb. Türkmencede de bazı fiillerde aynı durum görülmektedir: *belle-* [belle-] ‘1.işaret koy-; 2.teriple-; 3.bir kişi işe ata-, vazifelendir-; 4.kutla-, an-; 5. dikkat et-,

öğret-’, *gizle-* [giðle-] ‘gizle-, sakla-’, *sakla-* [θaqla-] ‘sakla-’ vb. Ancak Türmencede *aň-la-* > *aňla-* [aňla-] ‘1.anla-, idrak et-; 2.bil-, duy-, sez-’, *dam-la-* > *damla-* [damla-] ‘damla-’ gibi fiil kökleri yalın haliyle kullanılmaktadır. Ör. *Men aňdym* ‘ben anladım’, *Ol aňyp gürledi* ‘o anlayarak konuştu’, *Gan damdy* ‘kan damladı’, *Suw damyp başlady* ‘su damlamaya başladı’ vb.

Türkmencede *+la/+le-* ile yapılan bazı fiiller Türkiye Türkçesinde *+lan-/+len-* ile yapılmaktadır: *güneşle-* ‘güneşlen-’, *kirle-* ‘kirlen-’, *kölegele-* ‘gölgelen-’, *hassala-/syrkawla-* ‘hastalan-’ vb.

Tarama sonucu ek ile türemiş şu fiillere rastlandı: *agla-*, *agsakla-*, *ahla-*, *alkymla-*, *anykla-*, *arala-*, *arassala-*, *arzanla-*, *arzuwla-*, *awla-*, *ayakla-*, *ayypla-*, *bagla-*, *bahala-*, *barla-*, *basgyla-*, *başla-*, *bazarla-*, *byjykla-*, *jadyla-*, *jaýla-*, *jykla-*, *jylawla-*, *jyrtla-*, *jyzla-*, *çagala-*, *çakla-*, *çapawulla-*, *çugdumla-*, *dagla-*, *damjala-*, *darakla-*, *daşla-*, *dyrnaçakla-*, *dogrula-*, *duzla-*, *gabatla-*, *gamçyla-*, *gapdalla-*, *gapla-*, *garala-*, *garyşla-*, *garşyla-*, *gaytala-*, *gymmatla-*, *gysymla-*, *gyşla-*, *golaýla-*, *goltukla-*, *goşala-*, *gozala-*, *gujakla-*, *gulaçla-*, *gulpla-*, *gutla-*, *guzla-*, *harla-*, *hasanakla-*, *hatyrala-*, *hayalla-*, *hykla-*, *horla-*, *hormatla-*, *howutla-*, *yssyla-*, *loňkulla-*, *lowla-*, *makulla-*, *malala-*, *masgarala-*, *mawla-*, *maýdala-*, *maýtykla-*, *mazamla-*, *myýawla-*, *naharla-*, *namartla-*, *naýzala-*, *nazarla-*, *nähoşla-*, *näsagla-*, *nokatla-*, *omuzla-*, *oňla-*, *otla-*, *owadanla-*, *oýla-*, *pagla-*, *paltala-*, *parçala-*, *patanakla-*, *patla-*, *paýawla-*, *paýla-*, *penala-*, *pyçakla-*, *pyntykla-*, *pyýadala-*, *pugtala-*, *rusçala-*, *saklaw*, *salamla-*, *sandyrakla-*, *saýhalla-*, *sazla-*, *symyşla-*, *synla-*, *syrkawla-*, *soňla-*, *suwla-*, *şagla-*, *şapbatla-*, *saýla-*, *şugulla-*, *şuwla-*, *tagtala-*, *tamamla-*, *tankytla-*, *tarypla-*, *tassykla-*, *taýakla-*, *taýýarla-*, *tekrarla-*, *topla-*, *tosla-*, *toýla-*, *uwla-*, *wagla-*, *warrykla-*, *ýagla-*, *ýakynla-*, *ýalañaçla-*, *ýamanla-*, *ýaňsyla-*, *ýaprakla-*, *ýarala-*, *ýatla-*, *ýazla-*, *ýyljyrakla-*, *ýolla-*, *ýumrukla-*, *zarynla-*, *zaýala-*, *zynatla-*, *zorla-*, *zowla-*; *ädimle-*, *beterle-*, *bölekle-*, *böwşeňle-*, *jemle-*, *jigle-*, *jüple-*, *çigitle-*, *çöple-*, *çöşle-*, *çüfle-*, *çümmükle-*, *çüýle-*, *demle-*, *deňle-*, *derle-*, *dertle-*, *dikle-*, *diňle-*, *dişle-*, *dörtle-*, *dümewle-*, *düşle-*, *düzle-*, *ejizle-*, *elle-*, *erňekle-*, *etekle-*, *eýele-*, *eýerle-*, *eizle-*, *geňle-*, *geple-*, *giçle-*, *gönüle-*, *götünle-*, *gözle-*, *gulaçla-*, *gülle-*, *güple-*, *gürle-*, *gütle-*, *güwle-*, *haltala-*, *hazirle-*, *hezzetle-*, *hödürle-*, *höwürtegele-*, *hümle-*, *hürsekle-*, *hütle-*, *ikile-*, *ikirjiňle-*, *ilerle-*, *iňle-*, *irle-*, *işle-*, *kätmenle-*, *keselle-*, *kesekle-*, *kesgitle-*, *keşdele-*, *kirle-*, *kökle-*, *köpükle-*, *kössekle-*, *kötekle-*, *heläkle-*, *höwesle-*, *küdele-*, *kürekle-*, *hüwdüle-*, *mäle-*, *möhürle-*, *möle-*, *münderle-*, *näletle-*, *nikala-*,

niýetle-, ökdele-, öýkele-, penjele-, perdele-, pitikle-, programmirle-, redaktirle-, rejele-, reňkle-, seleňle-, seňsele-, seýisle-, sylagla-, söýle-, sözle-, sübsele-, süýrekle-, şinele-, üfle-, ümle-, ümüzle-, ütükle-, täzele-, tekizle-, terbiýele-, tigirle-, tikenekle-, tirsekle-, towla-, töwerekle-, tükelle-, tüpeňle-, türküle-, türkmençe-, tüssele-,ýeňle-, ýerle-, ýöwselle-, ýükle-, zäherle-, ziňkille-, zörle-

2.3.31. +lan-/+len-

İsimden fiil yapan +la-/+le- ve -n- dönüşlü çatı ekiyle genişleyerek +lan- [lan]/+len- [len] biçiminde birleşik ek olarak kullanılır. Korkmaz, çalışmasında ekle ilgili şunları demiştir:

+la- eki kökten ayrılıp -n- ekiyle kaynaştığı için ister istemez +lan- biçiminde addan fiil türeten bir birleşik ek ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla ekin bu bölümde yer alması doğaldır. Ancak, bir başka yönüyle ele aldığımızda, +la- ekine eklenen -n- ekinin bu türetmelerde biçim olarak bir “dönüşlülük” eki olduğu bellidir. (2009, s.119).

Banguoğlu, -len- fiillinin yaygın anlatımı “*ile donanmak*” olduğunu, bunlara *donatım fiilleri* (verbe munitif) denildiğinden söz etmektedir: *evlenmek, yaşlanmak, uslanmak* vb. (2015, s. 218).

+lan-/+len- Türkmencede yarı işlek eklerdendir. Her tür isimlere gelerek ‘olma’ ve ‘yapma’ ifade eden fiiller türetir. Ek, hem Türkmençe kökenli hem de yabancı dillerden geçen kelimelere eklenmektedir: *akyl+lan-* [aqıllan-] ‘akıllan-, akıllı ol-’, *jan+lan* [ja:nlan-] ‘1.canlan-, yaşamaya başla-; 2.(mcz.) harekete geç-, uyan-’, *dil+len-* [dillen-] ‘dillen-, söz aç-’, *hiň+len-* [hiŋlen-] ‘mırıldan-, şarkı söylenildiğinde çıkan ses’, *şat+lan-* [şa:tlan-] ‘neşelen-, mutlu ol-’, *ýarag+lan* [yarağlan-] ‘1.silahlan-, 2. (mcz.) gerekli olan her şeyi sağla-’ vb.

Yuvarlak ünlü bulunan isim tabanlarına eklenen +lan-/+len- standart konuşmada [lon] ve [lön] alomorfu da tellaffuz edildiğini duymak mümkündür: *gowy+lan-* >*gowulan-* [gowulon-] ‘1.daha iyi hale gel-, iyileş-; 2.hastalıktan iyileş-’, *gümmür+len-* [gümmürlön-] ‘gümbür gümbür ses çıkart-’, *güýç+len-* [güyşlön-] ‘1.güçlü ol-, daha güçlen-; 2.gücün artması, kuvvetlenmeye başla-’, *höwes+len* [höwöhlön-] ‘heveslen-’, *oňat+lan-* [oňotlon-] ‘iyileş-, düzel-’, *öý+len-* [öylön-] ‘evlen-’ vb.

Taranan metinlerde ekle türemiş şu kelimelere rastlandı: *adatlan-, akyllan-, aladalan-, arkalan-, atlan-, aýdyňlan-, ätiýaçlan-, batlan-, janlan-, çaltlan-, dogumlan-, esaslan-*,

gaharlan-, gaýgylan-, ganatlan-, gazaplan-, gzykylan-, görklen-, goşalan-, gowulan-, gurplan-, ykjamlan-, kanagatlan-, kuwwatlan-, hassalan-, hyýallan-, howalan-, meşgullan-, nurlan-, oýlan-, peýdalan-, pugtalan-, rowaçlan-, ruhlan-, sypatlan-, şatlan-, şaýlan-, şöhratlan-, tamamlan-, tapawutlan-, taýýarlan- , ulumsylan-, umytsyzlan-, ýagtylan-, ýañlan-, ýaraglan-, ýaralan-, ýokarlan- < ýokary, ýoklan-, ýollan-; jemlen-, çäklen-, demlen-, dillen-, gümmürülen-, güýçlen-, häsiýetlen-, herketlen-, heşerlen-, höweslen-, hiňlen-, iýmitlen-, kepillen-, keyplen-, nemlen-, neşelen-, niýetlen-, öýlen-, pikirlen-, seslen-, şekillen-, şertlen-, şöhlelen-, şübhelen-, ýellen-, ýüzlen-, zeperlen-.

2.3.32. +laş-/+leş-

İsimden fiil yapan +la-/+le- ve -ş- iştaklık çatı ekinin kalıplaşması sonucu +laş- [laş]/+leş- [leş] biçiminde birleşik ek ortaya çıkmıştır. İsimlerden ‘dönüşme’ ve ‘oluşma’ ifade eden fiiller türetir. Hem Türkmençe kökenli hem de yabancı dillerden geçen her tür isimlere eklenmektedir: *aňsat+laş-* [aňθatlaş-] ‘kolaylaş-, sadalaş-’, *medeniýet+leş-* [medenyetleş-] ‘medenileş-, medeniyetli ol-, kültürleş-’, *şayyat+laş-* [ša:ya:tlaş-] ‘şahit gösteril-, tanıklık yap-’, vb.

+laş-/+leş- , yuvarlak ünlülü isim tabanlarına eklendiğinde Türkmençenin standart konuşmasında ekin [loş] ve [löş] alomorflarının tellaffuz edildiği duyulur: *gurak+laş-* [guroqloş-] ‘kuraklaş-, kuru-’, *küti+leş-* > *kütüleş-* [kütülöş-] ‘kalınlaş-, kalın hale gel-’, *sagbol+laş-* [θağwolloş-] ‘vedalaş-’, *ýönekey+leş-* [yönököylöş-] ‘sadeleş-’ vb.

Taranan metinlerde ekin türettiği şu kelimeler görüldü: *abadanlaş-, agyrlaş-, aralaş-, arkaýynlaş-, artlaş-, aýdyňlaş-, baýlaş-, bulutlaş-, çuňlaş-, daşlaş-, dawalaş-, doganlaş-, dostlaş-, gazaplaş-, gowulaş-, habarlaş-, hoşlaş-, hususylaş-, keramatlaş-, kynlaş-, maslahatlaş-, razylaş-, sadalaş-, sagbollaş-, sahnalaş-, sazlaş-, senagatlaş-, standartlaş-, şorlaş-, umumylaş-, uzaklaş-, wadalaş-, ýagşyylaş-, ýaramazlaş-, ýygjamlaş-, ýowuzlaş-; bäsleş-, birleş-, dertleş-, düzgünleş-, ebedileş-, gezekleş-, gözelleş-, kompyuterleş-, kömekleş-, mehanizimleş-, merkezleş-, pikirleş-, tersleş-, türgenleş-, ýöriteleş-*.

2.3.33. +lat-/+let-

İsimden fiil yapan *+la-/+le-* ve *-t-* ettirgen çatı ekiyle genişleyerek *+lat-* [lat]/*+let-* [let] biçiminde birleşik ek olarak kullanılır. Ek, bir etken veya güç tarafından ‘oldurulan, yaptırılan’ fiilleri ortaya koymatadır: *arassa+lat-* [araθθalat-] ‘temizlet-’, *gep+let-* [geplet-] ‘konuşurt-’, *şag+lat-* [şaglat-] ‘şag diye ses çıkart-’, *yeñ+let-* [yeñlet-] ‘hafiflet-’ vb.

+lat-/+let- yuvarlak ünlülü kelimelere eklendiğinde Türkmencenin standart konuşmasında [lot] ve [löt] alomorflarının da tellafuz edildiğini duymak mümkündür: *ogry+lat-* > *ogrulat-* [oğurlot-] ‘çalıdır-, hırsızlık yaptırt-’, *öyke+let-* [öyköklöt-] ‘küsödürt-’, *tüsse+let-* [tüθθölöt-] ‘duman çıkart-, tüttür-’ vb.

Taranan metinlerde ekle türemiş şu kelimelere rastlandı: *aglat-*, *arassalat-*, *bablat-*, *bahalat-*, *barlat-*, *başlat-*, *gaýtalat-*, *gysymlat-*, *horlat-*, *ogurlat-* < *ogry*, *otlat-*, *parlat-*, *patlat-*, *paýlat-*, *şaglat-*, *şalkyllat-*, *tassyklat-*, *wazlat-*, *ýatlat-*, *zorlat-*, *zowlat-*; *derlet-*, *demlet-*, *ejizlet-*, *geplet-*, *güllet-*, *gürlet-*, *hümlet-*, *hütlet-*, *iglet-*, *ilerlet-* < *ileri*, *işlet-*, *kesellet-*, *kölegelet-*, *öykelet-*, *señillet-*, *señselet-*, *sözlet-*, *tüsselet-*, *yeñlet-*, *zörlet-*.

2.3.34. *+(y)msyra-/+(i)msire-*

İsimlerden ‘olma’ bildiren fiiller türeten bir ektir. Ek, işlek değildir. Eklendiği kelimeye ‘benzerlik, gibilik’ anlamları katar. *+(y)msy+ra-* /*+(i)msi+re-* eklerinin birleşmesiyle ortaya çıkan bu ek ünlüyle sonlanan isimlere *+msyra-* [mθıra]/*+msire-* [mθire], ünsüzle sonlananlara *+ymsyra-* [imθıra]/*+imsire-* [imθire] alomorfları getirilmektedir.

Baskakow (1970, s.225), TDG (1999, s.207) ve Hanser (2003, s.164) çalışmalarında ekle ilgili sadece *eyemsire-* örneğini vermişlerdir. *eyemsire-* ‘kendini bir şeyin sahibi olduğunu göstermeye çalış-, sahiplik duygusuna gir-, sahibi gibi davran-’ (TDDS I, 2015, s. 364). Aynı ek Kırım Tatar Türkçesinde de görülmektedir: *qayğımsıra-* (kaygılanır gibi ol-), *yuqumsıra-* (uyur gibi ol-, çok uykusu gel-) (bk. ÇTYD III, 2014, s. 381).

Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde ekle ilgili türemiş *hal+ymsyra-* [xa:limθıra-] ‘hasta gibi görün-, nazlan-’, *uly+ msyra-* > *ulumsyra-* [ulumθuro-] ‘kibirli davran-, böbürlen-’ fiilleri görüldü.

Han *ulumsyrap*, arkan gaýşyp pallady. (ŞB: 34)

[xa:n ulumθira:p, arqa:n ğayšip pa:lladi]

‘Kağan kibirlenerek, arkaya yaslanarak esnedi’.

2.3.35. +na-

+na- [na] isimden fiil yapan işlek olmayan bir ektir. Tarama sonucu ekin türettiği şu iki fiile rastlanıldı: *gat+na-* [ġatna-] ‘belli bir alanda dolaş-, hareket et- (araçlar hakkında)’, *boý+na-* [boyno-] ‘1.boy al-, uza-; 2.yoldan çık-; 3.her hangi bir işe alış- (hayvanlar hakta)’.

Oýnap ekseň, *boýnap* biter. (THN: 450)

[oyna:p ekθeŋ, boyna:p biter]

‘Eğlenerek ekersen, uzayarak yetişir’.

2.3.36. +pe-

+pe- [pe] isimden fiil yapan bu ekle türemiş tek örnek *ýel+pe-* [yelppe-] ‘yelpaze veya başka bir şeyle iki yöne sallayarak hava oluştur-, serinlet-’ fiiline rastlanıldı.

Ýüzünü *ýelpedi*. (D: 28)

[yüðünü yelpedi]

‘Yüzünü serinletti’.

2.3.37. +ra-/+re-

+ra-[ra]/+re-[re] Türkmencede isimlerden ‘olma’ ifade eden fiiller türeten bir ektir. İlker, bu ekin Batı grubu yazı dillerinde -r- ekine karşılık geldiğini vurgular: *beli+r-* (TT), *belgü+r-* (AT), *deli+r-* (TT), *dele+r-* (GT), *kaba+r-* (TT), *qaba+r-* (AT) (bk. 1997, s.63). Banguoğlu, -re- fiilleri başlığı altında ekin üç işlevinden yani hayvan sesleri veren fiiller, bazı hareketleri gösteren fiiller ve çeşitli kavramlar gösteren fiiller türettiğinden bahseder (2015, s.221-222). Eker, ekin özellikle yansıma sözcüklerden genellikle geçişsiz eylemler yaptığını belirtir: *hapşır-*, *askır-* vb.; *delir-* (2006, s. 356).

Örnekleri sayılı olan bu ek, Türkmencede karakter veya herhangi bir özellik bildiren sıfatlara eklenmektedir. Taranan metinlerde *+ra-/+re-* ekiyle türemiş şu fiillere rastlandı: *bälçik+re-* > *bälçire-* [bæ:lçire-] ‘şaka yap-, şakalaş-’, *däli+re-* [dæ:lire-] ‘delir-’, *garaňky+ra-* [ğarañqıra-] ‘karar-, karanlığın inmesi’, *semiz+re-* > *semre-* [θemre-] ‘semiz ol-, şişmanla-’, *ulumsy+ra-* [ulumθuro-] ‘kendini beğen-, kibirlilik yap-, çok bilmişlik tasla-’. *bälçik*’de /k/ ve *semiz*’deki /iz/ sesler eklenme sırasında yitirilmektedir.

Türkmencede bulunan *özge+r-* [ödgör-] ‘başka şekle gir-, önceki halinden başka hala geç-, deış-’ (*özge* ‘1.başka, diğer; 2.yabancı’) kelimesinde ise ekin *+r-* biçimi görülmektedir.

2.3.38. *+sa-/+se-*

+sa- [θa]/*+se-* [θe] isimden fiil yapan işlek olmayan eklerden biridir. Bu ek istek, dilek ifade eden fiiller türetir. Banguoğlu, Eski Türkçede *istek fiilleri* anlamında canlı olan –*se-* fiilleri (*suwsamak*, *erüksemek*, *ulugsamak*) dilimizde de özellikle cinsi istek anlamında oldukça canlı kaldığını ancak bu fiillerin örnekleri sayılı olduğunu belirtir (2015, s. 222). TDG’da ekin isim ve yansıma isimlerine gelerek istek ve meyil ifade eden fiiller türettiği vurgulanmaktadır (1999, s.207).

Taranan gazete, dergi ve edebi eslerde ek ile türemiş şu fiillere rastlandı: *burug+sa-* [buruğθo-] ‘1.yanmadan tüt-, duman çıkar-; 2.keskin koku yay-, kok-’, *küy+se-* [küyθö-] ‘1.arzula-, iste-; 2.özle-’, *suw+sa-* [θuwθo-] ‘susa-’, *gor+sa-* [ğo:rθo-] ‘ateşi kurcala-, koru karıştır-; 2.mısır gibi yiyecekleri ufak közlerin içerisinde gömerek pişir-’. Örneklerde görüldüğü üzere *+sa-/+se-* yuvarlak ünlülü isim tabanlarına eklendiğinde telaffuzda [θo] ve [θö] alomorfları duyulur.

2.3.39. (*+syn-*)/*+sin-*

+sin- [θin] isimden fiil yapan işlek olmayan bir ektir. Eker, “-*sin-*: Yapma ve olma ifade eden bir iki sözcükte bulunur: *azsin-* (diy.), *gereksin-*, *yüksün-*” demektedir (2006, s. 356). Türkmencede de *+sin-* şu iki kelimedede bulunmaktadır: *kem+sin-* [kemθin] ‘kendini küçük gör-, gücün-’ ve *yük+sin-* > *yüksün-* [yükθün-] ‘yüksün-, bir işi yük

olarak gör-'. *yüksün-* fiilinde *+sin-* eki Türkmencenin yazım kuralı gereği eklenme sırasında ikinci hecede yuvarlaklaşmaktadır.

Aynı ek Kazak Türkçesinde: *jüreksin-* (çekin-), *azsın-* (azımsa-); Nogay Türkçesinde: *kısıksın-* (ilgilen-, meraklan-), *seyirsin-* (hayret et-, şaşır-) vb.; Kırım Tatar Türkçesinde: *ağırsın-* (ağırsın-, zor bul-), *çoqsun-* (çok bul-) vb.; Kumuk Türkçesinde: *avursın-* (yüksün-), *boysın-* (tabi ol-, itaat et-) gibi fiillerde görülmektedir (ÇTYD III, 2014, s.125, 319, 381, 505).

Taranan metinlerde ekle türemiş *kemsin-* fiili görüldü.

... *kemsindim*, şeýle bir *kemsindim* welin, hatda gözlerime ýaş aýlandy.(DE: 200)

[...kemθinnim, şeyle bir kemθinnim welin, xatda gödlörümö ya:ş aylanni]

‘...onurum kırıldı, öyle bir küçük düşdüm ki, hatta gözlerim yaşardı’.

2.3.40. *+syra-/+sire-*

İsimden geçişsiz fiiller türeten yarı işlek eklerden biridir. *+syra-* [θıra] /*+sire-* [θire] tek heceli yuvarlak ünlülü isimlere eklendiğinde Türkmencenin yazım kuralı gereği ekin dar ünlüsü yuvarlaklaşmaktadır: *yok+syra-* > *yöksura-* [yoqθuro-] ‘yokmuş gibi davran-’, *mön+sire-* > *mönsüre-* [mönθürö-] ‘herhangi bir şeyi bilmiyor ve anlamıyor gibi davran-, uyanıklık yap-’ vb. Konuşmada ise ekin [θuro] ve [θürö] alomorfları telaffuz edildiği duyulur: *jögi+sire-* > *jögüsire-* [jögüθürö-] ‘uyanıklık, hile yap-, kendini zavallı göstermeye çalış-’, *gorkak+syra-* [gørqoqθuro-] ‘korkak gibi davran-’, *ökde+sire-* [ökdöθürö-] ‘her hangi bir işte, meslekte veya oyunda ustaymış gibi davran-’ vb.

Clark, *+syra/sire-*’nin eklendiği kelimelerde belirtilen durumu veya niteliği hissetme veya taklit etme fikirlerini ifade eden fiiller oluşturmak için isimlere veya sıfatlara eklendiğini, bu ekin *-madyk/medik* olumsuz bir ortağa eklenmesi, ‘(bir şeyi) yapıyormuş gibi davranmak’ anlamına gelen bir fiil yarattığından söz etmektedir (1998, s.529). TDG’da ekin şu iki işlevi ele alınmıştır: Kelimenin ifade ettiği düşüncüyü, kişinin bir eylemi veya hareketi yalandan benzetmeye çalıştığını, fakat benzetmeye başaramadığı veya bu benzetilmelerin küçümsendiğini belirtir. İkincisi ise isim ve sıfatlardan oluşan fiillerin kelime kökünde anlatılan fikre kişinin isteği, hevesi olduğunu bildiren kelimeler yaptığı vurgulanmaktadır (1999, s.204). Kara, ekin kişinin kendisini

olduğundan başka göstermesini ifade eden ve bir şeye olan meyli, arzuyu gösteren fiiller türettiğini anlatır (2001, s.29). Bazın, ekin taklit veya yaklaşım ifade ettiğini anlatır (1988, s.9).

+*syra-*/*sire-* isimlere, sıfatlara ve sıfat-fiillerine eklenmektedir. Ek, hem Türkmençe hem de Türkmencedeki Arapça ve Farsça kökenli isimlere getirilmektedir. Eklendiği isimlerden ‘-miş gibi görünme, farkında değilmiş gibi davranma, gerçeğinden farklı gözükme, olduğundan farklı yapma, herhangi bir şeye veya birisine benzemeye çalışma, taklit etme, bilmezden gelme, acındırma ve küçümseme duygularını yansıtmaya’ ifade eden fiiller türetir. Bunun yanı sıra herhangi bir şeye olan meyli, isteği ve arzuyu anlatan fiiller de türetir.

Ekin tespit edilen işlevleri şu şekildedir:

1. Yiyecek ve içecek isimlerine eklenerek bunlara karşı olan isteği ifade eden fiiller türetir: *çay+syra-* [ča:yθira-] ‘çay içmeyi iste-, çaysa-’, *et+sire-* [etθire-] ‘et yemeyi iste-, canın et çekmesi’, *gök+sire-* >*göksüre-* [gökθürö-] ‘yeşillik, sebze yemeyi iste-’, *şor+syra-* >*şorsura-* [ş:orθoro-] ‘canın tuzlu şeyleri çekmesi, tuzlu etli yemekleri iste-’ vb.
2. Kişideki her hangi bir özellik, huy, karakter ve davranış belirtilerini gösteren sıfatlara eklenerek bunların gerçek olmadığını, sadece benzemeye çalışıldığını bildiren fiiller türetir: *dogum (dogumly) +syra-* [dogumθuro-] ‘cesur gibi davran-, yiğitlik gösterişini yap-’, *batyr+syra-* [ba:türθira-] ‘cesur gibi davran-, kahramanlık tasla-’, *bilim+sire-* [bilimθire-] ‘çok bilmişlik tasla-’, *jahyl+syra-* [ja:xilθira-] ‘kendini cahil göstermeye çalış-, gençmiş gibi davran-’, *gelin+sire-* [gelinθire-] ‘gelinmiş gibi davran-’, *gopbam+syra-* [gopba:mθira-] ‘kendini beğen-, kibirlen-’, *nāzik+sire-* [næ:δikθire-] ‘nazlan-, nazik gibi görün-’, *yakyn+syra-* [yaqī:nθira-] ‘yakınlık göstermeye çalış-, yakınmış gibi davran-’, *yigit+sire-* [yigitθire-] ‘genç olmadığı halde genç gibi davran-, yiğitlik tasla-’ vb.
3. Her hangi bir meslek veya görev ifade eden isimlere gelerek bunların sahibi gibi davranan, benzemeye çalışan fiiller türetir: *beg+sire-* [begθire-] ‘bey, ağa gibi davran-, beylik tasla-’, *hojayyn+syra-* [xojoyunθuro-] ‘başkan gibi davran-, kendisini yönetici gibi gör-’, *sopy+syra-* >*sopusyra-* [θo:puθuro-]

‘sofuymuş gibi davran-, kendini sofu göster-’, *weli+sire-* [weliθire-] ‘kendisini veli gibi göstermeye çalış-’ vb.

4. Ek, *gyş* ve *ýaz* gibi mevsim isimlerine ve *ýeke* ‘1.bir; 2.yalnız, tek’ sayı isimine eklenerek fiiller türetir: *gyş+syra-* [gışθıra-] ‘kış gibi ol-, kışa benze-’, *ýaz+syra-* [ya:ðθıra-] ‘yaz gibi ol-, yaza benze-’, *ýeke+sire-* [yekeθire-] ‘kendini yalnız hisset-, yalnızlıktan sıkıl-’.
5. Ekin en önemli özelliklerinden biri de sıfat-fiillerine eklenmesidir: *áytmadyk+syra-* [aytmadiqθıra-] ‘söylememelik et-’, *bilmedik+sire-* [bilmedikθire-] ‘bimiyormuş gibi yap-’, *eşitmedik+sire-* [eşitmedikθire-] ‘duymamış gibi davran-’, *görmedik+sire-* [görmödükθürö-] ‘görmemezden gel-’, *halamadyk+syra-* [xa:lamadiqθıra-] ‘beğenmemiş gibi yap-’, *iymedik+sire-* [iymedikθire-] ‘yemiyormuş gibi görün-’, *ýaramadyk+syra-* [yaramadiqθıra-] ‘hastaymış gibi davran-’ vb.

Oğuz grubu yazı dilleri içerisinde sadece Türkmencede görülen bu ek Kıpçak grubu yazı dillerinde de görülmektedir. Tatar Türkçesinde: *kölemsüre-* (gülümse-), *samsıra-* (rahatsızlan-) vb.; Kazak Türkçesinde: *qansıra-* (kan kaybet-, kederlen-), *külimsüre-* (gülümse-) vb.; Kırgız Türkçesinde: *uykusura-* (uykuda sayıkla-), *alsıra-* (takattan düş-) vb.; Nogay Türkçesinde: *ölimsüre-* (çelimsiz, kuvvetsiz ol-), *yatsıra-* (yabancı say-) vb.; Kırım Tatar Türkçesinde: *yaniqsıra-* (hüzünlen-), *elemsüre-* (kederlen-) vb.; Karakalpak Türkçesinde: *qansıra-* (kansızlaş-), *xälsüre-* (halsizleş-) vb.; Karaçay-Balkar Türkçesinde: *cılamısıra-* (ağlamaklı ol-), *suwuksura-* (üşü-) vb. (bk. ÇTYD III, 2014, s.56, 125, 191, 319, 381, 444, 565).

Aynı ekle türemiş fiillerin örneklerini Özb. *suvısıra-* ‘içmek istemek, susuzluktan yanmak’, *ğumânsıra-* ‘şüphelenmek’; Uyg. *qansıra-* ‘kan dökmek istemek’; Alt. *añzıra-* ‘canavarlaşmak’, *coksıra-* ‘yoksullaşmak’; Tuv. *sağıtsıra-* ‘gamlanmak’; Hak. *sağısıra-* ‘kaygısını çekmek’ vb. bulunmaktadır (bk. Serebrennikov-Gadjieva, 2018, s. 207).

Gysyrsyraýan aýaldan gork, *ýazsyraýan* – *gyşdan*. (THN: 353)

[gïθïrθïraya:n aya:llan ğorq, ya:ðθïraya:n – ğışdan]

‘Kısır gibi davranan kadından, yaz gibi görünen kıştan kork’.

Şonda-da Maral içinden bellän bir bahasyndan gymmat zady kakasynda aldyrtmajak bolup *halamadyksyrady*. (ÜNB: 43).

[šonno-do maral içinnen bellæ:n bi:r baxaθinnan ğimmat da:dī qa:qaθīna allirmaĵaq bolup xa:lamadiġθīradī]

‘Yine de Maral düşüncesinde belirlediġi fiyattan pahalı şeyi babasının satın almaması için beġenmemiş gibi yaptı’.

Taranan metinlerde +syra-/+sire- ekiyle türemiş şu fiiller görüldü: *akyllysyra-*, *almysyra-*, *arkaýynsyra-*, *bagtlysyra-*, *batyrgaýsyra-*, *bihabarsyra-*, *garyndaşsyra-*, *gysyrsyra-*, *gyşsyra-*, *ġümansyra-*, *hadysyra-*, *halamadyksyra-*, *mysapyrsyra-*, *nadylsyra-*, *syňsyra-*, *şelaýynsyra-*, *ýaramadyksyra-*, *ýazsyra-*; *dulsura-*, *şohsura-*, *şorsura-*, *ýoksura-*; *betsire-*, *hondan bārisire-*, *iġginsire-*, *gereksire-*, *lāliksire-*, *ýekesire-*; *mönsüre-*.

2.3.41. +sit-

+sit- [θit] isimden fiil yapan bu ekin, tarama sonucu tek örneġi *kem+sit-* [kemθit-] ‘gücendir-, kalbini kır-, küçük düşür-’ fiiline rastlanıldı.

— Men sizi gynandyrĵagam, *kemsitjegem* bolmandym!(DE: 202)

[-men θidi ġi:nandirĵagam, kemθitjegem bolmannim!]

‘-Ben sizi ne üzmeġ ne de gücendirmek istemedim’.

2.3.42. +şa-

+şa- [ša] isimden fiil yapan işlek olmayan bir ektir. Taranan metinlerde tek örnek *awy+şa-* > *awuşa-* [a:wuša-] ‘sızla-, sızlayarak acı-’ fiiline rastlanıldı.

Bolsa-da, sag-aman jahan ýagtysyna gözi *awuşapmy*, ... (ÜNB: 52)

[bolθo-do, θag-ama:n ĵaxan yaġtiθīna gödü a:wuşapmī,...]

‘Olsa da, sag salim dünyanın ışığına gözü sızlamış mı, ...’.

2.3.43. +tar-

İsimden fiil yapan bu ekle ilgili taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde kelimelere rastlanılmadı. Bakakow (1970, s.225), TDG (1999, s. 209) ve Hanser (2003, s.164)’in

çalışmalarında +*tar-* [tar] ekiyle türemiş sadece *oý+tar-* [o:ytor-] ‘etrafı gözlemle-, göz gezidir-, izle-’ örneği verilmiştir. (*oý* ‘1. fikir, fikir yürütme, düşünme’).

2.3.44. +*taş-*

+*taş-* [taš] isimden fiil yapan bu ekle ilgili taranan metinlerde sadece *garry+taş-* >*gartaş-* [ğartaš-] ‘yaşlanmaya başla-, biraz yaşlan-’ fiiline rastlanıldı. *garry* kelimesinin sonunda bulunan /ry/ sesi eklenme sırasında yitirilmektedir.

— Bularyň ählisi *gartaşan*, maýyp-müjrup adamlar. (Gar.: 5)

[-buloruŋ æ:xliθi ğartašan, ma:yip-müjrup a:damlar]

‘Bunların hepsi yaşlı, engelli, sakat insanlar’.

2.3.45. +*za-*

İsimden fiil yapan bu ekle ilgili taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde kelimelere rastlanılmadı. Ancak Bakakow (1970, s.225), TDG (1999, s. 209) ve Hanser (2003, s.164)’in çalışmalarında +*za-* [ða] ekiyle türemiş sadece *hyň+za-* [xĩŋða-] ‘çoşup taş-, güçlenerek taş-’ örneği verilmiştir. (*hyň/hyň urmak* ‘1.ağızına kadar dolu olan (su hakkında), 2.(mcz.) sinir, sinirlen-, kanın kaynaması’)

2.4. FİİLDEN FİİL YAPIM EKLERİ (İŞLİKDEN İŞLİK ÝASAÝJY GOŞULMALAR)

Fiilden fiil yapım ekleri, fiil kök veya gövdelerine getirilerek fiillerin türetilmesi için kullanılmaktadır. Buradaki fiil gövdeleri, fiilden fiil veya isimden fiil yapım ekleriyle oluşturulmaktadır.

Türkmencedeki çatı ekleri ile Türkiye Türkçesindeki çatı eklerinin birbirlerine benzer olduğu ancak ettirgen fiil çatısı *-kez-*’in Türkiye Türkçesinde görülmediği tespit edilmiştir. Diğer fiilden fiil yapım eklerinin sayısı Türkmencede daha kalabalık olduğu görülmüştür. Fiilden fiil yapan bu ekler, kelimeye pekiştirme, kuvvetlendirme ve sıklık anlamlarını katmaktadır. Ayrıca eylemin yavaş, ağır ve zayıf ilerlediğini; başka bir

harekete benzetilmeye çalışıldığını; işin veya hareketin yarım kaldığını, isteksiz yapıldığını; eylemin sonuçlanmak üzere olduğunu gösteren fiiller türettiği gözlemlenmiştir. Bu eklerin çoğu oldukça işlek, bazıları az işlektir. Fiilden fiil yapım ekleri içerisinde en işlek olanı ise *-yşdyr-/-işdir-*'dir. *-arla-/-erle-*, *-jakla-/-jekle-*, *-marla-/-merle-* gibi eklerin iki ekin kaynaşması sonucunda ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Bu bölümdeki ekler iki başlık altında incelenmiştir. Türmencede çatı ekleri ve diğer fiilden fiil yapım ekleri şeklindedir. Öncelikle çatı ekleri ele alınmıştır. Sonra fiilden fiil yapım ekleri alfabetik sıralamaya göre ve numaralandırılarak verilmiştir. Bu bölümün sonunda olumsuzluk bilidiren *-ma-/-me-* ekinin üzerinde kısaca durulmuştur.

2.4.1. Çatı Ekleri (İşlik derejeleri)

Çatı ekleri, fiilden fiil oluşturan ve üst üste gelebilen yapım ekleridir. Çatı ekleri, fiil kök ve gövdelerinden hemen sonra, çekim eklerinden önce yer almaktadırlar. Fiillere getirilen çatı ekleri cümledeki özneyi veya nesneyi etkilemektedir. Bu ekler, morfosentakitik özellikleri açısından önem taşımaktalar. Tanımlara göre çatı: “Çatı, fiil kök veya gövdesinin, sözlük anlamında herhangi bir değişikliğe uğramadan fiilden fiil yapan belirli bazı eklerle genişletilerek cümledeki özne ve nesne ile olan bağlantısında uğradığı durum değişikliğidir” (Korkmaz, 2009, s.238). Banguoğlu, “Türkçede fiilin aldığı görünüşler çeşitlidir ve özel eklerle sağlanır. Fiil tabanının bu türlü çeşitlenmesi *fiilin çatısı* (voix) adını veririz.” demektedir (2015, s.411). Erdem ise şunları vurgulamıştır: “Çatı, özne ve nesnenin fiilin etkisiyle gramatik olarak çeşitli nedenlerden dolayı hem anlamsal hem de söz dizimsel olarak biçim değiştirmesidir. Fiile getirilen çatı ekleri (fiilden fiil yapma ekleri) özneyi veya nesneyi etkiler” (2009, s.105).

Baskakow, “Грамматическая категория, выражающая объективное отношение субъекта и объекта к действию, называется залогом” nesne ile öznenin ilişkisini ve nesnenin hareketle olan ilişkisini gösteren dilbilgisi kategorisine çatı denildiğini belirtmiştir (1970, s.235). TDG'daki çatı tanımına göre çatı ekleri (işlik derejeleri), eylemin nesne ve öznesinin hareket sürecine olan ilişkisini ve bununla birlikte hareketin

kendi nesne ve öznesine olan ilişkisini gösteren bir dilbilgisi ketegorisi olduğu vurgulanmıştır (1999, s.219).

Türkmencedeki fiil çatıları şunlardır:

2.4.1.1. Dönüştülük Çatısı (Işligiň özlük derejesi)

Türkçede kişi kendine dönük her çeşit eylemdeki oluş ve kılışı ifade etmek için dönüştülük çatı (reflexive voice) eklerinden yararlanılmıştır. Eskiden beri geniş kullanımı olan bu çatı ekleri, iş veya hareketin özneye döndüğünü ve öznenin etkilendiğini gösteren fiiller türetir. ‘olma veya yapma’ ifade eden dönüştülük fiillerin çoğu geçişsizdir. Fiil kök veya gövdelerine getirilen dönüştülük çatı eklerinden önce diğer fiilden fiil yapım eklerine gelmemektedir, ancak kendinden sonra bazı ekler getirilebilmektedir.

Dönüştülük çatısı ile ilgili Ergin, “Karşılıkları hareket o hareketi yapan veya olan nesnenin üzerine döndüğü için *-n-* eki ile yapılan bu fiillere *dönüştülük fiiller* ve *-n-* ekine de *dönüştülük eki* (mütavaat eki) adı verilir” (2009, s.202), Korkmaz, “Türkçenin en eski dönemlerinden beri kapsamlı kullanım özelliğini taşıyan, işlek bir çatı ekidir. Asıl görevi genellikle geçişli fiillerden “olma” ve bazen de “yapma” bildiren dönüştülük fiiller türetmektedir” (2009, s.129), Banguoğlu ise dönüştülük fiil nesne almaz veya dönüştülük fiilin nesnesi kimsenin kendisidir, gibi bir genel kural yanlış olduğunu, bu kuralın ancak *kendini* zamir haliyle karşılayabileceğimiz fiiller için (*çekinmek, dövünmek, yıkanmak*) doğru olduğunu, hepsinde ortak olan şey kimseden yana *içedönük* (subjectif) kavramları karşılamakta olduğunu belirtir (2015, s.284). İlker, “*-n-* Batı grubunda en çok kullanılan asli dönüştülük ekidir. Uzun bir kullanılış sürecinden sonra mana olarak da genişlemiş, esas dönüştülük işlevinde başka bir de pasiflik ve meçhullük işlevi kazanmıştır” vurgulamaktadır (1997, s.67).

HZTD’de geçişli fiillere *-yn/-in/-un/-ün/-n* eklerinin getirilmesiyle oluşan dönüştülük çatısının şu işlevleri üzerinde durulmuştur: 1. Hareketin öznenin kendisi için yapıldığını gösteren fiiller ve 2. Hareketin öznenin kendisi yaptığını, kendisi tarafından gerçekleştirdiğini gösteren fiiller olarak bahsedilmektedir (1960, s. 353-354).

TDG (1999, s.227-230) ve Baskakow (1970, s.240-247) dönüşlülük çatısının (işliğin özlük derejesi), öznenin bir işi, hareketi kendisi üzerinden gerçekleştirdiğini veya kendisi için yaptığı anlatılmaktadır. Ayrıca dönüşlülük çatı *-yn/-in/-un/-ün/-n*, *-yl/-il/-ul/-ül/-l* eklerinin yanı sıra dönüşlülük ifade eden *-lan/-len* (*yüzlen-*, *ulumsylan-*, *gaharlan-*), *-yk/-ik/-uk/-ük* (*daryk-*, *serpik-*, *bezik-*), *-al/-el/-l* (*sagal-*, *pesel-*), *-ar/-er/-r* (*gayşar-*, *çolar-*, *dürter-*) ekleriyle türemiş bu fiillerin benzer yapıda olduğuna değinilmiştir. Hanser de çalışmasının dönüşlü çatı başlığında bu eklerin tamamına yer vermiştir (2003, s.166).

Kara, dönüşlülük ifade eden ekin *-n-* (2001, s.33), Yıldırım, *-n-* ve edilgenlik eki *-yl/-il-*, *-ul/-ül-*; *-l-* dönüşlülük eki fonksiyonunda da kullanıldığını (2017, s.142-144), Söyegov-Arnazaov, dönüşlü fiil çatıları *-yn/-in/-un/-ün/-n* (2017, s.41) olarak ele almışlardır.

Clark, ünsüzle sonlanan fiillere *-yn/-in*, ünlüyle sonlananlara *-n* biçimi ve fiil tabanı */n/* ünsüzüyle sonlananlara ise *-yl/-il* getirildiğini vurgulamıştır (1998, s.533).

Türkmencede fiilden fiil yapan ve dönüşlülük ifade eden çatı ekleri şunlardır:

-yn/-in-, -n-

Ünsüzle sonlanan fiillere ekin *-yn-* [in]/*-in-* [in], ünlüyle sonlanan fiil tabanlarına ise ekin *-n-* [n] alomorfu getirilmektedir. Asıl dönüşlülük eki olan *-yn/-in-*, *-n-* Türkmencede işlek olan çatı eklerindedir: *alda-n-* [a:llan-] ‘aldan-, kendisini aldattır-, yalana inan-’, *dat-yn-* > *dadyn-* [da:din-] ‘ağzını sulandır-, bir şeye kanarak aldan-’, *it-in-* [itin-] ‘geçimini sağlamaya çalış-’, *uza-n-* [uðon-] ‘uzan-, uzanarak yat-, azacık uyu-’, *yap-yn-* [yapin-] ‘örtün-’ vb.

Tek heceli ve yuvarlak ünlülü fiil tabanlarına eklenen *-yn/-in-* Türkmencenin yazım kuralı gereği ekin ünlüsü ikinci hecede yuvarlaklaşmaktadır: *döw-in-* > *döwün-* [döwün-] ‘kendin için dövün-, kendi için parçala-’, *gör-in-* > *görün-* [görün-] ‘görün-’, *ört-in-* > *örtün-* [örtün-] ‘örtün-’, *yuw-yn-* > *yuwun-* [yuwun-] ‘yıkan-’ vb.

-yn/-in-, *-n-* dönüşlü çatı eki bazı örneklerde kalıplaşmaya uğramıştır: *begen-* ‘sevin-’, *buýsan-* ‘gurur duy-’, *gazan-* ‘kazan-’, *gysgan-* ‘haset et-, kıskançlık yap-, cimrilik et-’, *guwan-* ‘onur duy-’, *utan-* ‘utan-, çekin-’, *yáýdan-* ‘üşen-’ vb.

Ol töweregine *garandy*. (ÜNB: 5)

[ol töwörögünö garannī]

‘O etrafına bakındı’.

Mahmyt giç öylän ýola düşmek üçin yerinden turmaga *synandy*. (S: 252)

[maxmīt gi:ç öylæ:n yo:lo düşmök üçün yerinnen turma:ğa θīnannī]

‘Mahmut öğleden sonra yola çıkmak için yerinden kalkmaya çalıştı’.

Soňra Berdi bilen birbirleriniň ellerine suw akydyşyp *ýuwundylar*, oduň başyna gelip oturdylar, çay içdiler, nahar *edindiler*. (Y: 189)

[θoŋro berdi wilen bi:rbiirlerniň ellerine θuw aqīdīšīp yuwunnulor, o:duŋ başīna gelip oturdulor, ça:y içdiler, naxar edindiler]

‘Sonra Berdi ile kendi kendilerinin ellerine su dökerek yıkandılar, ateşin başına geçerek oturdular, çay içtiler, yemek yediler’.

Maýmynbike reňkli kagyzlaryň her birinden özüne bir laý geýmim *tikinýär*. (THE: 235)

[maymīnbi:ke reňkli qa:ğīdlarīŋ her bi:rinnen ödünö bī:r la:y geýmim tikinyæ:r]

‘Maymunbike rengli kâğıtların her birinden kendisine baştan sona kıyafet tikiniyor’.

Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde ekle türemiş şu fiillere rastlandı: *açyn-*, *alyn-*, *bakyn-*, *dakyn-*, *sygyn-*, *salyn-*, *tapyn-*; *goşun-*, *tutun-*, *urun-*, *ýolun-*, *ýuwdun-* <*ýuwut-*, *ýuwun-*; *edin-*, *gelin-*, *geýin-*, *käýin-* <*käýe-*, *silkin-*, *tikin-*, *görün-*, *sürün-*; *alawlan-*, *aýlan-*, *başlan-*, *bellen-*, *boşan-*, *boýan-*, *jemlen-*, *dilen-*, *diñlen-*, *dogran-*, *dokan-*, *dolan-*, *garan-*, *gaýtalan-*, *gyssan-*, *gyssan-*, *gizlen-*, *goran-*, *gozgan-*, *guran-*, *guşan-*, *güýçlen-*, *ýran-*, *igen-*, *kesgitlen-*, *otlan-*, *oýlan-*, *saklan-*, *sallan-*, *saýlan-*, *synan-*, *sypan-*, *syrkawlan-*, *süýren-*, *tegelen-*, *ýaralan-*, *ýygnan-*, *ýygyn-*.

-yl-/-il-, -l-

Dönüşlülük çatısı görevinde olan bir diğer ek de edilgenlik eki *-yl-* [il]/*-il-* [il] ve *-l-* [l]’dir. Bu ek Türkmencede *-yn-/-in-, -n-* kadar işlek değildir. Ünsüzle sonlanan fiil tabanlarına ekin *-yl-/-il-*, ünlüyle sonlananlara ise *-l-* alomorfları eklenmektedir: *aç-yl-* [açil-] ‘açıl-’, *gyzar-yl-* [ğīdaril-] ‘sinirilen-, öfkelen-, kız-’, *çek-il-* [çekil-] ‘çekil-’, *sora-l-* [θo:rol-] ‘sorul-’ vb.

Tek heceli ve yuvarlak ünlülü fiil köklerine getirilen *-yl-/-il-* Türkmencenin yazım kuralı gereği ekin ünlüsü ikinci hecede yuvarlaklaşır: *boz-yl-* < *bozul-* [boðul-] ‘bozul-’, *kow-yl-* > *kowul-* [qowul-] ‘kovul-’, *öwür-il-* > *öwrül-* [öwrül-] ‘dön-’ vb.

Ol «halk duşmany» hökmünde türmä *basylýar*. (BSÝÝS: 1)

[ol “xalq duşma:nı” hökmünnö türmä: baθılya:r]

‘O “halk düşmanı” hükmünde hapse atılıyor’.

Türkmen öz däbi-yoly üýtgän ýerinde *ýeňilyär*. (THN: 87)

[türkmön ö:ð dæ:bi-yo:lu üytgæ:n yerinne yeňilyæ:r]

‘Türkmen kendi gelenek ve görenekleri değiştigi yerde kaybediyor’.

Taranan metinlerde fiilden fiil yapan ve dönüşlülük ifade eden *-yl-/-il-*, *-l-* ekinin oluşturduğu şu fiillere rastlandı: *açyl-*, *ayryl-*, *basył-*, *gyzaryl-*; *bozul-*, *goşul-*, *kowul-*, *urul-*, *utul-*; *çekil-*, *egil-*, *ýeňil-*; *öwrül-* < *öwür-*; *oral-*, *soral-*.

2.4.1.2. Edilgenlik Çatısı (Işligiň gaýdym derejesi)

Eski Türkçeden beri fiilden fiil türeten ve edilgenlik ifade eden işlek bir fiil çatısıdır. Edilgenlik çatısı (passive voice), fiil kök veya gövdesine eklenen *-yl-/-il-*, *-l-* veya *-yn-/-in-*, *-n-* ekleri ile gerçekleşir. Kelime yapmaya dolaylı olarak katılan bu ek, fiilin öznesini ortadan kaldırır. Yani fiilin gösterdiği işi veya hareketi kimin tarafından yapıldığı bilinmemektedir.

Tanımlara göre edilgen (meçhul, pasif) veya edilgenlik ile ilgi Ergin, Eski Türkçede ve diğer Türk şivelerinde asıl pasiflik ve meçhul eki *-l-* olduğunu, sonradan *-l-* ve *-n-* eklerinin kullanıldığından, pasiflik ve meçhul eki geçişli fiillere de, geçişsiz fiillere de getirildiğinden söz etmektedir (2009, s.204). Kokrmaz ise şöyle vurgulamıştır: “Edilgen çatı ekleri, geçişli fiilleri geçişsiz fiillere çevirir, fiil etken çatıdaki özne ve nesneyi almaz. Bu nedenle edilgen çatı, öznesi belli olmayan, fiilin gösterdiği işin kimin tarafından yapıldığı bilinmeyen veya söylenmemiş olan çatıdır.” (2009, s.547). İlker, Batı grubu yazı dillerinde *-l-* en işlek edilgenlik eki olarak kullanıldığını ve geçişsiz fiillerden meçhul fiiller yaptığını belirtir (1997, s.70). Erdem, Türkçede geçişsiz fiiller de edilgen yapıldığını (*Otobüse binildi*), cümlede nesne yer almadığı için edilgen yapının özneside olmadığını ve bunlara öznesiz edilgen yapılar adı verildiğini anlatmıştır. *Güneş*

doğdu. * *Güneş doğuldu.* gibi Türkçede edilgen yapılamayan fiillerinin olduğunu anlatmıştır (2009, s.106)¹⁹.

HZTD’de, bazı cümlelerde eylemin gerçek öznesinin tümleç olarak getirildiğini veya öznenin hiç gösterilmediğini, hareketin gerçek nesnesi ise cümlenin gramatikal öznesi sayıldığından söz edilir (1960, s.352). TDG’da, cümelenin dilbilimsel öznesi mantıksal olarak hareketin nesnesi, dilbilimsel olarak tümleç olan ise hareketin mantıksal öznesi olduğu vurgulanmıştır (1999, s.222).

Türkmencede fiilden fiil yapan ve edilgenlik ifade eden ekler şunlardır:

-yl/-il-, -l-

Asıl edilgenlik eki olan ve Türkmencede işlek olan *-yl-* [il]/*-il-* [il] ünsüzle sonlanan fiillere getirilir, ünlüyle sonlanan fiillere ise ekin *-l-* [l] alomorfu getirilmektedir: *bar-yl-* [baril-] ‘varıl-’, *ber-il-* [beril-] ‘veril-’, *tana-l-* [tanal-] ‘tanıl-’ vb.

Tek heceli ve yuvarlak ünlülü fiil tabanlarına eklenen *-yl/-il-* Türkmençenin yazım kuralı gereği ekin ünlüsü ikinci hecede yuvarlakşamaktadır: *goş-yl-* > *goşul-* [goşul-] ‘katıl-’, *poz-yl-* > *pozul-* [poğul-] ‘silin-, bozul-’, *büz-il-* > *büzül-* [büğül-] ‘büzül-’, *sök-il-* > *sökül-* [θökül-] ‘sökül-’ vb.

Edilgenlik eki, ettirgenlik ekinden sonra da gelebilmektedir: *ak-yt-yl-* > *akydyl-* [aqidil-] ‘akıtıl-’, *yaz-dyr-yl-* [yağdiril-] ‘yazdırıl-’, *get-ir-il-* [getiril-] ‘getiril-’ vb.

-yl/-il-, -l- eklendiği bazı fiillerin tabanlarında oluşturduğu morfofonolojik nöbetleşmeler şu şekildedir:

- a. Eklendiği bazı fiillerdeki ötümsüz ünsüzleri ötümlü ünsüzlere dönüştürür: *ayt-yl-* > *aydyl-* [aydil-] ‘denil-, söylen-’, *ät-il-* > *ädil-* [æ:dil-] ‘adım at-’ vb.
- b. Eklendiği bazı fiillerin sonundaki ünlüleri yitirilir: *ayyr-* > *ayryl-* [ayril-] ‘ayrıl-’, *gañyr-* > *gañryl-* [gañril-] ‘1.boynunu geriye çevir-, 2.tersine dön-, 3.eğril-’, *ygyr-* > *ygyryl-* [yigril-] ‘kırış-, kat kat ol-, büzüş-’, *öwür-* > *öwrül-* [öwrül-] ‘dönül-’, *çöwür-* > *çöwrül-* [çöwrül-] ‘1.iç yüzünü dışına çevir-, 2.ağzımı geriye

¹⁹ Türkmencede de öznesiz edilgen yapılar mevcuttur: *ata münüldi* ‘ata binildi’, *köçe syrylyar* ‘sokak süpürülüyor’ vb. *Gün dogdy* ‘güneş doğdu’, *Gün batdy* ‘güneş battı’, *Ay çykdy* ‘ay gözükdü’ gibi edilgen yapılamayan fiillerde vardır.

it-, 3.aşağıdan yukarıya döndür-, devir-’, *sogur-* > *sogrul-* [θoğrul-] ‘sökül-, çekerek çıkarıl-’, *ýumur-* > *ýumrul-* [yumrul-] ‘yıkıl-, kırarak dağıt-’ vb.

Entek söweş başlamanka olaryň sapy *bozuldy*. (S:196)

[enetek θöwöş başlama:nqa: oloruň θapī bođullu]

‘Daha savaş balamadan onların kulpu bozuldu’.

Ol öýden daşa çykylsa, galoş bilen *geyilyär*. (TD: 4)

[ol öydon daşa çiqilθa, galoş wilen geyilyæ:r]

‘O evden dışarıya çıkılırsa, kauçuk galoş ile giyiliyor’. (mest hakkında)

Bidert bilen dertleşseň, syryň ýere *döküler*,

Dertli bilen dertleşseň, gapyrgalaň *söküler*. (THN: 200)

[bi:dert wilen dertleşθeň, θiriň yere dökülör, dertli wilen dertleşθeň, ğapirğalaň θökülör]

‘Dertsiz ile dertleşirsen, sırrın yere dökülür, dertli ile dertleşirsen, kapurgaların sökülür’.

Bibiniň toýy özüniň yetiřdiren gülleri bilen *bezeldi*. (N: 4)

[bi:winiň toyu ödünün yetiřdiren güllörü wilen bedelli]

‘Bibi’ nin düğünü kendi yetişdirdiği çiçeklerle süslendi’.

Taranan metinlerde ekle türemiş şu fiiller görüldü: *abadanlaşdyryl-*, *açyl-*, *agdaryl-*, *anyklanyl-*, *ankaryl-*, *artdyryl-*, *aşyryl-*, *ataryl*, *atyl-*, *atlandyryl-*, *áydyl-*, *áýryl-*, *bahalandyryl-*, *bakdyryl-*, *bakyl-*, *baryl-*, *basyl-*, *basyryl-*, *boşadyl-*, *janlandyryl-*, *jaýlanyl-*, *çagyryl-*, *çapyl-*, *çatyl-*, *çykaryl-*, *çykyl-*, *daňyl-*, *dazzaryl-*, *dolduryl-*, *döwrebaplaşdyryl-*, *duýduryl-*, *enjamlaşdyryl-*, *gabatlanyl-*, *gaňryl-*, *galdyryl-*, *gapyl-*, *gaýtaryl-*, *gazanyl-*, *gygyryl-*, *gyryl-*, *gysyl-*, *gyýyl-*, *gyzaryl-*, *goldanyl-*, *gopardyl-*, *gowşuryl-*, *kadalaşdyryl-*, *kakyl-*, *maslahatlaşyl-*, *okadyl-*, *okduryl-*, *ornaşdyryl-*, *oturdyl-*, *paýlanyl-*, *paýlaşyl-*, *saklanyl-*, *sanjyl-*, *satyl-*, *saýlanyl-*, *sylaglanyl-*, *tabşyryl-*, *tanyşdyryl-*, *tapyl-*, *tassyklanyl-*, *taýýarlanyl-*, *torsaryl-*, *ugradyl-*, *ulanyl-*, *unudyl-*, *ýabşyryl-*, *ýakyl-*, *ýapyl-*, *ýaryl-*, *ýatyryl-*, *ýaýradyl-*, *ýazdyryl-*, *ýazyl-*, *ýygyl-*, *ýygryl-*, *ýykyl-*, *ýyrşaryl-*; *bogul-*, *bozul-*, *bukul-*, *dogul-*, *durul-*, *duýul-*, *goşul-*, *goýul-*, *guçul-*, *gurul-*, *guýul-*, *kowul-*, *orul-*, *oýul-*, *pozul-*, *sogrul-*, *sowul-*, *tutul-*, *ýumul-*, *ýumrul-*, *ýuwul-*; *äberil-*, *ädil-*, *bejeril-*, *bellenil-*, *beril-*, *berkidil-*, *bildiril-*, *jemlenil-*, *çäklendiril-*, *çiñeril-*, *dikeldil-*, *dikil-*, *diñlenil-*, *diýil-*, *döredil-*, *düşüril-*, *edil-*, *egil-*, *eşidil-*, *iberil-*, *içil-*, *itil-*, *iýil-*, *geçil-*, *geçiril-*, *gepleşil-*, *getiril-*, *geýil-*, *gidil-*, *girizil-*, *görkezil-*, *göteril-*

hödürülenil-, içil-, irkil-, kesgitlenil-, kesil-, maliýeleşdiril-, öçüril-, ölçenil-, öldüril-, öndüril-, öwrenil-, özleşdiril-, seçil-, seredil-, seril-, söndüril-, süýşüril-, tazelenenil-, tikil-üýtgedil-, ýegşeril-, ýerleşdiril-, ýetiril-, ýitiril-; bükül-, çözül-, çöwrül-, dökül-, döwül-, dözüül-, düzüül-, gömül-, görül-, örül-, örtül-, ösül-, öwrül-, sökül-, söyül-, sümül-, sürül-, üzüül-; agzal-, bezel-, boýal-, dokal-, düşel-, goral-, gural-, okal-, tanal-, uzal-, ýörel-.

-yn-/-in-, -n-

Türkmencede edilegenlik çatısını ifade eden bu ek işlek değildir. Ünsüzle sonlanan fiillere ekin –yn- [in]/-in- [in], ünlüyle sonlanan fiillere ise –n- [n] alomorfu getirilmektedir: *al-yn-* [alın-] ‘alm-’, *bil-in-* [bilin-] ‘bilin-’, *başla-n-* [başlan-] ‘başlan-’ vb. Eğer tek heceli ve yuvarlak ünlülü fiillere –yn-/-in- getirilirse ikinci hecede bu ekin ünlülükleri yuvarlaklaşır: *ýuw-yn-* > *ýuwun-* [yuwun-] ‘yikan-’, *söy-in-* > *söyün-* [höyün-] ‘sevin-’ vb.

Obanyň eteginde ýol üçe bölünýärdi. (DE: 53)

[o:waniň eteginne yo:l üçö bölünyæ:rdi]

‘Köyün kısmında yol üçe ayrılıyordu’.

Kümüş bilen gyzyly haýsy ýagdaýda we nädip *dakynmaly?* (ZK: 23)

[kümüş wilen gidiili xayθi yağdayda we næ:dip daqinmali?]

‘Gümüş ile altını hangi durumlarda ve nasıl takınılmalı?’.

Halk saz gurallary orkestriniň ýerine ýetirmegi makul *bilindi.*(ES: 4)

[xalq θa:δ ğura:lları orkeθtriniae yerine yetirmeği ma:qul bilinni]

‘Halk saz çalgıları orkestrasının gerçekleştirilmesi onaylandı’.

Ir öylendirdim, ir *söýündirdi.* (THN: 388)

[i:r öylöndürdüm, i:r höyündürdü]

‘Erken evlendirdim, erken sevindirdi’.

Ertir irden sabyn bilen *ýuwundy.* (Gör.: 81)

[erti:r i:rden θawin wilen yuwunnu]

‘Sabah erken sabunla yıkandı’.

Taranan metinlerde fiilden fiil yapan ve edilgenlik ifade eden *-yn-/-in-*, *-n-* ekiyle oluşmuş şu fiillere rastlandı: *alyn-*, *çalyn-*, *dakyn*, *galyn-*, *gazyn-*, *salyn-*, *tapyn-*, *ýakyn-*; *ýolun-*, *ýuwun-*; *bilin-*; *bölin-*, *söýün-*; *awlan-*, *başlan-*, *jaýlan-*, *gaplan-*, *gaýtalan-*.

2.4.1.3. Ettirgenlik Çatısı (Işlığın yükletme derejesi)

Ek çeşitliğiyle zengin olan ettirgenlik çatısı (factitive voice) her tür fiillere gelebilmektedir. Ancak her ettirgenlik eki her fiile getirilemez. Ettirgenlik çatısında cümlenin öznesi genellikle eylemi yapan değil yaptırandır. Yani bir eylem, başka bir özneye (ikinci veya üçüncü bir özneye) yaptırılmaktadır. Ettirgenlik çatısının geçişsiz fiilleri geçişli fiillere ve geçişli fiillerin bildirdiği eylemi özne dışındaki diğer bir özneye yaptıran işlevleri bulunmaktadır. Bu çatıyla ilgili tanımlarda: Korkmaz, düşüncesini şöyle ifade etmektedir: “Ettirgen çatı, yapma, etme bildiren geçişli fiiller ile olma bildiren geçişsiz fiilleri; yapma, yaptırma ve ettirme bildiren geçişli fiillere çeviren bir çatı türüdür” (2009, s. 555). Banguoğlu, söziçinde kimse olan nesne üzerinde doğrudan doğruya kılıcı olmayıp bir başkasını kılıcı kılıyorsa fiil tabanı bir *-dir-* (bazan *-it-*, *-ir-*) eki alıp *ettiren görünüşüne* (aspect factitif) girdiğinden söz etmektedir (2015, s.417). Erdem 2009’da ettirgen yapıları üç grupta incelendiğinden, bunların analitik ettirgen yapılar, morfolojik ettirgen yapılar ve sözcüksel ettirgen yapılar olduğundan bahsetmektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. 2009, s.105-106).

TDG’da, öznenin herhangi bir iş, hareket ile ilgili düşünceyi kendisinin yapmadığını, bunun terisine bir buyrukla veya ricayla göreve mecbur tutulması sonucunda ya da ihmalden, dikkatsizlikten dolayı başka birinin bu eylemi ortaya çıkardığını anlatan fiiller oluşturduğu vurgulanmıştır (1999, s. 239). HZTD’de ise bu çatının geçişli fiillerden yapıldığını, eylemin cümledeki özne tarafından değil de başka bir öznenin gerçekleştirdiği anlatılmıştır (1960, s. 351). Clark, Türkmencede ettirgenlik çatısı (causative voice) öznenin bir cümlenin eylemine neden olduğunu, başka bir kişi veya şeyin gerçekleştirmesine izin verdiğini ve geçişsiz fiilleri geçişli yaptığını belirtmiştir (1998, s.534).

Türkmencede fiiller ettirgen yapılırken başlıca *-ar-/-er-*, *-dar-/-der-*, *-dyr-/-dir-*, *-yr-/-ir-*, *-yt-/-it-*, *-t-*, *-yz-/-iz-* ve *-kez-* eklerinin yardımıyla oluşturulmaktadır. Bu eklerin içerisinde kullanımı en yaygın olan *-dyr-/-dir-* ekidir. Ettirgenlik çatı ekleri üst üste

gelebilmektedir: *ag-dar-t-dyr-*, *çyk-ar-t-dyr-*, *iç-ir-t-dir-*, *gör-kez-dir* vb. Bu eklerin hepsinin işlevleri aynıdır. Bunların dışında Eski Türkmençe metinlerinde (-*gar-*)/-*ger-*; -*gyr-*/-*gir-*, -*gur-*/-*gür-*; (-*gaz-*)/-*gez-*; -*gyz-*/-*giz-*, -*guz-*/-*güz-*; -*set-* gibi fiilleri ettirgen yapan eklerin olduğu bilinmektedir (bk. TDG, 1999, s.241).

Türkmencede fiilden fiil yapan ve ettirgenlik ifade eden ekler:

-ar-/-er-

Örnekleri az sayıda olan bu ettirgenlik eki tek heceli fiil tabanlarına getirilmektedir. Türkmencede -*ar-* [ar]/-*er-* [er] oldurma ve yaptırma ifade eden fiiller türetir: *çyk-ar-* [çiqar-] ‘çıkart-’, *gayt-ar-* [ğaytar-] ‘çevir-, geri döndür-’, *git-er-* > *gider-* [gider-] ‘elden çıkar-, kaptır-’ vb.

-*ar-*/-*er-* tek heceli ve yuvarlak ünlülü fiillere eklendiğinde standart konuşmada[or] ve [ör] alomorflarının telaffuz edildiğini duymak mümkündür: *gop-ar-* [gopor-] ‘kopar-, sökip at-’, *çök-er-* [çökör-] ‘çöktürt-’ vb.

Çaga düşünjesi Hommatjygy, gör, nähili hareketlere *iterýär...* (ZK: 37)

[ça:ğa düşünjööü xommoţjoğu, gör, næ:hili hareketlere iteryæ:r...]

‘Çocuk düşüncesi Hımmat’cığı, bak, nasıl herketlere yönlendiriyor...’.

Taranan metinlerde ekin getirildiği şu fiillere rastlandı: *atar-*, *çykar-*, *gaytar-*, *gopar-*, *oňar-*; *çöker-*, *gider-* < *git-*, *iter-*.

-dar-/-der-

Ek, eski Türkçeden beri kullanılan ancak işlek olmayan fiilden fiil yapım ekidir. -*dar-* [dar]/-*der-* [der]’in Türkmencede örnekleri sınırlıdır: *ag-dar-* [ağdar-] ‘devir-, döndür-’, *bök-der-* [bökdör-] ‘atın sırtına yük yükle-’, *dyn-dar-* [dī:nar] ‘1.kurtar-, azat et-, başından sav-; 2.mahrum bırak-, kes-’, *dön-der-* [dönnör-] ‘döndür-, çevir-’, *in-der-* [i:nnir-] ‘1.yukarıdan kuvvetle alta doğru bırak-, 2.yumruk veya başka bir şeyle vur-, 3.(mcz.) birisinin üstünden in-’, *tän-der-* [tæ:nner-] ‘1.aşık oyununda aşıkları bir birlerine vurarak bir yüzünü diğer yüzüne çevir-, 2. dalından kopar-’ vb.

Ergin (2009, s.213) ve Banguoğlu (2015, s.275) bu ekin ettiren fiil çatı eki *-dır/-dir-*'in bir başka şekli olduğu görüşündedir. İlker, Batı grubu Türk yazı dillerinde bu ekle türemiş en çok örneğin Türkmece'de karşılaşıldığını vurgulamaktadır (1997, s. 85).

Emma netijede düye bakmak ony diñe ağşam oty ýygmaqdan *dyndardy*. (Y: 302)
[emma netijede düyö baqmaq onu diñe ağşam oty yığmaqdan di:nnardı]
'Fakat sonuçta deve gütmek onu sadece akşam ot toplamaktan kurtardı'.

Gara Durmaz özünü rastlap, aýpaltany²⁰ ýalañaç boýundan *inderdi*. (ÜNB: 96)
[gara durmað ö:ðünü raθtla:p, a:ypalta:nı yalañaç boyunnan i:nnardı]
'Gara Durmaz kendisine doğrultarak, baltayı çıplak boyundan indirdi'.

Tarama sonucu *-dar/-der-* ekinin getirildiği şu fiiller görüldü: *agdar-*, *dyndar-*; *bökder-*, *dönder-*, *inder-*, *tänder-*.

-dyr/-dir-

Eski Türkçeden beri işlek olan fiilden fiil yapım eklerinden biridir. Geçişli ve geçişsiz fiil tabanlarına getirilen ettirgenelik çatısı ekidir. Türettiği fiiller oldurma, yaptırma ve bir eylemin yapılmasına izin verildiğini bildirmektedir. Ekin etimolojisiyle ilgili Banguoğlu, "İki ettiren çatı ekinin, *-it-* ile *-ür-* eklerinin üst üste gelmesinden doğmuş bir birleşik olduğu görülüyor (E.T. *akturmak, öldürmek*)" der (2015, s.275). Korkmaz, ünsüz ile sonlanan geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek "oldurma" ve "yaptırma" bildiren geçişli fiiller türettiğini anlatmaktadır (2009, s.126). Kara (2001, s.33), Söyegov-Arnazarov (2017, s.41), Yıldırım (2017, s.148) ekin oldurma ve yaptırma ifade eden fiiller türettiğinden söz etmektedir. TDG'da ekin hem geçişli hem geçişsiz fiillere geldiği vurgulanmıştır (1999, s.239). İlker, Batı grubu yazı dillerinde çok işlek olarak kullanılan bir geçişlilik eki olduğunu belirtmiştir (1997, s.80).

-dyr- [dir]/*-dir-* [dir] tek heceli ve yuvarlak ünlülü fiil tabanlarına getirildiğinde ikinci hecede Türkmencenin yazım kuralı gereği ekin ünlüsü yuvarlaklaşmaktadır: *dol-dyr-* > *doldur-* [dollur-] 'doldur-', *yol-dyr-* > *yoldur-* [yollur-] 'yoldur-', *göm-dir-* > *gömdür-* [gömdür-] 'gömdür-', *ýüz-dir-* > *ýüzdür-* [yüddür-] 'yüzdür-' vb.

²⁰ *Aýpalta-* bir tür balta çeşidi. Ağaçları yontmak, odun kırmak için yapılan ağız geniş ve büyük baltadır.

Ek, fiil kök ve gövdelerine eklendiği gibi isimden fiil ve fiilden fiil türeten ekler üzerine de gelebilmektedir: *enjam+laş-dyr-* ‘aletlerle donalt-’, *jeza+lan-dyr-* ‘cezalandır-’, *alış-dyr-* ‘alıştır-’, *gey-in-dir-* ‘giyindir-’ vb.

Pully düwünçegini goltugyna *gysdyr*dy. (D: 133)

[pullu düwünçögünü gölyuğuno ğiθθirdi]

‘Paralı bohçeyi koltuguna sıkıştırdı’.

Biz-ä jigimize atuw-a *berdirmeris*. (ŞBAD: 26)

[bið-æ: jigimiðe atuw-a: berdirmeriθ]

‘Biz de kardeşimizi (silahla öldürme cezası) idama verdirmeyiz’.

Oña çenli Arap Reyhan meni *öldürmese*-de *güldürmez*. (Go.: 287)

[oña:çenli arap reyxa:n meni öllürmöθö-dö güllürmöð]

‘O zamana kadar Arap Reyhan beni öldürmez ise güldürmez de’.

Tarama sonucu ekin getirildiği şu fiillere rastlandı: *abadanlaşdyr-*, *açdyr-*, *açyşdyr-*, *akdyr-*, *alamatlandyr-*, *aladalandyr-*, *aldyr-*, *alışdyr-*, *anyklaşdyr-*, *aňdyr-*, *artdyr-*, *asyşdyr-*, *atdyr-*, *atlandyr-*, *aydyşdyr-*, *aytdyr-*, *azaşdyr-*, *azdyr-*, *baglaşdyr-*, *bahalandyr-*, *bakdyr-*, *barlaşdyr-*, *basyşdyr-*, *baýlaşdyr-*, *borçlandyr-*, *bulaşdyr-*, *buýsandyr-*, *janlandyr-*, *jezalandyr-*, *çapdyr-*, *çykaryşdyr-*, *daňyşdyr-*, *damdyr-*, *daraşdyr-*, *daşlaşdyr-*, *dolandyr-*, *dostlaşdyr-*, *döwrebaplaşdyr-*, *enjamlaşdyr-*, *esaslandyr-*, *galdyr-*, *gamaşdyr-*, *gandyr-*, *gapyşdyr-*, *garyşdyr-*, *gazaşdyr-*, *gazdyr-*, *gynandyr-*, *gysdyr-*, *gyýdyr-*, *gyzdyr-*, *gyzykdyr-*, *gyzyklandyr-*, *goşalandyr-*, *gowulandyr-*, *goýuşdyr-*, *guwandyr-*, *guýuşdyr-*, *hopukdyr-*, *ylalaşdyr-*, *ynandyr-*, *ysdyr-*, *kadalaşdyr-*, *kakdyr-*, *ogşaşdyr-*, *okatdyr-*, *ornaşdyr-*, *owkalaşdyr-*, *oýandyr-*, *oýlandyr-*, *paýlaşdyr-*, *pugtalandyr-*, *ruhlandyr-*, *sahnalaşdyr-*, *saldyr-*, *sanaşdyr-*, *satyşdyr-*, *sarkdyr-*, *sarsdyr-*, *sygdyr-*, *sypaşdyr-*, *sypalaşdyr-*, *sypdyr-*, *syzdyr-*, *soraşdyr-*, *şöhratlandyr-*, *takdyr-*, *tanyşdyr-*, *tolgundyr-*, *uruşdyr-*, *utandyr-*, *ýagdyr-*, *ýakynlaşdyr-*, *ýalňyşdyr-*, *ýandyr-*, *ýañlandyr-*, *ýapyşdyr-*, *ýazdyr-*, *ýazyşdyr-*, *ýygnaşdyr-*, *ýokarlandyr-*, *ýuwundyr-*; *boldur-*, *joşdur-*, *doldur-*, *duýdur-*, *gondur-*, *gopdur-*, *goýdur-*, *gurdur-*, *guýdur-*, *okdur-*, *oýdur-*, *tozdur-*, *utdur-*, *urdur-*, *ýoldur-*; *begendir-*, *berdir-*, *bildir-*, *çäklendir-*, *çekdir-*, *çekişdir-*, *çözüşdir-*, *deňeşdir-*, *diňdir-*, *diýdir-*, *döküşdir-*, *düşündir-*, *düzedişdir-*, *egdir-*, *elleşdir-*, *emdir-*, *epleşdir-*, *etdir-*, *geýdir-*, *gezdur-*, *gönükdir-*, *göterişdir-*, *gülüşdir-*, *güýçlendir-*, *iýdir-*, *iýmitlendir-*,

kämilleşdir-, kesdir-, köşeşdir-, maliýeleşdir-, nemlendir-, öjükdir-, öwrenişdir-, öwüsidr-, öylendir-, özleşdir-, seredişdir-, siňdir-, söýündir-, tizleşdir-, ýerleşdir-, ýetişdir-; böldür-, бүkdür-, gömdür-, güldür-, köydür-, öldür-, öndür-, ösdür-, mündür-, söndür-, ýüzdür-.

-yr-/-ir-

-yr- [ür]/-ir- [ir] Türkmencede ettirgen fiilleri türeten yarı işlek bir ektir. Genellikle tek heceli geçişsiz fiil tabanlarına eklenmektedir: *bat-yr-* [batür-] ‘1.suya veya sulu bir şeye bandır-, boğ-; 2.bulaştır-; 3.sokup çıkar-; 4. bat-, zarar gör-’, *biş-ir-* [bişir-] ‘pişir-’, *dat-yr-* > *dadyr-* [da:dür-] ‘tattır-’, *gaç-yr-* [gáčir-] ‘kaçır-, düşür-’, *ýit-ir-* [yitir-] ‘yitir-, kaybet-’ vb.

-yr-/-ir- eki eğer tek heceli ve yuvarlak ünlülü fiil tabanlarına eklenirse Türkmencenin yazım kuralı gereği ekin ünlüsü ikinci hecede yuvarlaklaşır: *joş-yr-* > *joşur-* [joşur-] ‘taşır-, coşkulu ak-’, *öt-ir-* > *ötür-* [ötür-] ‘geçir-, atlat-’, *uç-yr-* > *uçur-* [uçur-] ‘uçur-’ vb.

geliş- ve *gowuş-* gibi fiil gövdelerine getirilen -yr-/-ir- eklenme sırasında ikinci hecedeki ünlünün yitmesine sebep olur: *gel-iş-ir-* > *gelşir-* [gelşir-] ‘yakışır hale getir-, onar-’, *gowuş-yr-* > *gowşur-* [gowşur-] ‘ulaştır-, kavuştur-’ vb.

Etjek zatlary, birki hepde dälihanada *ýatyrýarlar*. (Gb.: 23)

[etjek da:tlarî, birqî hepde dæ:lixa:nada yatiryarlar]

‘Yapacak şeyleri, bir iki hafta akıl hastanesinde yatırıyorlar’.

Çay içdi, çilim çekdi, garnyny *doýurdy*. (Go. 146)

[ça:y içdi, çilim çekdi, garnîni doyardu]

‘Çay içti, sigara içti, karnımı doyurdu’.

Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde ekle türemiş şu fiillere rastlandı: *aşyr-, basyr-, batyr-, çaşyr-, gaçyr-, sypyr-, ýatyr-; dogur-, doýur-, duşur-, gowşur-* < *gowuş-, opur-, uçur-; bişir-, bitir-, çişir-, geçir-, gelşir-* < *geliş-, içir-, ýetir-, ýitir-; düşür-, göçür-, öçür-*.

-yt-/-it-, -t-

Bu ek, Türkmencede ettirgenlik eki *-dyr/-dir-*'den sonra işlek olan, geçişli ve geçişsiz fiillere eklenerek ettirgenlik ifade eden fiilleri oluşturan bir ektir. Bunun yanı sıra bir işin veya hareketin yapılmasına izin verildiğini bildiren fiiller de türetir.

-t- [t] genellikle ünlüyle sonlanan veya son ünsüzü /l/ ve /r/ olan fiil tabanalarına getirilmektedir: *boýa-t-* [boyot-] 'boyat-', *dara-t-* [darat-] 'tarat-', *dyňza-t-* [dijňat-] 'su veya sıvı olan şeyden doldur-, şişir-', *doldur-t-* [dollurt-] 'doldurt-', *gözle-t-* [gödlöt-] 'arat-, bulmasını sağla-', *gurşa-t-* [gürşot-] 'etrafı kuşat-, etrafı kapat-', *könel-t-* [könölt-] 'eskit-', *oňar-t-* [oňort-] 'onart-', *ölçe-t-* [ölcöt-] 'ölçür-, başkasına ölçme yaptır-', *sara-t-* [θarat-] 'sardır-', *sora-t-* [θo:rot-] 'sordur-', *suwla-t-* [θuwlot-] 'sula-, başkasına sulaması için izin ver-', *titre-t-* [titret-] 'titrettir-', *üşe-t-* [üşöt-] 'üşüt-', *ýygna-t-* [yığnat-] '1.toplat-, 2.saklat-' vb.

Ekin *-yt-* [it] ve *-it-* [it] alomorfu ise tarama sonucu sadece birer fiil gövdelerinde görülmüştür: *ak-yt-* [aqit-] 'akıt', *berk+e-it-* <*berkit-* [berkit-] 'sağlamlaştır-'.

Türkmencenin bazı ağız ve diyalektlerinde bu ekle türemiş *gork-yt-> gorkut-* 'korkut-' fiilini duymak mümkündür. Ancak Türkmencenin standart konuşmasında bu kelime *gorkuz-* şeklinde kullanılmaktadır.

Bally ak kündük bilen kakasynyň eline suw *akytdy*. (Gör.: 225)

[balli a:q künnük wilen qa:qaθiniň eline θuw a:qitdi]

'Ballı beyaz maşrapa ile babasının eline su akıttı'.

Saglygyny goramak, *berkitmek* öni bilen her bir adamyň özüne baglydyr. (Sg.: 20)

[θağliğini goromoq, berkitmek öñü wilen her bir a:damiň ö:ðünö bağlidir]

'Sağlığını korumak, güçlendirmek öncelikle her insanın kendisine bağlıdır'.

Ol ogluna öz ýanyna işe *geçirtjek* bolýanyny aýtdy. (ÜNB: 58)

[ol oğluno ö:ð ya:nina i:şe geçirtjek bolya:nini aytdi]

'O oğluna kendi yanına işe geçirmeceğini söyledi'.

Taranan metinlerde ekin getirildiği şu fiiller görüldü: *akyt-*, *berkit-* < *berke-*, *ajat-*, *agart-*, *agyrt-*, *aglat-*, *aldat-*, *aňlat-*, *arassalat-*, *azalt-*, *äkelt-*, *başart-*, *bellet-*, *boşat-*, *çagyrt-*, *çykart-*, *çüýret-*, *dikelt-*, *dogurt-*, *döret-*, *düzelt-*, *garrat-*, *gatlat-*, *gaýnat-*, *geçirt-*, *geplet-*, *getirt-*, *golaýlat-*, *gowzat-*, *gurat-*, *ynjalt-*, *ysgat-*, *işlet-*, *meňzet-*, *mynjyrat-*, *okat-*, *otlat-*, *oturt-*, *peselt-*, *saklat-*, *saňnyldat-*, *sowat-*, *şykyrdat-*, *tarpyldat-*,

tanat-, tölet-, tütet-, ugrat-, uzat-, üýtget-, ýadat-, ýatlat-, ýáýrat-, ýylgyrt-, ýöret-, ýumşat-, ýuwaşat-

-yz-/-iz-

-yz- [ið]/-iz- [ið] işlek olmayan bir ektir. Türkmencede ettirgenlik ifade eden bu ek, tek heceli fiillere eklenmektedir: *gir-iz-* [girið-] ‘1.girmesini sağla-, 2.bir işi yoluna koy-’, *ir-iz-* [i:rið-] ‘usandır-, yor-, bıktır-’ vb.

Tek heceli ve yuvarlak ünlülü fiil köklerine getirilen bu ekin ünlüsü Türkmenenin yazım kuralı gereği ikinci hecede yuvarlaklaşır: *dur-yz-* > *duruz-* [duruð-] ‘1.durdur-, 2.dik bir şekilde koy-, 3.sıraya diz-’, *gork-yz-* > *gorkuz-* [gorquð-] ‘korkut-’, *ör-iz-* > *örüz-* [ö:rüð-] ‘1.ürküt-, 2.ayağa kaldır-, 3.uykudan uyandır-, 4.(mcz.) kışkırt-’, *ürk-iz-* > *ürküz-* [ürqüð-] ‘ürküt-’, *üýr-iz-* > *üýrüz-* [ü:rüð-] ‘köpeği kışkırtarak ürdür-’, *tur-yz-* > *turuz-* [turuð-] ‘1.ayağa kaldır-, dik dur-, 2.uykudan uyandır-’ vb.

TDG’da bu ekin *-yr-/-ir-/-ur-/-ür-*’in bir diğer fonetik biçimi olduğunu ve tek heceli fiillere getirildiğinden söz edilmektedir (1999, s. 240). Kara, *-z-*’nin oldurma ve yaptırma bildiren fiiller türettiğini (2001, s.33), Yıldırım, yapma ifade ettiğini vurgulamıştır (2017, s.151). İlker ise Batı grubu yazı dilleri içinde AT ve TmT’de birkaç örneğine rastlanan bu ekin TT ve GT’de örnekleri görülmediğini anlatır (1997, s.85).

Türkiye Türkçesi gramre çalışmalarında bu ek *-z-*, *-(İ)z-/-(U)z-*, *-z-* (*+ir-*), şeklinde ve Eski Türkçede sayılı örneklerde görüldüğü belirtilmiştir. *emzir-*, *damız-*, *tütüz-*, *ütüz-* vb. (bk. Ergin, 2009, s.214; Banguoğlu, s. 293; Kokrmaz, 2009, s.136; Eker, 2006, s. 366).

— Ýeri, halypa, aman-sag geldiňmi? Bizi *gorkuzdyň*. (Y: 33)

[*-yeri, xalî:pa, ama:n-θağ gelliňmi? Biði gorquðduň*]

‘-Ah, üstad, sağ salim geldin mi? Bizi korkuttun’.

Taranan metinlerde ekin getirildiği şu fiillere rastlandı: *duruz-*, *gorkuz-*, *turuz-*; *giriz-*, *iriz-*; *örüz-*, *ürküz-*, *üýrüz-*.

-kez-

Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde ekin türettiği tek örnek *gör-kez-* [görköd] ‘göster-’ fiiline rastlanmıştır. Bu ekle aynı işlevde olan ve *gör-* fiil tabanına eklenen –*set-* ekiyle türemiş *gör-set-* ‘göster-’ kelimesi de bulunmakatadır. Ancak *görset-* fiili Türkmencenin bazı ağızlarında görülür, standart konuşmada bulunmaz.

Geýmim adamy bezeýär, göze mährem *görkezyär*. (THN: 44)

[geýmim a:damī bedeyæ:r, gödö mæ:hrem görködyæ:r]

‘Kıyafet insanı süslüyor, göze hoş gösteriyor’.

2.4.1.4. İştâşlık Çatısı (İşliğin şâriklik derejesi)

İştâşlık/İşteşlik çatısı (reciprocal middle/cooperative voice) bir iş veya hareketi birlikte, ortaklaşa veya karşılıklı yapıldığını ifade eden fiiller türetir. Eski Türkçeden beri işlek olarak kullanılmaktadır. Hem geçişli hem de geçişsiz fiillere gelebilmektedir. Bu çatı eki kelime yapmaya dolaylı olarak katılır. Kendinden sonra çeşitli isim yapam ekleri alabilmektedir.

Tanımlara göre Ergin, ekle ilgili şunları belirtmiştir:

Yaptığı fiiller bir ortaklaşma veya bir oluş ifade ederler. Ortaklaşma ifade eden fiiller müşterek yapılan, ortaklaşa yapılan, birden fazla fail tarafından yapılan fiillerdir. Bir oluş ifade eden fiiller ise dönüşlü fiillerle bazı pasif fiillere benzer şekilde bir kendi kendine olma bildirirler. (2009, s.207).

Banguoğlu ise, *-iş-* fiilleri: aslında fiilin *karşılıklı görünüşünü* yapan *-iş-* eki Eski Türkçeden beri *ortaklaşa fiil* anlatımını da kapsamakta olduğunu, ayrıca *yardımlaşma fiilleri* de yaptığını ancak bunların dilimizde gelişmediğini anlatır (2015, s.288). Erdem, “*-(X)ş:* işteş bir yapı işteşlik zamiriyle (birbiri) veya işteşlik ekinin fiile eklenmesiyle yapılır. Özne, aynı rolü paylaşan en az iki katılımcıdan meydana gelir’ demektedir (2009, s. 205). İlker, Batı grubu Türk yazı dillerinde en işlek fiilden fiil yapma eki olduğunu, bu ek hem işteşlik, hem oluş bildirme işlevinde kullanıldığını belirtir (1997, s.73).

HZTD’de, genellikle geçişli fiillere *-yş/-iş/-uş/-üş/-ş* ekinin gelmesiyle oluştuğunu ve ekin iki işlevi ele alınmıştır (1960, s. 350-351). Kara (2001, s.33), ekin iki işlevi, Baskakow (1970, s. 245-246), Hanser (2003, s.167) ve Yıldırım (2017, s.144-146) ise çalışmalarında ekin üç işlevi üzerinde durmuştur.

TDG’da, iştaşlık çatısı için iki veya birkaç tane özne tarafından yapılan işi veya hareketi gösterdiği anlatılmıştır. Bu fiil çatısı *-yş/-iş/-uş/-üş/-ş, -lyş/-liş (-yl+yş/+il-iş)* ve *-nyş/-niş (-yn+yş/-in+iş)* ekleriyle yapıldığını ve üç işlevini göstermiştir.(1999, s.232-239). Ancak TDG’da işlek olmayan iştaşlık çatısı eki olarak verilen *-lyş/-liş-* ve *-nyş/-niş-* aslında fiilleri edilgen ve dönüşlü yapan *-yl/-il-, -l-* ve *-yn/-in-, -n-* eklerin iştaşlık ekinden önce fiile eklenmesiyle oluşmuştur. Yani örneklerde görkezilen *bar-lyş-, çak-nyş-, dyk-nyş, gyr-lyş-* vb. şeklinde değilde *bar-yl-yş- > barlyş-, çak-yn-yş- > çaknyş-, dyk-yn-yş- > dyknyş, gyr-yl-yş > gyryş-* şeklinde eklenme sırasında fiil tabanındaki ikinci hecedeki ünlüler yitilmektedir. Bu durumda Türkmencede iştaşlık çatısı eki sadece *-yş/-iş-* ve *-ş-* olarak değerlendirilir.

-yş/-iş-, -ş-

Türkmencede fiilden fiil türeten ve iştaşlık ifade eden işlek bir ektir. Ekin asıl görevi bir işin veya hareketin ortaklaşa, beraber yapıldığını gösteren fiiller türetmesidir. Ünsüzle sonlanan fiillere ekin *-yş- [ış]/-iş- [ış]* alomorfu, ünlüyle sonlanan fiillere ise *-ş- [ş]* alomorfu getirilmektedir: *ayt-yş- > aydyş-* [aydiş-] ‘söyleş-’, *iy-iş- [iyiş-]* ‘beraber yemek-’, *boya-ş-* [boyoş-] ‘birlikte boya-’ vb.

-yş/-iş- tek heceli ve yuvarlak ünlülü fiil tabanlarına getirildiğinde Türkmencenin yazım kuralı gereği ikinci hecede ekin ünlüsü yuvarlaklaşır: *doý-yş- > doýuş-* [doyuş-] ‘doymak üzere ol-’, *gon-yş- > gonuş-* [gonuş-] ‘konmaya başla-’ vb.

Ek, kendinden sonra edilgenlik, ettirgenlik ve olumsuzluk ekleri alabilmektedir: *agla-ş-yl-* ‘ağlaşıl-’, *döw-iş-dir- > döwüşdir* ‘dövüşdür-’, *sat-yş-ma-* ‘satışma-’ vb.

-yş/-iş-, -ş-’nin Türkmencedeki işlevlerini şu şekilde sıralamak mümkün:

1. Geçişli fiillere eklenerek fiilin gösterdiği eylemi iki (veya ikiden fazla) öznenin karşılıklı olarak yaptığını bildiren fiiller türetir: *at-yş- [atış-]* ‘atış-’, *böl-iş-> bölüş-* [bölüş] ‘bölüş-’, *çek-iş- [çekiş-]* ‘çekiş-’, *tana-yş- > tanyş-* [taniş-] ‘taniş-’ vb.
2. Genellikle geçişsiz fiillere gelerek, fiilin gösterdiği eylemi birden fazla kişinin aynı zamanda ortaklaşa yaptığını anlatan fiiller türetir: *agla-ş-* [a:glaş-] ‘ağlaş-’,

gül-iş- > *güliş-* [güliş-] ‘gülüş-’, *hoşla-ş-* [xoşloş-] ‘vedalaş-’, *mäle-ş-* [mæ:leš-] ‘meleş-’ vb.

3. Eklendiği geçişsiz fiillerden “kendiliğinden oluş” ifade eden fiiller türetir: *galyňla-ş-* [galiňlaş-] ‘gitikçe kalınlaş-’, *owadanla-ş-* [owodonloş-] ‘güzelleş-’, *tüte-ş-* [tütöş-] ‘kendi kendiliğine tüt-, yanmadan tüt-’ vb.
4. Ekin Türkmencedeki en önemli işlevlerinden biri de fiilin gösterdiği işe veya hareketi yapan özneye başka biri tarafında yardım veya destek verildiğini gösteren fiiller türetmesidir: *as-yş-* [aθiş-] ‘asışmaya yardım et-’, *göm-iş-* > *gömüş-* [gömüş-] ‘gömmeye yardım et-’, *tut-yş-* > *tutuş-* [tutuş-] ‘berber tutarak destek ol-’ vb.

Biziň şonda kömegimiz köp deger, tagta çekişeris. (TDG, s.235)

[biðij şonno kömögümüð köp değer, taxta çekişeriθ]

‘Bizim o zaman yardımımız çok dokunur, ahşap taşırız’.

Ek, Türkmencede hem isim hem de fiil anlamlarını taşıyan bazı kelime tabanlarında kalıplaşmıştır: *geñeş-* ‘danış-’, *göreş-* ‘güreş-’, *söğüş-* ‘karşılık söv-’, *söweş-* ‘savaş-’, *uruş-* ‘dövüş-, savaş-’ vb. *kömekleş-* ‘yardımlaş’, *sataş-* ‘bir birine denk gel-, bir birini bul-’, *yaraş-* ‘barış-’ vb. fiiller de ortaklaşa, beraber ve karşılıklı yapılan anlamları ifade etmektedir.

Tarama sonucu ekin getirildiği şu fiillere rastlandı: *açyş-*, *agdaryş-*, *akydyş-* < *akyt-*, *alyş-*, *asyş-*, *aydyş-* < *ayt-*, *bagyryş-*, *bakyş-*, *basyş-*, *çagyryş-*, *çakyş-*, *çapyş-*, *çykyş-*, *çzyzyş-*, *dakyş-*, *daňyş-*, *gaçyş-*, *gapyş-*, *garyş-*, *gygyryş-*, *gysdyryş-*, *gysyş-*, *gyzyş-*, *goparyş-*, *kakyş-*, *oňaryş-*, *satyş-*, *tanyş-* < *tana-*, *yapyş-*, *yazyş-*, *ýetiş-*, *ýygyş-*, *ýykyş-*; *boguş-*, *boluş-*, *bozuş-*, *doluş-*, *duruş-*, *duşuş-*, *goşuş-*, *goýuş-*, *guýuş-*, *omruş-* < *omur-*, *turuş-*, *tutuş-*, *uçuş-*, *uruş-*, *yoluş-*, *yonus-*, *yuwuş-*; *birigiş-*, *çekiş-*, *düzediş-*, *ediş-* < *et-*, *egiş-*, *getiriş-*, *göteriş-*, *iýiş-*, *kesiş-*, *serediş-*, *silkiş-*, *süpüriş-*, *ýetiş-*; *böküş-*, *bölüş-*, *bürüş-*, *çözüş-*, *degiş-*, *döküş-*, *döwüş-*, *dürtüş-*, *düşüş-*, *düzüş-*, *geliş-*, *göçüş-*, *gömüş-*, *görüş-*, *güliş-*, *ösüş-*, *öwrüş-* < *öwür-*, *söküş-*, *sürtüş-*, *ütüş-*; *aglaş-*, *aralaş-*, *arzanlaş-*, *baglaş-*, *barlaş-*, *belleş-*, *boşaş-*, *bulaş-*, *jaýlaş-*, *jemleş-*, *çaylaş-*, *çekeleş-*, *çöpleş-*, *dagaş-*, *daraş-*, *deñeş-*, *düşeş-*, *elleş-*, *eñreş-*, *epleş-*, *gaplaş-*, *gaşaş-*, *gatnaş-*, *gazaş-*, *gowşaş-*, *gujaklaş-*, *ideş-*, *işleş-*, *kowalaş-*, *ogşaş-*, *okaş-*, *ornaş-*, *owkalaş-*, *oýkalaş-*, *öýkeleş-*,

paylaş-, sallaş-, sanaş-, saraş-, sayraş-, sepleş-, sypalaş-, sypaş-, soraş-, tertipleş-, tirkeş-, towlaş-, tüteş-, ýalaş-, ýanaş-, ýasaş-, ýaşaş-, ýaykaş-, ýelmeş-, ýerleş-, ýygnaş-

2.4.2. Fiilden Fiil Yapan Diğer Ekler

2.4.2.1. **-a/-e-**

-a- [a]/*-e-* [e] fiilden fiil türetir. Hem Türkmencede hem de Türkiye Türkçesinde ekin kullanımı işlek değildir. Banguoğlu ekle ilgili düşüncesini şöyle anlatır: “Eski Türkçede fiil köklerine berkitme eki olarak gelen (*tolgamak, bulgamak*) *-ge-* ekinin damak sesini düşürmesiyle meydana gelmiş bir ek sayılır. Başka bir deyimle (ek canlı olmadığına göre) bu fiiller Eski Türkçeden gelmiş *-ge- berkitme fiillerinin* (verb intensif) dilimizde kalan yadigarlarıdır: *dolamak, bulamak, ulamak, tıkamak vb.*” (2015, s.276).

Taranan gazete, dergi ve edebi eselerde ekle türemiş sadece iki fiile rastlandı: *gaz-a-* [ğaða-a-] ‘1.bir şeyin yüzeyini kazı-, kır-; 2.arka rakaya kaşı-; 3.yeri kazı-’ ve *gur-a-* [ğu:ro-] ‘1.toplumsal gücü birtirerek siyasi bir kurumu oluştur-, yarat-, oluştur-’; 2.inşaat et-, bina dik-’; 3.yola koy-, terbiye ver-’.

İlker, çalışmasında Türkmence için vermiş olduğu *or-a-*, *ölç-e-*, *tirk-e-* ve *un-a-* örneklerindeki *or-* fiili ‘orak gibi aletlerle ekin biç-’, *ora-* ise ‘bir şeyin dış yüzünü sar-, dışına bir şey ört-’ anlamındadır (bk. 1997, s.87-88). Taranan TDS (1962), TDS (2010), TDDS (2015) sözlüklerinde *ölç-*, *tirk-*, *un-* fiil kökleri bulunmamaktadır.

Ýöne men şol ýerde özüme lezzet berýän işi özüm *guradym*. (BR: 8)

[yönö men şol yerde ödümö leđđet beryæ:n işi ödüm gurdodum]

‘Ancak ben o yerde kendime zevk verecek işi kendim kurdum’.

2.4.2.2. **-(a)kla/-(e)kle-**

Türkmencede kullanım sıklığı işlek olmayan eklerden biridir. Ardı ardına yapılan hareketi anlatmak için başvurulan bir ektir. Ünlüyle sonlanan fiil tabanlarına ekin *-kla-* [qla]/*-kle-* [kle], ünsüzle sonlanalara ise *-akla-* [aqla]/*-ekle-* [ekle] alomorfları getirilmektedir.

Baskakow (1970, s. 226) ve TDG’da (1999, s.211) fiilden isim yapan *-ak/-ek/-k* ve isimden fiil yapan *la-/le-*’nin birleşmesinden oluştuğunu, ekin işlek olmadığını belirtmişlerdir.

Türkiye Türkçesinde ekle ilgili Eker (2006, s.368), Banguoğlu (2015, s.277) ve Zülfikar (2011, s.54) hareketin sıklıkla ve tekrarlar yapıldığını ifade eden fiiller ürettiğini vurgulamışlardır. Ör. *didikle-*, *itekle-*, *sayıkla-*, *sürükle-* vb.

Tarama sonucu ekin türetmiş olduğu şu fiiller görülmüştür: *it-ekle-* [itekle-] ‘1.arka arkaya it-, iterek sürük-; 2.(mcz.) bir işe veya bir şeye yönlendir-’, *oyna-kla-* [oynoqla-] ‘1.oyunarak hoplayıp zıpla-; 2.hızlı hareket et-, sürekli hareket halinde ol-’, *sandyra-kla-* [θannıraqla-] ‘tir tir titre-’, *towus-akla-* < *towsakla-* [towθoqla-] ‘durduğun yerde arka arkaya zıpla-, tekrar tekrar zıpla-’, *tut-akla-* [tutoqla-] ‘yapışarak, tutarak yürü-; tutarak git-’, *yaydan-akla-* [yaydanaqla-] ‘sürekli tebellik et-, üşen-’. Örneklerde de görüldüğü üzere Türkmencenin standart konuşmasında ekin [oqla] ve [qla] yuvarlak alomorfları telaffuz edildiğini duymak mümkündür.

Özi hem *yaydanaklan* ýaly boldy. (Y: 15)

[ödü hem yaydanaqlan ya:li bollî]

‘Kendisi de üşenmiş gibi oldu’.

2.4.2.3. *-(a)la-/-(e)le-*

Tanımlara göre Serebrennikov-Gadjieva, “-ala eki *-a* ve *-la* ögeli tekrarlı hareketin iki ekinin birleşimidir. Asli anlamı tekrarlı hareketi ifade etmektir: Az. *govala-* ‘kovalamak, sürmek’, Trkm. *sepele-* ‘sepelemek’, Türk. *çisele-* ‘çiselemek’. Çağdaş Türk yazı dillerinde bu ek üretken değildir” demektedir (2018, s.204). Ergin, bu ekin kuvvetlendirme ekleri içinde en işlek ve canlı olduğunu söylemiştir (2009, s.216). Banguoğlu, *-ele-* fiillerinin dilimizde sayılı olmakla birlikte *edeleme fiilleri* (verbe frequentatif) olarak canlı ve gelişmeye istidatlı görüldüğünü anlatmıştır (2015, s.278). Korkmaz, “-AlA-, fiilin gösterdiği işi kısa aralıklarla tekraralama işlevi yüklenmiş bir ektir” vurgulamıştır (2009, s.125). Zülfikar, fiil köküne terkaralama kavramı kattığını belirtmiştir.(2011, s.55); Eker ise sıklık çatısı altında değerlendirmiştir (2006, 368). Ekle ilgili HZTD’de “hareketin çok kez tekrarlandığını” gösteren fiiller oluşturduğu

belirtmiş (1960, s. 348), Kara ise kök fiilin taşıdığı anlamı kuvvetlendirdiğinden söz etmiştir (2001, s.32).

-(a)la- [ala]/-(e)le- [ele] Türkmencede fiilden fiil türeten işlek olmayan bir ektir. Ek, iş veya hareketin sık ve devamlı tekrarlandığını gösteren fiiller yapmaktadır: *ät-le-* [æ:tle-] ‘adım at-, atla-’, *bas-ala-* [baθala-] ‘tekrar tekrar bas-, tep-’, *çek-ele-* [çekele-] ‘çekıştır-, sürekli çek-’, *dyk-ala-* [dīqala-] ‘tıka-, tıka basa doldur-’, *gaz-a-la-* [ğadala-] ‘sürekli kazı-, kazıyarak temizle-, kalımtıyı çıkar-’, *it-ele-* [itele-] ‘it-, itip kak-’, *myñçga-la-* [mīñçgala-] ‘mıncıkla-’, *peşe-le-* [peşe-le-] ‘ön ayaklarla yeri kazı-, oy- (bazı hayvanlar hakkında)’ vb.

Türkmencenin standart konuşmasında ekin [olo] ve [lö] alomorflarının telaffuz edildiğini duymak mümkündür: *düş-le-* [düşlö-] ‘yemek yemek, çay içmek veya dinlenmek için konakla-, mola ver-, dinlen-’, *çöz-le-* [çödlö-] ‘kör düğümü aç-’, *kow-ala-* [qowolo-] ‘kovala-’, *köw-le-* [köwlö-] ‘1.oy-, dibini kazı-; 2.gel git yap-, gezin-’ vb.

Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde ekin türettiği şu fiillere rastlandı: *basala-*, *kowala-*, *saçala-*; *çekele-*, *depele-*, *itele-*, *seçele-*, *sepele-*, *silkele-*; *gazala-*, *gorjala-*, *yrala-*, *myñçgala-*, *osla-*, *oýkala-*, *salla-*, *syhala-*, *sypala-*, *sokjala-*, *ýapla-*; *ätle-*, *çözle-*, *dörjele*, *düşle-*, *eple-*, *köwle-*, *sitele-*.

2.4.2.4. (-anakla-)/-enekle-, -ganakla-/(-genekle-)

Türkmencede fiilden fiil türeten işlek olmayan bir ektir. Bu birleşik ekle ilgili Baskakow (1970, s.230) ve TDG’da (1999, s.215) *süýş-enekle-* ve *uç-ganakla* örnekleri vermişlerdir. Hanser (2003, s. 165) *uçganakla-*, HZTD (2015, s.126) ve TD’de (2018, s.89) ise *uç-ganakla-*, *gaç-ganakla-*, *süýş-enekle-* örneklerini göstermişlerdir. Ancak *uçganakla-* > *uç-ganak+la-*, *uçganak* [uçgonoq] ‘yağan karın küçük parçacıkları, uçuşan küçük şeyler’, *uçganakla-* [uçgonoklo-] ‘1.uçganakların havada gezişi, 2.(mcz.) omuzları oynatarak zıpla-, titreyerek hareket et-’ şeklindedir. Çalışmada yararlanılan Türkmençe sözlüklerde *gaç-ganakla-* fiili bulunmamaktadır.

Tarama sonucu ekle türemiş tek örnek *süýş-enekle-* [süyşönöklö-] ‘yavaşça bir tarafa kay-, hareket et-’ görülmüştür. Aynı ekle türemiş *sakanakla-* fiili *sakyn-anakla-*

>*sakanakla-* [θaqañaqla-] ‘bir an dilin tutulması, kekele-’*sakyn* tabanındaki /yn/ eklenme sırasında yitirilmiştir.

Mahmydyň gözleri damardan akyp barýan gan bilen bile *süýşenekledi*. (S: 252)

[maxmıdın gödlörü damardan aqıp barya:n ga:n wile süşönöklödü]

‘Mahmut’un gözleri damardan akmakta olan kan ile beraber kaydı’.

2.4.2.5. *-(a)ňkyrla-/-e)ňkirle-*

-aň/eň+kyr/kir+la/le-’nin birleşmesiyle ortaya çıkan fiilden fiil türeten ekler içerisinde yarı işlek eklerden biridir. Ünsüzle sonlanan fiil tabanalarına ekin *-aňkyrla-* [aňqırla]/*-eňkirle-* [eňkirle], ünlüyle sonlananlara ise *-ňkyrla* [ňqırla]/*-ňkirle-* [ňkirle] alomorfları eklenmektedir.

İlker, ekin Batı grubunda yalnızca Türkmencede görüldüğünü ve eklendiği fiilin manasını pekiştirdiğinden söz etmiştir (1997, s.89). Kara 2001’de “Fiilin gösterdiği hareketin sonuçlanmak üzere olduğunu belirtir ve fiili pekiştirir: *doolduraňkırila-* ‘doldurmak üzere olmak vb.’” bahsetmiştir (s.33). Yıldırım, ekin, iş ve hareketin bitmeye yaklaştığını bildiren fiiller yaptığını anlatır (2017, s.132). HZTD’de ekin, hareketin bitmesine yaklaşıldığını gösteren geçişli ve geçişsiz fiiller türettiği vurgulanmıştır (1960, s.348). Clark, *-aňkyrla-/-eňkirle* ve *-marla-/merle-* bileşik eklerinin bir eylemin güçlendirilmesini ve tamamlanma yaklaşımını ifade ettiğini belirtmiştir. *geçeňkirlemek, ýatdan çykaňkyrlamak* (1998, s.536).

-(a)ňkyrla-/-e)ňkirle- ‘işin veya hareketin hızlandığını, bitmek üzere olduğunu, bitmeye yaklaşıldığını, sona ereceğini, sonuna gelindiğini, tamamlanması için az kaldığını’ gösteren fiiller türetmektedir: *al-aňkyrla-* [alaňqırla-] ‘işin sonuna gel-, bitirmeye yaklaş-’, *çyk-aňkyrla-* [çiqañqırla-] ‘çıkma üzere ol-, çıkmaya yaklaş-, akıldan çık-, unutmak üzeri’, *gutar-aňkyrla-* [gutoroňqurlo-] ‘bir işin bitmesine yaklaş-, bitirmek üzeri ol-’, *ýat-aňkyrla-* [yataňqırla-] ‘herkesin uyumak üzere olması, topluca uyu-’, *ýet-eňkirle-* [yeteňkirle-] ‘yetişmek üzere ol-’ vb.

Ekin, standart konuşmada [(o)ňqurlo] ve [(ö)ňkürlö] alomorflarının da telaffuz edildiğini duymak mümkündür: *doý-aňkyrla-* [doyoňqurlo-] ‘doymaya az kalması,

doymak üzere ol-’, *öç-eňkirle-* [öçönkürlö-] ‘sönmek üzeri, sönmeye yakın ol- (öç- ‘sön-’) vb.

Taranan metinlerde ekle türemiş şu fiillere rastlanmıştır: *dol-aňkyrla-* [doloŋqorlo-] ‘dolmasına yaklaş-, dolmak işlemenin tamamlama-’, *golaýla-ňkyrla-* [gölöyloŋqırla-] ‘yakına gel-, yaklaştırmaya başla-’, *unut-aňkyrla-* > *unudaňkyrla-* [unudoŋqurlo-] ‘unutmaya başla-, unutmak üzeri ol-’.

2.4.2.6. *-aňla-/eňle-*

Bu iki kaynaklarda Baskakow (1970, s.231) ve TDG’da (1999, s.216) ele alındığı görülmüştür. Ekin türettiği *bol-aňla-*, *çyk-aňla-*, *geç-eňle-*, *ýet-eňle-* fiilleri örnek gösterilmiştir. Ancak taranan gazete, dergi ve edebi eselerde ekle türemiş fiillere rastlanılmadı. Bu fiiller TDS (1962), TDS I-II (2010) ve TDDS I-II (2015) sözlüklerde de geçmemektedir.

2.4.2.7. *-(a)rla-/-(e)rle-*

-ar/er+la/le- birleşmesiyle oluşan fiilden fiil türeten eklerden biridir. Kullanım sıklığı işlek değildir. Ünsüzle sonlanan fiil tabanalarına ekin *-arla-* [arla]/*-erle-* [erle], ünlüyle sonlananlara ise *-rla* [rla]/*-rle-* [rle] alomorfları eklenmektedir.

Çalışmalarda Baskakow (1970, s. 231) ve TDG’da (1999, s.216) ekle türemiş *al-arla-*, *salla-rla-*, *silte-rle-* örnekleri verilmiştir. Esenmedowa, ekle ilgili *sald-arla-* ve *pud-arla-* fiillerini göstermiştir (2010, s.194). Ancak Türkmençe sözcüklerinde (TDS, 1962; TDS, 2010; TDDS, 2015) *sald-* ve *sallarlarla-* diye fiil tabanı görülmemiştir. *saldarla-* [θallarlarla-] ‘1.ele alarak ağırlığı tahmin et-, bir şeyi ele alarak ağırlığını kontrol et-; 2.(mzc.) düşüncelerini ölç-, fikirlerin üzerinde düşün-’ şeklinde bir fiil bulunmaktadır (TDDS II, 2015, s.233).

-(a)rla-/-(e)rle- eklendiği fiil tabanındaki hareketin daha kuvvetli ve sıklıkla yapıldığını ve bu eylemlerin henüz bitmediğini, sonuna yaklaşıldığını gösteren fiiller türetmektedir: *al-arla-* [alarlarla-] ‘almak için yaklaş-, almak üzere ol-’, *silte-rle-* [θilterle-] ‘1.güçle oraya buraya çekiştir-, kuvvetli sars-, it-; 2.ezyet ver-, zayıf duruma getir-’.

Bu ek aynı işlevde Türkiye Türkçesinde de görülmektedir: *sıkarla-*, *tekerle-*, *toparla-*, *yuvarla-* vb. (bk. Banguoğlu, 2015, s. 279; Eker, 2006, s.368).

Tarama sonucu ekle türemiş sadece *puda-rla-* [pu:dorlo-] ‘parça parça et-, parçalara ayır- (*puda-* ‘buda-’)' fiili bulunmuştur.

... läşi *pudarlanylanda* adamlara ýokuşyp biler. (TL: 29)

[...lä:şi pu:dorlonulonno a:damlara yoquşup biler]

‘...leşşi parçalandığında insanlara bulaşa bilir’.

2.4.2.8. **-(a)ş-**

Fiilden fiil türeten işlek olmayan bir ektir. Ünsüzle sonlanan fiillere *-aş-* [aş], ünlüyle sonlanan fiillere ekin *-ş-* [ş] alomorfu eklenmektedir. Tarama sonucu ekin türettiği sadece şu iki fiile rastlanmıştır: *az-aş-* [a:ðaş-] ‘1.doğru yoldan ayrıl-, ters yöne git-; 2. (mcz.) hata yap-, yanıl-; 3.(mcz.) yoldan çık-, azgınlığa sap-’, *sowa-ş-* [θowoş-] ‘1.biraz soğumaya başla-, derecenin düşmesi, 2.hevesin kırılması, isteksiz ol-; 3.rahatla-, sakinleş-’.

Pada *azaşmaz*, padyman *azaşdyrar*. (THN: 465)

[pa:da a:ðaşmað, pa:dıman a:ðaşdırar]

‘Sığır sürüsü yolunu kaybetmez, sığır çobanı kaybetirir’.

2.4.2.9. **-ja-/je-**

-ja- [ja]/*-je-* [je] fiilden fiil yapan işlek olmayan bir ektir. Hareketin veya işin art arda yapıldığını, tekrarlandığını, üzerine düşüldüğünü, çok uğraşıldığını gösteren fiiller türetir. Ek, tek heceli fiil köklerine eklenmektedir: *dep-je-* [depje-] ‘kumaşın kenarlarını veya kıyafetin yırtılan kısmını birleştirerek dik-, yapıştır-; teyelle-’, *gap-ja-* [gapja-] ‘iki taraftan sıkı tut-, araya koyarak sıkıştır-’, *gar-ja-* [ga:rja-] ‘bir şeyi başka bir şeye kat-, karıştır-’, *yk-ja-* [i:qja-] ‘1.sallan-, dalgalan-, yavaş yavaş hareket et-, yelden dolayı hareket et-; 2.başiboş gez-, serserilik yap-’ vb.

Ek yuvarlak ünlülü fiil tabanlara eklendiğin Türkmenenin standart konuşmasında [jo] ve [jö] alomorflarının tellafuz edildiğini duymak mümkündür. Ancak bu durum yazıda

gösterilmemektedir. *çöw-je-* [čöwjö-] ‘birisine bağır-, üzerine yürü-’, *dör-je-* [dö:rjö-] ‘karıştır-, kurcayarak ara-, kurcala-; 2.bir şeyi karıştırarak ara-, bulmaya çalış-; 3.(mcz.) azarla-, kurcalayarak kontrol et-’, *gor-ja-* [gö:rjo-] ‘1.karıştır-, 2.bir şeyin içini temizlemek için tırmala-; 3.bitmiş bir olayı tekrar kurcala-’, *ür-je-* [ürjö-] ‘hareketi arttır-, güçlen-, şiddetlen-’, *sok-ja-* [θoqjo-] ‘çeke çeke em-, soruyarak em-, keyifle em-’ vb.

Tarama sonucu ekle türemiş: *dörje-*, *gapja-*, *garja*, *gorja-*, *ykja* fiillerine rastlandı.

2.4.2.10. **-jakla-/-jekle-**

-jakla- [jaqla]/*-jekle-* [jekle] < *-jak-/-jek* ve *+la-/+le-* eklerinin birleşmesiyle oluşan fiilden fiil yapım eklerinden biridir. Kullanım sıklığı işlek olmayan bu ek, iş veya hareketin peş peşe yapıldığını, tekrarlandığını anlatan fiiller türetmektedir. Ör. *keyer-jekle-* [keyerjekle-] ‘bir şeye şaşkın şaşkın bak-, etrafı seyret-, bakrak incele-’, *galk-y-jakla-* [galqijaqla-] ‘1.yavaşça bir aşağıya bir yukarıya hareket-, 2.yavaşça dalgalan-; 3.sevin-, mutluluktan kalkıp hareket et-’ vb. *galk-* ‘kalk-’ fiiline ek getirildiğinde araya yardımcı /y/ ünlüsü girmiştir.

Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde ekin türettiği şu fiiller görülmüştür: *bak-jakla-* [baqjaqla-] ‘bakın-, etrafı izle-’, *bök-jekle-* [bökjöklö-] ‘1.zıplaya zıplaya hareket et-, hopla-; 2.(mcz.) sevinçten zıpla-, oyna-, eğlen-’, *gara-n-jakla-* [garanjaqla-] ‘etrafı seyret-, bakın-’, *köwe-jekle-* [köwöjöklö-] ‘1.etrafa korkuyla bak-; 2.bir şeyin dışından korkuyla dolaş-’, *sok-jakla-* [θoqjoqlö-] ‘bazen bir şeyi emerek bırak-, soruyarak em-’. Örneklerde görüldüğü üzere ekin telaffuzda [joqlö] ve [jökölö] alamorfları da duyulur.

– Hey-janelek! – diyip, Ýazgül begenip, *bökjekledi*. (Gör.: 114)

[-hey-janelek! –diyip, ya:ðgül begenip, bökjöklödü]

‘-Hey-canelek! –diye, Yazgül sevinçten, zıpladı’.

2.4.2.11. **-jala-/-jele-**

-ja-/-je ve *la-/-le-*’nin birleşmesiyle ortaya çıkan *-jala-* [jala]/*-jele-* [jele] fiilden fiil türeten işlek olmayan bir ektir. Yapılan hareketi veya iş pekiştirmek için tekrarlanan

eylemleri bildiren fiiller türetmekedir. Tek heceli fiil köklerine getirilen bu ekin telaffuzda [jolo] ve [jölö] alomorfları duyulur: *döw-jele-* [döwjölö-] ‘bağır-, birisinin üzerine git-’, [çöqjolo-] ‘gagala-, art arda gagsıyla vur-’ vb.

Tarama sonucu sadece *çokjala-* fiiline rastlanmıştır.

2.4.2.12. *-jar-*

-jar- [jar] fiilden fiil yapan bu ek günümüz Türkmencesinde *sok+jar-* [θoqjor-] ‘her şeye karış-, burnunu sok-, yersiz hareketler yap-’ fiilinde yaşamaktadır. Taranan metinlerde bu fiil görülmedi.

2.4.2.13. *-(y)jykla-*

-jyk ve *la-*’nın birleşmesiyle oluşan *-jykla-* [jıqla] fiilden fiil türeten işlek olmayan bir ektir. Bu ek, eylemlerin tekrarlandığını bildirmektedir. Tarama sonucu sadece *gyrpyykla-* [gıpıjıqla-] ‘göz kapaklarını art arda açıp kapa-, kırp-’ fiili görülmüştür. Bir de ekle türemiş *yum-jykla-* > *yumjukla-* [yumjuqla-] ‘gözleri hızlı hızlı açıp kapa-, peş peşe kırp-’ (TDDS II, 2015, s. 506) fiili bulunmaktadır.

Gözlerini *gyrpyykkladyp*, Polada boýdan-başa şübheli seretdi. (Gb.: 46)

[gödlörünü gıpıjıqladıp, polodo boydon-başa şübheli öeretdi]

‘Gözlerini kırarak, Polat’a tepeden tırnağa şüphayle baktı’.

2.4.2.14. *-jyra-/jire-, -(y)mjyra-/-(i)mjire-, -(y)njyra-(i)njire-*

Baskakow (1970, s.230), TDG (1999, s.213-214), Hanser (2003, s.165) ve Yıldırım (2017, s.134-135-136, 139) çalışmalarında *-jyra-/jire-*, *-umjyra-/ümjüre-*, *-mjyra-/mjire-* ve *-unjyra-/injire-*, *-njyra-/njire-* eklerini ayrı başlıklarda ele almışlardır. Söyegov-Arnazarov, sadece *-jyra-/jire-* ekine yer vermiştir (2017, s.42). Clark ise bu eklerin yanı sıra aynı başlıkta fiilden fiil yapan *-ymsyra-/imisire-*’yi de beraber değerlendirmiştir (1998, 536).

-jyra- [jıra]/-jire- [jire] ve bu ekin -(y)m/-(i)m, -(y)n/-(i)n ile birleşmesinden ortaya çıkan -(y)mjyra-/-(i)mjire-, -(y)njyra-(i)njire- fiilden fiil türeten eklerdendir. -jyra-/jire- yarı işlek, -(y)njyra-(i)njire- ve -(y)mjyra-/-(i)mjire- ise işlek olmayan bir ektir. Eklerin işlevlerinin aynı olması nedeniyle bu çalışmada tek başlıkta yer verilmiştir.

Eklendiği fiillerden, hareketin veya işin yarım yapıldığını, gönülsüz veya istemeyerek yapıldığını, hareketin tam yapılmadığını ve zayıf kaldığını, olması gerekenden eksik olduğunu, yapılan eylemin küçümsendiğini, normalden az olduğunu ifade eden fiiller türetmektedirler: *çekin-jire-* [çekinjire-] ‘biraz çekin-, çekinerek dur-’, *egrel-jire-* [egerjire-] ‘biraz eğil-, eğilerek dur-’, *sagyn-jyra-* [θa:ğinjıra-] ‘tereddüt et-, bir işi yapmak için kararsız kal-, duraksa-’, *sakyn-jyra-* [θaқinjıra-] ‘duraksayarak konuş-, konuşurken dur-’, *süzül-jire-* [θüdüljürö-] ‘göz süz-, nazlı bir bakış at-, süzül-’, *tisgin-jire-* [tiθginjire-] ‘aniden kork-, bir an ürkererek hareket et-’, *zeyren-jire-* [ðeyrenjire-] ‘şikâyetçi ol-, biraz sızlan-’, *dök-in-jire- > dökünjire-* [dökünjürö-] ‘bir şeyin içini dökerek ara-’, *güyme-n-jire-* [güymönjürö-] ‘bir şeyle oyalan-, meşgul ol-’, *yra-n-jyra-* [iranjıra-] ‘zaman zaman salla-, oraya buraya hareket ettir-, silkele-’, *sypa-n-jyra-* [θi:panjıra-] ‘üstüne, başına dikkat et-, özen-, çeki düzen ver-’, *silk-in-jire-* [θilkinjire-] ‘üstünü başını silkele-’, *sög-in-jire- > sögünjire-* [θö:wünjürö-] ‘kendi kendine şikâyet ederek söv-’, *üsgür-in-jire-* [üθgürünjürö-] ‘bazen öksür-, öksür-’, *yuwut- yn-jyra- > yuwdujyra-* [yuwdujuro-] ‘yutkun-, yutunarak boğaz kaslarını hareket ettir-’, *aglamjyra-* [a:ğlamjıra-] ‘azacık ağla-, gözlerin suvlanması, yalından ağlar gibi yap-’, *gül-imjire- > gülümjire-* [gülümjürö-] ‘gülümse-, hafifçe gül-’ vb.

Tarama sonucu eklerle türemiş şu fiillere rastlandı: *aljyra-*, *ardynjyra-*, *bulanjyra-*, *buruljyra-*, *çyzganjyra-*, *gabanjyra-*, *gargynjyra-*, *gyrp-yl-jyra-*, *gys-(m)yl-jyra-*, *obsunjyra-*, *hamsygjyra-*, *oýmanjyra-*, *tolgunjyra-*, *utanjyra-*, *uýaljyra-*, *ýaýapjyra-*, *ýaýdanjyra-*, *ýylgyrjyra-*; *dänjire-*, *irkiljire-*; *aglamjyra-*; *çaýkanjyra-*, *gozganjyra-*, *kakynjyra-*, *oýkanjyra-*, *sallanjyra-*, *tasanjyra-*, *towlanjyra-*; *käýinjire-* < *käýe-*, *siltenjire-*, *tüýkürijire-*.

2.4.2.15. -da-/-de-

-da- [da] /-de- [de] fiilden fiil yapan işlek olmayan bir ektir. Türkmençe gramer çalışmalarında ekle ilgili Baskakow (1970, s.231), Hanser (2003, s.165) HZTD (2014,

s.131), HZTD (2015, s.127) *gyr-da-*; TD'de (2018, s.89) *gyr-da-* ve *goý-da-* fiillerini örnek vermiştir.

Tarama sonucu ekin türettiği tek *gyr-da-* [gırda-] 'eğri büğrü olan yeri kazıyarak düzleştir-, yon-, rende- (*gyr-* 'kazı-, yon-, kes-, yüzünü temizle-, yok et-' örneğine rastlandı. Ancak *goýda-* fiilli TDS (1960), TDS (2010) ve TDDS (2015) sözlüklerde görülmemiştir. Bir de *bök-de-* [bökdö-] 'herhangi bir hareketin önünü kes-, ilerlemesine engel ol-' fiili bulunmaktadır.

TDG'da (1999, s.216) ekle ilgili verilen *gysda-* fiil örneği Türkmence sözlüklerde *gyssa-* şeklindedir. Aslında fiilin *gysda-* şekli Türkmencenin yazımına uygundur. Ancak telaffuzda /s/ ve /d/ ünsüzlerinin yan yana gelmesi sonucunda ünsüz benzeşmesi gerçekleşmektedir: *gysda-* [gıθθa-] 'acele ettirt-'. Bu da yazıma yansımış olarak görünmektedir.

Taýçanagym myçýardy,

Ýeriň ýüzüni *gyrdap*. (SE: 63)

[tayçanağim miçya:rdı, yerin yüdünü gırda:p]

'Tayım (bir yaşının doldurmamış at) yerin yüzünü yontarcasına hızlı koşuyordu'.

2.4.2.16. **-dakla-/(-dekle-)**

-dak ve *la-*'nın birleşmesiyle ortaya çıkan fiilden fiil yapan *-dakla-* [daqla] ekiyle türemiş tek örnek *bukdakla-* fiili tespit edilmiştir. *buk-dakla-* [buqdoqla-] '1.birilerine kendini göstermemek için saklan-, gizli hareket et-; 2.gizli gizli dolaş-, kaçak gez-, (*buk-* 'sakla-, gizle-,')'.

Ol *bukdaklap* depeden aşdy. (S: 243)

[ol buqdoqla:p depeden a:şdı]

'O saklanarak tepeden ileriye geçti'.

2.4.2.17. **-ga-**

Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerde *-ga-* [ga] ile türemiş tek örnek *sar-ga-* [θarğa-] 'bir işi bitirmesi için görev ver-, tavsiye ver-; nasihatta bulun-' fiili bulunmuştur.

Atam-enem bermegin diyip, köpler maňa *sargady*. (Go.: 552)

[ata:m-enem bermegin diyip, köplör maňa θargadī]

‘Bana babam, annem ve çok kişi ‘verme’ diye tavsiyede bulundu’.

2.4.2.18. *-gyla/-gile-*

Fiilden isim yapan *-gy/-gi* ile isimden fiil yapan *+la-/+le-*’nin birleşmesiyle oluşan *-gyla-* [gīla]/*-gile-* [gile] hareketin veya işin ardı ardına yapıldığını, aynı eylemin tekrarlandığını anlatan fiiller türetir. Türkmencede bu ekin türettiği fiiller sınırlı sayıdadır. Tarama sonucu ekle türemiş şu fiiller görülmüştür: *bas-gyla-* [baθgīla-] ‘1.üzerini bas-, bir şeyi teperek yere yatır-, sıkıştır-, ez-; 3.(mcz.) azarla-, incit-, küçük düşür-’, *dep-se-> debse-gile-> debisgile-* [dewiθgile-] ‘at, eşek vb. hayvanların üzerine binildiğinde hareket etmesi için böğrüne ayaklarıyla vur-, birkaç kere yavaşça tep-’, *depgile-* [depgile-] ‘1.ayak ile arka arkaya tep-; 2.(mcz.) azarla-, sitem et-, incit-, ez-’, *dürtgile->dürtgüle-* [dürtgölö-] ‘1.birisini dürtükle-, dürterek bir şeyi anlat-; 2.birilerini bir işe yönlendir-, kışkırt-; 3.bir işi hızlı yapması için acele ettirt-’, *göter-gile-* [götörgölö-] ‘1.kalabalıkta, kutlamada birisini yukarıya kaldır-; 2.(mcz.) şerefini, namını yükselt-; 3.(mcz.) yalandan öv-, dalga geç-’, *say-gyla-* [θa:ygīla-] ‘1.kamçı, değnek vb. şeylerle ardı ardına vur-, 2.dokunaklı, gücendirici söz söyle-, eksikliğini yüzüne vur-’.

Türkmence fiillerinde görülen *-gyla/-gyle-* Türk yazı dillerinden Kazak Türkçesinde: *tepkile-* (tekmele-), *türtkile-* (dürtükle-) vb.; Kırgız Türkçesinde: *çapkıla-* (vurup dur-), *keskile-* (kesip dur-) vb.; Nogay Türkçesinde: *bölgile-* (parçalara ayır-), *tartkıla-* (çek-) vb.; Karakalpak Türkçesinde: *ezgile-* (ufala-, parçala-), *teskile-* (deş-, del-) vb. (bk. ÇTYD III, 2014, s.126, 193, 321, 447); Altay Türkçesinde: *atkıla-* (ara ara atmak), *cürgüle-* (yürümek) vb. bulunmaktadır (bk. ÇTYD IV, 2014, s.60).

Yumrukladylar, taýakladylar, *depgilediler*. (D: 70)

[yumruqlodulor, tayaqladilar, depgilediler]

‘Yumrukladılar, sopayla vurdular, tepdiler’.

2.4.2.19. *-yk-/(-ik-)*

-yk- [i̇q] ekinin türettiği tek fiil *dym-yk-* [ḋiṁiq-] ‘sıcaklıktan dolayı nefes almakta zorlan-, sıcak havada esinti ve rüzgârın olmaması (*dym-* ‘1.sesiz ol-, suskun otur-; 2.(mcz.) havada esinti ve rüzgârın olmaması)’ kelimesi görülmektedir. Bu kelime Türkmencede hem isim *dymyk* ‘havasız’ hem de fiil tabanı olarak *dymyk-* şeklinde yaşamaktadır. Taranan metinlerde bu fiile rastlanılmamıştır.

2.4.2.20. -ymsyra-/-imsire-

TDG’da ekin *-üm* (*ym/-im*) ile *-syra/-sire* eklerinin birleşmesiyle ortaya çıktığından söz etmektedir ve ekin türettiği şu örnekler sıralanmıştır: *gülümsire*, *ulumsyra-*, *yazymsyra-* (1999, s.214). Yıldırım, çalışmasında ekle ilgili *bilimsire-*, *dogumsyra-*, *gülümsire-*, *ulumsyra-* fiillerini göstermiştir (2017, s. 136-137).

-ymsyra- [iṁθ̇ira]/-imsire- [iṁθ̇ire] sınırlı sayıda örnekleri bulunan işlek olmayan eklerden biridir. Yapılan eylemin az ve yetersiz olduğunu, iş veya hareketin eksik ve gönülsüz yapıldığını ifade eden fiiller türetmektedir: *gül-imsire-* > *gülümsire-* [gülümθ̇ürö-] ‘hafifçe gülümse-, tebessüm et-’ vb.

Yukarıdaki kaynaklarda gösterilen *bilim+sire-*, *dogum+syra-*, ve *ulumsy+ra-* örneklerindeki ekler bu çalışmanın isimden fiil türeten eklerinde ele alınmıştır. *yazymsyra-* ise sözlüklerde *yaz+syra-* şeklinde mevcuttur.

Taranan metinlerde sadece *gülümsire-* fiiline rastlanmıştır.

Şol haty okanda, Myradyň gözleri *gülümsiredi*, ... (SE: 36)

[şol xatî oqanna, miradiň gödlörü gülümθ̇ürödü, ...]

‘O mektubu okuduğunda Murat’ın gözleri gülümsedi, ...’.

2.4.2.21. -yş-/-iş-, -ş-

Kullanım sıklığı işlek olmayan fiilden fiil türeten eklerden biridir. Ünsüzle sonlanan fiil tabanlarına *-yş-* [i̇ş]/-*iş-* [i̇ş], ünlüyle sonlanlara ise ekin *-ş-* [ş] alomorfu getirilmektedir. Yapı bakımından iştaşlık çatsına benzeyen bu ekin türettiği fiiller sınırlıdır. Ek, hareketin veya işin yavaş yavaşdan gerçekleştiğini, aşırılığının ve hızının azaldığını veya geçtiğini gösteren fiiller türetir: *diň-iş-* [di̇ni̇ş-] ‘1.sesin kesilmesi,

sakinleş-; 2.kesil-, bit-, sakinle-', *siň-iş-* [θiŋiř-] '1.yemeği midede yavaş yavaş sindir-, hazmet-, 2.bir şeyin içerisinden azar azar sızıp geç-' vb.

Tarama sonucu *gyz-yş-* [g'idiř-] '1.ısın-, ısınma hareketi yap-; 2.bir iş veya uğraşıya kendini kaptır-, meraklan-', *gir-iş-* [gi:riř-] '1.tek tük gelmeye başla-, yavaşdan gir-; 2.bir işe başla-, giriş-', *köşe-ş-* [köšöř] '1.kalbin yavaşlaması, rahatla-, sakinleş-; 2.yavaşla-, azal-, yatış-', *üýtge-ş-* [üytgeş-] 'değiş-, geliş-', *yát-yş-* [yatiş-] '1.sakinleş-, rahatla-, gevşe-, durakla-, yavaşla-' fiilleri görülmüştür.

Folomeýiň derrew gahary *yatyşdy*. (ÜNB: 37)

[folomeyiň derrew ğaxarī yatışdı]

'Folomey'in siniri hemen yatıştı'.

2.4.2.22. *-(y)şdyr/- (i)şdir-*

Türkmencede fiilden fiil yapan en işlek eklerinden biridir. Ünsüzle sonlanan fiil tabanlarına *-yşdyr-* [işdir]/*-işdir-* [işdir], ünlüyle sonlanan fiil tabanlarına ekin *-şdyr-* [şdir]/*-şdir-* [şdir] alomorfları gelmektedir. Türkmencenin yazım kuralı gereği tek heceli yuvarlak ünlülü fiil tabanlarına eklenen *-yşdyr/-işdir-*'in ilk ünlüsü ikinci hecede yuvarlaklaşmaktadır: *büz-işdir-* > *büzüşdir-* [büzdüşdür-] 'büzüştür-', *düw-işdir-* > *düwüşdir-* [düwüşdür-] 'düg-, bağla-', *goş-yşdyr-* > *goşuşdyr-* [goşuşdur-] 'birkaç şeyi birbirine kat-, ekle-' vb. Telaffuzda ekin [uşdur]/[üşdür] ve [şdur]/[şdür] yuvarlak alomorflarını da duymak mümkündür.

-(y)şdyr/- (i)şdir- eylemlerin sürekli veya tekrar tekrar yapıldığını gösteren fiiller türetmektedir: *doka-şdyr-* [doqošdur-] 'peş peşe doku-, sürekli örgü işini yap-', *gutar-yşdyr-* [ğutoruşdur-] 'bir iş veya herketi tamamlama-, bitir-', *köw-işdir-* > *köwüşdir-* [köwüşdür-] 'süreki kazı-, ardı ardına bir yeri oy-', *sep-işdir-* [θepiřdir-] 'devamlı serpiştir-', *sora-şdyr-* [θo:roşdur-] 'soruştur-, tekrar tekrar sor-', *ula-şdyr-* [uloşdur-] '1.birbirine bağla-, sapla-, birleşdir-; 2.denk getir-, başına bela ol-, sıkıntı çıkar-; 3.bir düşünceyi veya konuşmayı akıcı ve anlamlı beyan et-', *yáy-yşdyr-* [ya:yışdir-] '1.devamlı yay-, dağıt-, saç-; 2.hamuru aç-; 3.yoğurdun yağın almak için sürekli karıştır-' vb.

Tarama sonucu ekin türettiği şu fiiller tespit edilmiştir: *açyşdyr-, agdaryşdyr-, alyşdyr-, asyşdyr-, aýdyşdyr-, baglanyşdyr-, basyşdyr-, çagyryşdyr-, çalşyryşdyr-, çykyşdyr-, çyzyşdyr-, dakyşdyr-, daňyşdyr-, garyşdyr-, gysdyryşdyr-, gysyşdyr-, goparyşdyr-, kakyşdyr-, oňaryşdyr-, tanyşdyr- <tana-, ýazyşdyr-, ýygyşdyr-, ýykyşdyr-; boguşdyr- goýuşdyr-, guýuşdyr-, omruşdyr-, uruşdyr-, ýoluşdyr-, ýonuşdyr-, ýuwuşdyr-; çekişdir-, düzedişdir-, egişdir-, göterişdir-, iýişdir-, kesişdir-, öwrenişdir-, silkişdir-, süpürişdir-, ýetişdir-; bölüşdir-, бүrişdir-, çözüşdir-, döküşdir-, dürtüşdir-, düzüşdir-, gömüşdir-, görüşdir-, gülüşdir-, söküşdir-, sürtüşdir-, ütüşdir-; badaşdyr-, barlaşdyr-, bulaşdyr-, daraşdyr-, gaşaşdyr-, gatnaşdyr-, gazaşdyr-, gujaklaşdyr-, laýyklaşdyr-, ogşaşdyr-, ornaşdyr-, owkalaşdyr-, oýkalaşdyr-, sallaşdyr-, sanaşdyr-, saraşdyr-, sazlaşdyr-, syhlaşdyr-, sypalaşdyr-, soraşdyr-, timarlaşdyr-, towlaşdyr-, ýalaşdyr-, ýakynlaşdyr-, ýanaşdyr-, ýasaşdyr-, ýaýkaşdyr-, ýygnaşdyr-; belleşdir-, jemleşdir-, çöpleşdir-, deňleşdir-, dörjeleşdir-, elleşdir-, eýerleşdir-, sepleşdir-, teripleşdir-, tirkeşdir-, üýtgeşdir-, ýelmeşdir-, ýerleşdir-.*

2.4.2.23. **-kala-/(-kele-)**

Tarama sonucu –*kala-* [qala] ekiyle türemiş tek örnek: *ow-kala-* [owqolo-] ‘1.bedeninde herhangi bir yeri ov-, ağrı olan yerleri dokunarak elini gezidir-, masaj yap-; 2.bir şeyi sıkarak ufala-, elin ayasında mıncıkla-; 3.bir şeyi yumuşat-, elinle ov-’ fiili görülmüştür.

Annaly gözünü *owkalady*. (D:133)

[annalī gödünü owqolodī]

‘Annalı gözünü ovuşturdu’.

2.4.2.24. **-mala-/(-mele-)**

Fiilden isim türeten –*ma-/me* ve isimden fiil türeten +*la-/le-* ekinin birleşmesiyle ortaya çıkan bir ektir. –*mala-* [mala]/–*mele-* [mele] iş veya hareketin devamalı tekrarlandığını, sürekli yapıldığını anlatan fiiller türetmektedir. Ek, işlek değildir. Türkmenenin standart konuşmasında ekin [molo] ve [mölö] alomorflarının tellafuz edildiği duyulur.

Baskakow (1970, s.22), TDG (1999, s.210) ve Yıldırım (2017, s.139) çalışmalarında ekle ilgili *gaymala-*, *gezmele-*, *yolmala-* örneklerini vermiştir. Kara (2001, s.33) *gaaymala-* ve *gezmele-*; Clark (1998, s. 537), Hanser (2003, s.164) ve Uygur (2016, s.5)'de *gezmele-* fiilini göstermiştir. İlker, ekin örnekleri en çok AT ve TmT'de görüldüğünü bahsetmiştir (1997, s.88). Serebrennikov-Gadjieva, “-*ma* ve -*la* tekrar eklerinin birleşmesidir: Hak., *çul-* ‘doğramak’ > *çulmala-* ‘parça parça doğramak’, Trkm. *yol-* ‘yolmak’ > *yolmala-* ‘çekiştirmek’, Kzk. *sık-* ‘sıkmak’ > *sıkmala-* ‘sıkıştırmak’ ” demektedir (2018, 205). (Türkiye Türkçesinde fiilden fiil yapan -*mala*/-*mele-* eki için bk. Korkmaz, 2009, s. 129; Banguoğlu, 2015, s.293; Eker, 2006, 368)

Taranan metinlerde ekle türemiş şu fiillere rastlandı: *gay-mala-* [ğa:ykala-] ‘1.kanadı yayarak uç-, sallan-; 2.(mcz.) bir şeyin etrafında dolaş-, dön-’, *gez-mele-* [geðmele-] ‘1.gezin-, gezip dolaş-; 2.iki tarafa sallanarak yürü-’, *yol-mala-* [yolmolo-] ‘yola yola ayır-, yol-, çekiştir-, sök-’, *yöre-mele->yörmele-* [yörmölö-] ‘gıbirt-gıbirt yürü- (küçük böcekler hakkında), küçük adımlarla herket et-’.

Çalışmada yararlanılan sözlüklerde ekin türettiği *yk-mala-* [i:qmala-] ‘yavaş yürüyüş yap-, boş boş gez-, etrafa bakarak gez-’ ve *tüýt-mele-* [tüytmölö-] ‘yol-, parça parça et-’ fiiller de bulunmaktadır.

Men onuñ *gaymalap* yören elini tutup, ony iki elim bilen gysdym. (DE: 211)

[men onuñ ğa:ykala:p] yöron elini tutup, onı iki elim wilen ğiθθiim]

‘Ben onun sallanarak duran elini tuttum, iki elimle sıktım’.

2.4.2.25. -*marla*/-*merle-*

-*marla*-[marla]/-*merle*-[merle]’nin kullanım sıklığı sınırlıdır. Bu birleşik ekinin işlevi tekrarlanan eylemin biraz yavaş ilerlediğini ve eksik olduğunu anlatan fiiller türetir. Tarama sonucu ekin türettiği şu iki fiile rastlanmıştır: *bas-marla-* [baθmarla-] ‘1.üstünden basıştır-, üst üste koy-; 2.tehlike altında ol-; 3.zorluk çıkar-, eziyet et-’, *yuw-marla-* [yuwmarla-] ‘suçsuz göstermeye çalış-; kusuru veya suçu ört-, sakla- (‘yuw-‘yık-’),

Gulam *basmarlap* gidip barýar. (ŞB: 47)

[ğula:m baθmarla:p gidip barya:r]

‘Gulam zorlukla gidiyordu’.

...şonuň bilen hem häzirki gödekligimi *yuwmarlamaga* çalşaryn;... (DE: 158)

[...şonuň wilen hem hæ:ðirki gödöklügümü yuwmarlamağa çalşarın;...]

‘... bununla birlikte şimdiki kabalığımı örtmeye çalışırım;...’.

2.4.2.26. *-na-*

-na- [na] fiilden fiil yapan işlek olmayan eklerden biridir. Tarama sonucu ekle türemiş *gur-na-* [ğurno-] ‘parçaları biriktir-, parçalardan bir şey yap-, dik-, inşaat et- (*gur-* ‘inşaat et-, ortaya çıkar-, oluştur-’ ve *yyg-na-* [yığna-] ‘1.hasadı topla-; 2.sakla-; 3.bir yere topla-, biriktir-; 4.bakımını sağla-’ fiileri görüldü.

Banguoğlu, eski Türkçede yaygın olan (*-in* ve *-e-*) bu birleşik ekin dilimizde kalan örneklerinin sınırlı olduğundan söz etmektedir: *esnemek, kösnemek, çiğnemek, kişnemek, kaynamak* (2015, s. 294).

Golaýda urşa gidip gelmedikleň zyznda galan dul gelinleri *yýgnadylyar*. (BSÝÝS : 10)

[göloydo uršo gidip gelmedikleň i:ðinna ga:lan dul gelinleri yığnanılar]

‘Yakında savaşa gidip gelemeyenlerin geride kalan dul gelinlerini topladılar’.

2.4.2.27. *-ñe*

-ñe- [ɲe] bugünkü Türkmencede sadece *süs-ñe-* [θüθñö] ‘1.bir yere hızla gir-, pat diye gel-; 2. (mcz.) bir yöne uzayarak git-, sokul-, dikil- (*süs-* ‘süs-, tos vur-’)' fiilinde yaşayan bir ektir.

... dylzaryny il ýerik *süsñedip*, yñjalyp oturdy. (SE:6)

[... di:ðlarını i:l yerik θüθñödüp, i:ñjalıp oturdı]

‘... dizlerini ileri tarafa sokarak, rahatlayarak oturdu’.

2.4.2.28. *-pe-*

Taranan metinlerde *-pe-* [pe] ekiyle türemiş sadece *sür-pe-* [θürpö-] ‘devamlı sürükle-, sürekli sürt- (*sür-* ‘1.sür-, 2.bir yöne sürükle-, 3.it-, ite kalka yerinden oynat-, toprağı işle-, 4.sürterek yont-’ fiili görülmüştür.

2.4.2.29. *-r-*

Tarama sonucu *-r-* [r] ekiyle türmiş tek fiil *ölçe-r-* [ölçör-] ‘1.eşit dercede yanması için odun parçalarını düzelt-, az yanan kısımları yanmasını sağla-; 2.ölç-’ görülmüştür.

Añyrsyny-bärsini pikir edip, her bir tarapdan *ölçerip* gördüm. (Y: 47)

[añjirθini-bæ:rθini pikir edip, her bir tarapdan ölçörüp gördüm]

‘Orasını burasını düşünerek, her bir taraftan ölçtü’.

2.4.2.30. *-sa-/-se-*

-sa- [θa]/*-se-* [θe] eylemin sıklıkla yapıldığını gösteren işlek olmayan eklerden biridir. Tarama sonucu: *gaba-sa-* > *gabsa-* [ğa:wθa-] ‘1.etrafinı çevrele-, dışını sar-, 2. koku, tütsü, duman vb. şeylerin ertafi sarması’, *gys-sa-* [ğiθθa-] ‘1.bir şeyin zamanında önce, hızlı bitmesi için acele ettir-; 2.huzursuzluk ver-; 3.özgür bırakma- (hayvanlar hakkında); 4. canını sık- (hasta ile ilgili) (*gys-* ‘sık-, sıkıştır-, dar et-, acele ettir-, eziyet et-)’ ve *dep-se-* > *debse-* [dewθe-] ‘at, eşek vb. hayvanların üzerine binildiğinde hareket etmesi için böğrüne ayaklarıyla vur-, birkaç kere yavaşça tep-’ fiillerine rastlandı.

Ergin, *-sa-/-se-* eki için: “Eski Anadolu Türkçesi ile bugün bazı ağızlarda bulunan *gör-se-t-* ‘göstermek’ fiilinde bu ek vardır. Bu ek *-sa-/-se-* isimden fiil yapma ekinin tesiriyle ortaya çıkmış olabilir.” diye söz etmiştir (2009, s.215).

Hopukdy. *Gyssandy*. (Gb.: 6)

[xopuqdu. ğiθθannī.]

‘Teleşlandı. Acele etti’.

2.4.2.31. *-syn-/-sin-*

Baskakow (1970, s.232), HZTD (2014, s.131), HZTD (2015, s.127) ve TD (2018, s.89) ekle ilgili iki örnek *gabsyn-* ve *sümsün-* verilmiştir. Ancak *gabsyn-* fiili TDS (1960), TDS (2010), TDDS (2015) sözlüklerinde görülmemiştir. İlker, ekin Batı grubu Türk yazı dillerinde sadece Azerbeycan Türkçesinde *darix-sin-*, *durux-sun-* örneklerinde görüldüğünü; *süm-sün-* ve *dik-sin-* fiillerinin ise kök bakımında belirsiz olduğunu vurgulamaktadır (1997, s.87).

-syn- [θin]/*-sin-*[θin], eylemin tekrarlandığını ifade eden fiiller türeten işlek olmayan bir ektir. *-syn-/sin-* tek heceli ve yuvarlak ünlülü fiil tabanlarına eklendiğinde ikinci hecede ekin ünlüsü yuvarlaklaşmaktadır. Tarama sonucu *gop+syn-* >*gobsun-* [gowθun-] ‘oturduğun veya yattığın yerden kalkmaya çalış-, kıpırdan-, hareket et- (*gop-* ‘1.bir şeyin yüz kısmının dökülmesi, kop-; 2.kırıl-; 3.savrul-; 4. (mcz.) yerinden kalk-, herkete geç-’) ve *süm-sin-*>*sümsün-* [θümθün-] ‘1.koklayarak gezin-, bir şeyler ara- (köpek, şakal vb. hayvanlar hakkında); 2. (mcz.) bir şeyi ara-, bulamaya çalış- (insan hakkında)’ fiillerine rastlandı.

Ol pişik köşgün içinde *sümsünip* aylanyp yörşüne, ... (THE: 172)

[ol pişik köşgün içinne θümθünüp aylanip yörşünö, ...]

‘O kedi köşkün içerisinde koklayarak gezinerek durmasıyla,...’

Bilal hoja çala yerinden *gobsundy*. (S: 158)

[bilal xojo çala yerinnen gowθunnu]

‘Bilal hoca yerinden kalkmak için kıpardandı’.

2.4.2.32. *-za-/ze-*

Ekle ilgili Bakakow (1970, s.232) ve TDG’da (1999, s.216) *gabza-* ve *köwze-* fiillerini vermişlerdir. Ancak çalışmada yararlanılan sözlüklerde *gab-* fiil köküne rastlanılmadı. *gabza* [gawða] ‘(eskimiş kelime), her hangi bir şeyin kulpu, tutulacak yeri’, *gabza-* [gawða-] ise ‘harketin gerçekleşmesine engel ol-, önünü kes-’ olarak geçmektedir (TDS I, 2010, s.355). *köw-ze-* [köwðö-] ‘buğday, susam gibi taneli yiyecekleri sokuda ez-, temiz-, ayıkla-’ (TDS II 2010, s.53).

Tarama sonucu ekin türettiği fiiller görülmemiştir.

2.4.3. Olumsuzluk Eki: *-ma-/-me-*

-ma- [ma]/*-me-* [me] bütün fiil kök ve gövdelerine gelebilen işlek bir ektir. Eklendiği fiillere olumsuzluk anlamı katmaktadır. Ancak kelimenin olumsuz biçimleri sözlüklerde yer almamaktadır. Türkmenistan’da yayımlanan Türkmençe gramerlerinin yapım ekleri bahsinde bu eke yer verilmemiştir. Clark (1998), Kara (2001), Hanser (2003) ve Söyegov-Arnazarov (2017) da çalışmalarının yapım ekleri bölümünde bu ekten söz etmemişlerdir. Yıldırım ise fiilden fiil yapım ekleri bölümünde ele almıştır (2017, s.138-139).

Türkiye Türkçesi bazı gramer çalışmalarında *-ma-/-me-* fiilden fiil yapım ekleri bölümünde olumsuzluk eki olarak ele alınmaktadır. Ergin, bu ekin Türkçede eskiden beri kullanıldığını ve hiç değişmediğini, işleklik derecesi en geniş olan fiilden fiil yapma eki olduğunu belirtmiştir. Fonksiyonu ise menfi fiil yapmak olduğunu vurgulamıştır. (2009, s.200). Korkmaz ise şöyle belirtmektedir: “*i-* ek-fiili dışında her fiil kök ve gövdesine gelebildiği için Türk dilinin en işlek türetme eki durumundadır.” (2009, s.128). Eker, *-ma-/-me-*’yi olumsuzluk çatısı/olumsuz çatı adıyla ayrı başlıkta ele almıştır (2006, s.364). Zülfikar çalışmasının master eki bölümünde, *-ma-/-me-* olumsuzluk eki ile master eki *-ma/-me* biçim bakımından birbirine benzediğini, ancak olumsuzluk eki master ekinden önce geldiğini ve olumsuzluk eki vurgusuz, master eki ise, vurgulu olduğundan bahseder (2011, s.116). Banguoğlu da söz konusu eki fiilden üreme fiiller bölümünde yer vermemiştir (2015). Başdaş, ekin işlev ve kullanışları bakımından yapım ekleriyle çekim eklerinin kesişme noktasında bulunduğunu ve Türkçede üçüncü grup (ara) ekler olarak adlandırdığı ekler içerisinde göstermiştir (2006, s. 5).

Türkmençe de *-ma-/-me-* eklendiği fiil tabanlarına olumsuzluk anlamı katmaktadır. Bu ekten sonra hiç bir fiilden fiil yapım eki getirilmez. Ör. *aň-ma-* [aňma-] ‘anlama-’, *äkit-me-* [æ:kitme-] ‘gönderme-, gösterme-’ vb.

Ek, yuvarlak ünlü bulunan fiil tabanlarına eklendiğinde Türkmençenin standart konuşmasında ekin [mo] ve [mö] alomorfları da telaffuz edildiği duyulur: *bök-me-* [bökmö-] ‘zıplama-’, *doý-ma-* [doymo-] ‘doyma-’, *gorkuz-ma-* [gorkuðmo-] ‘korkutma-’, *öt-me-* [ötmö-] ‘1.geçme-, atlama-’, *üýtget-me-* [üytgötmö-] ‘değiştirme-’, *yuw-ma-* [yuwmo-] ‘yıkama-’ vb.

Taranan metinlerde olumsuzluk eki *-ma/-me-*'nin getirildiği şu kelimelere rastlanmıştır. Ancak her fiil olumsuz yapıma potansiyeline sahiptir. *açdyrma-, agyrtma-, aglama-, alma-, aňma-, asgyrma-, asma-, arassalanma-, awama-, aýyrma-, aýrylma-, aýtma-, azaşma-, bagyşlama-, baglama-,bakma-, barma-, başartma-, batma-, bolma-, boşatma-, bozulma-, buýurma-, janlanma-, çagyрма-, çalyşma-, çydama-, çykarma-, dakynma-, daňma-, daşlama-, dolama-, dolanma-, doňma-, doýma-, durma-, duýdurma-, duýma-, gaçma-, gaharlanma-, galdyrma-, galma-, garama-, garaşma-, garaşdyrma-, gatylaşma-, gaýnama-, gazanma-, gysganma-, gyssanma-, gyzdyrma-, gorkma-, gorkuzma-, goýma-, gozgama-, gozganma-, gulplanma-, gutarma-, gutlama-, gutulma-, halama-, hasaplama-, howlukma-, ylalaşma-, ynanma-, kakma-, okama-, oňma-, oturma-, oýnama-, porsama-,razylaşma-, salma-, saklama-, sataşma-, saýlama-, sygma-, sypdyrma-, syrylma-, sorama-, soraşma-, tanama-, tapma-, tapylma-, taýýarlama-, toslama-, turma-, tutdurma-, tutma-, tutuşma-, uklama-, ulanma-, urma-, utanma-, ýakma-, ýarama-, ýaşama-, ýatyrma-, ýatma-, ýaýratma-, ýazma-, ýykma-, ýuwma-; äkitme-, berme-, berilme-, beýtme-, bilme-,bişme-, bökme-, çekme-, dälireme-, dänme-, degme-, diýme-, dönme-, döretme-, döreme-, döwülme-, döwüşme-, dözme-, düşme-, düşünme-, düşürme-, edilme-, eglenme-, eşdilme-, etme-, geçme-, gelme-, gepleme-, gitme-, goýberme-,görkezme-, görme-, görülme-, göwneme-, gülme-, gürlleme-, güýmenme-, inme-, isleme-, iýme-, käýeme-, kemsinme-, köşeşme-, ödeme-, ökünme-, öldürme-, ölme-, öwredilme-, öwürme- , öýlen-, peseltme-, pikirlenme-, seretme-, söýme-, sözleme-, sözletme-, sürme-,süýreme-, tegelenme-, tüketme-, üýtgeme-, üýtgetme-, ýetdirme-, ýetme-, ýetişme-, ýöreme-.*

SONUÇ

Bu çalışmada Türkmenistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde konuşulan Türkmençenin türetim morfolojisi incelenmiştir. Eklerin işlevleri eş zamanlı olarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Tespit edilen eklerin Türkmençenin hem yazımındaki hem de telaffuzdaki alomorfları gösterilmiştir. Bazı eklerle ilgili olarak, eklenme sırasında kelime tabanı ve ek sınırında oluşan morfofonolojik nöbetleşmeler de anlatılmıştır.

Çalışmanın kuramsal çerçeve bölümünde, Türkmençe biçim bilgisi üzerine yapılan ön çalışmalar, türetkenlik ve türekenlikle ilgili teorik bilgiler, Türkmençede kelime türetme yolları ve yapım eklerinin morfofonolojik görünüşleri hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Yapım eklerinin türetim gücünü ölçmek ve morfosamantik özellikleri kapsamlı bir şekilde verebilmek, eklerin Türkmençe gramer kaynaklarında bulunmayan işlevlerini gösterbilmek için Türkmenistan’da yayımlanan 22 gazete, 9 dergi ve 17 edebi eserden (destan, masal, hikâye, roman, deyimler ve atasözleri kitapları) oluşan metinlerden tarama yapılmıştır. Bu tarama sonucu Türkmençede bulunan ancak Türkiye Türkçesinde bulunmayan yapım ekleri de ayrıntılı olarak incelenmiştir. Çalışmada ayrıca, Türkmençedeki bazı yapım eklerinin diğer Türk yazı dillerinde görülen örneklerine de yer verilmiştir.

Tezde, Türkmençenin türetim ekleri; *isimden isim yapım ekleri*, *fiilden isim yapım ekleri*, *isimden fiil yapım ekleri* ve *fiilden fiil yapım ekleri* başlıklarıyla dört bölümde ele alınmıştır. Tarama sonucu tespit edilen toplam 288 (+) yapım eki ve olumsuzluk eki –*ma/-me-* incelenmiştir. Taranan metinlerde eklerle türemiş kelimeler alfabetik sırayla gösterilmiştir.

Türkmençedeki isimden isim yapım ekleri, daha sistematik olması bakımından dört başlık altında sunulmuştur. Bu başlıklardan ilkinde, isim ve sıfatlara (ve zarflara) gelen 82 ek, ikinci başlıkta sayı adlarına getirilen 10 ek, üçüncü başlıkta ses ve taklidi isimlere eklenerek isim yapan 4 ek, son başlıkta ise Türkmençeye Arapça ve Farsçadan geçen 29 (3 tanesi önek) tane isim yapım ekine (bazıları bileşik) yer verilmiştir. Bu bölümde toplam 125 isimden isim yapım eki ele alınmıştır. Tespit edilen bu eklerin içerisinde +*jam*: *ýygy+jam* > *ýygjam* ‘ararları sıkı, yakın olan’, +*jaň/+jeň*: *gahar+jaň* ‘sinirli’,

vb., +çek: *düwün+çek* ‘bohça’, +eňňir: *iş+eňňir* ‘çalışkan’, +gylt: *sary+gylt > sargylt* ‘sarımsı’ vb., +lakay/(+bekey): *sag+lakay* ‘sağ elini kullanan’, *çep+bekey* ‘solak’, +salt: *gum+salt* ‘kumsal’, +sow/+söw: *çäge+söw* ‘kumlu, kumsal’, +sowult: *ak+sowult* ‘beyazımsı’ gibi eklerin, yararlanılan gramer çalışmalarında gözlendiği kadarıyla Türkiye Türkçesinde bulunmadığı görülmüştür.

Türkmencede ve Türkiye Türkçesinde bulunan aynı isimden isim yapım eklerinin farklı işlevlerinin tespit edilmesi bu çalışmanın dikkate değer en önemli nokatası olmuştur. Türkiye Türkçesinde isim, sıfat ve zarflara getirilen +CA (+ca/+ce, +ça/+çe) eki Türkmencede +ja/+je ve +ça/+çe eki olarak ele alınmaktadır. Bu eklerin iki Türk yazı dilindeki ortak işlevleri şunlardır: eşitlik, benzerlik ve sevimlilik gösteren sıfatlar türetir: *gysga+ça* ‘kısaca’ vb., millet adlarına gelerek dil ve lehçe isimlerini oluşturur: *Türk+çe* ‘Türkçe’ vb., zarflara eklenir: *çala+ja* ‘sakinçe’ vb., kelimeye ‘-e göre, ilgili’ anlamlarını katar: *on+ça* ‘onca’ vb. Ayrıca ekin Türkmencede şu işlevleri de bulunmaktadır: nakış ve desen isimleri türetir: *ala+ja* ‘bir tür nakış adı’ vb., bitki adları yapar: *gyzyl+ja* ‘yeşil yapraklı bir bitki’ vb., küçültme veya acıma ifade eden sıfatlar türetir: *kel+je* ‘(zavallı/sevimli) kel’ vb., kişi isimleri oluşturur: *Ak+ja* ‘kadın ismi’ vb. Bu tür isimlerin çoğu kalıcı isimler türetirken bir kısmı da sözlüklerde yer almamaktadır.

Sevgi ve küçültme görevinde olan diğer bir ek +jyk/+jik’dir. Bu ek Türkmencenin işlek eklerinden biridir. Standart yazımdaki kullanım şekilleri dışında standart konuşmada ve ağızlarında oldukça sık kullanılmaktadır. Tarama sonucunda ekin 14 işlevi tespit edilmiştir. Ek, kalıcı isimler türetir: *gap+jyk* ‘cüzdan’ vb., soru zarflarına eklenir: *nire+jik* ‘nere’ vb.; -yp/-ip ve olumsuz *-man/-män* zarflarına getirilerek kelimeye naziklik veya aşağılama anlamı katar: *git+män+jik geç* ‘gidemezsin’ vb.; zaman bildiren zarflara eklenerek zamansal mesafeyi küçültme anlamları katar: *düyn+jik (aldym)* ‘daha dün aldım’ vb.; öz kelimesine (*öz+iyelik ekleri+jyk/+jik*) de gelebilmektedir: *öz+i+jik > özüjik* ‘kendisi’ vb. ve son olarak bazı bağlaçlara getirildiği görülmüştür: *bile+jik* ‘beraber’ vb. Ekin bu tür kullanımlarına yararlanılan Türkiye Türkçesi çalışmalarına rastlanılmamıştır.

İsimden isim yapan *+ja/+je*, *+jak/+jek*, *+jagaz*, *+jyk/++jik*, *+ça/+çe*, *+laýyn/+leyin* ekleriyle türemiş bir kısım kelimeler sözlüklerde yer alırken bir kısmı sözlüklerde bulunmamaktadır.

+çX, Türkçede eskiden beri kullanılan ve işlekliliğini yitirmemiş olan eklerinden biridir. İsimden isim yapan bu ek, genellikle meslek isimleri türetmesi sebebiyle ‘meslek eki’ diye tanınmıştır. Türk yazı dillerinde oldukça yaygın olan *+çy/+çi*’nin Türkmencede 14 işlevi tespit edilmiştir.

Türkmencede *+çy/+çi* ekiyle aynı işlevde olan başka ekler de mevcuttur. Bu ekler Farsçadan geçen *+baz*, *+bent*, *+dar*, *+keş*, *+gär*, *+hor*, *+pez* gibi alıntı eklerdir ve getirildiği isimlere meslek, huy, alışkanlık, düşkünlük anlamlarını katar. Kullanım sıklıkları işlek olmamakla birlikte belirli isimlere eklenirler. Ör. *oýun+baz* ‘oyuncu’, *zer+gär* ‘kuyumcu’ vb.

Türkmençeye Rusçadan geçen meslek, uğraş bildiren *traktorist*, *motorist*, *barabanşik*, vb. isimlerin sonunda bulunan *+er*, *+or*, *+ist*, *+şik/+ik* gibi ekler, Türkmencede *+çy/+çi* ile karşılanmıştır: *traktorist* ~ *traktorçy* ‘traktör şoförü’, *motorist* ~ *motorçy* ‘motorcu’, vb.

Türkmencede *mugallym*, *şahyr*, *çopan*, *lukman*, *ussa* vb. isimlere *+çy/+çi* eki eklenmemektedir. Çünkü bu tür kelimelerin kendisi meslek isimlerini ifade etmektedir. Ancak bu çeşit isimlere Türkmencede *+çylyk/+çilik* eki getirilerek meslek ve uğraş bildiren isimler türetilmektedir: *mugallymçylyk* ‘öğretmenlik’, *şahyrçylyk* ‘şairlik’, *çopançylyk* ‘çobanlık’ vb.

Yapılan tarama ve tespitler sonucu *+çy/+çi*’nin, kişinin ait olduğu yeri, bölgeyi veya memleketini gösteren *Çelekençi* (*Çelekenli*), *Esengulyçy* (*Esengulyly*) gibi isimler türetmesi; boy, oymak isimlerini ifade etmesi, *Arabaçy*, *Düýeçi*; *iki*, *üç*, *dört* ve *bäs* sayı isimlerine *+lyk/+lik*’den sonra eklenerek (*sayı ismi+ lXk+ çX*) *ikilik+çi* ‘iki notunu alan kişi (öğrenci)’ gibi oluşturduğu isimler ve son olarak ekin fiil tabanına ilave edilen *-mak+/-mek+*’ten sonra getirilmesi (*fiil-mAk+çX*): *gel-mek+çi* ‘gelecek, gelme niyetinde’ vb. farklı işlevleri ortaya çıkarmıştır. Türkmencedeki *+çy/+çi* ekinin bu özellikleri Türkiye Türkçesi ve diğer Oğuz grubu Türk dillerinden farklılık göstermektedir.

+çXlXk (<+çX+lXk) Türkmencede üretken olan isimden isim yapım eklerinden biridir. Türkmencedeki +çylyk/çilik ile türetilen kelimeler Türkiye Türkçesine aktarılırken daha çok isimden isim yapım eki +llk/+lUk ile karşılanmaktadır: *ynsan+çylyk* ‘insanlık’, *oňat+çylyk* ‘iyilik’ vb. Bu ek, Farsçadan geçen +*dan*, +*dar* +*kär*/+*gär*, +*paraz*, +*zada* gibi isim yapım eklerinden sonra da eklenmektedir: *mal+dar+çylyk* ‘hayvancılık’, *adam+kär+çilik* ‘insanlık’ vb. Türkmençeye Rusçadan geçmiş olan meslek isimlerine de eklenebilmektedir: *актёр- aktýor+çylyk* ‘oyunculuk’, *бухгалтер -buhgalter+çilik* ‘muhasibecilik’ vb. Aynı ek bazı Türk yazı dillerinde görülmektedir: Özbek Türkçesinde: *kämçilik* (esksiklik) vb., Kırgız Türkçesinde: *adamgerçilik* (insanîyet) vb., Kırım Tatar Türkçesinde: *eskicilik* (muhafazakârlık) vb. (bk. ÇTYD II, III, 2014, s. 57, 190, 379).

+çylyk/+çilik ekinin Türkmencedeki diğer ilgi çekici işlevleri şu şekildedir: herhangi bir şeyin çokluğunu, bir yerde toplu bulunduğunu ifade etmek için kullanılan isimler türetir: *üzüm+çilik* ‘üzüm tarlası’ vb.; *az*, *bol*, *gyt*, *köp* gibi sıfatlardan isim türetir: *gyt+çylyk* ‘kıtlık’ vb. ve ekin sıfat fiil eki +*maz*/+*mez*’den sonra eklenmesi: *göwnüýet-mez+çilik* ‘beğenmemelik’ vb. Bu işlevlerin önemli bir bölümüne, yararlanılan Türkiye Türkçesi kaynaklarda görülmemiştir.

İsim ve sıfatlardan soyut ve somut isimler türeten +*lyk*/+*lik* Türkmencede eskiden beri işlek olarak kullanılagelen bir ektir. Bu ek hem Türkçe kökenli kelimelere hem de yabancı kelimelere eklenebilmektedir. Arapçadan geçen bazı kelimelerin sonunda bulunan –*iyet* ve nispet ekinin karşılığında kullanılabilir: *dünyälik* ‘dünyevi’, *ebedilik* ‘ebediyet’ vb. Aynı şekilde Rusça kelime sonunda bulunan –*stav* ekini karşılamak üzere de yararlanılmıştır: *ministirlik* (ministerstva) ‘bakanlık’ vb.

Taranan metinler sonucunda Türkmencede +*lyk*/+*lik*’ın 16 işlevi tespit edilmiştir. Bunların içerisinde tezde yararlanılan Türkiye Türkçesi çalışmalarında rastlanılmayan ancak Türkmencede görülen şu işlevler dikkati çekmiştir: ses yansıması ifade eden isim köklerine eklenir: *gyk+y+lyk* ‘bagırtı’, *syk+y+lyk* ‘ıslık’ vb.; isim fiil eklerinden yapılmış kelimelerin üzerine gelerek soyut isimler türetir: *gyzma+lyk (et-)* ‘sinirli, öfkeli davranmak’, *oýmak+lyk (suw)* ‘oyulmuş su’, vb.

Türkmencede sayı isimlerine gelerek üleştirme, sıralama sayı sıfatları veya sayıca yaklaşıklık, fazlalık anlamı yapan ekler ise şunlardır: *+dan/+den, +dyr/+dir, +in, +(y)njy/+(i)nji, +län, +lap/+läp, +lar/+ler, +larça/+lerçe.*

Türkmenenin standart konuşmasında ve ağızlarında oldukça yaygın kullanılan *+a/+e, +alak, +bat, +yldy/+ildi, +yrdy/+irdi* ve *+yk/+ik* eklerinin genellikle tek heceli ses ve şekil yansıtan (yansıtma) isim köklerine eklendiği anlaşılmıştır.

Arapça ve Farsçadan geçen isim yapım ekleri (ve bileşikleri) içerisinde *+jan, +hana, +nama*'nın Türkmencede kullanım sıklığının diğer alıntı eklere göre daha geniş olduğu görülmüştür.

Türkiye Türkçesinde isimden isim yapan ve kelimeye 'grup, aile, familya' anlamlarını katan *-gil, -giller*, Türkmencede *dagy* bağlacı ile gerçekleşmektedir. Bu bağlaç Türkiye Türkçesine aktarılrken *gil/giller* ekiyle ve *da, de* bağlaçları kullanılmaktadır. Ör. *ejem dagy* 'annemgil', *Myrat dagy* 'Murat'gil/giller', *olar dagy* 'onlar da' vb. Türkmencede *dagy* bir bağlaç görevinde olması nedeniyle bu çalışmada yer verilmemiştir.

Tarama sonucu Türkmencede fiilden isim yapan 76 ek tespit edilmiştir. Bunlar arasında *-ançak, -gançak/-gençek; -ant, -arman/-ermen, -jañ/-jeñ, -jyk/-jik, -dajy/-deji, -ejin, -gay/-geý, -gynjak/-ginjek, -gyr/-gir, -gyt/-git, -myt/-mit, -na/-ne, -ñ, -ryk, -waç, -wuk/-wük, -wul* gibi ekler çalışmada yararlanılan Türkiye Türkçesi gramerlerinde rastlanmamıştır. Hem Türkiye Türkçesinde hem de Türkmencede aynı olan ancak işlevleri açısından farklıklar gösteren fiilden isim yapım ekleri de mevcuttur.

Fiilin gösterdiği harekete bağlı olarak isim ve sıfat türeten *-g* ekinin Türkmencede tek alomorfu mevcuttur. Bu ekle türemiş kelimelerin Türkiye Türkçesinde fiilden isim türeten *-av (-ev), -I/-U* ve *(X)k* ekleriyle oluşturulduğu tespit edilmiştir. Ör. Trm. *synag* TT. *sınay*; Trm. *sorag* TT. *soru*; Trm. *dileg* TT. *dilek* vb. (bk. Zülfikar, 2011, s. 60, 91, 98).

Fiilden isim türeten *-gy/-gi* hem Türkmenenin hem de Türkiye Türkçesinin işlek eklerinden biridir. Ekin Türkmencede tespit edilen 6 işlevi içerisinde organ ve tıpla ilgili isimleri yapması, örneğin *in-gi* 'fitık', *yat-gy* 'rahim' vb.; edilgen ekleri almış fiillerden sıfat türetme özelliği *orul-gy* 'kesilmiş, orulmuş', *yuwul-gy* 'yıkalı, yıkanmış' vb. yararlanılan Türkiye Türkçesi kaynaklarında görülmemiştir.

-gyç/-giç, fiillerden isim ve sıfat türeten işlek eklerdendir. Tespit edilen 6 işlevi içerisinde bu çalışmada yararlanılan Türkiye Türkçesi kaynaklarında rastlanmamış işlevleri şunlardır: insan ve hayvanların alışkanlık hale gelen davranışlarını gösteren sıfatlar türetir: *eşitgiç* ‘iyi işiten, duyan’, *duýguç* ‘hassas, duyarlı’ vb., fiil tabanındaki eylemin sürekli tekrarlandığını gösterir, *çagala-gyç* ‘doğurgan’ vb., ‘Azrail’ anlamında kullanılan *janal-gyç* gibi özel isim de oluşturur ve son olarak dil bilimi terimleri yapar: *doldur-gyç* ‘tümleç’ vb.

Türkmencede -yjy/-iji, -ýjy/-ýji ile türemiş isimler içerisinde ekin matematik ve dil bilgisi terimleri yapan işlevi *bağla-ýjy* ‘bağlaç’, *bölün-iji* ‘bölücü sayı’ vb. Türkiye Türkçesinden farklılık göstermektedir.

Mastar (infinitiv) eki olarak bilinen fiillere gelerek isim ve sıfat yapan *-ma/-me*, işlek bir ektir. Bu ek, Türkmencede araç, gereç isimleri; yemek ve yiyecek isimleri, iş ve hareket isimleri, hastalık isimleri, mekân ve yer adını gösteren isimler türetir. Bunun yanı sıra yararlanılan Türkiye Türkçesi çalışmalarında bulunmayan şu dört işlevi tespit edilmiştir. Bu işlevler şu şekilde sıralanabilir: fiil tabanlarına eklenerek giyim kuşam ve süs eşyaları anlatan isimler türetir: *düw-me* ‘süs takısı’, *öý-me* ‘kadınların kullandığı ipekten bir baş örtüsü’ vb.; karakter, huý bildiren isimler türetir: *gyz-ma* ‘öfkeli’ vb.; nakış ve dikiş isimleri yapar: *gay-ma* ‘ince ve ufak yapılan bir tür nakış adı’ vb. ve son olarak matematik ve dilbilgisi terimleri yapar: *düz-me* ‘kompozisyon’, *gönük-me* ‘pekiştirme etkinliği’ vb.

Türkiye Türkçesinde etimolojisi tartışmalı olan *-maç/-meç* (< *-mA-Aç* veya *-mA aş*) Türkmencede fiilden isim yapan yarı işlek bir ektir. Tarama ve tespit sonucu *-maç/-meç* ekinin şu işlevleri Türkiye Türkçesinde görülmemiştir: canlı varlıkların herhangi bir özelliğini gösteren isimler yapar: *dol-maç* ‘bedeni dolgun olan’, *gyz-maç* ‘sinirli’ vb. ve durum bildiren zarflar yapar: *gyssan-maç* ‘acele, aleleci’, *howluk-maç* ‘çabuk, acele’ vb.

Bir diğer mastar eki olan *-mak/-mek*’in Türkmencede 6 işlevi tespit edilmiştir. Ancak ekin matematik terimleri yapması, *aýyr-mak* ‘çıkartma’, *böl-mek* ‘bölme’ ve sıfat türetmesi, *süýn-mek* ‘sivri’ işlevleri yararlanılan Türkiye Türkçesi morfoloji çalışmalarında görülmemiştir.

Eski Türkçeden beri görülen ve Türkiye Türkçesinde *sin-si*, *tüt-sü*, *yas-sı* ve *yat-sı* gibi az sayıdaki fiillere eklenen *-sI/-sU* eki taranan metinlerde Türkmencede sadece iki

kelimede görülmüştür. *yatsı* kelimesi *yassy* şeklinde, *tütsü* de *tüsse* şeklindedir. Ek *-sy* ve *-se* olarak getirilirken, /t/ ve /s/ ünsüzlerin yan yana gelmesi sonucunda ünsüz benzeşmesi gerçekleşmiştir. Bu ses olayı Türkmencenin standart konuşmasında oldukça yaygındır. Ancak bu iki kelimede yazıya da yansımıştır.

-(u)w/-(ü)w, -wuk/-wük ve -wul ekiyle türemiş isimlere, yararlanılan Türkiye Türkçesi çalışmalarında rastlanmamıştır ancak diğer Türk yazı dillerinde mevcuttur: Kumuk Türkçesinde *yativ* ‘yatma yeri’, *sızlavuq* ‘çıban’, Kazak Türkçesinde *jazuv* ‘yazmak’, Karakalpak Türkçesinde *jazıw* ‘yazmak’, *jılawıq* ‘çok ağlayan’, *qarawıl* ‘nöbetçi’ vb. (bk. ÇTYD III, 2014).

Tarama sonucu Türkmencede isimden fiil yapan toplam 45 ek tespit edilmiştir. Tespit edilen ekler arasında +*anakla*/+*enekle*-, +*jal*/+*jel*-, +*jakla*/+*jekle*-, +*jar*/+*jer*-, +*jyk*/+*jik*-, +*çile*-, +*dirge*-, +*dyryl*-, +*irt*-, +*sit*-, +*tar*-, +*taş*- gibi ekler, yararlanılan Türkiye Türkçesi çalışmalarında rastlanmamıştır. İsimden fiil yapan +*a*/+*e*-; +*ar*/+*er*-, +*r*-; +*gar*/+*ger*-, +*kar*/+*ker*-; +*gyr*/+*gir*-, +*kyr*/+*kir*-; +*yrga*/+*irge*-; +*la*/+*le*-; +*ymsyra*/+*imsire*-; +*syn*/+*sin*-, +*syra*/+*sire*- gibi ekler ise hem Türkiye Türkçesinde hem de diğer Türk yazı dillerinde görülmektedir.

Eski Türkçeden beri görülen ancak kullanım sıklığı işlek olmayan isimden fiil yapan +*a*/+*e*- ile türemiş kelimeler Oğuz grubu Türk yazı dillerinde en çok Türkmencede görülmektedir.

İsimden fiil türeten +*ar*/+*er*-, +*r*- ekinin işlevleri içerisinde renk adlarına eklenerek geçişsiz fiiller türetmesi hem Türkiye Türkçesinde hem de Türkmencede görülmektedir: *gyzyl*+*ar*- > *gyzar*- ‘kızar-, kızıl ol-’, *sary*+*ar*- > *sarar*- ‘sarar-’ vb. Ek, *öy*+*er*- ‘evlendir-’, *suw*+*ar*- ‘sula-’ gibi örneklerde somut isimlerden geçişli fiiller türetmiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında da *ever*-, *suvar*- vb. fiiller görülür (bk. Eker, 2006, s. 354). Ayrıca ekin Türkmencede sıfatlardan fiil türetme işlevi: *gompy*+*ar*- > *gompar*- ‘kibirilen-’ vb. ve taklidi ses ve şekil yansıması isimlere eklenerek fiiller oluşturma işlevi: *añk*+*ar*- ‘şaşkın şaşkın bak-’, *möle*+*r*- ‘dik dik bak-’ vb. bulunmaktadır.

Türkmencede isimden fiil yapan ekler arasında en işlek olanı +*la*/+*le*-’dir. Eski Türkçeden beri işlevselliğini korumuş olan bu ek hem geçişli hem de geçişsiz fiiller türetmektedir. Diğer Türk yazı dillerinde de sık kullanılan isimden fiil yapım ekidir. Ek, Türkçe kökenli isimlerin yanı sıra yabancı dillerden geçen isimlere de eklenerek fiiller

oluşturmaktadır. Taranan gazete, dergi ve edebi eserlerden hareketle ekin Türkmencedeki 22 işlevi tespit edilmiştir. Ekin, bir hayvanın veya doğa olayının hareketine benzeyen fiiller türetme işlevi, *kebelek+le-* ‘kelebek gibi uç-’; bazı sayı adlarına gelerek fiiller oluşturması, *üç+le-* ‘bir işi üç kişi olarak yap-’, *Alla* ‘Allah’ ve *hüwdi* ‘ninni’ kelimelerine eklenerek fiiller türetmesi *allala-/hüwdüle-* ‘ninni söyle-’ tezde yararlanılan Türkiye Türkçesi çalışmalarında rastlanılmamıştır.

Ekin dikkati çeken işlevlerinden biri de dil ve lehçe adlarına getirilmesidir: *türkçe+le-* ‘Türkçe söyle-, Türkçe konuş-’ vb. Bu tür bir kullanım Türkmenenin standart konuşmasında ve ağızlarında oldukça yaygındır.

belle- ‘belle-’, *gizle-* ‘gizle-’, *sakla-* ‘sakla-’ gibi fiillerde ise *+la-/le-*’nin kalıplaştığı düşünülmektedir.

Türkmencede *+la-/le-* ekiyle oluşan bazı isimlerin Türkiye Türkçesinde *+lan-/len-* ekiyle yapıldığı görülmüştür: *güneş+le-* ‘güneşlen-’, *kir+le-* ‘kirlen-’ vb.

Yapım ekleriyle ilgili son bölümde fiilden fiil yapım ekleri ele alınmıştır. Bu bölümdeki ekler iki başlık altında incelenmiştir. Türkmencede fiilden fiil yapan toplam 32 ek tespit edilmiştir. Fiillere gelen ve çatı ekleri olarak bilinen toplam 12 ek anlatılmıştır. Öncelikle dönüşlülük, edilgenlik, ettirgenlik ve iştaşlık çatı ekleri gösterilmiştir. Sonra fiilden fiil yapım ekleri alfabetik sıraya göre verilmiştir. Bu bölümün sonunda fiil kök/gövdelere eklenen ve olumsuzluk bildiren *-ma-/me-* üzerinde de kısaca durulmuştur.

Türkmencedeki fiilden fiil yapım ekleri Türkiye Türkçesine göre çeşitlilik göstermektedir. *-(a)ňkyrly-/-(e)ňkirle-* : *dol-aňkyrly-* ‘dolmasına yakla-’, *-ja-/je-*: *gar-ja-* ‘kat-, karıştır-’; *-jakla-/jekle-*: *bök-jekle-* ‘zıpla-, hopla-’, *-jala-/jele-*: *dör-jele-* ‘karıştır-, kurcala-’, *-gyla-/gile-*: *bas-gyla-* ‘bas-, sıkıştır-, tep-’, *-marla-/merle-*: *yuw-marla-* ‘kusuru veya suçu örtmeye, saklamaya çalış-’, *-sa-/se-*: *gys-sa-* ‘ecele ettir-, telaşa düşür-’ gibi eklere çalışmada yararlanılan Türkiye Türkçesi kaynaklarında rastlanılmamıştır.

Türkmençe ve Türkiye Türkçesindeki dönüşlü ve edilgenlik çatı eklerinin aynı olduğu görülmüştür. Ancak ettirgenlik çatı ekleri içerisinde olan *-kez-*: *gör-kez-* ‘göster-’ eki Türkiye Türkçesi gramerlerinde bulunmamaktadır. Türkmencedeki iştaşlık çatı ekinin ise 4 işlevi tespit edilmiştir. Bunlardan, karşılıklı yapılan, ortaklaşa yapılan ve

'kendiliğinden oluş' bildiren fiiller türetme işlevleri hem Türkmencede hem de Türkiye Türkçesinde görülmektedir. Ancak ekin, iş veya hareketi yapan özneye bir başkası tarafından yardım veya destek sağlandığını gösteren fiiller oluşturması dikkati çeken işlevlerinden biridir: *göm-iş-* > *gömiş-* 'gömmeye yardım et-', *tut-yş-* > *tutuş-* 'tutmaya yardım et-' vb.

Fiilden fiil yapım ekleri içerisinde Baskakow (1970, s. 233), Hanser (2003, s.166), HZTD (2014, s.131), HZTD (2015, s. 127) ve TD'de (2018, s. 89) gösterilen *-ka-/-ke-* eki ve bu ekle türemiş tek örnek *çay-ka-* fiiline bu çalışmada yer verilmemiştir. Taranan TDS (1962), TDS (2010) ve TDDS (2015) sözlüklerde *çay-* [ça:y-] 'bir metalin yüzüne başka bir metal kapla-, metalin eritilmiş suyunu sür-' şeklinde fiil kökündeki ünlü uzun telaffuz edilmektedir. Ancak *çayka-* [çayka-] '1.bir şeyi temizlemek için su ile yıka-, 2. çalkala-, 3.durula-' fiilinde ünlü uzun telaffuz edilmez, ayrıca sözlüklerde fiilin tabanı *çayka-* şeklinde geçmektedir.

Son olarak Türkiye Türkçesinde toplam 195 yapım eki kullanıldığı kaydedilmektedir (bk. Gedizli, 2012, s. 3355). Tarama sonucu Türkmencede tespit edilen yapım ekleri ise 288 (+)'dir. Türkmencedeki isimden isim ve fiilden fiil yapım eklerinin Türkiye Türkçesine göre daha kalabalık olduğu görülmüştür.

Çalışmada tespit edilen yapım ekleri ile Türkmenenin türetim morfoloji sisteminin anlaşılmasına katkı sağlamak amaçlanmıştır. Ayrıca her bir yapım eki, ekin türettiği kelimeler ve bazı kelimelerin geçtiği cümleler Türkmenenin standart konuşmasındaki biçimiyle gösterilerek, okurun telaffuz hakkında da bilgi sahibi olması düşünülmüştür.

KAYNAKÇA

- Agabekow, S. (1904). *Uçebnik t'ürkmenского nareçiyä s pridlojeniyem sbornika poslowis i pogoworok t'ürkmen Zakaspiýskoý oblasti*. Aşgabat.
- Akdemir, Y., İsi, H. (2017). Çekim Ekinden Yapım Ekine "+CA", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2017, Cilt 10, Sayı: 48: 14-28.
- Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dil Bilimi I,II,III*. Ankara: TDK Yay.
- Annanurow, A. (1962). *Grammatika (Dil biliminin bölümi hökmünde)*. Aşgabat: Türkmenistan döwlet okuw-pedagogik neşirýaty.
- Arnazarov, S. (2004). Türkmen Türkçesinde İsimlerden Fiil Yapan –a/-e Eki, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2004, sayı 18:27-36.
- _____ (2007). Türkmen Türkçesinde İsimlerden Fiil Yapan –ar/-er/-r Eki Üzerine, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Bahar/2007, sayı 23: 39-50.
- Aronoff, M., Fudeman, K. (2011). *What is Morphology?*, Oxford: Wiley-Blackwell.
- Aslan, S. (2013). Truhmen: Kuzey Kafkasya'da Tarihi bir Türkmen Diaspora Değişkesi, *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 2013, Yaz: 75-87.
- Aşirov, T. (2019). Sovyet Türkmenistan'ında Edebi Dil Araştırmaları: Hıdır Deryayev Örneği, *ÇÜTAD*, cilt 4, Sayı 1, Haziran, s:121-131.
- Ataniýazow, S. (1994). *Şejere (Türkmenlerin nesil daragty)*. Aşgabat: Turan-1.
- _____ (1999). Türkmen Boylarının Geçmişi, Yayılışı, Bugünkü Durumu ve Geleceği, *bilig-10/Yaz'99: 1-32*.
- Azymow, P. (1949). Affiksleriň goşulyşyp ulanylyşlary. *Türkmen filologiyasynyň problemalary 1*. Aşgabat.
- _____ (1950). *Türkmen dili* (söz ýasaýjy goşulmalar). Aşgabat.
- _____ (1969). *Türkmen diliniň meseleleri*. Aşgabat: Ylym Neşirýaty.
- Azymow, P., Sopyýew, G., Çöňňäýew, Ý. (1964). *Türkmen Dili. Peduçilişeler üçin okuw kitaby*. Aşgabat.
- Azymow, P. (1980). Hydyr Derýaýew-Romanist. Aşgabat.
- Azmun, Y. (1990). Türkmençe Asli ve Dolaylı Uzun Ünlüler. *Journal of Turkish Studies Volume 14*, Center For Middle East Studies of Harvard University: 75-94.

- _____ (2013). Türkmencede Sonu /-k/ Ve /-ňk/ İle Biten Bazı Yansıma Sözcüklerin Sonuna Gelen Bir Ek Üzerinde İnceleme, *Belleten*, 213, 62-2:167-181.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Baskakow, N.A., Hamzaýew, M.Ý, Çaryýarow. B. (1970). *Türkmen Diliniň Grammatikasy (I.Bölüm Fonetika we Morfologiýa)*. Aşgabat: Ylym Neşirýaty.
- Başdaş, C. (2006). Türkçede Üçüncü Grup (Ara) Ekler. *I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayında sunulan Bildiri, 26-27 Eylül 2006*, Bilkent Ün. Ankara.
- Bauer, L (2003). *Introducing Linguistic Morphology*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Baýjanow, B., Petjikowa, M. (2014). *Häzirki Zaman Türkmen Dili (Morfologiýa)*. Aşgabat.
- Baýlyýew, H., Sopyýew G. (1948). *Türkmen diliniň grammatikasy, 1.bölüm, Fonetika-Morfologiýa, 5-6-njy klaslar üçin*, Aşgabat.
- Baýlyýew, H. (1948). *Häzirki türkmen diliniň grammatikasynyň gysga kursy, 1.bölüm, Morfologiýa*. Aşgabat.
- Bazin, L., (1988). *Türkmençe*. (Çev. Efrasiyap Gemalmaz). Erzurum.
- Belýaýew, İ. (1915). *Grammatika turkmenskogo ýazyka*. Aşgabat.
- Berdýew, R. (1958). *Häzirki zaman türkmen dilinde goşma sözler*. Aşgabat.
- Beşen Delice, T. (2009) Türkmen Türkçesinde İsimden Fiil Yapan –IA Eki ve İşlevleri, *Turkish Studies*, 2009, +7/8 :949-994.
- Biray, H.(1999). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*. Ankara: TDK Yayınları:711.
- Booij, G. (2005). *The Grammar of Word*. Oxford.
- Clark, L., M. Thurman, D. Tyson. (1997).Turkmenistan, Kazakistan, Kyrgyzstan, Tajikistan. *Turkmensitan and Uzbekistan Country Studies, Edited by G.E.Curtis, Washington D.C.*
- Clark, L. (1998). *Turkmen Reference Grammar*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- ÇTYD (2014) *Çağdaş Türk Yazı Dilleri (I - Güneybatı/Oğuz Grubu Haz. A. Buran, E. Alkaya, S.K. Yalçın), (II-Güneydoğu/Karlık Grubu Haz. A. Buran, E. Alkaya), (III-Kuzeybatı/Kıpçak Grubu Haz. A. Buran, E. Alkaya), (IV-Kuzeydoğu Grubu Haz. A. Buran, E. Alkaya, M.Özeren)*. Ankara: Akçağ.
- Demir, N. (2005). –CI-/ICI Ekleriyle Türemiş Kelimelere Katkılar. *Turks and Non-*

- Turks. Studies on the History of Linguistic and Cultural Contacts.* (Ed. E.Siemieniec –Golaś ve M. Pomorska). Kraków: Institute of Oriental Philology Jagiellonian University. 75-85.
- Demir, N., E. Yılmaz, N. Gencan (Haz.). (2013). *Türkçe Biçim Bilgisi.* (Ed. H. Pilancı). Anadolu Üniv. Açıköğretim Fakültesi Yay.
- Demir, N., E. Yılmaz. (2014). *Türk Dili El Kitabı.* Ankara: Garfiker Yay.
- Demircan, Ö. (1977). *Türkiye Türkçesinde Kök Ek Bileşmeleri.* Ankara: TDK Yay.
- Derýayew, H. (1932). Türkmen köne edebi dili. *Komünistler Maarifi.* Aşgabat.
- Deveci, A. (2009). İran Türkmenleri: Türkmensahra, *Ortadoğu Analiz, Ekim '09 Cilt 1- Sayı 10, s.51-60.*
- Dieji, A. (2010). İran Türkmenlerinin Dil ve Edebiyatına Genel Bir Bakış, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi 29. Sayı, Bahar 2010, s.35-42.*
- DLT (2006) *Divanü Lûgat-it Türk-I-II-III-IV* (çeviri)- (Çeviren: Besim Atalay). Ankara: TDKY.
- Durdyýew, M., Ş. Kadyryow. (1991). *Dünyädäki Türkmenler.* Aşgabat.
- Eker, S. (2006). *Çağdaş Türk Dili.* Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ercilasun, A.B. (2012). *-maç/-meç Eki Üzerine, İstanbul Üniveristesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. 21, sayı 0, s: 83-88.*
- Erdem, M. (2009). Biçim Bilgisi, *Türk Dili (Yazılı ve Sözlü Anlatım).* (Ed. N.Demir-E.Yılmaz). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım. s: 91-107.
- _____ (2011). Türkçede Çekim ve Yapım Eklerinin Özellikleri ve Sınırları, *Bilig, Yaz 2011/Sayı 58: 71-90.*
- _____ (2014). Türkçede çekim ve türetim morfolojisi ve sözlüklere yansımaları, *Turcology and Linguistics – Éva Ágnes Gsató Festschrift,* Ankara: Hacettepe Üniversite Yay.
- _____ (2016). Türkçede Türetkenlik ve Türetkenliği Ölçme Yöntemleri. *Türkbilig, 2016/32: 169-180.*
- _____ (2020). Evliya Çelebi Seyahatnâme'sinde *-IcI* Ekinin Türetkenliği. *Semih Tezcan Kitabı.* (Ed. E. Yılmaz, N. Tezcan, N. Demir). Ankara: Nobel Yay. s: 333-344.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi.* İstanbul: Bayrak.
- Esenmedowa, A. (2010). *Häzirki Zaman Türkmen Dili (Morfolojiya).* Aşgabat: TDNG.

- Garryýew, S.A. (1975). *Türkmen edebiyatynyň taryhy*, cilt I, Aşgabat.
- Gedizli, M. (2012). Türkçede Tek Şekilli ve Çok İşlevli Yapım Ekleri, *Turkish Studies*, Volume 7/4, Fall 2012, p. 3351-3369.
- Geldiyew M., G.Alparow. (1929). *Türkmen diliniň gramatikasy*. Aşgabat.
- Gencan, T. N. (1966). *Dilbilgisi*. İstanbul.
- Gökdayı, H., T. Sebzecioğlu. (2006). Geçiş Aşamasında Olan +cA Ekinin Türleri. *Türk Dili ve Edebiyat Dergisi* 649: 61-71.
- _____ (2011). Türkiye Türkçesinde {-CA} Biçimbiriminin Türleri. *Bilig* 58. Sayı – Yaz 2011. S. 147-172.
- Gurbanow, A., Kürräyew, N.(1962). *Türkmen diliniň gramatikasy, 1.bölüm, Fonetika-Morfologiya, 5-6-njy klaslar üçin*, Aşgabat.
- Gülsevin, G. (2020). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK Yay.
- Hanser, O. (2003). *Türkmence Elkitabı* (Çev. Z. Kargı Ölmez) İstanbul: TDAD:17.
- Haspelmath, M. (2002). *Understanding Morphology*. London: Arnold.
- HZTD *Häzirki Zaman Türkmen Dili*. (1960). (Haz.) P. Azymow, M.N. Hydyrow, G. Sopyýew. Aşgabat: A.M. Gorki Adyndaky Türkmen Döwlet Uniwersitedy.
- HZTD *Häzirki Zaman Türkmen Dili (Morfologiya)*. (2015). Aşgabat: Türkmenistanyň Bilim ministirligi.
- İlker, A. (1997). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, Ankara: TDK Yay.: 679.
- Jensen, J.T. (1990). *Morphology (Word structure in generative grammar)*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Johanson, L- Csató, Éva Á. (1998). *The Turkic Languages*, London and New York.
- Kara, M. (2001). *Türkmence (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük)*. Ankara: Akçağ.
- _____ (2002). Hazar Ötesi Türkmenleri ve Türkmenistan. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 14. Mart 2002: 235-252.
- _____ (2007). Türkmen Türkçesi. *Türk Lehçeleri Garmeri*. (Ed. A.B. Ercilasun). Ankara: Akçağ Yay.
- Karahanow., A.Ş. (1931). *Grammatika turkmenskogo ýazyka, I, Morfologiya*. Taşkent.
- Korkmaz, Z.(1994). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Ankara: TDK Yay.
- _____ (1995a). Türk Dilinde –ça Eki ve Bu Eki ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, 1995, s. 12-84. Ankara: TDK Yay.

- _____ (1995b). Türkçede İsimden Fiil Türeten +r-, +ar-/+er- Eki ve Yapısı Üzerine, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar, 1995, s. 168-178*. Ankara: TDK Yay.
- _____ (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yay.
- Kürenov, S. (1995). Kafkasya Oğuzları veya Türkmenleri, (Çev. Ali Duymaz), İstanbul: Ötüken Yay.
- Lieber, R. (2009). *Introducing Morphology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lieber, R., P. Štekauer. (2017). *The Oxford Handbook of Derivational Morphology*. Oxford University Press.
- Nartyýew, N. (2010). *Türkmen Dialektologiyasy*. Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy.
- Nepesova, R., O. Nazarov, J. Göklenov (2004). Türkmen Türkçesi. (Çev. S. Tokatlı). *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 17: 2004/2, s. 271-286.
- Özkan, N. (2007). *Türk Dilinin Yurtları*. Ankara: Akçağ Yay.
- Pala, İ. (1999). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken.
- Payne, T.E. (2006). *Exploring Language Structure*. Cambridge.
- Plag, I. (2003). *Word-formation in English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sarı, B., N. Güder. (1998). *Türkmencenin Grameri (II Morfolgiya: Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dünyası Gençler'inin Mahtumkulu Yayın Birliği.
- Sarihanov, M. (2002). Türkmen Dili. *Türkler, Cilt 19*, Ankara.
- Serebrennikov, B. A- N.Z. Gadjeva. (2018). (Çev. T. Hacıyev-M. Öner) *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Söyegov, M., S. Arnazarov. (2017). *Örnekli Türkmençe Gramer (Türkmençe Öğrenenler İçin)*. Ankara/Aşgabat: Kurgan Edebiyat.
- Şahin, S. (2014). Ersarı Ağzına Dayalı Afganistan Türkmen Türkçesinin Kısa Grameri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 3/1 2014 s. 138-152*.
- Taganova, M.A. (2019). Türkolojide –RAK/-RĀK Eki Üzerine, *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı, 17-19 Ekim 2018, Eskişehir (Türkiye), s.1525-1539*.
- Taçmyradow, T. (2002). *Häzirki zaman türkmen dili-fonetika*, Aşgabat: Ylym.
- TDG *Türkmen Diliniň Grammatikasy (Morfologiýa)*. (1999). (Haz.) A.Borjakow, M.Saryhanow, M.Söyegow, B.Hojaýew, S.Ärnazarow. Aşgabat: Ruh Neşirýaty.
- TD *Türkmen Dili (Morfologiýa)*. (2018). (Haz.) M. Petjikowa, A. Rozyýewa, G.

- Myradowa. Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy.
- TDDO *Türkmen Diliniň Dialektleriniň Oçerki*. (1970). (Haz). R. Berdiýew, S. Kürenow, K. Şamyradow, S. Arazkulyýew. Aşgabat: TSSR Ylymlar Akademiýasy.
- TDDS *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi I (A-Ž) –II (K-Z)* (2015). (Ed. G. Kyýasowa, A. Geldimyradow, H. Durdyýew) Aşgabat: Türkmenistanyň Ylymlar Akademiýasy, Magtymguly Adyndaky Dil we Edebiýat İnstituty.
- TDS *Türkmen Diliniň Sözlügi*. (1962). (Haz.) M.Ý. Hamzaýew, S. Altaýew, G. Ataýew, G. Açylow, W. Mesgudow, A. Mertgeldiýew Aşgabat: Türkmenistan SSR Ylymlar akademiýasy.
- TDS *Türkmen Diliniň Sözlügi I (A-Ž) – II (K-Z)*. (2010). Aşgabat: Türkmenistanyň Ylymlar Akademiýasy, Magtymguly Adyndaky Dil we Edebiýat İnstituty.
- Tekin, T., M.Ölmez. (2014). *Türk Dilleri*, Ankara: Bilgesu Yay.
- Töre, M. (2017). *Türkmencenin Morfofonolojisi*. Yüksek lisan tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- _____ (2017). Türkmen ve Kazak Kişi Adları. *Materials of the International Scientific-Methodical Conference Actual Problems of Oriental Studies and Methodics for Teaching Oriental Language, November 29 / 2017, 170-176*, Almaty/Kazakhstan: Al-Farabi Kazakh National University.
- _____ (2019a). Yazının Gizlediği Türkmençe Özellikler I: Türkmencede Dudak Uyumu. *Türk Bilig*, 2019/37: 35-42.
- _____ (2019b). Türkmencede Yazının Gizlediği Dilbilgisel Özellikler II: Morfofonolojik Nedenlerle Gerçekleşen Ünsüz Benzeşmeleri. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2019/1: 9-20.
- Uygur, C. V. (2016). *Türkmence (Türkmen Türkçesi)*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Uzun, N. E., L.S. Uzun, M. Aksan, Y. Aksan. (1992). *Türkiye Türkçesinin Türetim Ekleri (Bir Döküm Denemesi)*. Ankara: Şirin Kirtasiye.
- Uzun, N.E. (2006). Türetim Eklerinin Türetkenliğini Ölçme Önerileri Üzerine. 20. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri: Maltepe Üniv. Yay. s: 147-159.
- Weýisow, B. (2008). *Türkmen Diliniň Taryhy*. Aşgabat.
- Yıldırım, A., H. Şimşek, (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Yıldırım, H. (2017). *Türkmen Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*. Ankara: Sonçağ Yayınları.
- Zülfikar, H. (2007). Meslek Adları ve –CI Ekinin Türkçedeki İşlevleri. *Belleten, 2007-I* : 173-218.
- _____ (2010). –agan (-ağan), -egen (eğen) Ekinin Türkçedeki İşlevleri. *Turkish Studies, Volume 5/1 Winter 2010: 42-56*.
- _____ (2011). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. Ankara: TDK Yay.

Yararlanılan İnternet Sözlükler

www.enedilim.com

www.luggat.com

www.lugatim.com

www.sozluk.gov.tr

Ek 1. Etik Kurul İzni Muafiyeti Formu

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 06/07/2021</p> <p>Tez Başlığı / Konusu: Türkmencenin Türetim Morfolojisi</p> <p>Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. <p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p>Adı Soyadı: Maral TÖRE</p> <p>Öğrenci No: N16247545</p> <p>Anabilim Dalı: Türkiyat Araştırmaları</p> <p>Programı: Türkiyat Araştırmaları</p> <p>Statüsü: ☐ Y.Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.</p>
<p><u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u></p> <p style="text-align: center;">_____ Doç. Dr. Sema ASLAN DEMİR</p> <p>Telefon: 0-312-2976771 Faks: 0-3122977171 E-posta: turkiyat@hacettepe.edu.tr</p>

Ek 2. Orijinallik Raporu

 HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA
Tarih: 06/07/2021
<p>Tez Başlığı / Konusu: Türkmencenin Türetim Morfolojisi</p> <p>Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 241 sayfalık kısmına ilişkin, 04/07/2021 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 3 'tür.</p> <p>Uygulanan filtrelemeler:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, 2- Kaynakça hariç 3- Alıntılar hariç/dâhil 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç <p>Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygularıyla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;"> Adı Soyadı: Maral TÖRE Öğrenci No: N16247545 Anabilim Dalı: Türkiyat Araştırmaları Programı: Türkiyat Araştırmaları Statüsü: ☐ Y.Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr. </p>
<u>DANIŞMAN ONAYI</u> UYGUNDUR <hr style="width: 20%; margin: auto;"/> Doç. Dr. Sema ASLAN DEMİR

Ek 3. Turnitin Benzerlik İndeksi

TÜRKMENCENİN TÜRETİM MORFOLOJİSİ

ORJİNALLIK RAPORU

%3 BENZERLİK ENDEKSİ	%3 İNTERNET KAYNAKLARI	%1 YAYINLAR	%1 ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ
--------------------------------	----------------------------------	-----------------------	-------------------------------

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	turuz.com İnternet Kaynağı	<%1
2	yateb.akdeniz.edu.tr İnternet Kaynağı	<%1
3	ebitik.azerblog.com İnternet Kaynağı	<%1
4	www.turkbilig.com İnternet Kaynağı	<%1
5	acikarsiv.ankara.edu.tr İnternet Kaynağı	<%1
6	talyplar.com İnternet Kaynağı	<%1
7	tk.wikipedia.org İnternet Kaynağı	<%1
8	Submitted to Hacettepe University Öğrenci Ödevi	<%1
9	acikerisim.deu.edu.tr İnternet Kaynağı	<%1